

İÇİNDEKİLER

- Emine Gürsoy Naskali, *Sunuş*

TARİHTEN ÖRNEKLER

- 1 Neslihan Koç Keskin, *17. Yüzyıl Osmanlı ve Amerikan Toplumlarında Zinanın İntikamı* [162-172]
- 2 Sevim Yılmaz Önder, *Vengeance in the Chronicles Written in Old Anatolian Turkish* [173-211]
- 3 Samira Kortantamer, *Şecer ud-Durr'un İntikamı* [212-218]

DESTANLARDA İNTİKAM

- 4 Abdulselam Arvas, *Kırgız Destanlarında İntikam Duygusu ve İntikam Biçimleri* [219-233]

İNTİKAM SÖZLERİ

- 5 Özlem Demirel Dönmez, *Divanü Lûgati't Türk ve Kutadgu Bilig'de İntikam Kelimeleri* [234-241]
- 6 Bahadır Güneş, *Genel Ağ Sözlüklerinde İntikam/Öç ve İlgili Kavramların Ele Alınışı* [242-254]
- 7 Gülcan Çolak Bostancı, *Bir İntikam Hançeri Olarak Kelimeler* [255-275]

EDEBİYATTA İNTİKAM

- 8 Fatih Yıldız, *Hiciv Oklarına Çekilen Kılıç: Nef'i'nin Ölümü* [276-290]
- 9 Nebahat Yusoğlu, *Ahmet Midhat Efendi'nin Macera Romanlarında İntikam* [291-301]
- 10 Mevhibe Coşar, *İntikam: Öznesi de Nesnesi de Mağdur Bir Duygu* [302-309]
- 11 Elmas Şahin, *"Mektup Aşkları"nda İntikam* [310-321]
- 12 Hikmet Koraş, *Rauf Parfi'nin Şiirlerinde İntikam* [322-352]

İNTİKAM GELENEKLERİ

- 13 Sahure Çınar, *Erzurum Hamamlarında İntikam* [353-358]

14 Mustafa Güneş, *Tasavvuf Kültüründe İntikam (Erzurumlu İbrahim Hakkı Örneği)*
[359-367]

15 Elmira G. Cahiyeva, *Kumuklarda Kan Davası Geleneği* [368-371]

Sunuş

Acta Turcica'nın "İntikam" konulu sayısı, kültürümüzde intikam ile ilgili vaka ve yaklaşımların tespit edilmesini amaçlamıştır. Kültürümüzde kim, kimden, ne sebeple ve ne biçimde intikam almayı tasarlamış veya intikam almıştır sorularına cevap aramıştır. Bu çalışmada, kültürümüz intikamı nasıl algılar; intikam kavramı ve olayları ne şekilde tasnif edilir, dilde intikam bağlamındaki kelimeler hangileridir gibi açılımlarla intikam etrafında bir yazılı birikim sunulmak istenmiştir.

Tarih metinleri intikam vakalarını kayda geçirmiştir. Gerek destan, gerek divan ve tasavvuf edebiyatı, gerekse modern edebiyat metinlerinde ve elektronik ortama düşen kayıtlarda intikam bahsi olayların dokusunda yer almış veya kurguya yön vermiştir. İntikam ifade eden kelimeler intikam kavramının katmanlarına işaret etmiştir.

Prof. Dr. Emine Gürsoy Naskali

17. Yüzyıl Osmanlı ve Amerikan Toplumlarında Zinanın İntikamı

The Revenge of Adultery in 17th Century Ottoman and American Society

Neslihan Koç Keskin*

Özet:

Bu yazıda, bir tür kişisel adaleti sağlama yöntemi olan intikamın, “cezalandırma yönü” üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda, 17. yüzyılda Amerikan toplumunda zina yapan Hester Prynne’a verilen “kızıl damga” ve aynı yüzyılda Osmanlı toplumunda zina yapan kadın/erkeğe uygulanan “başa necis işkembe geçirme” teşhir cezaları karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İntikam, Zina, Ceza, Kızıl damga, Hester Prynne, Necis işkembe, 17. yüzyıl, Osmanlı.

Abstract:

This article compares two examples of public punishment given for adultery: One is the punishment of “red stamp” given to Hester Prynne in 17th Century America and the other is the punishment of placing “tripe on the head” which was dealt out for both men and women as punishment for adultery again in 17th Century Ottoman rule.

Keywords: Revenge, Adultery, Punishment, Red stamp, Hester Prynne, 17th Century, Tripe, Ottoman.

Bacon, intikamı, yasaların söküp atması gereken vahşi bir adalet duygusu olarak tanımlar.¹ Bu tanım kısa olmasına rağmen aslında intikamla ilgili çok önemli üç noktanın altını çizmektedir: Bunlardan ilki, intikamın bir duygu olmasıdır ki bu duygu; sevgi, nefret,

* Yrd. Doç. Dr. Neslihan Koç Keskin, Gazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, Ankara.
neslihank@gazi.edu.tr

¹ Francis Bacon, “Öç Üstüne”, *Denemeler*, çev. Akşit Göktürk, YKY Yayınları, İstanbul 1999, s. 36-37.

korku, öfke gibi insanın doğasında doğuştan yer alır. Tanımdaki ikinci önemli nokta ise “vahşilik”tir. Her ne kadar intikam, insanın doğasında olan bir duygu olsa da yabaniilik, yırtıcılık, kabalık, uyumsuzluk, sıra dışılık, zarar verme, öldürme...vb. olumsuz çağrışımları zihnimizde uyandırmaktadır. Tanımın en çarpıcı son noktası ise intikamın adaleti sağlamaya yönelik olmasıdır. Fakat bu adalet kişiseldir. Kişisel adalet bir anlamda kasıt ve sistemliliği beraberinde getirir.

İnsanı intikam almaya iten pek çok sebep olabilir fakat intikamın vahşilik ve kişisel adaleti sağlama yönü, en çok üçüncü kişilerin neden olduğu ihanette, sevdiğini başkasıyla paylaşmanın verdiği öfke ve üzüntüyle ortaya çıkar. Sevdiğini ve ona duyduğu aşkı yitiren kimse, araya giren üçüncü kişiden ve belki de sevdiğinden çeşitli yollarla intikam alarak onları cezalandırır. Allan Hillery’nin “Küller Küllere” adlı hikâyesi bu bakımdan intikam ve cezanın iç içeliğini bize gösterir. Hikâyeyi kısaca şu şekilde özetleyebiliriz: Doktor Frank Morrow, karısı Melanie’nin kendisini ressam Robert ile aldattığını zanneder. Karısı için bir ölüm ilanı verir. Kahvaltı masasında bu ilanı okuyan Melanie, çok şaşırır ve eşine ilanı okur. Frank Morrow, soğukkanlılıkla ilanı kendisinin verdiğini söyledikten sonra, Melanie’yi bir yumrukla bayıltır ve karısının kalbine bir iğne enjekte eder. İğneyle enjekte edilen ilaç nedeniyle Melanie, bir ölü gibi kaskatı kesilir. Durumdan haberdar edilen cenaze görevlileri bir tabutla eve gelirler, kaskatı kesilmiş cesedi ipek bir kefenle sararak ve ölüm belgesini imzalayarak giderler. Yalnız kalan doktor, karısının kefenini sıyrır, ameliyatlarda kullanılan iplikle, karısının dudaklarını ve ayaklarını birbirine, kollarını göğsüne diker daha sonra kefeni tekrar sarar. Sakin geçen bir cenaze töreninden ardından Melanie, içinde bulunduğu tabutla belediye cenaze yakma evine getirilir. Bu sırada, ilacın etkisi geçmeye başlar ve kadın yavaş yavaş kendisine gelir. Melanie’nin son hatırladığı şey, kocasının kendisine attığı yumruktur. Konuşmaya ve kıpırdanmaya çalışır, bir yandan da sıcaklığı ve acıyı hissetmeye başlar. Bu şekilde acılar içinde yanarak ölür. Doktor, öğleden sonra kendisini aldattığını düşündüğü karısından intikamını almanın rahatlığıyla içkisini yudumlar. Hikâyenin sonunda ise Frank, Melanie’nin kendisinin aldatmadığını acı bir şekilde öğrenir.² Bu hikâyedekine benzer şekilde, bu yazımızda aldatmanın daha doğrusu zinanın intikamının nasıl alındığını, Amerikan ve Osmanlı toplumunda verilen iki teşhir cezası üzerinden anlatmaya çalışacağız.

Zina yapan Hester Prynne ve cezası: “Kızıl Damga”

² Allan Hillery, “Küller Küllere”, *Öç Öyküleri Antolojisi*, çev.Haluk Erdemol, İstanbul 2002, s. 224-230.

Hester Prynne, Nathaniel Hawthorne'un orijinal adı *The Scarlet Letter* olan romanının başkahramanıdır. *The Scarlet Letter*, roman olarak *Kızıl Damga*³ ve film olarak *Kırmızı Leke*⁴ adlarıyla dilimize çevrilmiştir. Romana konu olan olaylar, 17. yüzyılda, Amerika Massachusetts'te (Boston) geçmektedir. Romanın ana karakteri genç, güzel ve yoksul bir kadın olan Hester Prynne'dir. Hester, yaşlı ama zengin bir doktor olan Roger Chillingworth ile evlenir. Kocasını iki yıl boyunca ortadan kaybolan Hester, onu, kasabanın genç rahibi Arthur Dimmesdale ile aldatır. Bu beraberlikten hamile kalan Hester, zina suçundan hapse girer ve hapiste Pearl adlı bir çocuk dünyaya getirir fakat Hester'in cezası bununla bitmeyecektir. Boston'un en eski kilisesinin saçağının altına tahta ve demir kullanılarak bir platform oluşturulur. Bu platform aslında, suçlunun yüzünü kapatmasını ve kıpırdamasını engelleyen, demirden kısıkaçları olan bir makine, bir alet görevini görmektedir. Hester, bu platformda üç saat boyunca teşhir edilme cezasına çarptırılır. Ayrıca hem teşhir sırasında hem de kamusal alanda, İngilizce zina/zinacı (adultery/adulteress) kelimelerinin baş harfi olan, altın rengi simle bezenmiş, kıpkızıl bir A harfini elbisesinin üzerinde taşıyacaktır. Romanda, bu A harfinin, üç aylık bebeğin kapatamayacağı kadar büyük olduğu belirtilir. Teşhir sırasında onu, sıradan halkın yanında, kilisenin balkonundan vali, hâkimler, bir general, din adamlarından oluşan resmî bir erkân ve hatta Hester'in kocası ile kasabanın genç rahibi Arthur Dimmesdale da izler. Hester, tüm ısrarlara rağmen ne kocasının adını ne de rahibin adını söyler ve hayatının sonuna kadar bu A harfini üzerinde taşır.

Romandaki ilginç ve çarpıcı diyaloglardan biri hapishaneye gelen Doktor Roger Chillingworth ile Hester arasında geçer. Teşhirden sonra sinir krizi geçiren Hester'ı ve sürekli ağlayan bebeği sakinleştirmek için hapishaneye ziyaret bahanesiyle gelen Doktor Chillingworth'tan yardım istenir. Aslında doktorun ziyaretinin sebebi, Hester'dan kendisinin kimliğini gizlemesini istemektir. Doktor önce bebeği ilaçla sakinleştirir daha sonra Hester'a içmesi için ilaç verir. Hester, kocasının bu ilaçla kendisini öldüreceğini sanır. Doktor ona şöyle der: "Beni bu kadar az mı tanıdın sen Hester Prynne? Ben böyle basitlikler yapacak kadar sığ biri miyim? İntikam almayı planlasam seni hayatın tüm kötülük ve acılarından kurtaracak ilacı vermek yerine, bu utancın göğsünü dağlayıp gitmesine izin vererek, yaşamını sağlamak çok daha güzel bir intikam olmaz mı? ... Sen yaşamalısın! Utancını üzerinde

³ Nathaniel Hawthorne, *Kızıl Damga*, çev. Utku İlban Coşkunoğlu, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2008; Nathaniel Hawthorne, *Kızıl Damga*, çev. Z.Gülümser Ağrıncı Çuhadar, Arion Yayınları, İstanbul 2002.

⁴ The Scarlet Letter filmi 1995 yılında gösterilmiştir.

taşıırken tüm kadın ve erkekler bu damgayı görsün. Kocan olarak sevdiğin o adam da şurada yatan bebek de! Herkes her zaman görsün! Haydi yaşamak için bu ilacı iç şimdi.”⁵

Osmanlı toplumunda zina yapan kadın/erkek ve cezası: “Necis İşkembe”

Fatih Sultan Mehmet zamanında yaşamış ünlü bir Bizans imparator ailesine (Cantacuzeneler) mensup olan Theodore Spandounes/Spandugino, *The Origin of The Ottoman Emperors*⁶ adlı eserinde zina yapan erkeğe uygulanan ilginç bir teşhir cezasından şu şekilde bahseder:⁷

“Eğer bir Hristiyan, Türk bir kadınla cinsel ilişkiye girdiği esnada yakalanırsa ya kırbaçlanır ya da Müslüman olmaya zorlanabilir. Bu cezadan kaçmak için 500, 1000 ve hatta 2000 duka altını ödeyen kişiler tanıyorum. Eğer bir Hristiyan veya Türk erkeği, nikâhlı eşi olmayan bir kadınla yatakta yakalanırsa, kafasında bir hayvanın iç organları (işkembesi) elinde de hayvanın kuyruğuyla eşeğe ters bindirilerek şehirde gezdirilir. Bu durumdaki bir kişi 1500 duka altını ödeyerek bu ayıptan ve cezadan kaçabilir.”⁸

Theodore Spandounes/Spandugino’dan sonra 17. yüzyılda Osmanlı’ya gelen botanik uzmanı Joseph Pitton de Tournefort, yazdığı seyahatnamesinde zina yaparken yakalanan kadınların denize atıldıklarını söylerken, erkeklerin de başlarına bağırsaktan yapılmış bir taç ve boyunlarına da aynı şekilde bir kravat takılıp, eşeğe ters bindirilerek teşhir edildiğini şu şekilde anlatmıştır:

“Zina Türkiye’de çok sert biçimde cezalandırılır. Yalnızca zina hâlinde kocalar karılarının yaşayıp yaşamamasıyla ilgili karar verebilirler; zira eğer kocaların ruhu kinle doluyorsa, suçüstü yapılmış ya da biçimsel olarak kandırılmış bu bahtsız kadınlar içi taş dolu bir çuvala konarak denize atılır; ne var ki; kadınların çoğu o kadar iyi yüzer ki pek ender

⁵ Nathaniel Hawthorne, *Kızıl Damga*, çev. Utku İlban Coşkunoglu, s. 76

⁶ Orijinal adı *Discorso di Theodoro Spandugino Cantacusino Gentil’homo Costantinopolitano Dall’origine de’principi Turchi*’dir.

⁷ Metin And, “XVI.Yüzyıl da Osmanlılarda Cezalar” başlıklı yazısında bu cezayı farklı olarak şu şekilde aktarır: “Bir zımmî bir Türk kadınıyla zina ederse Müslüman olmazsa yakılırdı. Bir zımmî veya Müslüman Türk bir zımmî kadınla zina ederken yakalanırsa, hem erkek hem kadın sokaklarda bir eşeğin üzerine ters oturtulur, başına koyun işkembesi sarılır, eşeğin kuyruğunu yular gibi tutarak sokakta dolaştırılırdı.” *Hayat Tarih Mecmuası*, S. 3, 1 Nisan 1969, s. 32.

⁸ “If a Christian is caught in sexual act with a Turkish woman he can either be lashed or be forced to become a Muslim. I have known of men who have paid 500, 1,000, or even 2,000 ducats to avoid this penalty. If a Christian or a Turk is found in bed with a woman not his wife, he is paraded around the town sitting backwards on as ass with entrails on his head and the animal’s tail in his hand. A man of status in these circumstances escapes the penalty and the shame by paying 1,500 ducats.” Theodore Spandounes, *On the Origin of the Ottoman Emperors*, Translated and edited by Donald M. Nicholl, Cambridge University Press, New York 2009, s. 130-131.

boğulurlar. Eğer kocaları hayatlarını bağışlarsa, kadınlar bazen eskiye oranla çok daha mutlu olurlar: Çünkü bu kadınlar âşıklarıyla-eğer âşıkları Hristiyansa Müslüman olma cezasına çarptırıldıktan sonra evlenmeye zorlanırlar. Çoğu zaman erkek âşık, bir eşeğe ters binip eşeğin kuyruğunu dizgin gibi tutmak zorunda bırakılarak, başına bağırsaktan yapılmış bir taç ve boynuna da bağırsaktan bir kravat takılmış vaziyette sokaklarda dolaşma cezasına çarptırılır. Bu zafer turundan sonra, böğürlerine ve tabanlarına birkaç sopa vurulur.”⁹

Her iki yabancı yazarın bahsettikleri bu teşhir cezasının gerçekten uygulanıp uygulanmadığı konusunda akla bazı soru işaretleri gelmektedir. Fakat ilginç olan Evliya Çelebi’nin Seyahatnamesi’nde de bu cezaya atıfta bulunulmasıdır. Çelebi, İstanbul’daki oyun kollarından Yahudilerden oluşan Semmûr-kaş kolunu anlatırken, onların düşman oldukları Çingenelerle yaptıkları bir gösteriden bahsetmiştir. Gösteride, Yahudi bir erkekle zina yaparken basılan Çingene kadın, bir eşeğe ters oturtulur, başına ceza olarak pis işkembe geçirilir ve başka bir eşeğe bindirilen Yahudi’yle birlikte gezdirilir:

“On ikinci semmûr-kaş kolı: 200 neferdir ve cümlesi Yahûdîlerdir. Bu Yahûdî kollarının istihârları oldur kim cemî-i hokkabâz ve sürâhîbâz ve kûzebâz ve kadehbâz ve âteşbâz ve şebbâz ve perendebâz ve mührebâz ve sinibâz ve taklabâz [ve] kullebâz ve’l-hâsıl cümle marifet-i bâz-bâzan bunların kollarında mevcûd olup ta sabâha dek bî-minnet fasl iderler ve bunlar Çingene kollarına gâyet hasm olduklarından bir kol Çingene’den ve bir kol Yahudi’den dutup hasmâne bir fasıl Yahudiler ve bir fasıl Çingâne’ler ide. Garîb ve acîb temâşâlar olur ammâ bu Yahudilerin Çingene’lerine galebe taklîdleri var kim görüp istimâ iden temâşâcıların aklı gülmeden zâ’il olur. Evvelâ Çingâne’ler ayı oynatmağla meşhûrdur. Yahûdîler oynadırken gûn-a-gûn şakalar idüp, çingânelere söz atarlar. Bir çingâne avratın bir Yahûdiyle dutup, Yahûdiye ve çingâne’ye işkence idüp, söylediklerinde [temâşâdır] ve çingâne karısın necîslî işkembe ile ters eşeğe bindürüp, Yahûdî dahi bir eşek üzre siyâset ile geçirüp, bir hây-hû ile taklîd itdüklerinde, âdem gülmeden mebhût olur ve niçe bunun emsâlî çingânelere rağmen taklîdleri vardır.”¹⁰

Fakat Theodore Spandounes/Spandugnino ve Tournefort, necis işkembenin erkeğin başına, Çelebi ise kadının başına geçirildiğini belirtmiştir.

⁹ Joseph de Tournefort, *Tournefort Seyahatnâmesi*, çev. Zülâl Kılıç, İstanbul 2005, s. 72.

¹⁰ Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu-Dizini I.Kitap İstanbul*, hzl. Orhan Şaik Gökyay, İstanbul 1996, s. 308.

Hayat Tarih Mecmuası’nda ceza bu şekilde görselleştirilmiştir.¹¹

Gerek yabancı iki seyyahın gerekse Çelebi’nin bahsettiği bu cezanın izlerini, 17. yüzyıl divânlarında da taradık.¹² Sadece Vecdî’nin Divânçesi’nde yer alan bir matla beytinde bu cezadan bahsedildiğini tespit ettik. Vecdî bu beytinde, mumu bir kadın, rûzgârı da onunla ilişkiye giren bir erkek olarak düşünmüş, mumun başına sönmesin diye kapatılan fanusu da başa geçirilen hayvan işkembesine benzetmiştir. Şairi bu düşünceye sevk eden eskiden fanusların işkembeden yapılmasıdır:

Şem’ün bu gice rûzgâr itdi tebeh nâmûsını

Geydürdi âhir başına işkenbeden fânûsını

Vecdî matla 1

Sonuç

Kökeni Arapça olan “intikam” kelimesinin “cezalandırma” anlamı, Kur’ân’da birçok ayette geçer ve yine Allah’ın esma-i hüsnasında geçen bir adı da “suçluları cezalandıran” anlamına gelen Müntakim’dir.¹³ Bu yazıda, “intikam” kelimesinin “cezalandırma”

¹¹ Metin And, agm., s. 32.

¹² Bu ceza ile ilgili aşağıda ismi verilen divân şairlerinin divânları taranmış fakat başka bir örnek bulunamamıştır. Atâyî (ö. 1635), Bahâyî (ö. 1654), Bahtî (ö. 1617), Cevrî (ö. 1654), Fasîh (ö. 1699), Fehîm-i Kadîm (ö. 1647), Sîmkeşzâde Feyzî (ö. 1690), Hâletî (ö. 1631), Hevâyî (ö. 1710), Hisâlî (ö. 1651), İsmetî (ö. 1665), İzzetî (ö. 1681), Kelîm (ö. 1686), Mantukî (ö. 1635), Mezâkî (ö. 1676), Nâbî (ö. 1712), Nâdirî (ö. 1626), Nâ’ilî (ö. 1666), Nâmî (ö. 1673/4), Nedîm-i Kadîm (ö. 1670), Nef’î (ö. 1635), Neşâtî (ö. 1673), Nisârî (ö. 1656), Ramî (ö. 1640), Sâbit (ö. 1712), Sabrî (ö. 1645), Sabûhî (ö. 1647), Süheylî (IV.Murad dönemi), Sükkerî (ö. 1686), Şehrî (ö. 1660), Şühî (ö. 1683), Tâ’ib (ö. 1683), Tıybî (ö. 1679), Tecellî (ö. 1688), Tıflî (ö. 1660), Va’dî (ö. 1678), Vahyî (ö. 1718), Vecdî (ö. 1661), Vecihî (ö. 1660) ve Yahyâ (ö. 1644).

¹³ Kurân-ı Kerîm; Secde 22, Zuhuruf 41, Duhan 16, Araf 136, Hicr 79, Zuhuruf 25-55.

anlamından yola çıkarak, iki farklı toplumda zinanın nasıl cezalandırıldığı konusunda örnekler verdik.

Roman kahramanı Hester Prynne örneğine bakıldığında, kızıl damga cezasının verilmesine etken olan Püritenizm'i de göz önünde bulundurmak gerekir. Püritenizm, 17. yüzyılda İngiltere'den Boston'a gelen göçmenler tarafında yayılmıştır ve I. Elizabeth'in İngiliz Kilisesi'nde başlattığı reformist harekete karşı çıkan, kendini "saflığı" aramak olarak tanımlayan bir Protestan doktrin ve ibadet şeklidir.¹⁴ Romanda Hester'a önce ölüm cezasının verilmesi kararlaştırılmış daha sonra ise "kızıl damga"ya karar verilmiştir. Bu şekilde onuru ve haysiyeti zedelenen Hester'ın işlediği suç, hem kendisine hem de yaşadığı topluma unutturulmayacak, "kızıl damga"yla teşhiriyle devamlı hatırlatılacaktır. Hester'ın kocası, ona bu cezanın verilmesinden memnundur çünkü bu şekilde kendisinin intikamının alındığını düşünür fakat yine de onun kocası olmaktan utanır, Hester'ın adını açıklamasını istemez. Rahip ise, Hester'la birlikte olduğunu söyleme cesaretini gösteremez.

Çağdaş hukuk sistemi açısından teşhirin bir ceza olup olmadığı tartışmalıdır.¹⁵ Ceza, sadece kanunla korunabilen; amacı suç işlediği mahkeme kararıyla sabit olan kimseyi yine mahkeme kararıyla kusurunun karşılığı olarak bazı yoksunluklara tabi kılarak ıslah etmek ve genel önlemeyi temin etmek için korkutucu yaptırımdır.¹⁶ Aynı zamanda ceza, telafi edilebilmeli, tamir edilebilmeli veya cezanın geri alınması mümkün olmalıdır.¹⁷ Bu sebeple teşhir, hem insan onurunu ve haysiyetini zedelemesi hem de telafisinin mümkün olmamasıyla çağdaş ceza hukukuyla bağdaşmaz. Buna rağmen teşhir Osmanlı'da yaygın uygulanan bir cezadır. Meselâ, aşağıda, 1720 şenliğinden bir minyatür ayrıntısında, eksik ağırlık ölçüleriyle suçüstü yakalanmış bir esnaf ve samandan yapılmış bir giysi içinde kılık değiştiren muhtesip (muhtesip, zabıta gibi, Osmanlı'da asayiş sağlayan görevlilerdendir.) görülmektedir. (Resim 1)¹⁸ Bu esnaf başına geçirilen tahtaya dizilmiş ağırlık ölçüleriyle teşhir edilmektedir:

¹⁴ tr.wikipedia.org/wiki/Püriten

¹⁵ Konuyla ilgili olarak şu makaleye bakılabilir: Ahmet Kılınç, "Mukayeseli Hukuk ve Hukuk Tarihi Açısından Yaptırım Türü Olarak Teşhir", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. XI, S. 1-2, 2007, s. 1007-1032.

¹⁶ Bahri Öztürk-Mustafa Ruhan Erdem, *Uygulamalı Ceza Hukuku ve Güvenlik Tedbirleri Hukuku*, Ankara 2006, s. 279.

¹⁷ Bahri Öztürk - Mustafa Ruhan Erdem, age., s. 269.

¹⁸ Esin Atıl, *Levni ve Surname Bir Osmanlı Şenliğinin Öyküsü*, İstanbul 1999, s. 182.

Resim 1

Resim 2

Asıl konumuzla ilgili olan başka bir teşhir cezası da Seyyid Lokman'ın Hünernâme'sinde minyatürize edilen “çengel cezası”dır. Müslüman kadınlarla zina eden gayrı Müslimler, minyatürdeki gibi çengellere asılarak işkence ile idam edilirlerdi. (Resim 2)¹⁹

Bir teşhir cezası olan “necis işkembe” ile ilgili ayrıntılı bir bilgiye sahip değiliz. Bu cezanın kadına mı erkeğe mi yoksa ikisine de mi uygulandığı konusunda kaynaklarda farklı bilgiler verilmiştir. Diğer taraftan İslam hukukunda zinanın cezası “recm”dir. Recmin de Osmanlı Devleti'nde sadece bir defa uygulandığı kaydedilmiştir.²⁰ Bu sebeple, necis işkembe cezasının İslamî kaynaklı olmasına da şüpheyle bakılmalıdır. Bu cezayla kadın/erkeğin başına pis hayvan işkembesi sarılarak onların pis bir iş yaptığı, manen ve madden kirlendikleri, “kızıl damga”daki gibi topluma teşhir edilerek anlatılmıştır. Zinanın intikamının bu şekilde alınmasıyla sokakta dolaştırılarak aşağılanan kişiler ve ceza, toplumun bilincine de kazınmış olmaktadır.

Kaynaklar

Akkuş, Metin, *Nef'i Divânı*, Ankara 1993.

¹⁹ Seyyid Lokman, *Hünernâme*, C. II, TSMK H1524 vr. 172b, Ahmet Atilla Şentürk, *Osmanlı Şiiri Antolojisi*, İstanbul 1999, s. 228.

²⁰ Mustafa Avcı, *Osmanlı Hukukunda Suçlar*, Gökkuş Yayınları, İstanbul 2004, s. 1.

- And, Metin, “XVI.Yüzyıl da Osmanlılarda Cezalar”, *Hayat Tarih Mecmuası*, S. 3, 1 Nisan 1969, s. 32.
- Aslantaş, Gazanfer, *Vecîhî, Hayatı, Eserleri ve Divânı'nın Tenkitli Metni*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi SBE, Konya 1994.
- Atıl, Esin, *Levni ve Surname Bir Osmanlı Şenliğinin Öyküsü*, İstanbul 1999.
- Avcı, Mustafa, *Osmanlı Hukukunda Suçlar*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2004.
- Ayan, Hüseyin, *Cevrî, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eseleri ve Divanı'nın Tenkitli Metni*, Erzurum 1981.
- Bacon, Francis, “Öç Üstüne”, *Denemeler*, çev. Akşit Göktürk, YKY Yayınları, İstanbul 1999.
- Bilkan, Ali Fuat, *Nâbî Dîvânı I-II*, İstanbul 1997.
- Çağlayan, Nagihan, *Nisârî Divânı (İnceleme-Metin)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi SBE, Sivas 2007.
- Coşkun, Ali Osman, *Sîmkeş-zâde Feyzî Divânı (İnceleme-Metin-İndeks)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi SBE, Ankara 1990.
- Çağlı, Adnan, *Vişnezâde İzzetî (Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divânı'nın Tenkitli Metni)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi SBE, Konya 1990.
- Çakır, Zehra Vildan, *Hevâyî (Kuburi-zade) Divânı'nın Tenkitli Metni ve İncelenmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi SBE, Edirne 1998.
- Çelen, Ahmet, *Kelîm Hayatı, Eserleri ve Divânı'nın Tenkitli Metni*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Selçuk Üniversitesi SBE, Konya 1994.
- Çınar, Bekir, *Tıflî Ahmed Çelebi Hayatı Edebî Kişiliği Eserleri ve Divânı'nın Tenkitli Metni*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi SBE, Elazığ 2000.
- Çıpan, Mustafa, *Fasîh Divânı İnceleme Tenkitli Metin*, İstanbul 2003.
- Demirel, Şener, *17. Yüzyıl Şairlerinden Şehrî (Malatyalı Ali Çelebi), Hayatı, Sanatı, Divânı'nın Tenkitli Metni ve Tahlili*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi SBE, Elazığ 1999.
- Deniz, Sebahat, *Tecellî ve Divânı*, İstanbul 2005.
- Doğan, Güler, *Tâ'ib Mehmed Çelebi ve Divânı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Boğaziçi Üniversitesi SBE, İstanbul 2003.
- Ercan, Özlem, *Peşteli Hisâlî Dîvânı Tahlili (İnceleme-Metin)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi SBE, Bursa 2003, C. 1-2.
- Erol, Erdoğan, *Sükkerrî, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divânı*, Ankara 1994.

- Ersöz, Güliden Esra, *Ni'metî Divânı*, Çukurova Üniversitesi SBE, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adana 2007.
- Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zıllî, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu-Dizini I. Kitap İstanbul*, hzl. Orhan Şaik Gökyay, İstanbul 1996.
- Hamami, Erdal, *Râmî Divânı*, Ankara 2001.
- Harmancı, M. Esat, *Süheylî Ahmed bin Hemdem Kethüdâ Divân*, Ankara 2007.
- Hawthorne, Nathaniel, *Kızıl Damga*, çev. Utku İlban Coşkunoğlu, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2008;
- Hawthorne, Nathaniel, *Kızıl Damga*, çev. Z. Gülümser Ağrıçer Çuhadar, Arion Yayınları, İstanbul 2002.
- Hillary, Allan, “Küller Küllere”, *Öç Öyküleri Antolojisi*, çev. Haluk Erdemol, İstanbul 2002, s. 224-230.
- Horta, Osman, *Nedîm-i Kadîm Divânçesi*, Ankara 1987.
- İpekten, Haluk, *İsmetî Divânı*, Ankara 1974.
- İpekten, Haluk, *Nâilî Divânı*, Ankara 1990.
- Kaplan, Mahmut, *Neşâtî Divânı*, İzmir, 1996.
- Karacan, Turgut, *Bosnalı Alaaddin Sâbit Divân*, Sivas 1991.
- Karaköse, Saadet, *Nevizâde Atâyî Divânı Kısmî Tahlil-Metin*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İnönü Üniversitesi SBE, Malatya 1994.
- Kasır, Hasan, *Sabrî Mehmed Şerîf Divânı (İnceleme Karşılaştırmalı Metin)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum 1990.
- Kavruk, Hasan, *Şeyhüslâm Yahyâ Divânı*, Ankara 2001.
- Kaya, Bilge, *XVII. Yüzyıl Divân Şairi Mantıkî Ahmet Efendi Divânçesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Hacettepe Üniversitesi SBE, Ankara 1991.
- Kaya, Bayram Ali, *Azmî-zâde Hâletî Divânı: C. I: Hayatı Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divânı'nın Tenkitli Metni (Introduction and Critical Edition of His Divan), C. II: Giriş ve Divân'ın Tıpkıbasımı: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Hazine 894. Introduction and Facsimile Edition of Manuscript Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Hazine 894*, Harvard 2003.
- Kayaalp, İsa, *I.Ahmed ve Divânı*, (Yayımlanmış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul 1991, s. 35.

- Kılınç, Ahmet, “Mukayeseli Hukuk ve Hukuk Tarihi Açısından Yaptırım Türü Olarak Teşhir”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. XI, S. 1-2, 2007, s. 1007-1032.
- Külekçi, Numan, *Gani-zâde Nâdirî, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserler: Divânı ve Şeh-nâmesinin Tenkitli Metni*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 1985.
- Mermer, Ahmet, *Mezâkî, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divânı'nın Tenkitli Metni*, Ankara 1991.
- Mermer, Ahmet, *Vecdî ve Divânçesi*, Ankara 2002.
- Öztürk, Bahri - Erdem, Mustafa Ruhan, *Uygulamalı Ceza Hukuku ve Güvenlik Tedbirleri Hukuku*, Ankara 2006.
- Spandounes, Theodore, *On the Origin of the Ottoman Emperors*, Translated and edited by Donald M. Nicholl, Cambridge University Press, New York 2009.
- Şentürk, Ahmet Atilla, *Osmanlı Şiiri Antolojisi*, İstanbul 1999.
- Tak, Sabiha, *Tıybî ve Türkçe Dîvânı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul 1999.
- Taş, Hakan, *Vahyî Divânı ve İncelemesi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2004, C. 1-2.
- Top, Yılmaz, *Dîvân of Şuhî, Critical Education-Textual Analysis*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Boğaziçi Üniversitesi SBE, İstanbul 2003.
- Tournefort, Joseph de, *Tournefort Seyahatnâmesi*, çev. Zülâl Kılıç, İstanbul 2005.
- Uludağ, Erdoğan, *Şeyhülislâm Bahâyî Divânı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum 1992.
- Üzgör, Tahir, *Fehîm-i Kadîm, Hayatı, Sanatı, Divân'ı ve Metnin Bugünkü Türkçesi*, Ankara 1991.
- Yenikale, Ahmet, *Ahmet Nâmî Dîvânı ve İncelemesi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul 2002.
- Yücel, Mahmut, *Va'dî ve Dîvânı (Tenkitli Metin)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çukurova Üniversitesi SBE, Adana 2001.

Vengeance in the Chronicles Written in Old Anatolian Turkish

Eski Anadolu Türkçesinde Yazılan Tevârihlerde İntikam

Sevim Yılmaz Önder*

Özet:

Chronicles that were written in many aspects of social life, including daily life, entertainment and sports, at a time when history writing was beginning to show some methodology, describe vengeance as a sentiment that is required to survive and succeed. In acts of vengeance narrated in chronicles, social structure manifests itself over three axes, namely religion (Christian-Muslim), status (ruler-subject) and gender (men-women). In some cases, an act that is too trivial to cause a feeling of vengeance warrants revenge simply because of the social structure involved. Reasons for revenge in chronicles are divided into two categories: social reasons such as observing a different religion or denomination, apostasy, claiming to be prophets, uprising, bribery and personal reasons such as jealousy, lack of protocol, murder of someone in the family. Vengeance is enacted in two different ways: direct with the religious assistance or ploys and indirect with collective punishments such as occupation, exile, pillage and individual punishments such as selling as slaves, killing by weapons, decapitation, burning, skinning, confinement, filling the mouth with dirt. Since all acts of vengeance become public to a certain degree, its aftermath is discussed in detail. Therefore, the public nurtures different sentiments as celebration, mourning and regret after the act of revenge. Victims try to find some ways to avoid revenge indirectly with the assistance of Prophets (Mohammad or Jesus Christ) or Khidr and directly with his own survival plan such as flight, converting, paying tribute.

* Dr. Sevim Yılmaz Önder, Yıldız Technical University, Turkish Language and Literature Department, Istanbul.
sevim.yilmazonder@gmail.com

Anahtar Kelimeler: Vengeance, Apostasy, Gender, Uprising, Protocol, Tribute, Old Anatolian Turkish, Ottoman historiography.

Abstract:

Tarih yazıcılığının bir metot izlemeye başladığı dönemde yazılan ve gündelik yaşam, eğlence, spor vb. birçok sosyal konuda veriler sunan tevârihlerde intikam, hayatta kalmak ve başarı elde etmek için gerekli bir duygu olarak tarif edilir. Tevârihlerde intikam alma durumunda sosyal yapının din (Hristiyan Müslüman), statü (yöneten yönetilen) ve cinsiyet (kadın erkek) bakımından üç farklı yapıda ortaya çıktığı görülür. Bazen öç duygusu yaratmayacak kadar önemsiz bir davranış, sosyal yapı nedeniyle çok büyük cezalandırılmaları gerektirir. Tevârihlerde intikam konusunun geçtiği kısımlar incelendiğinde sebepler açısından farklı dinden veya mezhepten olma, din değiştirme, peygamberlik iddiası, isyan, rüşvet gibi toplumsal sebeplerin yanı sıra kıskançlık, protokol kurallarına uymama, aileden birinin öldürülmesi gibi bireysel sebepler olmak üzere iki türde olduğu görülür. İntikam alma türlerinde kullanılan yöntemler incelendiğinde dolaylı (dini yardım veya hile ile) ve doğrudan olmak üzere iki farklı yol izlendiği görüldü. Doğrudan intikam almalarında toprakların ele geçirilmesi, evlerin boşaltılması, yağma gibi toplumsal cezalandırmalar ile esir olarak satma, silahla öldürmek, attan düşürme, başını kesme, yakmak, derisini yüzmek, özgürlüğünü kısıtlamak, ağzına toprak doldurmak gibi bireysel cezalandırmalar şeklinde uygulanır. Her intikamın bir yönüyle toplumsal olması sebebiyle, intikam sonrası yaşananlar ayrıntılı biçimde anlatılır. Bu nedenle intikam alındıktan sonra toplumda kutlama, yas tutma ve pişmanlık gibi farklı tepkiler oluşur. Kurbanların Muhammet ve İsa Peygamberlerin veya Hızır'ın yardımıyla intikamdan kurtuldukları dolaylı yolların yanı sıra kaçmak, din değiştirmek, haraç vermek gibi kendi buldukları kurtuluş planları da mevcuttur.

Keywords: İntikam, İhtida, Cinsiyet, Ayaklanma, Teşrifat, Haraç, Eski Anadolu Türkçesi, Osmanlı tarih yazıcılığı.

Ottoman History Writing between the 13th and 15th Centuries

Historical texts in Ottoman Turkish are initially referred to as *destân/dâsitân* ("legend"), *hikâye* ("tale") or *menâkıbnâme* ("epic"), but with the development of history writing throughout the years, these texts are subsequently named *târih* ("chronicle") or its plural, *tevârih*.

As with all nomadic peoples, history writing in the Ottomans occurs at a much later phase. The first examples indicating a lack of history writing tradition tend to confuse fact and legend, listing them as one narrative. A notion of causality does not appear until the late 15th century. Occurrences that are completely void of credibility are narrated as they were facts. In the example below, Seyyid Battal kills his enemy, skins him, dries and straightens the skin, and then puts it on as a guise to deceive his enemy's men:

Harsân mest oldı. Seyyid kalanına destûr vèrdi. Harsan'ı alıkodı, halvet kalıcak içeri girdi, ilerü yürüdi, bogazına yapışdı. Şehâdet kelimesin buña 'arz eyledi, lâ'in feryâd etmek istedi. (Seyyid) bogazın berk dutdı, cân cehenneme ısmarladı. Tîz derisin yüzdi, kendü eliyile düzledi, tabaglık eyledi. Êrteye degin kurıtdı. Sabâh seg-sârlar geldiler. Seyyid Harsân'ın derisin geydi, daşra çıkdı, bunlara yüz gösterdi. Dükelisi yüz yere sürdiler. (Battalnâme, 568-569)

Until the 15th century, Ottoman Turks sing the epic songs they have brought from their homeland in Central Asia to Anatolia. Poets and musicians in court narrate the deeds of their renowned forefathers and heroes accompanied by an instrument called *kopuz*. The most distinguished hero of all is Oğuz: the forefather and the first ruler of the group of peoples to whom the Turks of Asia Minor belong. Although these early examples do not contain information that is significant from a historical perspective, they do provide a painstaking lineage of Turkic tribes and their chieftains.¹

The first Ottoman chronicle that bears a semblance to contemporary works was written in the early 15th century by Yahşi Fakih, the son of İshak Fakih, who was the imam of Orhan Gazi. Known as the *Yahşi Fakih Menakıbnâmesi (Epic of Yahşi Fakih)*, this work did not survive. Its existence is known only by the references made by Âşıkpaşazâde when he was writing his own work. This Epic has probably been a resource for the anonymous *Tevârîh-i Âl-i Osman (Chronicles of the Ottomans)*, which were written on the founding stages of the Ottoman Empire.²

The earliest recovered Ottoman chronicle today is the *Chronicle* that is annexed to the *İskendernâme* by Ahmedî, written in the early 15th century and presented to Emir Süleyman.³ Ahmedî wrote this work in 1390, and subsequently added a chronicle until 1410.

¹ Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, çev. Çoşkun Üçok, Ankara 1982, pp. 7-10.

² Erhan Afyoncu, "Osmanlı Tarih Yazıcılığı", *Türk Edebiyatı Tarihi*, C. 1., İstanbul 2007, pp. 570.

³ İsmail Ünver, *Ahmedî, İskendername*, Ankara 1983, pp. 44-45.

Following the invasion of the Mongols under the command of Tamerlane, the Ottoman state was devastated, and along with it, history writing. There are no historical works surviving from this period. However, as Sultan Murat II ascends to the throne and the state begins to recover from the defeat at the Battle of Ankara, a methodology in history writing begins to emerge.⁴ Dated back to the reign of Sultan Murat II, the anonymous chronicles are among the most important works in Ottoman history writing. Called the *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*, these chronicles begin with the arrival of Süleyman-şah at Anatolia, and end on dates that encompass various periods.⁵

The developments in Anatolia and Thrace in the 15th century sparked further interest and style in history. Contrary to the earlier stages of history writing, some works are written in Turkish. A series of victories by the state nurtured an admiration of the Sultan and his family – this would be further entrenched in the society with the conquest of Constantinople. Sultans must have felt a need to tell their past –especially their triumphant past– to the people as they demanded that the historians of their times write the history of the Turks beginning with their migration to Anatolia. Written in plain, straightforward Turkish, these texts were usually dedicated to the sultans of their times. Originally a pleasure hoarded by the elite, history was extended to the people with legendary works like *Battalnâme*⁶ and *Danişmendnâme*⁷, both popular among the people of Anatolia. During his time in Edirne, Ebu'l-hayr-i Rûmî was commissioned by Cem Sultan, who had heard about the legends and tales surrounding “Saltuk the Blond” in various parts of Thrace, and had wanted a compilation of these narratives, to write the *Saltuknâme*.⁸

Works on Seljuk and Ottoman history were specifically translated on orders from the Sultan, and their translators were rewarded. Many anonymous *Chronicles* are dated to the reign of Bayezit II. Examples of Ottoman history texts enriched by poems range from Ahmedî's *İskendernâme*⁹ to the *Aşıkpaşazâde Tarihi* (*Chronicles by Aşıkpaşazade*)¹⁰ and *Oruç Bey Tarihi* (*Chronicles of Oruç Bey*). Other important writers are the famous historian Neşrî,

⁴ Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, pp. 16-17.

⁵ Erhan Afyoncu, “Osmanlı Tarih Yazıcılığı”, pp. 570.

⁶ Yorgo Dedes, *Battalname*, Harvard 1996.

⁷ Necati Demir, *Danişmend-nâme*, Harvard 1999.

⁸ Timurtaş, *Şeyhi'nin Harname'si*, İstanbul 1981, p. 192; Necati Demir, *Danişmend-nâme*.

⁹ For the annals at the end of the work, cf. İsmail Ünver, *Ahmedî, İskendernâme*, pp. 44-45.

¹⁰ H. Nihal Atsız, *Aşık Paşaoğlu Tarihi*, İstanbul 1992.

who wrote the *Kitab-ı Cihân-nüma (Book of the World)*,¹¹ and Yazıcızâde Ali with his *Tevârih-i Âl-i Selçuk (Chronicles of the Seljuks)*. Although not completely scientific, these works can be considered secondary resources that can be used to reinforce or expand the information gained from primary resources like documents, edicts, mandates, private letters and treaties.

The historical texts that comprise the foundation of this study are prose chronicles that were written in many aspects of social life, including daily life, entertainment and sports, at a time when history writing was beginning to show some methodology. In addition to legendary chronicles like *Battalnâme* and *Dânişmendnâme* written in old Anatolian Turkish, methodical works such as *Aşıkpaşazâde*, *Oruç Bey*, *Neşrî* and *Yazıcızâde* are included. These chronicles are based on and refer to each other. Except *Yazıcızâde*, all are chronicles of the Ottoman State. *Yazıcızâde* covers Ottoman history from the Oğuz tribe to the Seljuks and the conquest of Constantinople. However, this work is significant in the sense that it includes details on social life, which are not found in the originals, and are presumed to be added by Yazıcızâde. It may be thought that the author added these details with reference to his own era, namely the 15th century. This is the reason Yazıcızâde's work is frequently referred to in this study: Although it narrates a previous era, the social data contained therein is more relevant to the period at hand.¹²

The Notion of Vengeance in Chronicles

Chronicles describe vengeance as a sentiment that is required to survive and succeed. Specifically, vengeance is explained as one of the key factors of military achievement. Soldiers are infused with sentiments of grudge and vengeance so that they will show no mercy during the fight, battle zealously to enact their revenge, and, naturally, kill their enemies in the end:

Ve düşmen üzerine zafer bulmağın bir niçe sebepleri vardır” dèrdi. “Birisi, ganîmet ve yagma ümîdi ki leşkerün göñüllerinde râsih ola, cidd ü cehd etmekde mübâliga ederler. Ve ganîmet muhabbet[i] bunların göñlinden ölüm korkusun giderür. Ve ikincisi, düşmene kîn ve intikâm kasdı şöyle ki leşker düşmenden acımış olalar ve göñüllerinde aña kîn dutmuş olalar. Pes arada intikâm kalbe müstevlî olur. Hayfa ve ihtiyâta yol varmaz. Üçüncüsü, düşmen

¹¹ Orhan Koloğlu, *Kitâb-ı Cihânnüma*, İstanbul 2008.

¹² For more information cf. Sevim Yılmaz Önder, “Introduction” *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, II. cilt *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr* tercümesi. İstanbul 2009.

leşkerinüñ göñüllerine korku bırakmak ki göñülde korku olıcak a'zâda kuvvet kalmaz.
(Yazıcızâde, 76a)

A soldier filled with a will to avenge will kill anyone standing before him without any sign of mercy. This is frequently described as “a ravaged wolf attacking a herd of sheep” in chronicles:

Derhâl kâfirlere erişüp şol aç kurt koyuna girer gibi kâfirleri sıdılar.
(Dânişmendnâme, 119)

When Muslims or Christians view themselves as superior to their enemies, ridicule frequently comes before vengeance. Ridicule indicates that the forces are not equal and the adversaries will be crushed, and is employed as a tactic to keep morale high. Meanwhile, readers or listeners find an opportunity to be proud of their people and their army, and look towards the future with confidence. Derogatory remarks are frequent in sections of ridicule, and the enemy –despite sometimes outnumbering the victors– is described as an incompetent horde. Enemies are likened to animals, which further humiliates them. People reading or listening to these texts feel pride in their ancestors and scoff at the enemy:

‘Atuş’a haber kıldı ki “Kardaşuñ Kibriyanos, Melik elinde helâk oldı” dèdi. ‘Atuş la’în çün anı işitdi bir delürmiş dîv gibi İslâm çerisinüñ arasında düşdi; ayu gibi bagırdı, eşek gibi agırdı, toñuz gibi hortladı, dahı sürdi (Dânişmendnâme, 119)

Mockery and ridicule sometimes become so over-the-top that it feels unreal. In the early stages of history writing, when chronicles were very popular among people, historiographers wrote with a sense of entertaining their audiences while keeping annals. These entertainment sections become distinct parts of the chronicle, where the writer finishes relating the event and begins a separate section under the heading of *latife* (*banter*) and tells a joke to further ridicule the victim of the related event in the eyes of the reader. In the example below, the testicles of enemy soldiers are removed to erect an awning. The battlefield then becomes known as the “Great Balls Plains”:

Latîfe: Tatarlaruñ hayâlaruñ kesüp derilerini birbirine diküp bir sâyebân êtdiler. Şimdiki hâlde dahı ol sahrâya “Taşak Yazusu” dèrler. (Neşrî, 67)

Since chronicles are usually written for future generations, they contribute greatly to the formation of a collective memory. Remembering the past and taking revenge are inscribed into the minds of the society. Consequently, some calls for revenge become social grudges due to the efforts of history writers and the assertions of their chronicles, and are never

forgotten –or allowed to be forgotten– even if centuries pass. An example is the grudge related to the conquest of Constantinople in 1453 and how this is passed down from generation to generation. In chronicles, it is clear that the Greeks who have close ties to the Ottoman throne after the conquest do not give up on this grudge:

Rûm vezîr Pâdişâha eydür: “Hey devletlû sultânüm! Mahmûd sürdügi evleri teftîş édüp gördüm, ekseri fakîrlerdür ve hem az sürdi” dèdi. “Ve ganîlerin sürmedi” dèdi. Bu Rûm vezîr İstanbul’uñ intikâmını almaga gâyetde kim müştâkâ intizârıdı kim ehl-i İslâm[ı] inciteyidi... Murâdı buyıdı ki ehl-i İslâmın evlerin yıkdurmagıdı. (Âşık Paşazâde, 446).

In the immediate aftermath of the conquest of Constantinople, Pope Nicholas stands up to lead a new crusade to avenge the conquest. In the communiqué he issues on 30 September 1453, he calls to the rulers of the West to “unite against the Turks”. Meanwhile, he urges the bickering countries of Europe to “cast civil wars aside and join forces against the enemies of Christianity”¹³. However, the common belief in Rome at the time was that “the conquest was an act of revenge in itself, that the Ottomans –indirectly– avenged the fallen of Troy, and that the Greeks were now suffering for the violence they once committed.” The resulting resentment towards Byzantium and the *realpolitik* Sultan Mehmet II crafted out of the ensuing quarrel ensured that the movement was left on paper.¹⁴

Although considered the revenge of Troy, the conquest of Constantinople is also viewed as “the attack of Muslims on Christianity” by Greeks and many other Christian nations, and revenge becomes inevitable. Particularly when the Ottomans enter a state of decline, Christian countries like Russia and Austria lead a Greek Project to “avenge the revenge” and to “revive the old Byzantium.”¹⁵

Social Structure in Vengeance

The social status of the person or community that will be punished when they feel vengeance or later seek to enact vengeance should not be underestimated. In some cases, an act that is too trivial to cause a feeling of vengeance warrants revenge simply because of the social structure involved.

In acts of vengeance narrated in chronicles, social structure manifests itself over three axes, namely *religion* (Christian-Muslim), *status* (ruler-subject) and *gender* (men-women):

¹³ Steven Runciman, *Konstantiniye Düştü*, İstanbul 1972, p. 255.

¹⁴ *Ibid.* p. 259.

¹⁵ Armaoğlu, *Siyasî Tarih 1789-1960*, Ankara 1973, p. 96.

Christians and Muslims

The key dividing factor between avengers and their victims in chronicles is religion. Refuting each other although being introduced one after the other, Christianity and Islam are often in clash. While Christians cannot come to terms with the “newer” Islam, Muslims, safe in the belief that theirs is the last Godly religion, expect everyone to adopt their faith. Being of the other religion is a crime in itself in the chronicles, and both sides wage holy wars against the other. Believing that holy wars are among the greatest good man can do, both sides fight enthusiastically:

(Ca'fer) Hak ta'âlâdan isti'ânet isterdi. Eydürdi kim “Ëy Hâlik, niçün n'ola bu bî-çâre miskîn yetîm kuluña lutf ihsân êdüp yardım kılasın, kudret ve kuvvet vêresin, bu Rûm memleketin müslimânlık êdesin, kiliselerin yıkam yerine, mescidler ve medreseler yapam.” (Battalnâme, 350)

Wars waged in the name of religion require revenge in the name of religion. The desecration of a mosque or church is regarded a tragedy almost as severe as the conquest of a country. The destruction of places of worship causes great hatred in both religions, and is used as an instrument to provoke the people:

Andan gördiler kim Melik çerisiyle kal'a üstine kapuya gelüp çok kâfir helâk êtdiler. Kâfir yügrüşüp kal'a kapusına geldiler. Gördiler kim gâzîler kapuyu kırmışlar. Hemân şehre koyuldılar. Gavarıs ters yüzine kaçup kal'aya çıkdı. Şehire haber oldu kim Sematorgos Diyri alınmış. Kâfirler bunu işitdiler, cânlarından nevmîd oldılar. Andan eytdiler: “Biz cânumuzu Mesîh yolına kurbân êdelüm” deyüp birbirlerine eytdiler. (Dânişmendnâme, 190)

Attacks against religious elements are considered attacks against other countries of the same faith, so warriors from other countries come to aid their brethren in the holy war. This instills hope in the hearts of the warriors, who then launch verbal attacks against the enemy to lower morale:

Küffârdan 'Alkan girdi eydür: “Ëy demürden yürekliü kavm, serverünjüzi biz oda yakduk. Siz başsuz bir kavmsiz. Ne zehreyile uşbu kadar leşker birle bize karşı geldünjüz? Yenildünjüz gerek. Uş Kaysar geli yörür, leşkerin yêr götürmez yêtmiş iki millet ittifâk êtmışlerdür ki sizi ara yerden götüreler. (Battalnâme, 462)

These two groups create their divide over religious differences, and transition between the two groups is possible by converting to the other's religion. A person who decides to convert to the enemy's religion is not merely a citizen with a different religion – he becomes

the enemy himself. Former Christian, converted Muslim Afroumiyeh now fights for the Ottomans:

Kâfirler kuvvet tutup müsülmânları sıdılar. Ol arada bir tag varıdı. Gâziler ol tagdan yaña vardılar. Efrumiyye, ol gâziler cümlesi mecrûh olmışlardı. Ol tagın penâh édindiler. (Dânişmendnâme, 74)

Rulers and subjects

The dividing factor between people of the same religion is whether they are subjects or rulers. This makes it clear that the social status of the avenger is important when contemplating revenge. Some act that is quite ordinary for a person at the bottom of the social pyramid becomes a punishable crime as the person moves up the pyramid.

When revenge is due upon a person who belongs to the upper levels of society, not anyone can go to take revenge. A person who belongs to a lower level of society must obtain the assent of the relatives of the dead or wronged person. Because enacting revenge is a matter of honor in society, such honor must be bestowed by permission. The higher the social rank of the person to be avenged, the greater the honor:

“Eger buyurursañ ben kuluñ varayın Mezîd Begüñ intikâmın ol kâfirden alayın.” dèdi. (Âşık Paşazâde, 401)

When taking revenge, people of lower rank are killed first, and higher-ranking people are left to be killed later. Furthermore, lower-rank people die an easy death while agony and suffering increase as victims climb the ranks of society. If the victim is a *Kaiser*, an emperor, then he is not killed by a ploy; he is usually called out onto the battlefield for revenge:

Kaysar on iki biñ kul birle dört yüz yèdek nice nice begler rikâbınca meydana ta‘zîm birle geldi... Seyyid eyitdi: “Çok söyleme, eger sen beni zebûn èderseñ ben seniñ dînüñe girem. Ve ger ben seni yıkarsam bes benüm dînüme gire misin?” Kaysar râzı oldı. (Battalnâme, 477)

State and religion remained two distinct realms until the reign of Selim I, who claimed the title of *khalifa* for the Ottomans.¹⁶ Prior to this, when the Sultan and the khalifa were two different people, and they confronted each other for some reason, the situation could easily become a deadlock.¹⁷ Under normal circumstances, wronging the leader of the state and the

¹⁶ Azmi Özcan, “Hilafet” *İslam Ansiklopedisi*, C. 17, 1998, pp. 546.

¹⁷ For the khalifa’s position on the social pyramid, cf. Sevim Yılmaz Önder, “Tevârîh-i Âl-i Selçuk’ta Hediyeleşme ve Hediye Sözlery”, *Motif Akademi Dergisi- Muhal Bali Armağanı*, İstanbul 2009.

country would be inexcusable; however, if the wrongdoer is the khalifa, action will not be so swift. Even when the issue is associated with women and the pride and honor of the parties are at stake, “negotiations, condemnation and warnings” are favored ways of resolving the situation. In asking for Seyyid’s assistance in taking the girl that his son wants to marry, Abdulvahhab pits Seyyid and the Khalifa against each other. In these cases, someone other than the Khalifa is responsible for the problems that ensue. In other words, there are people – like Ukba– who provoke the Khalifa, and they are the true culprits. Always ready to act, Seyyid merely disarms the assailant in the attack perpetrated in the presence of the Khalifa, and sets out to uncover the truth:

‘Ukbâ (Halîfe’ye) eyitdi: “Böyle sormagıla iş olmaz. Buyur ‘Abdulvahhab’uñ elin baglasunlar, boynın ursunlar” dèdi. Cellâd kılıc çekdi, ilerü yürüdi. Seyyid döyemedi,¹⁸ sıçradı, cellâduñ elinden kılıcı aldı, eyitdi: “Şahâ anuñ günâhın sâbit eyleñ, andan öldürüñ” dèdi. ‘Ukbâ feryâd eyledi, eyitdi “Hâ gördüñüz mi? Halîfe yüzine kılıc çekdüñüz. Şimdi senüñ kanuñ helâldür. Seyyid eyitdi: “Ben kimseye kılıç çekmedüm. Kılıcı zâlim elinden aldum. Sen otur aşaga ben isteyem, kızuñ ahvâlin hikâyetin bileyin” dèdi. (Battalnâme, 489)

Men and women

From a gender perspective, being a man or a woman does not have a bearing on seeking revenge, with the exception of the Sultan, who occupies the highest position on the social pyramid. Devout women or women who have recently converted to Islam go to holy war alongside men. As the daughter of an aristocratic Greek family, Afroumiyeh converts to Islam and fights alongside Muslim men on the battlefield in the name of Islam:

Efrumiyye tîgin eline alup hamle kıldı. Şöyle ceng êtdi kim vasfa gelmez. Ol gece çok kâfir kırdılar... Efrumiyye ve sâyir gâzîler geceye degin ceng êtdiler. (Dânişmendnâme, 73-74)

Although the two genders may be portrayed as equals in holy war, the female warrior is almost always wed to a male warrior at one point, becoming a warrior that is the wife of a known man. As in the example of Afroumiyeh, sometimes religion comes to their assistance: The great warrior Seyyid Battal appears to Melik Danişmend in his dream, and says that the two converts, Artuhi and Afroumiyeh are suited to each other:

¹⁸ Yorgo Dedes reads “döyemedi” as “duyamadı”.

Ol gece Melik Dânişmend –rahmetu’llâhi ‘aleyhi- düşinde iki cihân güneşi Muhammed Mustafâ’yı gördi. Cümle ashab, ... Seyyid Battal ve ‘Abdu’l-vahhâb bu cümle begler bir yere cem’ olmuşlar. Melik bunlara karşı vardı, hıdmet kıldı... Hazret-i Resûl dahı Melik’i bagrına basdı, arkasın sıgadı, hâtırın sordı. Melik eytdi: “Nite oldu, bizi sora mı geldiñüz?” dèdi. Seyyid Battâl cevâb vèrdi kim “Biz bunda Artuhı’nun düğünine geldük. Gerek kim erte düğün yaragın kılasız. (Dânişmendnâme, 89)

Besides avenging women, there are women who become the targets of revenge. Some men, when they realize they have lost, murder their own women and children to save them from the hands of the avengers:

Bu taraftan kâfirlerün azgunları mel’ûnları, “Türk’e olmasun” dèyü şehrün bir tarafına güherçile saçup şehri oda urdılar yakdılar. Ba’zı kâfirler mel’ûnlar azgunları, oğlını kızını ma’sûm uşacukları ve ‘avratlarını kendü eliyle kılıçdan geçürdiler. (Oruç Beğ, 202)

Reasons for Vengeance

Reasons for revenge in chronicles are divided into two categories: social reasons and personal reasons.

1. Social reasons

1. Observing a different religion or denomination

Social revenge occurs when people observe different religions or denominations. People who hold believing in different religions one with disbelieving seek vengeance as a community even if no actual clash exists:

Dört yüz seksen sekiz senesinde askeri “mülhiddür” dèyü beyine ikâme édüp depeleyince eceli anda mukadderdür. (Neşrî, 19)

Regarding the believers of different religions as disbelievers is as common among Muslims as it is among Christians. As a result, a Christian considers Muslims enemies that have to be captured or killed, even if they may have done nothing, and seeks to punish them. In the best case, they are imprisoned:

Malatıyye’ye gelürken bir yèrde yatdılar. Meger yakında bir kâfir şehri varıdı. Adına Kılımiya dèrlerdi, pâdişâhına Kaytur bin Sâsân dèrlerdi. Bir kaç kâfir üstlerine erişdiler, Muhammedî dèyü dutdılar. Kaytur’a getürdiler, zindâna koydılar. Bir ay bunlar zindânda yatdılar. (Battalnâme, 411)

It is also clear that different denominations give rise to a feeling of vengeance similar to different religions. This feeling sometimes translates to action and motivates assaults against the followers of other denominations. When opportunity presents itself, neighborhoods are invaded and houses are set on fire:

Bu şehriñ halkı arasında ihtilâf-ı mezâhib varıdı. Ol sebebden birbirine kîn ve hıkd¹⁹ éderlerdi. Şimdi ki fursat buldılar, her gece birbirinüñ mahallesin basarlardı ve evlerinüñ²⁰ kalancasın dahı oda ururlardı. (Yazıcızâde, 42a)

2. Refusing the call

When a feeling of vengeance arises between two enemies or neutral parties that follow different religions, a proselytizing call is made to the adversary. If the other party refuses the call, his murder becomes incumbent on the caller. As part of their faith, Muslims invite the non-Muslims they meet to their religion. When Danişmend captures the Byzantine soldier who fought against him, he asks him to convert to Islam. When he does not, he kills the captive:

Melik Dânişmend kendüyi gösterdi ve eytdi²¹ kim: “Benem Melik Dânişmend” Artuñı eytdi: “Benem Artuñı” deyince mel‘ûnlar bildiler kim hâl nice oldu. Hemân döndiler kim kaçalar. Melik ve Artuñı ol iki kişiyi tuttılar, imân ‘arz étdiler. Îmâna gelmeyüp Melik ol arada ikisin katl etdiler. (Dânişmendnâme, 16)

Sometimes the captive is informed that converting is the only way to avoid death, and that he will be killed if he does not accept:

Ol yüz kişiyi dîne da‘vet étdiler. On kişi müsülmân oldu, kalanı müselmân olmadılar. Melik Dânişmend buyurdı, burnı ve kulagın ve sakalların tırâş étdiler. Ve dahı bir nâme yazdılar kim: “Evvel nâm-ı Hudâ, andan bilesin ki, Melik Dânişmend katından ki saña Nastor ve Şattat’sız. Îmân getürüp müslümân olasız, élüñüz vilâyetüñüz ile ölümünden kurtulasız. Ve illâ ne sizi koram ve ne çeriñüzi koram. Cümleñüzi kılıçdan geçürem. Şöyle kim aslıñuzdan bir diri kişi komayam” dedi. (Dânişmendnâme, 67)

3. Apostasy

Although conversion to another religion is the guarantee of one’s life, sometimes it becomes just the opposite: Apostates, either of their free will or by force, become targets of

¹⁹ hıkd: hukd M.

²⁰ evlerinüñ: erlerinüñ M.

²¹ eytdi: étdi M.

vengeance for others. Revenge enacted on them will set an example to others, and they will know what awaits them if they convert, and will remain true to their faith regardless of the circumstances. Former Christian Abdullah decides to help his brethren. However, when trying to rescue his family, Abdullah is forced to inform his wife that he has converted to Islam, and that soldiers will be coming. When his wife tells of Abdullah's conversion, Abdullah is severely tortured. Observing different faiths may even destroy families:

'Abdullâh kim yeñi müsülmândur, ehl-i 'ayalin taşra çıkarmaga kal'aya varup Melik ahvâlin haber vèrür. "Gelün sizi taşra çıkarayım, şâyed bunda helâk olasız" dèr. 'Abdullâh'un 'avratı bu haberi işidiür, kâfirlere haber vèrür. Kâfirler 'Abdullâh'ı tutarlar. Melik ahvâlin ve kendünün ahvâlin sorarlar. 'Abdullâh dèmez, inkâr èder. Âhir 'Abdullâh'a işkence èdiüp Melik'ün kal'a üstine gelmesi haberin alurlar. (Dânişmendnâme, 56)

If the convert is the child of an emperor, the situation becomes critical. Although the convert feels good about his or her choice, the rest view this as a great shame, and may sometimes fall sick with sorrow:

Sıgın leşker kaysara erişdi, haber vèrdiler, oğlu hikâyetin bildürdiler. Tâcın götürdi, yère urdı, agladı, feryâd ètdi. Yèdi gün tahta oturmadi. Hiç kimse yüzün görmedi, lokma dahı yèmedi. Begler vezîrler dèrildiler, katına girdiler, eyitdiler: "Şâhâ²², aglamakıla iş bitmez buña yarak gerek, çeri dèvşirelüm". (Battalnâme, 366)

If the convert is an aristocratic woman, especially if she has joined the ranks of the warriors, she will be ridiculed if not killed. When taking to the battlefield, Afrumiyeh cuts her hair –the one visible property of womanhood– and is ridiculed as “the shorn”:

Andan Nastor ve Şattat buyurdı kim cellâdlar Efrumiyeye[‘yi] getirüp ol meclisde siyâset meydânı düzdiler. Şattat, Efrumiyeye’ye çok herzeler söyledi. Derhâl buyurdı kim “öldürün bu saçı büçügi” dedi. Nastor komadı, halâs kıldı. (Dânişmendnâme, 99)

4. Claiming to be prophets

As Islam is proclaimed as the last holy religion, anyone who claims to be a prophet after the prophet of Islam has been considered a sinner, and punished for his sins in the mortal world. As a prominent figure in history, Babak claims to be a prophet. He upholds the idea of sharing women and property, and kidnaps many women and girls to this purpose. This becomes a method he employs to make those who do not believe in him suffer. Despite this

²² şâhâ: şâha M.

cruelty, the real reason he is killed is his insistence in claiming to be a prophet and reluctance to accept Islam.²³

Bâbek eydür: “Yâ Battal, ben peygâamberem. Şimdiki vakt benüm vaktümdür. Muhammed devri geçdi, ol âyîn erkânı ko. Gel, benümle mutâbba‘at ét kim yarın kıyâmet güninde benden utanmayasın” dèdi. Seyyid kakıdı tîz buyurdı, bir çengel getürdiler, agzına bıragup dilin çıkartdı, dibinden kesdüirdi. (Battalnâme, 596)

5. Abuse of fellow believers

People who share a faith are inclined to regard a wrongdoing against their fellow believers as an act against themselves, and seek revenge. Cruelty, murder, war and all other forms of abuse warrant punishment:

Andan Melik kal‘aya kasd êtdi. Andan Mihayil buyurdı, elli esîr getürdiler, burc başında pâre pâre kıldılar. Andan çağırdılar kim “Dönüñ yohsa Artuhı‘yı dahı pâre pâre édevüz”. Çün Melik bu haberi işitdi, çâresüz olup gèrü döndi.... Andan Melik çerisiyle kal‘a üstine geldiler... Ol müsülmânlar ile burca yürüyüp ol elli kâfire kılıç koydılar... Kanda kim kâfir buldılsa kırdılar. (Dânişmendnâme, 56-57)

6. Uprising

Any and all acts that may be considered a challenge to the rulers will be punished. When the challenge becomes collective, in other words, an uprising happens, forgiveness is not very common. Such punishment is required for the rulers to maintain their position of power. When Lifon, who had previously escaped with his life and retained his religion by agreeing to pay tribute, continues the same behavior, he is not allowed a second chance:

Ve andan soñra Lifon‘ı harâca kesüp gèrü salıvêrdiler. Bir niçe müddetden soñra gèrü ‘isyân zâhir oldı. Sultân bu def‘a dutup helâk êtdi. Ve memleketin müsülmânlara üleşdüirdi. (Yazıcızâde, 74b)

Betrayal by a trusted person also requires punishment. Since this will be an example to others, punishment usually becomes inordinate:

Ve çün Hôruz-m-şâh Hôruz-m‘a geldi, vezîrine töhmet êtdi ki “Miyâcug‘ı baña sen terbiyet éderdüñ” dèdi. Buyurdı ki vezîri öldürdiler. Ve Miyâcug‘ı Hôrozm için ber-dâr eylediler. Ve niçe gün turdı. Ve kıgırtıldılar ki “ni‘met hakkın bilmeyen ve küfrân gösterenüñ

²³ Hakkı Dursun Yıldız, “Bâbek” *İslam Ansiklopedisi*, C. 4, 1991, pp. 376-377.

cezâsı budur” dediler. Ve kendüsi dahı Selçukların ni‘metine küfrân kılup hakk-ı ni‘meti yerine götür[me]mişdi. Bu kendüye dahı eyü fâl olmadı. (Yazıcızâde, 74a-b)

7. Refusing surrender

If the vanquished side of a war refuses to abandon their posts or the commander of a castle or other fortification does not march out, a feeling of vengeance arises. Emissaries are sent to enemies who are perceived as weaker before the war, or during the battle when it becomes clear that the enemy will lose, to urge them to surrender. The consequences of refusing to surrender may be greater than that of surrendering. People who refuse to surrender the castle or the castle commander are warned, and if they do not heed the warning, killed:

(Kir-Aleksi) tutsak olan beglerinden birisini ihtiyâr etti. Sultân hükmiyle ayagın bagdan halâs êtdiler. Ve Tekvur katına iletdiler. Tekvur anı dil haberin vèrüp şehri içindeki ululara gönderip eyitdi ki “Şehri sultânın kullarına teslim êtsünler.” dèyü. ... Ve eyitdiler ki: “Eger Kir-Aleksi tutsak olduysa anın ulu erişmiş ogulları vardır ki her biri kişver-dârlık âdâbıyla ârâste Cânî [ve] Tarabizon’da tururlar. Anlardan birini pâdişâh êderüz. Bu memleketi Türke ve müsülmâna vèrmezüz.” dediler... Sultân ol hâlden katı gazaba gelüp kakıdı. Buyurdu ki Kir-Aleksi’yi ağır bend-ile şehri katına ileter. Ve ‘azâb-ı balîğ birle işkence êdeler. Ve eydeler ki “Yâ şehri vèrün yâ Kir-Aleksi’yi helâk êderüz.” diyeler. (Yazıcızâde, 129a-b)

8. Great casualties in war

If a side takes too many casualties in war, they are filled with vengeance and become determined to punish the enemy. After a battle where they suffer heavy casualties, warriors gather and count the bodies of their fallen brothers, complete the funeral prayer and bury them, and feel a greater dedication to battle fueled by the vengeance in them:

Bir ceng êtdiler kim vâsf olunmazdı. Kâfirler çarh okıyla ve taş ile çok Müslümân şehîd kıldılar. Gâzîler dahı aşagadan yukarı okıla çok kâfir helâk êtdiler... Melik Dânişmend çerisin yokladı. Sekiz yüz müsülman şehid olmuş. Buyurdu şühedâyı bir yere cem’ êdüp namâzların kıldılar, defîn êtdiler. (Dânişmendnâme, 170)

9. Bribery

Although a personal offense at first, bribery soon becomes a widespread issue as individuals who are at a disadvantage due to bribery lose their faith in their state, and the power of the government diminishes. Individuals begin to pressure the government to put an end to this problem, and it is the ruler that is charged with bringing an end it. Deciding to

punish the corrupt judges who are detrimental to his authority, Sultan Yıldırım Bayezid orders these judges to be locked into a house and burned alive:

Çünkü Kara Rüstem Karaman'dan geldi, hîle ve bid'at hâdis ola başladı. Ve kâdılar dahı azup 'ilmleriyle 'amel etmeyüp rüşvet almaga başladılar. Çünkü suç başdan aşdı, Bâyezîd Hân, kâdıları teftîş êtdürüp, her birinde bir dürlü fesâd bulup, hükm êdüp “ne kadar kâdî varsa, bunları cem’ êdüp Yêni-şehirde cümlesin bir eve toldurup buyurdu ki “tolayına odun yigup od ura, tâ ki bu zâlim kadılar cümlesi yanalar”. (Neşri 337)

II. Personal reasons

1. Jealousy

Among the most prevalent personal reasons is envy. This has fatal consequences especially if between people in high seats. In the chronicles, holders of power are in a state of ceaseless competition. Being the minion of the person at the top may result in irredeemable consequences such as causing the suspension or even execution of someone else. As a very strong vizier, Nizamülmülk had considerable influence over the sultan. When he was envious of the interest the sultan showed in his adversaries, he did not hesitate to send them to the gallows to rule out competition. This conflict among minions was recorded in chronicles:

Alp Arslan... tahta geçdi. Vezîrler Nizâmü'l-mülk²⁴ ve Hasan bin 'Ali bin İshâkıdı... Ve Nizâmü'l-mülk ki evvelden kendünün mülâzımıydı, vezâreti aña vèrdi... Ve çün-ki cellâd 'Amîdü'l-melik'i öldürmege getürdi, 'Amîdü'l-melik cellâddan mühlet dileyüp âbdest aldı. Ve iki rek'at namâz kıldı. Ve cellâda yalvardı. Ve and vèrdi ve eyitdi: “Çün-ki pâdişâhuñ fermânın yêrine getürürsin, senden dileğim budur-ki bir haberüm vardur pâdişâh hazretine dèyesin. Ve bir haberüm dahı vardur vezîri Hôca Nizâmü'l-mülk'e dèyesin. Ammâ pâdişâha dèyesin ki²⁵ ‘Ne baht ve sa'âdet ki baña sizün kapuñuzda açıldı. Ve ne devlete ve 'izzetlere ki sizün hizmetünüzde yêtişdüm. Şöyle-ki bunca zamân ‘ammun Tugrul Beg baña dünyâ ululığın erzânî kıldı. Cem' memleketleri benüm hükmümde kodı. Bi-hamdi'llâh ki şimdi sen âhiret ululugun erzânî kılup şehîd kılduñ ki senün sebebün-ile hûr ü cinân müyesser oldu. Allâh sizün aslıñuzdan ve nesliñüzden hoşnûz olsun ki hoşnûdam, dünyâyı ve âhireti sizünile buldum’’ dèdi. “Ve vezîri Nizâmü'l-mülk'e dèyesin ki zîşt bid'at²⁶ ve yaramaz kâ'ide koduñ. Bu 'âlemde senden öñdin yogıdı ki vezîr öldüreler. Korkaram ki bu sünnet gèrü senün ve i'kâbuñ üzerine

²⁴ Nizâmü'l-mülk: Nizâmü'l-melik M.

²⁵ dèyesin ki: dèyesin ki eyitdi ki M.

²⁶ zîşet bid'at: zîşt ve bid'at M.

*dahı cârî ola*²⁷ *dédi. Ve andan sonra cellâd anı şehîd kılup bu haberleri sultâna ve vezîre yêtişdüirdi. Bunlar dahı haylî müte'essir oldılar. (Yazıcızâde, 26a-b)*

2. Lack of protocol

Contempt, self-praise, failing to kiss the floor and other disrespectful acts are looked down upon from a social perspective. The higher the rank of the person who is the target of these acts, the greater the punishment will be. When the person is a sultan or a vizier, disrespect to his person is considered disrespect to the state. Similarly, disrespect to ambassadors, who are the representatives of their states, is considered disrespect to the state and its ruler, and is always punished:

Âhir elçiye tahfîf êtdiler, hakâret-ile söz söylediler. Elçi dahı geldi, hep mâcerâyı pâdişâha haber vèrdi. Pâdişâh-ı Rûm bu harekete melûl oldu. Bir dahı 'adâvete sebep bu oldu. (Âşık Paşazâde, 490)

3. Murder of someone in the family

The murder of someone in the family requires retaliation; otherwise, the victim's "blood will dry on the ground," which will bring shame on the men of the family. Therefore, the father or the brothers of the deceased do their best to avenge the deceased's blood and save the honor of their family. This grants the avenger prestige in the society:

'Osmân'ın birâderi Sarı-yatıyı anda şehîd êtdiler. Ol yèrde bir çam agacı vardur, kandillü çam dèrler. Zîrâ gâh gâh anda bir şu'le görünür. Sarı-yatı anın dibinde şehîd oldu. Ve ol Kalanoz kâfir dahı anda düşüp 'Osmân Gâzi buyurdu, karnını yarup ve yèri bir mikdâr eşüp it gibi gömdiler. Ol sebebeden şimdi ol yère İt-êşini dèrler. (Neşrî, 85)

The family unites and decides who will avenge the deceased in what way. In the chronicles, avenging the blood is common to Christians and Muslims. The Christian Asâtûr fights Seyyid on the battlefield to avenge his forefathers:

Asâtûr kakıdı, dört yüz zerrîn kemerlû kul ve hâc peyker 'alemi birle meydâna girdi. Seyyide berâber geldi, eyitdi: "Ëy Battal-ı kattal, bugün ol gündür kim atamın dedemün sende intikâmın alam" dedi. (Battalnâme, 535)

If the deceased is of a high rank, his blood must always be avenged. This feeling of vengeance becomes inscribed in the minds of individuals, and gradually becomes a collective motive:

²⁷ cârî ola: cârî olmasaydı M.

Kâfirler dahı silâh giyinüp atlarına süvâr oldılar. Nastor ve Sunbat ve Şattat andan Hisarbad kardaşı Kişarbad süvâr olup Nastor katına geldiler. Eytdiler kim: “Dilerüz kim bu gün Hisarbad kardaşı Küşarbad meydâna girüp kardaşı kanın ala” dèdiler. (Dânişmendnâme, 109)

Types of Revenge

Vengeance is enacted in two different ways: direct and indirect.

Indirect

A number of indirect methods are used when avengers or their men cannot directly enact vengeance.

1. Religious assistance

Religious assistance is very common in indirect revenge. People call for help from celestial and holy beings during war. When under attack by swordsmen, Muslims cite the prayer of Khidr and call the name of the Prophet, asking for help from these holy men:

Derhâl Hızır peygamber duasın okıdı ve kendüye üfürdi, érdi... Melik Dânişmend Gâzî çüst la‘înün kafâsından érdi. Eyitdi kim “Be-nâm-ı Hudâ, be-nûr-ı pâk-ı Muhammed Mustafa” dèyüp ‘Atuş la‘îne bir darb-ı tîğ şöyle urdı kim la‘înün başı çevgândan çıkar gibi kırk adım yèr gitdi. (Dânişmendnâme, 120)

Prayer and adoration before going to battle are very common practices of ensuring victory:

Gördiler kim çok müsülman şehîd olmuş. Melik anı görüp çok agladı. Andan Hakk’a teveccüh édüp, yardım ve ‘inâyet ve meded diledi. (Dânişmendnâme, 113-114)

Christians take oaths to wage war against Muslims, and fight in the name of Jesus Christ:

İstanbul’da ne kadar ulu kiçi varısa Seyyide muhibb oldılar. Kaysar ilerü geldi eydür: “Yâ dîn ulusu Mesîhün biz kullarıyuz. Bir oğlan peydâ oldu, haylî ulu kişimüz depeledi. Buncalarumuz dahı ataları dedeleri dîninden çıkardı. Muhammed dînine koydı. İmdi himmetün bile olsun. Uş yarak éde dururam ki çıkam ol oğlanı ele getürem. Temâmet İslâm leşkerin kılıcdan geçürem. Ol ka‘belerin yıkam oda uram. Bagdâd’da ol halîfelerin dutam. Mesîhün yüzi suyn yèrine getürem” dèdi. (Battalnâme, 393)

After the avengers say their prayers, they usually go to sleep and dream a premonition, which tells them what they may anticipate, and how to protect themselves. This sometimes

has implausible consequences: While an entire city is ravaged by disasters, people who had secretly converted to Islam are inexplicably protected from such disasters. Their homes and families come to no harm:

Ol gece Melik düşinde gördi kim bir nûrânî koca geldi. Sakalı gögsine inmiş, eytdi: “Ben ‘Abdü’l-vahhâb Gâziyem. Yarın çerini bu yazıdan gider. Yüce taglara varuñ kim hakk ta‘âlâ Sisiyye kavmine hışım eyledi. Bu gün gerek kim anları helâk eyleye”. Melik uyandı, ahvâli çeriye dëyü vërdi. Göçüp yüce taglara vardılar. Şöyle kim ol yazıda bir müsülmân kalmadı. Yarındası gün öyleye karîb olunca gök yüzini bulut aldı, gürülti oldu. Gëceye dek yıldırımlar oldu. Gëcenün bir bahşı geçmişidi kim Nûh Tûfânı gibi yagmurlar yagdı. Taglar gibi siyller oldu. Tanrınuñ emriyle Sisiyye kavmi habersüz uyandı... Ol şehriñ içinde ne varısa siyle gitdi. Ancak bësh yüz ev kaldı. Anlar dahı kâfirlikdan dönüp tevbe kılmışlardı. Velî kâfirlerden korkup âşikâre edemezlerdi. (Dânişmendnâme, 183)

2. Ploys

Muslim or Christian heroes who claim “ploy is the better part of heroism” frequently resort to ploys. Chronicles depict ploys by Muslims as clever ruses. Muslims secretly infiltrate Christian ranks in battle, and call out a Muslim name. Thinking that they have been compromised by Muslim soldiers, Christians turn to kill their own men:

Kendü birkaç kez leşkerün sagından girdi, na‘ra urdı kim “Menem Ahmed-i Turrân, menem Tevâbil-i Rûmî, menem ‘Abdü’s-selâm” dëyü. Yine ırak yërden teferrüc éderdi tururdu. Leşker birbirin kırdılar. Kan gevdeyi götüirdi, küşteler püşte püşte oldu, yıkıldı. Ol gece yëtmiş biñ kâfir kılıcdan geçdi. Érte oldu ki göz gözi gördiler ki aralarında hiç bigâne yok. Kendüler birbirin kırmışlar. Kim atasın öldürmiş, kim oğlın öldürmiş. (Battalnâme, 459)

New converts play important parts in ploys. “New Muslims” cheat their former people with particular ease, knowing their language and religion natively. When they want to deceive someone, they tell them in Greek how they regret having converted, and they are awaiting forgiveness to return to the true faith. They promise to bring the severed heads of the enemy in consideration:

Ahmed Serkis haymesinde oturdu, bir nâme yazdı Rûm dilinçe kim “Titi miti, bu nâme benden kim Serkisem. Senün katunja kim Nastorsın. Bilgil ve agâh olgil kim ben kıldugum işlere pişimân oldum. Dilerem ki sizün katunuza varam.”... Gâzilerle bësh yüz kişi atlandılar... Ahmed Serkis Rûm dilinçe çağırdı: “Kapuyı açuñ ki benem, Serkis. Melik başını kesdüm getüirdüm. Birkaç serverler benüm kasdım kıldılar. Baña meded kılıñuz kim benden intikâm

alurlar” dedi. Kâfirler Nastor’a haber kıldılar. Buyurdi kapuyı açdılar. Gâziler şehre girdiler. (Dânişmendnâme, 173)

If an avenger was seeking a ploy, the first thing he would do would be to change attire. At a time when the attire of people varied from region to region, even from city to city, one’s attire would give clues about their religion, ethnicity, and even occupation.²⁸ Therefore, a person who wanted to enact revenge by ploys had to overcome certain barriers to reach his victim. He had to dress like the person he intended to harm. Sometimes the success of these ploys is exaggerated to the point of implausibility. The avenging Muslim speaks the language of his victim perfectly, dresses as a priest, and reads passages from the Bible to convince others:

Seyyid kal’aya yakın gelicek haber eylediler, kırk ruhbânıla Tugânôş karşı geldiler. Seyyid birle görüşdiler, sordılar: “Kimsin, aduñ nedür?” dediler. Seyyit eyitdi: “Borâz-ı Akanôşam, bu yolda çok riyâzetler çekip dururam. Zahmet bisyâr görüp dururam” dedi. Tagânôş eyitdi: “Sakin sen Battal olmayasın?” dedi. Seyyid agladı “Beni sen kime beñzedürsin?” dedi. Agzın açdı, hûb âvâzıla bir iki âyât İncil okudı. (Battalnâme, 396)

Intoxication is another common aspect of ploys, sometimes accompanied by sexuality. Particularly men with homosexual tendencies are wooed by young and handsome men, whom they follow without questioning, and are trapped in an act of vengeance:

Mihriyâyıl Ca’feri ileri okıdı, şarâb vèrdi. Ca’fer eydür: ‘Ahdlüyem ol vaktâ ki atam katından gitdüm, sakalum gelmeyince şarâb içmeyem dedüm. Evet sâkılık édeyüm” dedi. (Mihriyâyıl) ilerü yürüdi, kadeh eline alıp içdi, mest oldu. Ol la’in Ca’fer’ün yüzine nazar kıldı, bir hûb suratlu gördi, meyl eyledi kim birkaç şeftâlukârlık éde. Turdı, tahtdan aşaga indi, Ca’fer’ün elin aldı, tenhâ bahçe bucagına bir halvet yère vardılar... Ca’fer dörd yaña bakdı, hiç kimse görmedi eydür: “Dè imdi atañ kanın al” dèyüp yumrugın döğdi... Ol kâfir herzeye başladı, gördi kim îmâna gelmez, başın gövdesinden cüdâ kıldı. (Battalnâme, 355)

Direct

Avengers enact vengeance either personally or through dependable associates. Punishments may be categorized as collective and individual.

1. Collective punishments

1. Occupation

²⁸ Halil İnalcık, “Some Remarks on the Ottoman Turkey’s Modernization Process”, *Transfer of Modern Science & Technology to the Muslim World*, İstanbul 1992, p. 50.

The most severe punishment directed to a non-Muslim society is conquest. The avenger both gains new territories, and does good work from a religious perspective:

Bayezîd Hân çünkü Selânik vilâyetiniñ ba'zını feth edüp Frenkle 'adâvet gösterüp gelüp Burusa'da kışladı. Bahar olıcak 'azîm leşkerle Gelibolı'dan geçüp Edirneye varup kasd êtdi ki Üngürüs'e vara, gazâ êde. (Neşri 325)

2. Exile

If vengeance is not too intense, an appropriate punishment is the forced migration of the community. Former settlements are usually not left to abandon, and are occupied by the relatives of the avenger:

Evrenez-oglı 'Alî Beg dèdi: "Devletlû sultanum, Bu hisâr cengi hayli müşkildür. Sultânüm bunı yagma etmek gerek kim bu alına" dèdi. Sultân Murâd Hân-ı Gâzî eydür: "Bre hisâr yagmadur gâzîler" dèdi. Allâhuekber, çünkü yagma haberin gâzîler işidecek her taraftan nerdübânlar getürdiler, yürüdiler, göz açdurmadılar. Def'î tarfetü'l-'ayn içinde hisâra koyuldılar, feth oldu. Mâl-ı ganîmete gark oldılar. Kâfirlerini esîr êtdiler. Acâyib toymuluklar oldu. Şehrüñ evleri hâlî kaldı. İhtiyârı olup kalana evlerini milklige vèrdiler. Ve Vardar Yèñicesi'nüñ halkını sürüp anda getürdiler. Selânik içinde sâkin êtdiler. (Âşık Paşazâde, 390-91)

The same method is used by Christians: the Governor cannot keep the Muslims under rule, and decides to exile them from Constantinople. Then, he orders the destruction of the temple:

Ammâ kâfir müsülmânlara hükm edemezdi. Bâyezîd Hân'a kim Temür vartası vâki' olıcak tekür ol mahalleyi sürdi İstanbul'dan ve ol mescidi yıkdı. (Âşık Paşazâde, 340).

3. Pillage

The namesake of a Turkic tribe ("Yağma"), pillaging is considered the taking of "what is rightfully theirs" from the enemy. Also known as *toyum/doyum* ("fill") or *ganimet* ("spoils"), pillage motivates soldiers to war. Soldiers are more enthusiastic to take part in battles where the spoils will be plenty, and practice pillage at times and locations deemed appropriate by the commander, or the sultan – who is the commander-in-chief. Within the boundaries of the territory available to pillage, any property above or below the ground may be taken. It is common that communities bury some of their property before the war, or hide them in secret wells. After the war, precious metals like silver and gold, and items of value including silken fabrics, carpets and mattresses are pillaged:

Ve Merve ki Çağrı Beg zamânından berü pâdişâhların dârü'l-mülki idi, hazâyin ve defâyin dolu idi.²⁹ Ve begler ve 'ayân şehri gizlemişdiler. Guzlar üç gün tamâm yağmaladılar. Evvelki gün altun ve gümüş ve harîri aldılar. İkinci gün demür ve bakıyye-i altun aldılar ve üçüncü gün döşek ve kâlî aldılar. Ve nihâlî ve bâkî hurdavât ne varısa hattâ kapuların dahı çıkarup aldılar. Ve şehir halkının ekserin esîr étdiler. Ve yağmadan sonra bunlara işkenceler éderlerdi ki gizlü kuyular ve zîr-ü zemînlerde nesne varısa eyitdürürlerdi. Fi'l-cümle yêr yüzinde ve yêr altında hiç nesne komadılar, aldılar. (Yazıcızâde, 41b)

4. Demolition

Especially in large and beautiful cities, the destruction of magnificent structures and surrounding gardens is considered a severe punishment for the community:

Ve buyurdi ki Konya'nun bâğların zarar baltaları ve kahır dehrileri birle kat' étdiler... Ve bâğlar içindeki, köşkler³⁰ ve kasırlarını cefâ külüngiyile³¹ ve intikâm kazmaları birle harâb étdiler. (Yazıcızâde, 102a)

Sometimes the city is torn down after pillage to prevent the enemy from mustering forces. The community first loses all property by way of pillage, and then is left homeless and without sustenance. As most young men are already dead due to the preceding war, the enemy has no means to gather strength and muster a force to counterattack:

Ve Miyâcug'ı dutdı. Ve ne-kadar leşkeri ve tevâbi'i varısa kırdı. Hôroz-m-şâh'ın leşkeri her def'a ki 'Irâk'a gelürlerdi, mübâлага ni'metlerle giderlerdi. Bu def'a nesne bulamadılar. Pes andan Kazvîn'e vardılar. Anda melâhidenün kal'aları varıdı. Ol kal'aları feth étdiler Ve haylî ni'metler hâsıl étdiler. Ve 'Irâk'ı harâb ve vîrân koyup gitdiler. Ve bundan tama'ların kat' étdiler. (Yazıcızâde, 74a)

5. Destruction of property

One of the milder ways to enact revenge is to destroy the property or livestock that the enemy owns or wants to possess. Food stores, clothing items and weapons are destroyed or livestock are slaughtered or mutilated to rid the enemy of its strength. Sometimes, victims destroy their own property to deny their use to the enemy:

Ve Miyâcuk gèrû gelüp memlekete müstevlî oldı. Evvelden dahı betêr³² oldı zulm étmekde. Pes 'Irâk'ın a'yânı ittifâk édüp Hôruz-m-şâh'a bir garrâ mektûb yazdılar. Ve

²⁹ Çağrı Beg zamânından berü pâdişâhların dârü'l-mülki idi, hazâyin ve defâyindolu idi: Çağrı Beg zamânından berü dârü'l-mülki idi, hazâyin ve defâyindolu idi pâdişâhların M.

³⁰ köşkleri: köşleri M.

³¹ külüngiyile: külüngleri.

Miyâcug'ıñ hâlin i'lâm êtdiler. “Ve eger bu zulmi def' êtmezseñ cemî'müzüñ³³ hasmı sen olursın” dêdiler. Hôruz-şâh dahı gazab êdüp fi'l-hâl 'Irâk'a teveccüh êtdi. Miyâcuk işidiüp Lîşter tarafına revâne oldı. Hôruz-şâh ardından sürüp -bir ulu ırmak varıdı- anuñ kenârında yetişdi. Miyâcuk gördi ki leşker yetişdi, ne-kadar tavarı varısa, cemî'inüñ siñirlerin kesdüirdi. Ve âlât u esbâb ne varısa suya dökdüirdi. (Yazıcızâde, 74a/ 1-10)

II. Individual punishments

1. Social punishment

The mildest punishment that will be given to high-ranking officials that make a mistake or ignore mistakes is dismissal. Sometimes, not receiving intelligence about a planned act or failing to inform superiors despite receiving intelligence are reasons for punishment:

Ve çün 'Abbâs, 'Abdu'r-rahmân'ıñ öldügin eşitdi, Halîfe Muktedî³⁴ birle ittifâk êtdi ki bayram günü çün ki sultân namâza gele. Anda sahrâda anı dutalar. İttifâk ol gün be-gâyet yagmurlar oldı ki hiç kimse evinden çıkmaga mecâli olmadı. Ve Hak sübhânehu ve ta'âlâ sultândan ol şerri def' êtdi. Ve bir kaç gündən soñra 'Abbâs'ıñ bu ittifâkı duyuldu. Sultân bunı sarâyına getürtti, dutdı. Anda başın kesdi. Ve 'Abbâs'ıla 'Abdu'r-rahmân'ıñ vefâtları arasında bir ay geçmedi ki Sultân, Tâce'd-dîn Vezîr'i dahı “bu sırdan haberi varıdı” dëyi, ‘azl êtdi. (Yazıcızâde, 47b-48a)

High-ranking officials may share power with the Sultan, in other words, they rule the country in the name of the Sultan. As they are rewarded when they function meritoriously, they are punished for even the smallest mistake. At times, viziers and other high-ranking officials may become too involved in their vicarious power, and disregard the sultan in whose name they rule. They may start allocating conquered lands to their relatives, strengthening their position in power. In this case, the sultan must make a display of true power—even if the person in question is the Nizamülmülk— and make an example of the offender. People who influence the sultan in making this decision usually ascend to the post of the dismissed official:

³² beter: biter M.

³³ cemî'müzüñ: cemî'ümüzüñ M.

³⁴ Muktedî: Muktefî R.

Bir gün Nizâmü'l-mülk'e³⁵ âdem gönderdi. Eytdi: "Ne dërsin? Benümle pâdişâhlıkda şerîk misin ki benüm meşveretümsiz ve icâzetümsiz tasarruflar êdersin. Ve vilâyetlerüñ iktâ'ın üleşdürürsin. Ve memleketler[i] oğlanlaruñ³⁶ vërürsin. Diler-misin ki âdem gönderem, dülbendüñi başuñdan alalar." Nizâmü'l-mülk eytdi: "Sultâna eydüñ ki 'ol vakt ki anuñ başına tâc kodılar, benüm başuma dülbend kodılar. İki birbirine bagludur ve ulaşukdur. Ayrılmag olmaz'" dëdi. Nakl êdenler sultâna dahı ziyâde katup ayruksı sûretile eytdiler.³⁷ Tâ ki sultân gazab êdüp Nizâmü'l-mülk'i 'azl êtdi ve vezâreti Tâcü'l-melik'e vërdi. (Yazıcızâde, 30a)

2. Selling as slaves

Although not as brutal in the Ottoman society as in other countries, the sale and purchase of humans was an accepted practice; women in particular were sold and bought to be put to housework. A slave who began working in the house would gradually become an extended member of the household. Slavery continued in this fashion until abolition in 1846 by Sultan Abdülmecid.³⁸

One of the greatest sources of slaves is postwar pillaging. At a time when the enemy is beaten and is powerless to resist, soldiers pillage all valuable property at the order of the commander, and capture any young women and children they may find to sell them to human traffickers at a later date. People who need servants in households shop slave markets to purchase a slave that meets their needs:

Hünkâr buyurdi kim, "Lâz êlini uruñ, kal'alarını yıkuñ, halkını esîr êdüñ" dëdi. Ol vakt öyle toyumluklar oldu kim dört yaşında oğlanı Üsküb'de yigirmi akçaya satdılar. (Âşık Paşazâde, 399)

Sometimes, high-value individuals like governors may become captives; in this case, they are sold for great amounts of money to someone of the captive's race and community:

Bu tekvur eytdi. "Beni İstanbul'a satuñ". Orhân'a haber gönderdiler. "Bu tekvurı satalım mı, yoksa öldürelim mi?" dëdiler. Orhân "satuñ, gâzîlere harçlık olsun" dëdi. (Neşrî, 139)

3. Psychological punishment

Another arguably more effective method of punishment is humiliation. Working to disrupt the psychology of the enemy and ridiculing him in front of his relatives and

³⁵ Nizâmü'l-mülk: Nizâmü'l-melik M.

³⁶ oğlanlaruñ: oğlanlar ki M.

³⁷ eytdiler: êtdiler M.

³⁸ İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, İstanbul 2001, p. 129.

acquaintances leave indelible scars on the soul. However, this gives rise to another vengeance: the ridiculed individual begins to look for ways to punish those who have subjected him to such ridicule. This becomes a feud that only ends when one of the parties dies. The humiliation of a man by a woman in particular is narrated by historians humorously:

Yolda gelürken agacları ugradılar, yemişlerinden yèdi, Seyyid'i tutdı, 'aklı gitdi, atdan yıkıldı. Kız anı gördi, Hüsvrev'i bendden çıkardı. Hüsvrev diledi kim Seyyid'i öldüre, kız komadı eyitdi. "Mabâza yoldaşlarından kimse erişe" dèdi. Seyyid'i agaca bağladılar, atın tonın aldılar, revâne oldılar. (Battalnâme, 486)

A very effective method of humiliation is shaving. Considering that the beard is a status symbol in Eastern societies, this is a severe punishment for an adult.³⁹ After reaching a certain age, men no longer shave their beards or mustaches. Shaven men are called names like "hairless" and ridiculed:

Seyyid eyitdi: "Tîz şimdi müslümân ol yohsa sen bilürsin" dèdi. Bu la'în herzeyeye başladı. Seyyid berk dutdı bir bir sakalın yoldı. (Battalnâme, 450)

If a more severe punishment is due, cutting the beard will not suffice. The victim's nose and ears are also cut off, his face is tarred, and he is put on a donkey to be paraded in town. Sometimes this is accompanied by verbal harassment:

Seyyid eyitdi: "Bu mel'ûnı baña vèr, bâri bir hakkum alayım" dèdi. Halîfe eyitdi: "Sen bilürsin nice kim sen bilürsin èt" dèdi. Seyyid durı geldi, kendü eliyle burnın, kulagın kesdi buyurdı, soydılar, sakalın yüldiler, yüzine karar dürttdiler, eşege bindürüp şehri gezdürdiler... Üc gün 'Ukbayı şehirde gezdürdiler görenler yüzine tükürleridi, be-la'net ederlerdi. (Battalnâme, 495)

Animal treatment is very frequent when the victim is to be paraded in town, and he may be collared and leashed to be led around the town like a dog:

Sultân Mustafa dahı Karahisâr'dan anlaruñ üzerine yüridi ve ol 'âsiler-ile buluşdı. Eyü sultânî cengler olundı. Uzun Hasan'dan gelen beg kim Yûsuf İmirzâ'dur ve hem ol Uzun Hasan 'ammisi oğlıdur, cengde anı tutdılar ve boynına ip dakdılar, it yider gibi yitdiler. (Âşık Paşazâde, 452)

Even if the enemy is dead and therefore can no longer be harmed, there are ways to continue the ridicule. Sometimes the avenger cannot keep his fury in check, and especially if

³⁹ Halil İnalçık, "Some Remarks on the Ottoman Turkey's Modernization Process", p. 50.

the victim is of a different religion or denomination, his grave will be opened, set on fire, and finally defecated onto:

Âhir'l-emr şehri yagma êdüp anda Yezîd'ün kabrini buldurup çıkardup oda yakdırup kabrine necis toldurup -ekser Şâm'a kahrı Yezîd'ün kabri Şâm'a yakın olduğu-içün- idi. (Neşrî, 347-349)

One of the mildest punishments awaiting the vanquished in a war is stripping them of their clothing and forcing them to return home naked. Sometimes, despite a collective punishment like pillage, captives may be subjected to individual punishments by their captors. Even if the vanquished escape with their lives, what they have to go through when they return, particularly the humiliation, becomes a severe punishment:

Karamanoglı bî-çâre yalıñuz kaldı. Temürtaş Paşa anuñ mukabelesinde idi, hücûm êdince üzerine, şâhinden karga kaçır gibi kaçup, başın dahı gücile kurtardı. Ve ordusını yagma êdüp Karamânîleri 'uryân êdüp koyıvêrdiler. (Neşrî, 231)

4. Corporal punishment

1. For killing

Killing by weapons

Those who refuse to convert or pay tribute face death. However, the parents of newly converted Muslims are a sensitive issue for warriors. When they are at a loss for decisions, they usually consult the convert:

Andan Melik bârigâha girüp Artuhı ve Efrumiyye'yi içeri kığırdı. Dahı eyitdi kim “Yâ Efrumiyye, atañ müslümân olmaz, harâca dahı râzı olmaz. Eger koyı vêrsevüz turmaz, gèrû bir fitne kaynadur. Eger öldüresevüz, senüñ hâtırñ kalur. Bu yañada Muhammed şer'in komış oluram” dedi. (Dânişmennâme, 170)

Killing in the battlefield is sometimes exaggerated to the point of implausibility: The new convert Artuhı confronts someone of his former religion in the battlefield, and splits the “infidel” into two from his head to his midsection:

Artuhı êrdi kâfirün kafâsından bir darb şöyle urdı kim bêline degin iki pâre kıldı. (Dânişmendnâme, 109)

Pushing off the horse

This is an interesting method of killing on the battlefield. The avenging horseman approaches his enemy without detection, grabs him by his sash, and puts his horse to a gallop. If the victim tries to fight against the avenger, one of his limbs is cut off. Finally, when the

avenger reaches a spot that will inflict maximum damage to the enemy, he throws him down. The enemy dies when he hits the rugged terrain:

(Seyyid atını) sürdi, Aktâ'nun kuşagından berk dutdı sag eliyle; sol eliyle Mengi'nün kuşagından dutdı. Kuvvet ile ol iki ezdehâ gibi pehlevânı atlarından kabdı. Meng-i Zengî 'ayyârıdı, hançer çıkardı, kuşagın kesdi. Seyyidiün elinden gidivêrdi. Seyyid kakıdı yêtdi, götürdi Aktâ'yi... şöyle yère vurdı kim hurd u hâm oldu. (Battalnâme, 478)

Decapitation

Decapitation is one of the most exemplary forms of punishment by death. The head of the enemy is associated with the head of the uprising, and when the head of the leader is gone, so, it is believed, is the uprising. This gives the message that the headstrong will lose their heads:

Amma sultân leşkeri dahı Temür Taş'ı yêtıp tutup sultâna getirdiler. Sultân be-gâyet kakıdıgından buyurdı. Başını kesip gövdesini bir agaca asa kodılar. Andan Emîr Süleymân'a mektûb yazup 'Îsâ Begi sıyup 'askerini kırdığını i'lâm êdüp ve nişân olmak içün başı bile gönderdi. (Neşrî, 427-9)

Knowing that the head is the primary element that distinguishes people from one another, and aware of the social meaning of decapitation, avengers continue to ridicule the dead man by sending his severed head to his relatives or playing a form of polo, named *çevgan*, with it:

'Alâe'd-devle yanında olan Türkmân begleri hâyin oldılar. Türkmân'a kaçdılar. 'Alâe'd-devle münhezim oldu. Leşkeriün ba'zısı etrâfa tagıldı. ... Rûm pâdişâhı koşduğı kapucibaşıyla vardı. Sis'ün nâyibi bunları tutdı, kırdı başların Mısır'a göndürdi. Mısır sultânı dahı emr êtdi Çerkez'e. Ol başları meydâna iletdiler, top êdüp çevgân ile oynadılar. (Âşık Paşazâde, 492)

Execution

Death by hanging is one of the oldest methods of execution. The convict is brought to a tree or gallows in full public view, and is hung by the throat until he dies:

Sultân ol zikr olan nâmelerün cevâbından kakımışdı. Karavul sinduğı vâkı'adan gâyet melûl olup her sâ'at beglere 'itâb êderdi. Ve gazab-ile söylerdi. Çün işitdi ki "Kal'alara nasb êddiği kişiler kal'aları teslîm êdüp geldiler." deyü, be-küllî mütegayyir olup gazabı odı yalınlandı ve buyurdı ki Nusrete'd-dîn'ün güyegüsin ve kardaşın fi'l-hâl bogazından asdılar. (Yazıcızâde, 150a)

In an example is to be made out of the culprit and his accomplices, their dead bodies may be left on the string for a few days:

Ve Ahmed-i 'Attâş'ı kal'adan indürdiler. Ve elini bağlayup bir deveniñ üstine berkitdiler. Ve İsfahân'a iletdiler... Bu 'azamet-ile ve izdihâmıla şehre girüp meydânda asa kodılar. Yedi gün tamâm durdı. Her gün oklar ve taşlar urup nişân-gâh edinmişlerdi. (Yazıcızâde, 36a-b)

Impaling

Live impaling of humans is the most brutal method of punishment. Count Dracula was known as the “Impaling Voivode” by the Ottomans for his preference of impaling. Inspiring horror movies to date, Dracula was portrayed in Ottoman annals as the most notorious tyrant, subjecting Muslims to unprecedented brutality in non-Muslim countries⁴⁰:

Sultân Mehmed⁴¹ Eflâk vilâyetine sefer edüp Dırakula-oglı Kazuklu Voyvoda mel'ûnla cenk ve muharebe edüp ol mel'ûn şunuñ gibi zâlim-i bed-nihâd kopdı kim ol êtdüğü zulmleri hiç bir pâdişâh etmemişdür, hiç bir tevârihde gelmemişdür. Oğlıyla kızıyla âdemi kazığa urmak hiç bir kimesne etmemişdür, ol etmişdür. (Oruç Beg, 116)

Burning

At times when avengers cannot sate their bloodlust by killing, they may commit atrocities by forcing women, the elderly and children into houses of worship like mosques, and setting fire to the building. The victims who try to escape the flames are beaten back inside by people waiting outside with clubs:

Sultân buyurdı, tâ cümlesiniñ ellerin ve ayakların bağlayup bir ev içine koydılar. Evüñ çevresine ve üzerine çoklu[k] odunlar yığdılar. Ve od urdılar. Şunuñ gibi od yandı ki Nemrûd odı gibi yalıñları evc-i âsumâna erişdi. Ve ol bî-çâre günâhsuz begler ol od içinde mecmû' yanmaga başladılar. Her kankısı ki bâğdan kurtulup rahne ve revzenden kaçıp taşra çıkarlardı, a'vânlar ve zâlimler cân alıcı gibi sıruklarıyla yite yite od içine koyarlardı. (Yazıcızâde, 150b-151a)

Strangulation

The avenger may not be able to act in the open all the time. When the target is a well-guarded person, great care must be taken to achieve success in the target's own premises.

⁴⁰ J. Von Hammer, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi* 1. cilt, İstanbul 2008, pp. 249-253.

⁴¹ Mehmed: Muhammed M.

When the victim is killed by stuffing a handkerchief in his throat, the avenger finds the time to escape until the murder is discovered:

‘Aden’den çünküm bu sözleri işitdi diledi kim çağıra. Seyyyid bogazına yapışdı, agzına dest-mâl dıkdı. İki hâdimi üç halayık öldürdiler. (Battalnâme, 518)

Poisoning

Poisoning mostly occurs by lacing the target’s food or drink at a dinner invitation. In this case, the drink is the preferred medium of poison, and the act is not immediately discovered as the target is already intoxicated by alcohol. In an era when medical treatment was yet undeveloped, it is usually impossible for the target to recover:⁴²

Melik kendüsi Nastor bârigâhnda karâr êtdi. Bir gêçe Rûmîler tedbîr êtdiler kim Melik’e ve gâzîlere konukluk êdüp Melik’i zehirleyeler. (Dânişmendnâme, 174)

Another method used to introduce toxic substances to the body is asphyxiation by smoke. Targets attending a seemingly innocuous dinner event are taken to dungeons with no air inlets while under the influence of alcohol, and a fire is lit. The dungeon is filled with smoke, and, unable to find an escape route, the targets perish:

Cemî’sine ni’metler ve şarâblar hâzırlanmışdı, vêrdiler. Onlar dahı yemeğe içmeğe meşgûl oldılar Çünküm gêçe oldı, süçi başların çıkup ‘akılları zâyil oldı... Uyhuva meşgûl oldılar... Cemî’sin soyup elleri ardlarına baglu cemî’sini birbir zindâna getürdiler. Tütün êtdiler. Zindânın kapusın berkitdiler, tütünden bogulup cümlesi kırıldılar. Birisi kurtılmadı, öldi ve helâk oldı, ol dört karındaşın dahı başın kesdiler. (Âşık Paşazâde, 385)

Skinning

As the desire to enact vengeance increases, so does the wish to put the victim through excruciating pain. Skinning is one of the ways to make the victim die an agonizing death:

Seyyyid buyurđı, ‘Ukbayı çârmîh êtdiler, dirile derisin çıkardılar, çağırı çağırı cân cehenneme ısmarladılar. Derisine samân doldurdılar, şehriñ kapusunda asa kodılar. (Battalnâme, 497)

Muslims and Christians are not different when it comes to killing by an agonizing death. Filled with the desire to avenge, the Christian is swallowed in fury, and contemplates “skinning the enemy to kill him in unbearable pain”:

⁴² For the use of a dinner event as a trap, cf. Sevim Yılmaz Önder, “Tevârih-i Âl-i Selçuk’ta Yeme-İçme Kültürü”, *Yemek Kültürü Dergisi*, Sayı 16, İstanbul 2009.

*Kaysar dahı and içki kim bu def'a gendü bine tâ Ka'be kapusına degin yaka, âdemisin kıra Battalun derisin yüze illerde gezdüre*⁴³ (Battalnâme, 387)

Target practice

When vengeance is felt as a community, revenge is taken as a community as well. The target is usually hung from a tree by a limb. A crowd is gathered at the scene, and their vengeful desires are provoked. They act under group influence and start shooting arrows at the victim until he dies. Sometimes the crowd may not stop at death; shooting continues until the body turns into a "sieve". Şattat, who had ordered the deaths of many Muslims, is first hung by his leg and invited to Islam. When he begins to swear, the order to shoot him is given. The first arrow is shot by his daughter, who had recently converted to Islam:

Melik buyurdi, Şattat'ı ayagından it leşi gibi asa kodılar "belki korka, îmâna gele" dèyü. Çâre olmadı. Sögmeye başladı herzeler yèdi. Melik buyurdi oka tutdılar. Evvel okı kızı Efrumiyye atdı. Andan soñra mü'minler: "Gazâ niyyetine" dèyüp Şattat'a şol kadar ok urdılar ki teni kirpiye döndi. Dahı kalbur gibi delik delik oldı. Ol murdâr la'în cânı cehenneme ısmarladı. (Dânişmendnâme, 172)

Offenses against the Sultan, the representative of the state and faith, are regarded offenses against the entire country. As a result, the person or group that commits the offense is arrowed to death by a crowd. Aktaş, who coaxes the Sultan's bloodletter –the *fassad*– to betrayal, is made a target:

*Ve Ahmed-i 'Attâş'ı kal'adan indürdiler. Ve elini bağlayup bir devenün üstine berkitdiler. Ve İsfahân'a iletdiler. Yüz biñden ziyâde*⁴⁴ *'avrat ve oğlan ki çıkup öñünce ve ardınca yürüdiler kim[i] necâsetile oturdu kim[i] topragıla, kim[i] yüzine kara dürterdi. Ve başına kömür ve kül saçardı. Ve önünce tabllar ve defler ve nâylarla çalıcılar ve rubâ'iler okurlardı. Ve muhannesler ve sûret-bâzlar oynardı. Bu 'azamet-ile ve izdihâmıla şehre girüp meydânda asa kodılar. Yedi gün tamâm durdı. Her gün oklar ve taşlar urup nişân-gâh edinmişlerdi. (Yazıcızâde, 36a-b)*

II. For torture

Confinement

Confinement is a severe punishment for those with high rank or status. When the person in question is the sultan, the leader of the government, confinement of the sultan

⁴³ Metinde *gözdüre* (?).

⁴⁴ ziyâde: ziyâde idi M.

means the confinement of the government. The remaining officials fight among themselves for positions of power, while civil war may erupt among the people. This means the avenger kills several birds with one stone:

Bu kelecî Sultân Mahmûd'un hâtırına katı teşvîş geldi. Mekk ü hîle tedbîrine başladı. Ve emr etti ki ta'am ve şarâb getürdiler. Üç gün üç gece bunlara toy eyledi. Ve ağır hil'atlar İsrâ'il'e ve anuñ serhîllerine ve âdemlerine geydürdi. Ve andan sonra kendü beglerine buyurdi ki bu gelen cemâ'atün her birin bir beg konuklık êtdiler ve ağır şarâblar vêrdiler. Hemân ki mest oldılar, cemî'sin demürlediler. Ve Sultân Mahmûd dahı İsrâ'il'i tutup demürledi. Ve hemân ol gece Hindistân'a Kâlincer⁴⁵ kal'asına gönderdi. Çün İsrâ'il mestlik içinden uyandı, kendüyi baglu ve bendde gördi. Zarûrî Hakk'un kazâsına rızâ vêrdi. Bu leşkerden ki her birisini dutmuşlardı, bir kal'aya gönderdilerdi. Ve İsrâ'il yedi yıl bu Kâlincer kal'asında dutsak oldı. (Yazıcızâde, 20a)

Confinement is a priority punishment for Christians as well:

Malâtiyye'ye gelürken bir yerde yatdılar. Meger yakında bir kâfir şehri varıdı, adına Kılîmiyyâ dèrlerdi. Pâdişâhına Kaytûr bin Sâsân dèrlerdi. Bir kaç kâfir üstlerine êrişdiler, "Muhammedî" dèyü dutdılar. (Battalnâme, 411)

Filling the mouth with dirt

Another method of torture is filling the victim's mouth with dirt. This is usually employed to force somebody into divulging information. Pillagers who want to find out where the victim's property is hidden prefer this method:

Ve işkenceleri buyıdı ki esîrlerün ağızına toprak toldururlardı. Şol kadar ki yâ mâla ikrâr êderlerdi yâhûd cân vêürdi. Ele girmeyen kişiler gündüz kuyularda ve kârîzlerde gizlenürlerdi. Ve Mü'eyyed'ün bu hareketi ucından kıyâmete degin la'net eksük degüldür. Zîrâ ki Şeyh Muhammed-i Akkâf ki ol zamânda muktedâ-yı 'âlem idi, ve halef ü selefü's-sâlihîn idi; ve Muhammed bin Yahya ki 'Irâk'un ve Horâsân'un 'ulemâsınun muktedâsıydı ve imâmü'l-müslimîn idi, işkencede ağızlarına ki niçe yıllar 'ulûm ve ma'ârif êderlerdi, toprak toldurmakda oldılar. Ayruk kişilere hod ne i'tibâr? Ve ol eyyâm içinde helâk olan müsülmânların haddi ve hasrı yogıdı. (Yazıcızâde, 41b-42a)

Suspending

⁴⁵ Kâlincer: Kalencer R.

People who appear as if they could be disciplined are suspended in air by a limb, preferably somewhere where their relatives can see them. This serves as a warning to both the person suspended and his relatives. It is implied that the victim will be killed if the warning is not heeded:

Kal'aya karşu şattat'ı dâr dibine getürdiler. Melik buyurđı, şattat'ı ayagından it leşi gibi asa kodılar "belki korka, îmana gele" dëyi. (Dânişmendnâme, 172)

The same method is employed at places difficult to conquer by battle. The commander of a fortification or someone regarded highly by the community inside is kidnapped and hung –mostly by the leg– somewhere that the community can see. This is a direct threat: if the castle is not turned over, the suspended person will be killed. In this case, the community usually decides to surrender. The person must be chosen carefully to solicit this response:

Sultân ol hâlden katı gazaba gelüp kakıdı. Buyurđı ki Kir-Aleksi'yi ağır bend-ile şehr katına ileteler. Ve 'azâb-ı balîg birle işkence édeler. Ve eydeler ki "Yâ şehri vëriüñ yâ Kir-Aleksi'yi helâk éderüz." diyeler. Cellâdlar bu hükm mücebince aña işkence vërdiler. Ol-dahı feryâd u figân kılup çağırurđı. Ve şehr halkı dahı bârû üzerinden bakarlardı. Ve Kir-Aleksi anlara eydürđi ki "Ey dînsüzler! şehri kimüñ-içün saklarsız? Çün beni öldürürler ve sizi kahr kılıcıyla kıralar ve esîr ve bürde kıralar, bu mümana'atuñ size ve baña fâyidesi nedür?" dëdi. Ol gün dahı bu mücebce geçdi. Ve ahşâm erişdi. Êrtesi Sultân buyurđı ki Kir-Aleksi'yi yine ol araya ileteler. Ve başı aşaga asa koyup işkence kılar. İletdiler. şol-kadar saldılar ki masrû' ve medhûş gibi bî-hûş oldı. Çün şehir halkı gördiler ki pâdiřâhlarınuñ zârlıgı hadden geçdi. Ve men', nef' étmez. şehir halkı bârû üzerinden çağırdılar. Ve eyitdiler: "Tekvuruñ âdemi gëriü şehre gelsün, sözümüñ vardur." diyelüm." dëdiler. Çün kâsıd şehre vardı, ulu ve kiçi⁴⁶ cem' olup katına dirildiler. Ve eyitdiler: "Eger sultân and içerse ki tekvurı öldürmeye ve icâzet vëre ki selâmet-lıgıla kendü vilâyetine gide. Ve bize dahı amân vëriüp cânumuza ve mâlumuza kasd étmeye. Ve destûr vëre ki nëreye dilersevüz gidevüz, şehri teslîm édevüz." dëdiler. (Yazıcızâde, 129b-130a)

Blinding

A popular method used by avengers is blinding the victim by inserting metal rods in their eyes. This is mostly enacted by people of higher rank and status to their subjects. Blinding the victim means rendering him ineffectual. Considering that the usual penalty is

⁴⁶ ulu kiçi: ol gëce M.

death, blinding is a relief granted under extenuating circumstances. People who cannot be forgiven are killed while those committing lesser offenses are released after blinding:

Anda gelicek sultânun leşkeri fi'l-cümle nâz étmege başladılar. Ya'nî ki "bunun gibi feth étдик. Bizüm tîmârumuzı arturmak gerekdür" dèdiler. Ve cem' olup vezîri Nizâmü'l-melik katına geldiler ve haylî katı söylediler. "Eger bizüm tîmârlarumuzu ve tonluglarumuzu ziyâde étmezseñüz devlet ve sa'âdet Kavurd'undur" dèdiler. Nizâmü'l-melik çün bu sözi işitdi, eytdi: "Sabr édün bu gece sultânla söyleşüp sizün maksûdlarunuzu yêrine getürelüm" dèdi. Ol gece sultânla meşveret édüp Kavurd'a zehr vèrdiler ve iki oğlanun gözlerine mîl çekdiler. (Yazıcızâde, 28a-b)

Severing and/or sending limbs

At times when the person to be punished narrowly avoids death, the avenger's anger may not be satisfied, so the victim's limbs are severed:

Niçe 'Arab beglerini tutdılar. Sultân Bâyezîd'e göndürdiler ve niçe beg dahı 'Arabların ok atar baş barmakların kesdiler, koya vèrdiler. (Âşık Paşazâde, 493)

The chronicles suggest that, regardless of what news they may bear, emissaries must come to no harm—as suggested by the Turkish saying “don't blame the envoy for the missive”. However, some people cannot keep their anger in check and exact corporal punishment on the emissary before sending him back to his country. This is also a response to the other party:

Şâmasb buyurdı, bitî yazdılar, mü'minlere vèribidiler ki "Gelün baña mutî' olun, sizün suçunuzu bağışladım. Battal hod Magrib'de öldi, siz kimün-içün dürişürsüz? Ve hem dahı şol Muhammed'i gördüm diyen kocayı bağlañ, baña vèribiñ, Battal'a édecigüm aña édeyin" dèdi. Êlçi geldi, nâmeyi okıdılar, pâre pâre kıldılar. Gelen adamun burnın kulagın kesdiler, gönderdiler. (Battalnâme, 425)

Rape

Sexual assault as a method of punishment is as old as humankind. The avenger, unable to satisfy his rage by destroying the enemy in combat, seeks to deprive the community of chastity, a concept more or less respected in every society. An unbearable burden on the survivors of the war, rape leaves an indelible scar on the collective memory, and spawns a resentment that is passed down from generation to generation:

Müsülmanların oğlanlarına nâ-meşrû‘ hareketler êtdiler. Bu yüz karalığıla ba‘zısı Uzun Hasan’a gitdi ve ba‘zısını Karaman oğlanları alup kendü vilâyetlerine togrıldılar. (Âşık Paşazâde, 452)

Both Christian and Muslim avengers rape the women and children of the enemy after the war:

Hamza Beg dahı leşker cem‘ êdüp hisârın üzerine vardı. Nâgâh bir niçe ‘azablar bir Êrmenî köyüne varurlar. Bir niçe Êrmenî karısını ve kocasını bulurlar, yağmalarlar. Bu karıların kocalara nâ-meşrû‘ iş işlerler. (Âşık Paşazâde, 433)

The Aftermath of Vengeance

Since chronicles do not view vengeance as a matter between the avenger and his victim only, its aftermath is discussed in detail. Regardless of how personal the reason, all acts of vengeance become public to a certain degree. Therefore, the public nurtures favorable or adverse sentiments to the avenger after the act. These sentiments manifest themselves as celebration, mourning and regret.

On the avenger’s side:

Celebration

Celebration, even festivities after taking revenge is a natural and the most noteworthy reaction of the avenger. There is a correlation between the magnitude of the revenge and the reaction of the society:

Ve Miyâcug’ı Hôrozm için ber-dâr eylediler. Ve niçe gün turdı. Ve kığırtıldılar ki „ni‘met hakkın bilmeyen ve küfrân gösterenün cezâsı budur” dêdiler. Ve kendüsi dahı Selçukların ni‘metine küfrân kılup hakk-ı ni‘meti yerine getür[me]mişdi. Bu kendüye dahı eyü fâl olmadı. Bir ay geçmedin kendü dahı helâk oldu. Ve ‘Irâk halkı anın helâkın eşidüp şâzılıklar eylediler. (Yazıcızâde, 74a-b)

Sometimes these celebrations are aided by music. Music plays an important part in motivating soldiers in cases of collective revenge:

İslâm leşkeri demür tag gibi harekete geldi. Ve begler begi kapısından nekkâreler çalınup nefirler uruldu... Ve savaş germ oldu. Çün biraz şehirden uzadılar, İslâm çerisi dönüp bunları ele aldılar. Sagdakilerin nûşî Niş’e mübeddel oldu. Ve koyuna kurd girür gibi bî-çâre oldılar. İslâm çerisi dîlir ve merdâne olup tîg-i bî-dirîg urdılar. Ve ol melâ‘îni hıyâr [gibi] tograyup pelid kanlarını ol vâdî ve hâmûna revân êtdiler. Ahşâm oldukda ki Sultân zerrîn-

bister harîr kırıya tolundı. Te'yîd ile ve ferr-i devlet-i pâdişâh birle meliki'l- ümerâ dönüp bârigâhına gitdi. Ta'am tenâvül êtdükden soñra rây-ı müdâm kıldı. Ve buyurdi ki çün yir yüzi bed-h'âhlar kanından lâle-zâr oldı. Çün ham cihet sürûr u terennüm mümtelî olup ve âb-ı zülâl birle mümtezic olmak gerek dëyü 'işrete şürû' êtdi. (Yazıcızâde, 222b-223a)

Regret

Although revenge is openly supported in chronicles, the avengers sometimes cannot escape regret. In particular, people who share the language, religion or social status of their victims realize their mistakes shortly thereafter, and begin to regret their inability to sate their anger and the resulting brutal act of vengeance. Sultan Bayezid deeply regrets that Temürtaş Bey, whom he had appointed to resolve the Alaeddin Bey issue, resorted to execution, because his true intent was to discipline the person in question:

Akçay'da Hünkâr ile ugraşup tâkat getürmeyüp kaçup ehl-i İslâm, ardına düşicek, nâgâh kazâ-yı âsumânî yêtişüp atı sürçüp yıkıluncâ merdâneler yêtişüp tutup muhkem êtdiler. Tezellül ile Hünkâr'un 'izz-i huzûrına gelüp getürdiler. Andan kudret ile Karaman-oglınuñ iki oğlın Mehmed Begi ve 'Ali Begi bile esîr êtdiler. Hünkâr Karaman-oglınuñ iki oğlanların muhkem bend êdüp Burusaya gönderüp habs êtdiler. Andan 'Alâeddîn Begi Temür Taş Bege ısmarladı. Temür Taş Beg dahı fî'l-hâl tevakkuf çekmeyüp varup ber-dâr êtdi. Sultân Bayezîd'e haber vërdiler. Gâyet müte'ellim oldı. Zîrâ garazı katl êtmek degüldi. (Neşrî, 319)

On the victim's side

Mourning

The foremost sentiment felt by the surviving victim and his family is sorrow, which results in mourning. If the victim of the act of vengeance was a statesman, mourning no longer remains personal and becomes a public issue:

Mihriyâli'nün hâlınden haberdâr oldılar feryâd figânlar kopardılar (Battalnâme, 354-355)

In some societies, mourning rituals are accompanied by music and acting. While actors depict the tragedy with movements and expressions, the audience spill ash and coal over their heads and paint their faces black to show that they are mourning:

Ve Ahmed-i 'Attâş'ı kal'adan indürdiler. Ve elini bağlayup bir devenün üstüne berkitdiler. Ve İsfahân'a iletdiler. Yüz biñden ziyâde⁴⁷ 'avrat ve oğlan ki çıkup öñünce ve

⁴⁷ ziyâde: ziyâde idi M.

ardınca yürüdiler kim[i] necâsetile oturdu kim[i] toprakıla, kim[i] yüzine kara dürterdi. Ve başına kömür ve kül saçardı. Ve önünce tabllar ve defler ve nâylarla çalıcılar ve rubâ'îler okurlardı. Ve muhannesler ve sûret-bâzlar oynardı. Bu 'azamet-ile ve izdihâmıla şehre girüp meydânda asa kodılar. Yedi gün tamâm durdı. Her gün oklar ve taşlar urup nişân-gâh edinmişlerdi. (Yazıcızâde, 36a-b)⁴⁸

Avoiding revenge

Indirect

Indirect avoidance of revenge usually occurs through divine intervention. Possible victims of an act of vengeance are given premonitions, usually in dreams, of what will happen, who will come to their aid, and how they will assist. This person may be Mohammad the Prophet, or Khidr, who is frequently mentioned in works of literature:

Bu yaña Melik bir düş gördi kim Resûlu'llâh hazreti sarâya gelmiş. Sarây içi nûrıla tolmuş... Resûl hazreti buyurdu kim “Yâ Melik Dânişmend! Biz senden hoşnûdüz, Tanrı sizden râzıdır. Dîn, İslâm yolında taksîrlık etmedün. İmdi tîz tur, bu makâmdan taşra çık kim Hak ta'âlâ bu şehre hışm eyledi. Gerekdür ki yêr deprene, bu şehir ve bu sarây harâb ola. Zîrâ bu kâfirler dîn-i İslâmdan rücû' edüp mürted oldılar. Saña kasd êtdiler ki zehir vèreler. Tanrı ta'âlâ hışım êtdi. Gerekdür kim bu kâfirleri kahr eyleye” dedi... Gâziler birbirlerine haber kıldılar, şehirden taşra çıkdılar... Çün erte oldı, göz gözi gördi. Gâziler şehirden yaña nazar kıldılar, gördiler dâr u dîvâr hep harâb olmuş. (Dânişmendnâme, 175)

Divine intervention is frequent in Christians as well, with Jesus Christ helping unfortunate Christians out of the predicament they find themselves in:

Çünkü Şemmâs Haracne'ye geldi, atasına haber oldu. Şâz olup begler karşı çıkdılar, aldılar. Şemmâs'ı Kaysar katına getürdiler. Geldi atasının elin öpdü, eydür: “Esîr oldum yine 'Îsâ beni halâs eyledi.” (Battalnâme, 387)

Direct

If no divine assistance is available, the victim must come up with his own survival plan.

Flight

⁴⁸ The mourning ritual was narrated in detail by Ravendî in the Persian original: *Yüz binden fazla kadın ve çocuk kaleden dışarı çıkmıştı. Çerçöp, gübre, tezek ve kül gibi her çeşit şeyi başlarına saçıyorlardı. Bu muhannetler önlerinde davul, dümbelek ve def bulunduğu halde, ellerini birbirine, ayaklarını yere vurarak bir ahenkle bağırıyorlar ve “Yüce Attaş, benim canım yüce Attaş! Başının ortasında bir ay var, kalede de toygar kuşu” diyorlardı. Onu böyle yücelik, yükseklik ve hürmetle şehre götürdüler. Ahmed Ateş, Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr, Ankara 1999, v. I, p. 157.*

Chronicles insist that discretion is the better part of valor, where some victims realize they cannot hope to fight and win against the avenger, so they leave the battlefield without escalating the issue:

Andan Melik erişdi, ‘âlemi, ‘alem-dârı ahtardı. Kâfirler anı görüp tagıldılar, ters yüzlerine kaçdılar. Gâziler ardınça kovdılar. (Dânişmendnâme, 101)

Converting

The easiest way to avoid revenge is to convert to another religion, or to claim conversion. Since converting means switching over to the side of the avenger in war and in peace, accepting the avenger’s religion or denomination is the most certain way to avoid punishment:

Ol otuz biñ esîri getürdiler, kal‘adan ırak yere saf olup turdılar. Melik anlara buyurdi kim: “Müslümân oluñ, eger olmazsañuz sizi helâk ederem” dedi. Anlar Melik’e sögdiler, îmâna gelmediler. Melik buyurdi, anlardan bir mikdâr kal‘aya karşı kırdılar. Kal‘adan kâfirler çağırdılar kim “Ölmekden dirilmek yegdür, müslümân oluñ” dediler. Bunu işidüp yigirmi biñ kâfir barmak götürüp îmâna geldiler.” (Dânişmendnâme, 170)

Paying tribute

Wealthy people who refuse to convert are given a second chance. The victim may offer tribute, or sometimes the avenger may demand it. By paying tribute, the victim may carry on with his life without any change in his faith or social status. In order not to offend—or anger—the avenger, the victim offers tribute under the name of “gift”:

Seyyid korkusından kimse daşra çıkmazdı. Rûm vilâyeti gâyet kızlık olduıydı. Kimse ekin ekemezdi... Kaysar armaganlar veribirdi, harâcıdı amma “armagan” dëyü veribirdi. Seyyid dahı ol birkaç pâre şehriñ harâcın hâsılın alup müslimânlara üleşdürdi. (Battalnâme, 410)

By accepting tribute, the avenger is considered to have forgiven his enemy. However, if the enemy goes back to his old ways, no material consideration will save him:

Hak ta‘âlâ ‘inâyet kılup müsülmânlar gâlib oldılar. Ermenîler’i münhezim kıldılar. Lifon ele girüp cemî‘ mâlını ve rızkını yagmaladılar. Müsülmânlara mübâlagayla ganîmet hâsıl oldu. Ve andan soñra Lifon’ı harâca kesüp gërü salıverdiler. Bir niçe müddetden soñra gërü ‘isyân zâhir oldu. Sultân bu def‘a dutup helâk etti. Ve memleketin müsülmânlara üleşdürdi. (Yazıcızâde, 74b)

Forgiveness

If believing in different faiths is a driving factor of revenge, believing in the same faith is the foremost reason forgiveness may be extended. Çavdar Tatars from Germiyân attack the Karaca Hisar market. Osman Gazi realizes that the captured Tatars are Muslim, upon which he forgives them and sends them back to their land:

‘Osmân eytdi: “Bu zâlimler müslimânlardır. Öldürmek olmaz” deyüp and vèrüp âzâd êdüp iklîmine gönderdi. Ol zamandan Yıldırım Hân zamânına-dek aslâ ‘adâvet étmediler. (Neşrî, 123)

Entertainment

If no other options are available, the victim may try to placate the avenger by holding a grand event in his honor. The avenger may also be presented with gifts at the event. Some victims may even offer their daughters to the avengers to ensure their safety.

Bundan evvel İshâk Beg Vilkoglı’nın hiyânetini hünkâra bildürmişidi. Hünkâr dahı bunun bu harâmzadalığın tamâm bilmişidi. Ol sebebden Sultan Murâd ‘azîm leşker cem’ êtdi, Lâz vilâyetini cümleten zabt êde. Vilkoglı bunu tuydı, def‘i tekrâr gèrü elçi göndürdi, mübâlaga armaganlar dahı bile göndürdi ve hem dèdi kim: “Kızımın cihâzı tamâm müretteb oldı. Tevârihlerde âdem göndürün, câriyenjüzi alın” dèdi. (Âşık Paşazâde, 394)

In conclusion, vengeance as narrated in the chronicles written in the Old Anatolia Turkish era are as old as humanity in truth, and will continue to exist as long as its reasons and vaious methods of punishment exist.

Abbreviations

M: Manuscript

R: ATEŞ Ahmed (*Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr*)

Bibliography

Afyoncu, Erhan, “Osmanlı Tarih Yazıcılığı”, *Türk Edebiyatı Tarihi*, C. I. İstanbul 2007.

Armaoğlu, Fahir, *Siyasî Tarih 1789-1960*, Ankara 1973.

Ateş, Ahmed, *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr*, II cilt, Ankara 1999.

Atsız, Hüseyin Nihal, *Aşık Paşaoğlu Tarihi*, İstanbul 1992.

Babinger, Franz, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, çev. Çoşkun Üçok, Ankara 1982.

Dedes, Yorgo, *Battalname*, Harvard 1996. (=Battalnâme)

Demir, Necati, *Danişmend-nâme*, Harvard 1999. (=Dânişmendnâme)

- Hammer, J. Von, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi* 1. cilt, İstanbul 2008.
- İnalcık, Halil, “Some Remarks on the Ottoman Turkey’s Modernization Process”, *Transfer of Modern Science & Technology to the Muslim World*, İstanbul 1992.
- Koloğlu, Orhan, *Kitâb-ı Cihânnüma*, İstanbul 2008.
- Ortaylı, İlber, *Osmanlı Toplumunda Aile*, İstanbul 2001.
- Özcan, Azmi, “Hilafet” *İslam Ansiklopedisi*, C. 17, 1998, s. 546-553.
- Öztürk, Necdet, *Oruç Beğ Tarihi*, İstanbul 2008. (=Oruç Beğ)
- Runciman, Steven, *Konstantiniye Düştü* 1972, İstanbul.
- Timurtaş, Faruk K., *Şeyhi’nin Harnâme’si* 1981, İstanbul.
- Unat, Faik Reşit, Mehmed Köymen, *Mehmed Neşrî, Kitâb-ı Cihân-nümâ*, Ankara 1987. (=Neşrî)
- Ünver, İsmail, *Ahmedî, İskendername*, Ankara 1983.
- Yavuz, Kemal - Yekta Saraç, *Âşık Paşazâde, Osmanlıların Tarihi, Tevârih-i âl-i Osmân*, 2007 (=Âşıkpaşazâde)
- Yazıcızâde ‘Alî, *Tevârih-i Âl-i Selçuk* Topkapı Sarayı, Revan Köşkü Kütüphanesi, no. 1391. (=Yazıcızâde)
- Yıldız, Hakkı Dursun,, “Bâbek” *İslam Ansiklopedisi*, C. 4, 1991, s. 376-377.
- Yılmaz Önder, Sevim, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, 11. cilt *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr* tercümesi, İstanbul 2009.
- Yılmaz Önder, Sevim, “Tevârih-i Âl-i Selçuk’ta Yeme-İçme Kültürü”. *Yemek Kültürü Dergisi*. Sayı 16, İstanbul 2009.
- Yılmaz Önder, Sevim, “Oğuz Resmi ile Avlanma”, *Acta-Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi* I/1 Ocak 2009 www.actaturcica.com/sayil/12_21.pdf
- Yılmaz Önder, Sevim, “Tevârih-i Âl-i Selçuk’ta Hediyeleşme ve Hediye Sözleri”, *Motif Akademi Dergisi- Muhal Bali Armağanı*, İstanbul 2009, s. 309-321.

Şecer ud-Durr'un İntikamı

Shagar ad-Durr's Revenge

Samira Kortantamer*

Özet:

Mısır ve Suriye’de iki buçuk asır hüküm süren Memlûkların ilk sultanesi olan Şecer ud-Durr, Mısır’ın İslâm tarihindeki tek kadın hükümdarıdır. Bu akıllı ve hırslı Türk kadını, üvey oğlu olan son Eyyûbî sultanı Turanşah’ın öldürülmesinden sonra Bahrî Memlûklar tarafından tahta oturtulmuştu. Şecer ud-Durr, bir kadın hükümdara alışık olmayan Araplar tarafından gelen tepkiler karşısında üç aylık saltanattan sonra tahttan feragât edip, sultan ilân edilen Aybek’le evlenerek etkili olmaya devam etti. Kocasına öteki karısı ile görüşmesini yasaklayan kıskanç Şecer ud-Durr, eşinin Musul Atabeğinin kızı ile nişanlanınca Aybek’i öldürttü. Şecer ud-Durr, böylece eşinden intikam almıştı ama tadını fazla çıkaramadı çünkü kendisi de kısa bir süre sonra feci bir şekilde öldürüldü. Bu makalede Şecer ud-Durr’un karakteri, intikamına yol açan nedenler ve intikam sonrası durumu, Ortaçağ tarihi kaynakları ışığında araştırılıp ortaya konulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Şecer ud-Durr, Memlûklar, İntikam, Ortaçağ, Mısır.

Abstract:

Shagar ad-Durr, the first sultan of the Mamluks, who reigned two and a half centuries over Egypt and Syria, was the only woman ruler of Islamic Egypt. This intelligent and ambitious Turkish woman was put on the throne by the Bahri Mamluks after the assassination of her stepson Turanshah, the last sultan of the Ayyubids. But because of the reactions of the Arabs, who were not accustomed to a woman ruler, Shagar ad-Durr abdicated the throne after

* Doç. Dr. Samira Kortantamer, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İzmir.
samira.kortantamer@ege.edu.tr

a reign of three months and marrying the new sultan Aybak, she continued to be influential. The jealous Shagar ad-Durr forbade her husband to see his other wife and when she heard of his engagement to the daughter of the Atabak of Mosul she had him killed. Shagar ad-Durr got in this manner revenge of her husband but couldn't enjoy it much because she was murdered in a terrible way a short time later. In this paper Shagar ad-Durr's character, the reasons of her revenge and the situation after her revenge are researched and brought up in the light of the historical sources of the Middle Ages.

Keywords: Shagar ad-Durr, Mamluks, Revenge, Middle Ages, Egypt.

Mısır ve Suriye'de 1250-1517 yılları arasında hüküm süren Türk Memlûk Devleti'nin ilk ve tek kadın sultanı olan Şecer ud-Durr, aynı zamanda Mısır'ın İslâmî tarihinde tek kadın hükümdarıdır. Eyyûbî Sultanı el-Melik es-Sâlih Necmeddin (1240-1249), Türk olan Şecer ud-Durr'u cariye olarak satın almış ve onu bir oğul doğurduktan sonra azat ederek onunla evlenmişti.¹ El-Melik es-Sâlih, akıllı, çok güzel ve en zor günlerinde onu yalnız bırakmayan eşini o kadar çok severdi ki gittiği her yere onu da götürürdü.²

Fransa Kralı IX. Louis'in VII. Haçlı Seferi (1248-1254) esnasında Mısır'a yaptığı saldırıdan sonra Dimyat'ı işgal etmesi Eyyûbî Devleti için büyük bir tehlike oluşturdu. Eyyûbîlerin Haçlılara karşı savaş hazırlıkları esnasında ağır hasta olan sultanın ölmesi ise büyük bir talihsizlikti. Şecer ud-Durr'un tarih sahnesine çıkması işte bu dönemdi. Durumun ne kadar kritik olduğunu anlayan Şecer ud-Durr, tahta çıkacak olan üvey oğlu Turanşah'ın Suriye'den gelmesine kadar Sultan es-Sâlih'in ölümünün gizli tutulmasını emredip idareyi ele aldı.³ Turanşah ise sultan olduktan sonra kahramanlık göstererek Haçlıların yenmesinde büyük payları olan Bahrî Memlûkları ve kendisi için tahtı hazırlayan üvey annesini takdir edeceği yerde onlara karşı düşmanlık beslemeye başladı.⁴ Buna dayanamayan Bahrî Memlûklar, Şecer ud-Durr'la birleşip Turanşah'ın öldürülmesine karar verdiler.⁵ Turanşah'ın ölümü ile Eyyûbî Devleti son buldu ve Şecer ud-Durr ile Memlûk Devleti başladı.

¹ Takîy ed-Dîn Ahmed b. Ali el-Makrîzî, *Kitâb es-Sulûk li-Ma'rîfet Duvel el-Mulûk*, nşr. Muhammed Mustafa Ziyâde, Kahire 1956, cilt I/2, s. 361; Bahriye Üçok, *İslâm Devletlerinde Türk Naibeler ve Kadın Hükümdarlar*, Ankara 1981, s. 60; Götz Schregle, *Die Sultanin von Ägypten. Şagarat ad-Durr in der arabischen Geschichtsschreibung und Literatur*, Wiesbaden 1961, s. 42.

² El-Makrîzî, *Sulûk*, I/2, s. 361; Üçok, *Türk Naibeler*, s. 60; Schregle, *Sultanin*, s. 43-45.

³ Üçok, *Türk Naibeler*, s. 60-61.

⁴ Schregle, *Sultanin*, s. 57.

⁵ Sa'îd 'Abd el-Fattâh 'Âşûr, *el-'Asr el-Memâlikî fî Mısır veş-Şâm*, Kahire 1994, s. 16.

El-Melik es-Sâlih'in Türk memlûkları olan Bahrî Memlûklar, hem *ustadları*⁶ es-Sâlih'e karşı bağılıktan hem de *huşdâşeleri*⁷ gibi gördükleri Şecer ud-Durr ile dayanışma içinde olduklarından dolayı onu, kadın olmasına rağmen tahta oturtular (1250). Türklerde⁸ kadının toplumdaki yeri ve siyasette - hattâ hükümdar veya naibe olarak - oynadığı rol göz önünde alınırsa, Bahrî Memlûkların bu durumu hiç yadırgamadıkları anlaşılır.⁹ Ama iktidarı ellerinden kaçırın Eyyûbî Emirler İslâm toplumunun alışık olmadığı bu durumu kullanarak Abbâsî halifesine kışkırtmaya muvaffak oldular. Nitekim Abbâsî Halifesi el-Musta'in Billâh Kahire'ye şöyle bir yazı gönderdi: "Eğer sizde erkek kalmadıysa bize bildirin, biz size bir tanesini göndeririz".¹⁰ Dış baskının fazlalaştığını gören Şecer ud-Durr, üç aylık tek başına başarılı bir iktidardan¹¹ vazgeçip Atabeg olan Aybek'le (1250-1257) evlenerek ona tahtı bıraktı ama yine de iktidarda söz sahibi olmaya devam etti.¹² Tarihçi ez-Zehebî ve İbn Tagrîbirdî durumu şöyle özetlerler: "Aybek'e hükmederdi ve onun (Aybek'in) sözü geçmezdi".¹³

Dönemin tarihçileri Şecer ud-Durr'un olağanüstü güzel, çok zeki, güçlü ve hırslı bir kadın olduğunda hemfikirdirler.¹⁴ İbn İyâs onu ayrıca zor karakterli, gururlu ve kibirli bir Türk olarak tarif eder.¹⁵

Şecer ud-Durr, eşine devlet işlerinde karışmakla kalmadı özel hayatlarında da ona baskı yapmaya başladı; şöyle ki üvey oğlu Ali'nin annesi ile buluşmasını yasaklayıp eşine onu boşaması için zorladı.¹⁶ Sultan olan kocasına nasıl bu kadar tahakküm edebildiğini İbn

⁶ Memlûkları satın alan ve azat eden kişiye "*ustad*" deniliyordu. Memlûk ve ustad arasındaki saygı ve bağılık duyguları memlûk azat edildikten sonra hayatı boyunca devam ederdi, bkz. David Ayalon, "Memlûk Devletinde Kölelik Sistemi", çev. Samira Kortantamer, *Tarih İncelemeleri Dergisi* IV (1989), s. 238-240.

⁷ "*Huşdâşe*", "*huşdâş*" kelimesinin müennes biçimi. *Huşdâş*, Memlûklarda aynı efendi tarafından alınıp azat edilen ve beraber kışlada (*tibâkta*) eğitim görenlere denilirdi. Burada ise aynı efendi (=el-Melik es-Sâlih) tarafından satın alınıp azat edilmek söz konusudur. Yoksa Şecer ud-Durr kadın olduğu için *tibâkta* eğitim görmemişti. *Huşdâşların* arasındaki güçlü ilişkiler hakkında bilgi için bkz. Ayalon, "Kölelik Sistemi", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, s. 241-242.

⁸ Osman Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi*, İstanbul 1980, s. 204-211; Bahaeddin Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İstanbul 1988, s. 251-253; Necdet Sevinç, *Eski Türklerde Kadın ve Aile*, İstanbul 1987; Mehmet Kaplan, "Dede Korkut Kitabında Kadın", *Türkiye Mecmuası*, 9 (1946-51), s. 99-112; İbni Battuta, *Seyahatname-i İbni Battuta*, I, İstanbul 1333-1335, s. 367-369; Zeki Muhammed Hasan, *er-Rahhâle el-Muslimûn fî l-'Usûr el-Vustâ*, Kahire 1945, s. 149.

⁹ Samira Kortantamer, "Memlûk Toplumunda Kadın", *Türkler*, V, Ankara 2002, s. 406.

¹⁰ El-Makrîzî, *Sulûk*, I/2, s. 368.

¹¹ 'Âşûr, *Asr*, s. 20; Schregle, *Sultanin*, s. 45-46, 57, 64.

¹² Üçok, *Türk Naibeler*, s. 70.

¹³ Schregle, *Sultanin*, s. 79.

¹⁴ Schregle, *Sultanin*, s. 43-44.

¹⁵ Schregle, *Sultanin*, s. 46.

¹⁶ El-Makrîzî, *Sulûk*, I/2, 403; 'Âşûr, *Asr*, s. 26; Kâzım Yaşar Koprıman, "Mısır Memlûkleri", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, cilt 6, s. 448; Üçok, *Türk Naibeler*, s. 75; Schregle, *Sultanin*, s. 78; Kortantamer, "Kadın", *Türkler*, s. 406.

İyâs, Şecer ud-Durr'un eşine sık sık hatırlattığı şu sözleriyle açıklar: “Ben olmasaydım sen de sultanlığa ulaşamazdın”.¹⁷ Tarihçi el-Mekîn, Aybek'in duygularını ve ikisinin arasındaki ilişkiyi şöyle tarif eder: “Aybek bu yüzden onu sevmedi ve ondan nefret etti..... Böylece ikisinin arasındaki ilişki gitgide gerginleşti ve birbirlerine karşı olan öfkeleri giderek arttı”.¹⁸

Devletin iç ve dış problemlerini halleden Aybek'e Şecer ud-Durr'un tahakkümü çok ağır gelince¹⁹ bu durumdan kurtulmak için Musul hükümdarı Bedreddin Lu'lu'un kızı ile nişanlandı.²⁰ Şecer ud-Durr, bu haberi duyunca çok sarsıldı, öfkелendi ve gururu incindi.²¹ Tarihçi İbn Vâsıl onun hislerini şöyle anlatır: “Şecer ud-Durr kıskançlık duygularıyla doldu ve güçlü şahsiyeti ile büyük asaleti olan bir Türk kadını olduğundan bu durumu tahammül edemedi”.²² Kocasının nişanlanmasını hazmedemeyen²³ ve gururuna yediremeyen Şecer ud-Durr, ondan intikam almayı hattâ onu öldürmeyi bile düşündü.²⁴ Şecer ud-Durr, Aybek'in bazı Bahrî Memlûkları nişanlanmasını eleştirdikleri için hapse attırdığını²⁵ duyunca kocasının kendisini de öldüreceğinden korkup²⁶ ondan kurtulma planları yapmaya başladı.²⁷

Kendisi artık tek başına tahta oturamayacağından ama iktidardan da vazgeçmek istemediğinden dolayı sultan yapacağı birisini aradı. Bu yüzden Halep hükümdarı el-Melik en-Nâsır Yusuf'a Aybek'i öldürmeyi planladığını ve eğer en-Nâsır onunla evlenirse onu sultanlık tahtına oturtacağını vaat eden bir haber gönderdi.²⁸ Ama en-Nâsır bunun bir tuzak olabileceğini düşünerek ona cevap vermedi. Ancak Şecer ud-Durr'un bu planlarından bir şekilde haberdar olan nişanlısının babası Bedr ed-Dîn Lu'lu', Aybek'e bunları ileterek onu ikaz etmeyi ihmal etmedi.²⁹

¹⁷ Schregle, *Sultanin*, s. 79.

¹⁸ Schregle, *Sultanin*, s. 78.

¹⁹ Koprıman, “Mısır Memlûkları”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, s. 448.

²⁰ El-Makrîzî, *Sulûk*, I/2, s. 401; Üçok, *Türk Naibeler*, s. 75.

²¹ Samira Kortantamer, *Bahrî Memlûklar'da Üst Yönetim Mensupları ve Aralarındaki İlişkiler*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No. 75, İzmir 1993, s. 36; 'Âşûr, 'Asr, s. 27.

²² Schregle, *Sultanin*, s. 84.

²³ Fatima Mernissi, *Hanım Sultanlar (İslâm Devletlerinde Kadın Hükümdarlar)*, İstanbul 1992, s. 113.

²⁴ Rıdvan Da'bûl, *Terâcim A'lâm en-Nisâ'*, Beirut 1998, s. 231.

²⁵ Ebû Bekr b. ed-Devâdârî, *Kenz ed-Durer ve Câmi' el-Gurar. El-Cuz' es-Sâmin: Ed-Durra ez-Zekiyye fî Ahbâr ed-Devle et-Turkiyye*, nşr. Ulrich Haarmann, Deutsches Archäologisches Institut Kairo, Quellen zur Geschichte des Islamischen Ägyptens, cilt 1 h, Kahire 1971, s. 31; el-Makrîzî, *Sulûk*, I/2, s. 401-402; Ahmed Muhtâr el-'Abâdî, *Kıyâm Devlet el-Memâlik el-Ülâ fî Mısır veş-Şâm*, Beyrut 1986, s. 137.

²⁶ Üçok, *Türk Naibeler*, s. 76.

²⁷ Samira Kortantamer, “Memlûk Toplum Hayatında Ölüm Olayları”, *Uçmağa Varmak Kitabı*, nşr. Emine Gürsoy-Naskali, Gülden Sağol-Yüksekkaya, İstanbul 2009, s. 242.

²⁸ El-Makrîzî, *Sulûk*, I/2, s. 402; Üçok, *Türk Naibeler*, s. 77; el-'Abâdî, *Kıyâm*, s. 138.

²⁹ El-Makrîzî, *Sulûk*, I/2, s. 402; el-'Abâdî, *Kıyâm*, s. 138.

Eşi ile ilişkileri bozulmuş olan Aybek'e ayrıca el-Makrîzî'nin³⁰ belirttiği gibi bir müneccimin ona ölümünün bir kadının elinden olacağını söylemesi, Aybek'i çok tedirgin etti ve o da karısını öldürme planları yapmaya başladı. Bu kritik durumun farkında olan Şecer ud-Durr, bir an önce kendi planını uygulamak istedi. Onun için kaleden öfkeyle ayrılıp el-Lûk'a³¹ taşınmış olan kocasını yumuşatıp tekrar kaleye çekmenin yollarını aramaya başladı.³²

İbn İyâs, Şecer ud-Durr'un uyguladığı taktiği şöyle aktarır: “Şecer ud-Durr, Aybek'i yumuşatıncaya kadar onu tatlı sözlerle kaleye davet etti.³³ Geldiği zaman onu çok iyi karşılayıp hattâ hiç yapmadığı bir şey bile yaptı: onun elini öptü”.³⁴ Kadın olarak çok iyi rol yapan Şecer ud-Durr, böylece kocasını iyi niyetinde ikna etmeyi başardı. Aybek, polo oyunundan (çevgân, çöken) döndüğü için hamama girince Şecer ud-Durr'un emriyle oraya gizlice konulmuş olan memlûkların saldırısına uğradı.³⁵ El-Makrîzî bu dramatik sahneyi şöyle verir: “Boğmayı uğraştıkları zaman Aybek Şecer ud-Durr'a yalvardı. O da onlara onu bırakmalarını söyleyince saldıranlardan birisi olan Muhsin el-Cevcerî ona kaba bir şekilde şöyle cevap verdi: ‘Bıraktığımız zaman ne bize ne de sana acır.’ Sonra onu öldürdüler.”³⁶ Aybek'in nişanlanmasını gururuna yediremeyip intikam duyguları ile onu öldürmeye çalışan Şecer ud-Durr, kocasının ona yalvarmasının karşısında yumuşaması ve onu bırakmaları söylemesi onun soğukkanlı ve acımasız davransa da bir kadın olarak hâlâ merhamet duygularına sahip olduğunu gösterir. Ama memlûku onu sert bir biçimde ikaz edince tehlikeyi hatırlayıp geri bir adım attı.

Sultanın öldürülmesi³⁷ (1257) ne kadar gizli tutuldu ve “ânî ölüm” olarak ilan edildiyse de memlûklar buna inanmadılar³⁸ ve birçok kişiyi, bu arada Şecer ud-Durr'u ve katilleri tutukladılar. Şecer ud-Durr, Aybek'ten intikamını almıştı ama bunun tadını çıkaramadı.

Aybek'in oğlu tahta oturtulduğu gün Şecer ud-Durr onun annesine götürüldü. Kaderin cilvesindendir ki vaktiyle Şecer ud-Durr Aybek'le evlendiği zaman ona eski karısını ve oğlunun annesi ile görüşmesini yasaklayıp onu boşaması için zorladığı kişi işte bu yeni

³⁰ *Sulûk*, I/2, s. 401.

³¹ El-Lûk, Kahire'de bir semtin adı; bkz. Takıyy ed-Dîn Ahmed b. Ali el-Makrîzî, *Kitâb el-Mevâ'iz vel-İ'tibâr bi-Zikr el-Hitat vel-Âsâr*, Bağdat (basıldığı yıl belirtilmemiş), II, s. 117-118.

³² Schregle, *Sultanin*, s. 90.

³³ 'Âşûr, 'Asr, s. 27; el-'Abâdî, *Kıyâm*, s. 139.

³⁴ Schregle, *Sultanin*, s. 94.

³⁵ İbn ed-Devâdârî, *Kenz*, cilt 8, s. 32.

³⁶ *Sulûk*, I/2, s. 403.

³⁷ Cüneyt Kanat, “Bahrî Memlûkler Zamanında Sultanlara ve Devlet Adamlarına Düzenlenen Bazı Suikastlar”, *Türk Kültürü İncelemeleri* 3 (2000), s. 29-30.

³⁸ 'Âşûr, 'Asr, s. 27.

sultanın annesinden başkası değildi. O zaman kocasının bu tutumunu tasvip etmese de karşı koyamayan bu kadın, şimdi Aybek'in katili olan Şecer ud-Durr'un, karşısına tutuklu olarak getirilince rakibesine beslediği nefret duygularını açığa çıkarmanın ve bu sefer o ondan intikam³⁹ almanın zamanı geldiğini⁴⁰ anladı ve cariyelerine onu öldürmelerine emretti. Onlar da Şecer ud-Durr'un başına hamam takunyaları ve hamam taslarıyla onu öldürünceye kadar vurdular ve cesedini kalenin surundan aşağıdaki hendeğe attılar (1257). Cesedi orada birkaç gün sonra kokmaya başlayınca bir küfe içinde taşınıp türbesine defnedildi.⁴¹

Şecer ud-Durr'un bu çok inişli çıkışlı, renkli ve dramatik hayatı Ortaçağ tarihçilerin ilgisine çektiği gibi modern zamanımızda da romanlara ve piyeslere konu olmuştu.⁴²

Böylece hem Mısır'ın İslâm tarihinde hem de Memlûk Devleti'nde ilk ve tek kadın sultanı olan Şecer ud-Durr, cariyelikten devletin en üst makamı olan sultanlığa yükselmiş; hükmedici karakterine, hırsına ve intikam duygularına yenilerek kocasını öldürdükten sonra kendisi de feci bir şekilde ölümü tatmıştır.

Kaynaklar

Ahmed Muhtâr el-'Abâdî, *Kıyâm Devlet el-Memâlik el-Ûlâ fî Mısır veş-Şâm*, Beyrut 1986.

Ayalon, David “Memlûk Devletinde Kölelik Sistemi”, çev. Samira Kortantamer, *Tarih İncelemeleri Dergisi* IV (1989), s. 238-240.

Ebû Bekr b. ed-Devâdârî, *Kenz ed-Durer ve Câmi' el-Gurar. El-Cuz' es-Sâmin: Ed-Durra ez-Zekiyye fî Ahbâr ed-Devle et-Turkiyye*, nşr. Ulrich Haarmann, Deutsches Archäologisches Institut Kairo, Quellen zur Geschichte des Islamischen Ägyptens, cilt 1 h, Kahire 1971.

İbni Battuta, *Seyahatname-i İbni Battuta*, I, İstanbul 1333-1335.

Kanat, Cüneyt, “Bahrî Memlûkler Zamanında Sultanlara ve Devlet Adamlarına Düzenlenen Bazı Suikastlar”, *Türk Kültürü İncelemeleri* 3 (2000), s. 29-30.

Kaplan, Mehmet, “Dede Korkut Kitabında Kadın”, *Türkiye Mecmuası*, 9 (1946-51), s. 99-112;

³⁹ Kortantamer, “Ölüm Olayları”, *Uçmağa Varmak Kitabı*, s. 243.

⁴⁰ El-'Abâdî, *Kıyâm*, s. 139.

⁴¹ El-Makrîzî, *Sulûk*, I/2, s. 403-404.

⁴² Meselâ Corcî Zeydân 1914 Kahire'de “Şeceret ed-Durr” adlı bir roman yayınladı ve Mahmud el-Bedevî 1933 Kahire'de “Şeceret ed-Durr Evvel Melike fî l-İslâm” adlı bir piyes yazdı; bkz. Schregle, *Sultanin*, s. 127-128, 131-132.

- Koprıman, Kâzım Yaşar, “Mısır Memlûkleri”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, C. 6.
- Kortantamer, Samira, “Memlûk Toplum Hayatında Ölüm Olayları”, *Uçmağa Varmak Kitabı*, nşr. Emine Gürsoy-Naskali, Güliden Sağol-Yüksekkaya, İstanbul 2009.
- Kortantamer, Samira, “Memlûk Toplumunda Kadın”, *Türkler*, V, Ankara 2002.
- Kortantamer, Samira, *Bahrî Memlûklar’da Üst Yönetim Mensupları ve Aralarındaki İlişkiler*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No. 75, İzmir 1993.
- Mernissi, Fatima, *Hanım Sultanlar (İslâm Devletlerinde Kadın Hükümdarlar)*, İstanbul 1992.
- Ögel, Bahaeddin, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İstanbul 1988.
- Rıdvan Da’bûl, *Terâcim A’lâm en-Nisâ’*, Beirut 1998, s. 231.
- Sa’îd ‘Abd el-Fattâh ‘Âşûr, *el-‘Asr el-Memâlîkî fî Mısır veş-Şâm*, Kahire 1994, s. 16.
- Schregle, Götz, *Die Sultanin von Ägypten. Şagarat ad-Durr in der arabischen Geschichtsschreibung und Literatur*, Wiesbaden 1961.
- Sevinç, Necdet, *Eski Türklerde Kadın ve Aile*, İstanbul 1987;
- Takıyy ed-Dîn Ahmed b. Ali el-Makrîzî, *Kitâb el-Mevâ’iz vel-İ’tibâr bi-Zikr el-Hitat vel-Âsâr*, Bağdat (basıldığı yıl belirtilmemiş), II, s. 117-118.
- Takîy ed-Dîn Ahmed b. Ali el-Makrîzî, *Kitâb es-Sulûk li-Ma’rifet Duvel el-Mulûk*, nşr. Muhammed Mustafa Ziyâde, Kahire 1956, cilt I/2, s. 361.
- Turan, Osman, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi*, İstanbul 1980.
- Üçok, Bahriye, *İslâm Devletlerinde Türk Naibeler ve Kadın Hükümdarlar*, Ankara 1981.
- Zeki Muhammed Hasan, *er-Rahhâle el-Muslimûn fî l-‘Usûr el-Vustâ*, Kahire 1945.

Kırgız Destanlarında İntikam Duygusu ve İntikam Biçimleri

Sense of Revenge and Revenge Formats in Kyrgyz Epics

Abdulsalam Arvas*

Özet:

Sevgi, nefret, hüznün, kıskançlık hisleri kadar güçlü olan “intikam duygusu”, dünyada destancılık geleneğinde önemli bir yer tutan Türk destanlarına da yansımıştır. Mesela İç Oğuz’a başkaldıran Aruz, Bamsı Beyrek’i kendi tarafına çekemeyince onu kılıçla yaralamaktadır. Evine yaralı dönen Bamsı Beyrek’in son isteği öcünün alınmasıdır. Nitekim, İç Oğuz’la Dış Oğuz’un karşı karşıya gelmesinden sonra Aruz öldürülür ve Beyrek’in öcü alınır. Bu makalede Manas, Semetey, Er Eşim, Kozuke ve Bayan, Munduk ve Zardık, Şırdakbek, Eşimkul ve Zuura, Canıl Mırza, Kocacaş gibi Kırgız destanlarına yansıyan intikam duygusu irdelenmiştir. Ayrıca intikam alma şekilleri bir tasnife tabi tutulmuş ve örnek dizelerin orijinali yanında Türkçe çevirileri de verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kırgız destanları, Manas, Semetey, Er Eşim, Kozuke ve Bayan, Munduk ve Zardık, Şırdakbek, Eşimkul ve Zuura, Canıl Mırza, Kocacaş, İntikam.

Abstract:

A sense of revenge is as strong a feeling as love, hate, sorrow and jealousy. This feeling is reflected in Turkish epics. For example, Aruz riots against İç Oğuz and kills Bamsı Beyrek. Bamsı Beyrek’s last wish is to be avenged and this wish is fulfilled. The article discusses the sense of revenge as reflected in the Kyrgyz epics such as Manas, Semetey, Er Eşim, Kozuke ve Bayan, Munduk ve Zardık, Şırdakbek, Eşimkul ve Zuura, Canıl Mırza,

* Dr. Abdulsalam Arvas, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkoloji Bölümü, Bişkek, Kırgızistan.

karapapag@hotmail.com

Kocacaş. The manner and means of revenge are classified. A Turkish translation is provided for the Kyrgyz texts quoted in the article.

Keywords: Kyrgyz epics, Manas, Semetey, Er Eşim, Kozuke and Bayan, Munduk and Zardık, Şırdakbek, Eşimkul and Zuura, Canıl Mırza, Kocacaş, Revenge.

Türkçe Sözlük'te “öç” olarak açıklanan “intikam”¹ kelimesi, kişinin daha önce kendisine yapılan herhangi bir kötülüğe karşılık vermesi olarak ifade edilebilir. İntikam duygusu; tıpkı sevgi, nefret, kaygı, hüznün, kıskançlık vb. gibi insanoğlunda mevcut olan güçlü hislerden biridir. İlk insanın yeryüzüne gelişiyle birlikte ortaya çıkan bu his, insanoğlunun yaradılış özelliklerindendir. Kabil'in, kardeşi Habil'i öldürmesinin temelinde de bu duygu yer almaktadır.

Bu kadar güçlü olan intikam hissi, destancılık geleneğinde dünyada zirve olan Türk destanlarına da yansımıştır. Mesela Aruz, İç Oğuz'a başkaldırarak Bamsı Beyrek'i kendi tarafına çekmek ister, ama Beyrek bu teklifi kabul etmeyince onun tarafından kılıç darbesiyle yaralanır. Evine yaralı dönen Bamsı Beyrek'in son isteği öcünün alınmasıdır. Nitekim, İç Oğuz'la Dış Oğuz'un karşı karşıya gelmesinden sonra Aruz öldürülür ve Beyrek'in öcü alınmış olur. Segrek'in, ağabeyi Egrek'i; Yegenek'in, babası Kazılık Koca'yı; Uruz'un, babası Salur Kazan'ı tutsaklıktan kurtarmak için düşmana saldırmalarının esas sebebi de intikam almaktır. Boğaçhan'ın da babası Dirsehan'ı kırk namertten kurtardığını ve onlardan öcünü aldığını hatırlatmak gerekir. Bu bağlamda destanlarda yer alan intikam motifinin, olayların gelişiminde önemli bir fonksiyonu olduğu düşüncesini kabul etmek gerekir.

İntikam alma hususu, tüm Türk topluluklarının kahramanlık destanlarına yansıyan temel motiflerden biridir. Mehmet Aça, bir makalesinde bahadırın obasının, ilinin düşman tarafından yağmalanmasının, ailesinin tutsak edilmesinin ya da ortadan kaldırılmasının ve öksüz-yetim kalmasının, pek çok kahramanlık destanında konunun gelişiminde önemli bir yere sahip olduğunu; Kazak, Kırgız, Altay, Şor, Hakas, Tıva gibi Türk topluluklarının kahramanlık destanlarının konu özelliklerinin gözden geçirildiğinde destan kahramanının, obasını yağmalayan, ulusunu veya ana babasını tutsak eden ya da öldüren düşman han ve kabilelere karşı yürüttüğü intikam mücadelesinin sıklıkla işlendiğinin altını çizmektedir.² Aça yazısına şöyle devam etmektedir: “Bazı destanlarda bahadırların babaları, destanın başında

¹ *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1998, s. 1092.

² Mehmet Aça, “Türk Kahramanlık Destanlarının Öksüz-Yetim Bahadırları”, *Milli Folklor*, Yıl: 15, S.58, 2003, s. 67.

komşu uluslar ya da rakip hanlar tarafından öldürülmektedirler. Bu durum, destanın ilerleyen bölümlerinde yaşanacak olayların en önemli habercisidir; çünkü, anası-babası öldürülen, obası ve ulusu yağmalanan bahadır, intikam seferine çıkacaktır.”³ Bu makalede Kırgızların bazı destanlarından hareketle intikam duygusunun Kırgız destancılık geleneğine yansımaları incelenmiştir. Çalışmada Kırgızların “Manas”, “Semetey”, “Er Eşim”, “Kozuke ve Bayan”, “Munduk ve Zardık”, “Şırdakbek”, “Eşimkul ve Zuura”, “Canıl Mırza”, “Kocacaş” olmak üzere dokuz destanı ele alınmıştır.

Kırgız destanlarında intikam duygusu

İntikam duygusu yaşanan bir takım olumsuz olaylar sonucu hissedilmektedir. Kişinin, tanımadığı birine karşı herhangi olumlu/olumsuz bir his beslemesi mümkün değildir. Çünkü tanımadığı kişi, onun için bir yabancısıdır. Onunla, ne sevineceği ne üzüleceği ne de kıskanacağı herhangi bir olay yaşamamıştır. Söz konusu durum Kırgız destancılık geleneğinde de bu şekilde görünmektedir. Yani, destanda intikam duygusu belli olaylar neticesinde ortaya çıkmaktadır. Kırgız destancılık geleneğine yansıyan intikam hissi, düşmana karşı olabildiği gibi uzak/yakın akrabaya, hatta eşe, oğula, babaya, toruna karşı da beslenebilmektedir. Mesela “Semetey Destanı”nda Cakıp, oğlu Köböş’ün hanlığının korunması için torunu Semetey’i zehirlemeye çalışmaktadır.⁴ Aynı destanda Kanıkey, kaynatası Cakıp’ı ve kayını Köböş’ü kendisine yapılan haksızlıklar sonucu öldürtür ama diğer kayını Abıke’yi bağışlamak ister. Kocası ve üvey oğullarına kini olan Çıyırda, Abıke’nin bağışlanması düşüncesinden dolayı Kanıkey’e kızıp kendisine koca aradığını söyleyerek Abıke’yi de öldürtür. “Semetey”in İsa Cumabek Uulu varyantında ise Köböş ve Abıke’yi Kanıkey’in bizzat kendisi öldürmektedir. Bu durum destanda şöyle dile getirilir:

Kağan Sırgak’ın keskin bıçağını,
Sapından tutup aldı.
Kınından çekip çıkarıp,
Erkek gibi olan Kanıkey,
Kafalarını kesip attı

³ *agm.* s. 68.

⁴ Aylin Koç, yüksek lisans tezi olarak hazırladığı bu çalışmada Sayakbay Karaleyev, Togolok Moldo ve Şapak Rısmendeyev’in anlattığı varyantları bir araya getiren Aalı Tokombayev’in “Semetey” adlı eserinden yararlandığını ve çalışmanın yarısını üstlendiğini, gerisinin Zeynep Adıgüzel tarafından hazırlandığını belirtmektedir. Aylin Koç, *Semetey*, Karadeniz Teknik Üniversitesi, SBE, Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 1998, s. 231.

Abike, Köböş ağabeyini,
Erkek gibi olan Kanıkey,
Sırayla kesti⁵

Destandaki bu aile içi çatışmaları reel (gerçek hayatta karşılaşılması) olmasına rağmen intikam hissinin birbirini öldürecek kadar ileri derecede olması dikkat çekicidir. Dolayısıyla dedenin toruna, eşin kocaya, yeğenin amcaya, gelinin kaynatasına ve kayınlarına bu denli kinlenmesi de düşündürücüdür. Lang Ying'in belki de Manas destanındaki bu aile içi çatışmaların kaynağını açıklayabilecek olan düşünceleri de oldukça ilginçtir: "Tanrıdan çocuk dileme motifi Türklerin epik eserlerinde çok yaygındır. Manas, Tanrı tarafından gönderilmiştir. Onun destandaki Cakıp ile kandaşlık ilişkisi yoktur. Destanda Cakıp sık sık oğlu Manas'la ters düşer, düşmanla işbirliği yaparak Manas'a suikast bile düzenler."⁶ İncelediğimiz varyantlarda Cakıp'ın oğlu Manas'ı öldürme düşüncelerini destekleyen mısralara rastlamadık. Aksine, destanda Manas'ın babasına saygısını ve sevgisini gösteren pek çok örnek bulunmaktadır. Ancak, oğul ve babanın ters düştüğü durumlar söz konusudur. Mesela Sagınbay Orozbek Uulu varyantında Kalmukları dövmesinden dolayı babası Cakıp'ın, sırf Kalmuklardan korktuğu için kendisine kızmasını gururuna yediremeyen Manas babasına şöyle cevap verir:

Korgolop cürüp kün körböy,	Sürülerini koruyarak rahat gün geçirmedim,
Koyo koysom ne bolor	Bıraksaydım tek başına ne olacaktı
Kalmaktan meni kaç debey	Kalmuk'tan bana kaç demeyi bırakıp
Atake kaytıp özün cönögün!	Babacığım sen kendin gitmelisin! ⁷

Aile içi çatışmaların yoğun işlendiği "Manas Destanı"nın "Semetey" kolunda, artık dünya hakimiyeti mefkuresi yerini aile içi mücadelelere bırakmıştır. Semetey, her ne kadar babasının bayrağını devralmaya çalışsa da gerek aile içi hesaplaşmalar gerek kırk yiğidin ihaneti onun istediklerini tamamıyla gerçekleştirmesine engel olmuştur. Bu yönüyle destan, tarihte yerini almış Türk imparatorluklarının başındaki hanedanların hayatlarının âdeta bir

⁵ Yasin Şerifoğlu, *Manas'ın Semetey Kolunda (İsa Cumabek Uulu Varyantı) Çekimli Fiiller*, Niğde Üniversitesi, SBE, Yüksek Lisans Tezi, Niğde 2003, s. 140.

⁶ Ying'in düşüncesine göre bir kan torbası içinde dünyaya gelen Manas, aslında Cakıp'ın oğlu değildir. Çünkü Manas bir "kan torbası"ndan çıkmıştır. Ling'in bu kanaate nasıl vardığı hakkında bir fikrimiz yok. Ancak kanaatimizce bu düşüncede şöyle bir haklılık payı var ki, o da Kur'an-ı Kerim'de bize verilen çocukların sadece bir emanet olduğu ve bizim yanımızda olduğu sürece onları koruyup kollamamız gerektiği ifade edilmektedir. Çünkü bu dünyaya gelecek bütün insanların ruhları ta "kavl-u bela"da yaratılmıştır ama onların fiziksel bedenleri anne-babalar vesilesiyle bu dünyaya gelmektedir. Ying, Lang, "Manas'taki Motifler ve Onların Kültür İçeriği" (çev. Alimcan İneyet), alimcaninayet.com/upload/vh5fwtz6z.pdf

⁷ Abdıldacan Akmataliyev, S. Musayev, *Kırgız Destanları 6*, (TTA: Fikret Türkmen-Şurubu Uraimova), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2007, s. 190-191.

özetidir. Hanlık mücadelesinin Hun, Göktürk, Selçuklu ve Osmanlı başta olmak üzere Moğol, Timur vd. imparatorluklarda gerçekleştiği herkesin malumudur. Kurmanbek de babasının kendisine Teltoru atı vermemesinden dolayı ona için için kinlenmekte ve zaman zaman niçin babasını öldürüp ondan zorla atı almadığı sorusunu kendisine sormaktadır. Kısacası intikam duygusu; düşmana, rakibe, yakın ya da uzak bir akrabaya karşı beslenebilir. Hatta, Kırgız destancılık geleneğinde doğadaki varlıklar bile insana karşı bu duyguyu besleyebilmektedir. Sur Eçki'nin, soyunu yok ettiği için Kocacaş'a karşı büyük bir kını vardır.

Akrabaya kinlenme ve ondan intikam almanın bir diğer örneği “Canıl Mirza”da geçer. Canıl, kendisine yıllarca eziyet edip horluk çektiren kocası Kalmatay'ı beslediği kinle acımadan öldürür:

Kekirtekke caa menen	Gırtlağına ok ile
Atkan Canıl mına oşo.	Vurmuş işte şu Canıl.
Aybaltalap kak baştı	Balta ile yarıp başı
Çapkan Canıl mına oşo.	Vuran işte şu Canıl.
Kaçıp berdi casoosu,	Kaçıverdi askerleri,
Birden-birden cayılıp.	Kısım kısım dağılıp.
Catıp kaldı Kalmatay	Yatıp kaldı Kalmatay
Başı cerge sayılıp.	Başı yere saplanıp. ⁸

İntikam hissini ortaya çıkaran bir sebep de ihanettir. Dış düşmanlara karşı zafer kazanan Kıpçakların⁹ hanı Er Eşim, Katagan boyunun hanı olan Han Tursun'dan intikam alır. Çünkü Han Tursun, Eşim'in ona emanet ettiği halkını esir etmiş, mallarına el koymuş ve eşlerinden birini kendisine zevce etmiştir. Bu durumu Er Eşim sezmiş ve ordusundan önce memleketine dönmüştür. Yurdunda kimseyi bulamayınca civar bölgelere bakmış ve ilk evlendiği eşiyle karşılaşmış, bütün olan biteni ondan öğrenmiştir. Karısının kahraman Eşim'e söyledikleri:

Kızdarıbiz küñ bolup,	Kızlarımız carıye olup,
Kıynoonu tartgan şumduk da.	Eziyet çekmişti.
Kiçi tokol suluusun,	Küçük kuma güzelini,
Alıp algan han Tursun.	Almıştı Han Tursun.
Ençisine bir kıyla,	Çeyizine bir sürü,
Malımdı algan han Tursun.	Hayvanlarımı aldı Han Tursun.

⁸ Aynek Caynakova, *Canıl Mirza*, (TTA: Mehmet Aça), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2004, s. 98.

⁹ Destanda geçen Kıpçaklar, bildiğimiz Kıpçaklar olmayıp hâlâ Kırgızistan'da yaşayan bir Kırgız urusudur.

Örüşümdü aralap,	Meralarımı dolaşıp,
Cılıkımdı soyup toy bergen.	Atlarımı kesip düğün yaptı.
Ençisine iki miñ,	Çeyizine iki bin,
İrgemden bölüp koy bergen.	İyilerini ayırıp koyun verdi.
Al körör köz koynunda,	O güzel gözdesi koynunda,
Han Tursun menen catkan çak.	Şu anda Han Tursun'la yattığı bir dönemdir. ¹⁰

Er Eşim, hem dostu Han Tursun'un hem de küçük karısının ihanetine uğramıştır. Bu yüzden kervancı bir tüccar kılığına girip Han Tursun'un kalesine girmiştir. Altı günlük savaştan sonra Han Tursun'u öldürüp halkını kurtarır ve yapılan ihaneti karşılıksız bırakmaz. Onun kaleye girişi ve intikam alışı destanda şöyle anlatılır:

Eñceger boyluu er Eşim	Kısa boylu yiğit Eşim
Çep oozuna keldi ele.	Kalenin yanına gelir.
Karañda kaytargan	Karanlıkta nöbet tutan
Karoolgo salam berdi ele:	Bekçilere selam verir:
-Assaloomualeykum,	-Selamünaleyküm,
Sakçılarım arbangnar,	Bekçilerim selamaette olun,
Alıskı coldon kelatam,	Uzak yoldan geliyorum,
Aadaştırıp salbañnar,	Başka birine benzetmeyin,
Kerben başı men bolom,	Ben kervan başıyım,
Beş cüz töönü başkargan,	Beş yüz deveyi yöneten,
Kiree tartıp baratam,	Kervanı götürüyorum,
Kette şaar Kaşgardan.	Büyük şehir Kaşgar'dan. ¹¹
Katagandın han Tursun,	Kataganların han Tursun'u kandırıp,
Aldatıp çebin açtırıp.	Kalesini açtırır.
Altı küñü uruşup,	Altı gün savaşır,
Aybaltasın suuruşup	Savaş baltalarını çekerek
Kıyamattay uruşup,	Cehennemdeymiş gibi savaşır,
Hanın kolgo tüşürüp,	Hanını yakalar,
Kolu-butun baylatıp,	Elini ayağını bağlatarak,
Korduk menen aydatıp,	Aşağılayıp koyun gibi sürdürür,

¹⁰ Abdıldacan Akmataliyev, M. Mukasov, G. Orozova, *Kırğız Destanları 2* (TTA: Caştegin Turgunbayer), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2007, s. 120-121.

¹¹ *age.*, s. 126-127.

Öçün alıp düşmandan,	Öcünü alıp düşmanından,
Eline koşup maldı alıp.	Halkıyla birlikte mallarını geri alır.
Kalkın toluk köçürüp,	Bütün halkını göçürerek,
Han Tursun atın öçürüp.	Han Tursun adını yok eder. ¹²

Kırgızların “Şırdakbek Destanı”nda da ihanetten dolayı kin hissi ortaya çıkmaktadır. Şırdakbek’e ihanet ederek düşmana kaçan karısı, düşman hanı Çagay tarafından öldürülerek Şırdak’ın öcü alınmıştır. Bu olaydan sonra Şırdakbek’in mertliği, cesareti, iyi kalpliliğini anlayan Çagay onunla dost olur. Çagay Han, Şırdak’ı terk edip kendisine gelen Şırdak’ın karısına siyah keçeden elbise giydirip yüzünü keserek üzerinden koyun sürüsü geçirir ve ona kırk inek verip sağmasını söyler.¹³ Bununla da yetinmeyen Çagay Han, Şırdak’ın karısına şunları söyler: “Kocanı hor edip şimdi de ‘biz’ dediğine bak. Zavallı Şırdak’ın çektiği horluğun öcünü aldım, yüzü karayı acı acı ağlatacağım, artık ondan soğudum. Sağ salım bırakmadan öldürmek gerek!” O, bu sözlerden sonra bütün halkını çağırır, yüzü kara kadını nizamlı kalabalık halkın ortasına getirip iki bacağından bağlar, ipin uçlarını iki devenin boynuna bağlayıp iki tarafa sürerek onu parçalara ayırır ve böylece Han Şırdak’ın intikamını alır.¹⁴

Kırgızların “Eşimkul Menen Zuura” destanının kahramanı Altın Kökül Genç Aydar sevgilisini ararken karşılaştığı ihtiyardan Temirkan’ın memleketini sorunca ihtiyar, birçok insanın Temirkan’a kin beslediğini şu sözlerle belirtir:

Temirkaña karaştı	Temirkan’ın sahibi olduğu
Altı kapka eli bar.	Altı kapılı memleketi var.
Bagıp catkan alardın	Onların baktıkları
Kayrat kılçı eri bar.	Gayret eden yiğidi var.
Alalbay cürgön alardan	Alamadan yaşayan onlardan
Dalay candın kegi bar.	Birçok canın öcü var. ¹⁵

Kırgız destanlarında intikam alma biçimleri

1. Öldürerek alınan intikam

¹² *age.*, s. 128-131.

¹³ *age.*, s. 299.

¹⁴ *age.*, s. 301.

¹⁵ Fatma Çelebi, *Kırgız Destanları 5*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2007, s. 172-173.

Kırgız destancılık geleneğine en çok yansıyan intikam alma şekli öldürme eylemidir. Kalmuklar, Manas'ın adamlarına yaptıklarının öcünü almaya gelirler. Bu durum destanda şöyle geçer:

Añdap tursa artınan	Arkasından dikkatlice bakınca
Cılkıçısın tokmoktop	Seyislerini döverek
Altı zubun kalmagı.	Altı müfreze Kalmuk geliyormuş.
On çaktısı çoğulup,	Yaklaşık on kişi birleşip,
Ortogo alıp kuuganı.	Ortaya alıp kovalıyordu. ¹⁶

Kalmuklar, Manas ve babasına yaklaşıp Cakıp'ın etrafını sarıp onu dövmeye başlayınca Manas dayanamaz, onları dövmeye başlar ve reislerini öldürür:

Kaçırıp kirdi caş Manas,	Saldırdı genç Manas,
Kalmaktardın sonuñan.	Kalmukların arkasından.
Ukuruktun uçunan karmap alganı	Kementli sırığın ucundan tuttu
Kalmaktın Kortuk başçısın	Kalmukların Kortuk reisine
Kaçırıp kelip caş Manas	Saldırdı genç Manas
Kak töböğö salganı.	Tam kafasına vurdu.
Mee ukurukka cabıldı.	Beyni sırığa sıçradı. ¹⁷

Kahraman Er Eşim de kendilerine sürekli saldıran Kalmukları öldürmek, öcünü almak amacıyla onlara saldırır. Er Eşim, düşmanın liderini ele geçirmediği kendisinin savaşı kazanmış olduğunu düşünmez. Bu yüzden Kalmukların lideri Acaan'ı öldürünceye kadar onun peşinden gider. Çok uzun uzun anlatılan bu savaş ve kovalama sahnesi kısaca şöyledir:

Al cerdegen köp kırgız	Oralarda yaşayan kalabalık Kırgızlar
Çabılıp kalgan el oşo.	Yağmalanmış olan halktı.
Tuu kötörgön koş başı,	Sancak tutan bölük başları,
Tulpar mingen şumdarı.	Savaş atlara binen hilekarları.
Alaman koyup, at koyup,	İntizamsız hücum ederek, atları koşturarak,
Kaçırıp nayza sunganı.	Saldırırlar mızraklarıyla.
Er Eşim uraan çakırıp,	Er Eşim savaşa çağırıp,
Er Ürbüm dep bakırıp.	Yiğit Ürbüm diye bağırır.
Eki caktan kalıñ kol	İki yandan kalabalık ordusu
Kaptap kaldı kaçırıp.	Kuşatıp saldırır.

¹⁶ Akmataliyev vd., *Kırgız Destanları* 6, s. 190-191.

¹⁷ *age.* s. 194-195.

Kuday betin körsötpö,
Kuykalanıp cer beti.
Eldi cara kaçkanda,
Er kanatı Şarp kula
Oşondo kulak capırıp
Üntündöğü er Eşim,
Er Ürüm dep bakırıp,
Enkeyip nayza saldı ele.
Kır arkanın toomu dep,
Kıy süböögö maldı ele.
Kalmaktardın Acaanı,
Kandeke catıp soylodu.

Allah göstermesin,
Yeryüzü yakılır.¹⁸
Halkın arasından geçerek kaçınca,
Yiğidin kanatları Şarp Kula
O an kulaklarını бүker,
Üzerindeki Er Eşim,
Er Ürbüm diye bağırarak,
Eğilerek mızrağı vurur.
Bel kemiği ortası diye,
Kuyruk sokumuna batırır.
Kalmukların Acaan'ı,
Çukura yıkılıp uzanır.¹⁹

Kırgızların başka bir destanı olan “Munduk-Zardık”ta da Cadı Mastan’ın iki çocuğunu anne babasından ayırdığı anlaşılınca Çançarkan Han, Cadı Mastan’ı ve ona yardım eden altmış karısını öldürerek öcünü almış olur:

Enesin ortogo aldı eki bala	Annesini ortaya alır iki çocuk
Mastan kaçmak boldu cüzü kara.	Mastan kaçacak oldu hain.
Kırk cigit mastanını keldi karmap	Kırk yiğit Mastan’ı yakalayıp gelir
Eki kolun arkasıga bekem baylap,	İki elini arkasına sıkı bağlayıp,
Ölüşkö celmoguzdun közü caynap.	Ölmekten korkuyordu cadaloz.
Ölümgö al celmoguz kelgen anık.	Cadaloz gerçekten ölümle buluşur. ²⁰

Temirkan, oğlunu öldüren Aydar’dan öcünü almak için devini uyandırır ve ondan Aydar’ı öldürmesini ister. Fakat olağanüstü bir güce sahip olan Altın Kökül Genç Aydar peşinden gelen Temirkan’ın devini de öldürür:

Kargaday bolgon bir bala	Karga gibi bir bala
Kan içmeni öltürüp,	Kan İçme’yi öldürüp,
Kaşayttı menin közümdü.	Kör etti benim gözümü.
Kalanın baarın kıyrattı.	Şehrin tamamını parçaladı.
Kayratın bolso alıp ber	Cesaretin varsa aliver
Uşul coodon öçümdü.	Bu düşmandan öcümü. ²¹

¹⁸ Akmataliyev vd., *Kırgız Destanları 2*, s. 76-77.

¹⁹ *age.*, s. 94-95.

²⁰ *age.*, s. 236-237.

Kılıç menen Er Kökül,	Kılıç ile Er Kökül,
Karmar kolun uşul dep,	Tutacak elin bu diye,
Oñ iyindin tuşu dep	Sağ omuzun şu diye
Kıya çaap öttü emi.	Koparıp bıraktı şimdi.
Albars menen suugargan	Çelik ile sulanmış
Anık bolot kurç eken.	Şüphesiz keskin imiş. (Çelebi 2007: 246-247)

Esas itibariyle büyük ölçüde Kırgızların iç mücadelelerinin konu edildiği “Canıl Mırza Destanı”nda Canıl, atlarını çalan Tülkü ve adamlarını öldürerek intikamını alır:

Katılgandın katığı	Saldıranın cezası
Dedi dagı kakşattı.	Dedi de yine tam ortadan vurdu.
Udaası menen beş attı,	Sırayla beş kez attı,
Oşentip Canıl öç aldı,	Böyle edip Canıl öç aldı,
Cılıkısın takır büt aldı.	Bütün yılıkısını geri aldı.
Atağı çıgıp dalayga,	Şöhreti yayılıp bozkıra,
Andan beter küç aldı.	Eskisinden daha da güçlendi. ²²

2. Maddi cezaya çarptırarak alınan intikam (malın alınması)

Kırgız destancılık geleneğinde, destan kahramanları haberli veya habersiz, iyi veya kötü hangi niyetle olursa olsun yapılan kötülüğü karşılıksız bırakmazlar. Mesela “Er Eşim Destanı”nın kahramanı Er Eşim, haber vermeden hayvanlarını kendi meralarında otlatan Tügölbay adlı tanımadığı birine bunun hesabını sormak ve öcünü almak istemektedir. Bunu da Tügölbay adındaki bu zengin adamın mallarına el koyarak gerçekleştirir:

Er Eşim katuu oolugup,	Er Eşim çok hiddetlenip,
Buyruk kıldı eline.	Emreder halkına.
Cılkı tiyip al dedi,	At sürülerine el koyun, der,
Körgön-bilgenderine.	Gördüklerine, tanıdıklarına.
-Cerimdi, suumdu boktogan,	-Yerimi, suyumu pisleyen,
Celege kulun topogon,	Celeye tayları toplayan,
Kanday adam al özü,	Nasıl bir insan o,
Kabarlaşpay ottogon.	Haber vermeden otlatan.
Çetinen tiyip alıñnar,	Kenarından saldırın,

²¹ Fatma Çelebi, *Kırgız Destanları 5*, s. 238-239.

²² Aynek Caynakova, *Canıl Mırza*, s. 31, 33.

Malına koldu salıñnar,	Hayvanlarına el koyun,
Duşman bolso çalıñnar,	Duşman ise kesin,
Tüp kötörö çabıñnar.	Hepsini öldürün. ²³

Ancak Tügölbay malının peşine düşüp sormayınca Er Eşim bunu merak eder ve gidip onunla tanışarak dost olur. Görüldüğü gibi ikisi de Kırgız olmasına rağmen yaşanan bir iki olay sonunda kahraman önce kin beslemekte, sonra da mertliğinden dolayı düşmanı ile dost olmaktadır. Canıl da, dış düşmanlara (Kalmuk) karşı mücadele eder ve atları ile kız kardeşini zorbalıkla götüren Kalmuklardan geri alarak öcünü yerde komaz:

Lop suusunun ötkörüp	Lop suyundan geçirip
Cılkını caygan katmarga.	Yılkıyı yaymış sıra sıra.
Alıp kelp cayıttan	Alıp getirip otlaktan
Öçün alıp er Canıl	Öcünü alarak er Canıl
Kalmaktı eptep tayıtkan.	Kalmak'ı çaresiz bırakmış. ²⁴

3. Düşmanı sürerek/kovarak alınan intikam

Kırgız destancılık geleneğinde karşılaşılan başka bir intikam alma şekli düşmanı topraklarından ya da kendine yaklaşılın bölgeden sürüp çıkarmaktır. Mesela Şırdakbek, han olduktan sonra uzun yıllar Kırgızları rahatsız eden Kalmuk boylarını yenip onları topraklarından atarak halkının öcünü almış olur:

Kalmaktan gelgen candadı.	Kalmuklardan gelen insanları.
Anciyandan aydadı.	Anciyan'dan sürer.
Kongtaacı uulu Kaldañdı.	Kontaacı oğlu Kaldan'ın.
Küygön otun öçürdü.	Yanan ocağını söndürür.
Maldan-candan geçirdi.	Hayvanlardan, insanlardan vazgeçtirir.
Kaldañ tentek törönü,	Kaldan yaramaz efendiye,
Kışında aydap köçürdü.	Kışın sürüp göç ettirir.
Aralbay degen cigitti,	Aralbay adlı adamı,
Korduguna çıdabay,	Horluğuna dayanamayıp da,
A da köçtü tura albay.	Göçer oturamayıp.
Sıpatın karap korkkondon,	Gücünü görüp korktuğundan,
Şırdakka kayrat kıla albay.	Şırdak'a karşı cesaret edemedi.

²³ Akmataliyev vd., *Kırgız Destanları 2*, s. 26-27.

²⁴ Aynek Caynakova, *Canıl Mirza*, s. 125.

Acırap bargan tuugandan,	Kardeşinden ayrılıp gider,
İnisi Acaan buudandan.	Küçük kardeşi olan Acaan.
Çildedede köçtü çırkırap,	Çillede göç eder yaygarayla,
Baatır Şırdak kuugandan.	Bahadır Şırdak kovduğundan. ²⁵

“Er Eşim Destanı”nda uzunca tasvir edilen savaş sahnesinin sonunda Er Eşim, Kalmukları yenerek halkının intikamını alır ve onları yurdundan kovar:

Kuu kaçırğan tuygunday,	Kuğuya saldıran doğana benziyor,
Kulaga mingen kelbeti.	Kula atının üzerindeyken kılığı.
Erdin eri kaçırsa,	Yiğitlerin yiğidi hücum edince,
Cıgıldı kalmak celdeti.	Yere düşer Kalmuk cellatları.
Aş kıykırık, kuu süröön,	Feryatlar, savaş haykırıışları,
Cerdin cüzü tumandan.	Yerin yüzü sis duman olur.
Kalmaktardı ürkütüp,	Kalmukları korkutup,
Kaptap kuup baratat.	Kuşatarak kovalarlar. ²⁶

4. Saklanan sırrı açıklayarak alınan intikam

İntikamın farklı şekilde alındığı bir diğer Kırgız destanı “Kozuke ve Bayan”dır. Bu destanda Baktı adındaki ihtiyar kadın, Kozuke’nin attığı kemikle ayağının kırılması üzerine onun sevdiğinin kim olduğunu açıklar ve yaramazlık yapıp başkalarını rahatsız edeceğine erkeğe gidip sevgilisini almasını söyler. Böylece Kozuke’den gizlenen sırrı açıklayarak kendisine kötülük eden kişinin kendini tehlikeye atmasına sebep olmak suretiyle kırılan bacağının intikamını almış olur.

Ordodon çükö çertti er Kozuke,	Ordo’daki aşık kemiklerine vurur yiğit Kozuke,
Kozuke çertken çükö uçup barıp,	Kozuke’nin vurduğu aşık kemikleri uçup,
Çekede bir kempirge katuu tiydi.	Alnından bir ihtiyar kadına çok sert çarpar.
Oturgan Baktıcandın butu sındı,	Oturan Baktıcan’ın bacağı kırılır,
Çıñırıp Baktı kempir çaşın kuydu.	Acı acı bağırıp yaşlı kadın Baktı göz yaşlarını

döker.

Bir ubakta es toktotup öydö turdu,	Bir ara sakinleşip kalkar,
Açuuluu Baktı kempir bir söz urdu.	Öfkeli yaşlı kadın Baktı konuşur.
Öz atan baylık kılğan eli boydon	Tüm halkı idare ediyordu senin baban

²⁵ Akmataliyev vd., *Kırgız Destanları 2*, s. 272-273.

²⁶ *age.*, s. 78-79.

Karabay kelin almak Sarıbaydan. Karabay gelin alacaktı Sarıbay'dan.
Atandın eelep kaldın bardık malın, Babanın tüm malına sahip oldun,
Artıkça Bayan suluu senin carın. Özellikle güzel Bayan senin yarindir.
Köpkönün men kempirge körsötpöstön, Şımarıklığını yaşlı kadına göstereceğine,
Kaylığın Bayan suluu cetip alğın. Nasibin olan güzel Bayan'a ulaşp al.²⁷

5. Bir yerde mahsur bırakarak alınan intikam

Kırgızların ilginç destanlarından biri olan ve bir bakıma insanla doğa arasındaki ilişkiyi ele alan “Kocacaş” destanında Sur Ečki, Kocacaş'tan intikam almak ister. Çünkü avcı neredeyse onun soyunu kurutmuştur. Sur Ečki'nin bedduası sonucunda Kocacaş kayalıkta kalır. Abletim kayasında mahsur kalan Kocacaş'ı halkı ne yapsa oradan indiremez. Ečki, böylece Abletim kayalığında mahsur bıraktığı Kocacaş'tan öcünü almış olur. Sur Ečki bunu şöyle dile getirir:

Baldarımdın biri çok,	Çocuklarımdan biri kalmadı,
Kalğan başım soo koyboy,	Başımı rahat bırakmaz,
Özümdü kuup kıynadı.	Beni kovalayıp eziyet etti.
Barbagan toom kalbadı,	Gitmediğim dağım kalmadı,
Eçkinin bersen tilegin,	Ečki'nin kabul edersen dileğini,
Mergendin askada kalsın candarı!	Avcının kayalıkta kalsın canı!
Kapalangan Eçkinin,	Kederlenen Ečki'nin,
Kabıl boldu tilegi.	Kabul oldu dileği.
Mergendin turgan askası,	Avcının durduğu kaya,
Meltiregen zoo bolup,	Parlayan bir taş olup,
Asmanga cakın tireldi.	Gökyüzüne yükseldi.
Açıldı salgan tumanı,	Açıldı saldığı duman,
Kocacaş tiktep karasa,	Kocacaş dikilerek baktığında,
Ayak-başı kerilgen,	Baştan ayağa gerilmiş,
Askanın orto çeninde	Kayanın orta yerinde
Kargaday bolup turabı.	Ufacık durmuyor mu. ²⁸
Turgan cerin Abletim,	Kaldığın yer Abletim,

²⁷ age., s. 144-147.

²⁸ Abdıldacan Akmataliyev, K. Kırbaşev, *Kırgız Destanları 3* (TTA: Fikret Türkmen-Gülsine Uzun-Baki Bora Hança), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2007, s. 184-185.

Kocacaş ölgön aska- dep,
Ayta cürsün belgilep.
Kuugan menen karmatpay,
Sur ečki tübü cendi- dep.
Sur ečki ketti cerine,
Cettim go dep kegime.

Kocacaş'ın öldüğü kayalık diye,
Söyleyip dursun göstererek.
Kovaladığı halde yakalanmayan,
Sur Ečki sonunda yendi diye.
Sur Ečki gitti yerine,
Aldım ya intikamımı deyip.²⁹

Sonuç

Netice itibariyle Kırgız destancılık geleneğine yansıyan intikam hissi, yapılan kötülük ya da ihanet sonucu ortaya çıkmaktadır ve bu duygu düşmana, rakibe, yakın ya da uzak bir akrabaya karşı beslenebilmektedir. Yani, diğer duygular gibi intikam hissi de geçmişte belli bir yaşanmışlık gerektirmektedir. Ancak bu hissin ortaya çıkmasına neden olan olaylar olumsuz olaylardır. İntikam alma ise bu hissin yoğunluk derecesine bağlı olarak muhatabını öldürme, maddi bir cezaya çarptırma, bir yerde mahsur bırakma, sürme, sırrı açıklama vs. şekillerde belirmektedir. Ancak intikam almalar daha çok öldürme şeklinde kendini göstermektedir. Ayrıca Kırgız destancılık geleneğindeki intikam duygusunun abartılı olmaktan ziyade insanların karşılaştığı/karşılaşabileceği realitelerle destanlara yansıdığını da ifade etmek gerekir.

Kaynaklar

- Aça, Mehmet, “Türk Kahramanlık Destanlarının Öksüz-Yetim Bahadırları”, *Milli Folklor*, Yıl: 15, S.58, 2003, s. 67-75.
- Akmataliyev, Abdıldacan, M. Mukasov, G. Orozova, *Kırgız Destanları 2* (TTA: Caştegin Turgunbayer), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2007.
- Akmataliyev, Abdıldacan, Keneş Kırbashev, *Kırgız Destanları 3* (TTA: Fikret Türkmen-Gülsine Uzun-Baki Bora Hança), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2007.
- Akmataliyev, Abdıldacan, S. Musayev, *Kırgız Destanları 6*, (TTA: Fikret Türkmen-Şurubu Uraimova), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2007.
- Caynakova, Aynek, *Canıl Mirza*, (TTA: Mehmet Aça), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2004.
- Çelebi, Fatma, *Kırgız Destanları 5*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2007.

²⁹ age., s. 192-193.

Koç, Aylin, *Semetey*, Karadeniz Teknik Üniversitesi, SBE, Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 1998.

Şerifoğlu, Yasin, *Manas'ın Semetey Kolunda (İsa Cumabek Uulu Varyantı) Çekimli Fiiller*, Niğde Üniversitesi, SBE, Yüksek Lisans Tezi, Niğde 2003.

Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1998.

Ying, Lang, “Manas’taki Motifler ve Onların Kültür İçeriği” (çev. Alimcan İnayet), alimcaninayet.com/upload/vhtt5fwtz6z.pdf, erişim tarihi: 12.05.2010.

Divanü Lûgati't-Türk ve Kutadgu Bilig'de İntikam Kelimeleri

Words of Revenge in The Divanu Lugat-it Turk and Kutadgu Bilig

Özlem Demirel Dönmez*

Özet:

Bu çalışmada, Divanü Lûgat-it Türk ve Kutadgu Bilig'de geçen intikamla ilgili sözcükler tespit edilmiş ve anlam farklılıkları değerlendirilmiştir. Söz konusu eserlerde intikam; öç, kek ve öçüt sözcükleriyle karşılanmış ve farklı anlamlarda kullanılmıştır. Bu anlam farklılıklarını belirleyerek bir sınıflandırma yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Divanü Lûgat-it Türk, Kutadgu Bilig, İntikam, Anlam, Sınıflandırma.

Abstract:

This study lists the words in Divanu Lugat-it Turk and Kutadgu Bilig with the meaning of "revenge". These words are: öç, kek and öçüt. The difference of meaning between these words is specified and the examples are classified according to their semantics.

Keywords: Divanu Lugat-it Turk, Kutadgu Bilig, Revenge, Semantics, Classification.

Divanü Lûgat-it Türk ve Kutadgu Bilig 11. yüzyıl Türk toplum hayatına dair izlerle doludur. Bir toplumun sosyo-kültürel yapısı hakkında önemli küçük ipuçlarından yola çıkarak çeşitli hükümlere ulaşabiliriz. İntikam kavramı da bu ipuçlarından biridir.

İntikam kavramı, Türkçe sözlükte Arapça olduğu belirtilerek öç sözcüğüyle tanımlanır. Öç ise, Türkçe bir kelime olup, kötü bir davranış veya sözü cezalandırmak için

* Özlem Demirel Dönmez, İnönü Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, Malatya.
ozlemdemirel44@gmail.com

kötülükle karşılık verme isteği ve işidir.¹ Kötü ve çirkin bir davranışa karşı nasıl bir tepki verileceği sadece bireysel bir tutum olmayıp, toplumun temelinde yer alan değerlerle de ilgilidir.

DLT ve KB’de intikam kavramının çoğunlukla *öç* birkaç sınırlı örnekte de *kek* sözcükleriyle ifade edildiğini görüyoruz.

Çalışmamıza öncelikle DLT ve KB’de yer alan intikamla ilgili ifadeleri tespit etmekle başladık. Bunu yaparken DLT ve KB’in tercümelerinden faydalandık.² DLT’de intikamla ilgili fazla örneğe rastlayamazken, KB’de konuyla ilgili bir çok beyitle karşılaştık. Tespit ettiğimiz beyt ve dörtlükleri anlam düzeyinde değerlendirmeye çalıştık.

Anlam bakımından inceleme

Dünyanın intikamı

DLT’de, ölüm intikamın aracı olarak değerlendirilirken KB’de intikam alıcıdır, intikamın kendisidir. Alper Tunga’nın ölümü, dünyanın insandan aldığı intikamın bir sonucudur dolayısıyla dünya her fırsatta öcünü almaya çalışan bir düşmandır, kötüdür:

Alp Er Tonğa öldi mü

Isız ajun kaldı mu

Ödhlek öçin aldı mu

Emdi yürek yırtılır DLT I, 41

Ölümün intikamı

KB’de dünyanın araya sokulmadan ölümün direkt intikam alıcı olarak görüldüğü ifadelerle de rastlıyoruz. Bunlardan biri *Hükümdarın Öğdölmüş’e Suali* başlığı altında yer alır. Hükümdar Öğdölmüş’e zenginliğin sonucu insanın hizmetinde bir çok insanın çalıştığını, bunların vebalini yüklenmeye gerek olmadığını, insanın bir tek boğazı ve bir tek sırtı olduğu söyler.³ Fakir bile olsa insan aç kalmaz ve ölüm her canlıdan intikamını alır:

Neçe me çıgay erse kalmaz açın

Alır bu ölüm kör tirigde öçin KB, 5466

Öğdölmüş, Odgırmış’ın ölümünü kabullenemez ve ölümü bir *öç* alama olarak değerlendirir:

¹ *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu yayınları, 10. Baskı, Ankara 2005, s. 975, 1529.

² Besim Atalay, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, C. I-II-III-IV, Ankara 1998 vd.

Reşit Rahmeti Arat, *Yusuf Has Hacıp, Kutadgu Bilig*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2006.

³ Arat, *age.*, s. 912-914.

Sanga kim tegürdi manga ay bu küç

Ya kim övkeledi ya kim kıldı öç KB, 6310

Dünya malının intikamı

Dünya malının intikamı dine yöneliktir. Dünya malı dinin düşmanıdır. KB’de dünya malının dine karşı kını olduğu öç kelimesi kullanılarak ifade edilir:

Yana dinka öçlög bu dünya nengi

Yise dünya din yir baka kör munı KB, 3539

Nefsin intikamı

KB’de bir çok beyitte insanın nefesine, heva ve hevesine uymaması öğütlenir.

Hükümdar’ın Ögdülmüş’e Cevabı bahsinde de Hükümdar Ögdülmüş’e insanın nefsinin esiri olduğunu ve zamanını boşuna geçirdiğini söyler (KB, 4904). Nefis insanın düşmanıdır ve ilk fırsatını bulduğunda insandan öcünü alacaktır:

hava nefis yagı ol kalı bulsa küç

yetürgey siziksiz sanga eski öç KB, 4911

KB’de, nefsin arzularına uymak bu dünya için kendini ateşe atmaya benzetilerek dünya-nefis aynı kategoride değerlendirilmiş olur, böylece dünya ve nefis insanın karşısında, düşman safında, yer alır:

Özüng otka atma bu dünya üçün

Hava boynı biçgil et özke öçün KB, 1375

Nefisten öcünü almış olan kişi erdem sahibidir (KB, 3163). Heva ve hevese, nefse düşman olan insan bilgili ve akıllı insanla birlikte değerlendirilir:

Biliglig ukuşlug tidüküng üçün

Anı arzuladım havaka öçün KB, 3164

Bu ikisiyle, heva ve arzu, insan kendini mahveder ve bu ikisi insandan öcünü alır:

Bu iki bile er yokadur küçün

Mungar kim bulun bolsa emger öçün KB, 6162

Zamanın intikamı

İnsanın yaşlanması zamanın geçmesinin sonucudur. KB’de yaşlılık da ölüm gibi insanın düşmanıdır ve öç almak için fırsat kollar. Şair, elli yaşına seslenerek ben sana ne yaptım ki benden öç almaya kalkıyorsun der:

Negü kıldım erki elig men sanga

Nelük türdüng emdi bu öçke manga KB, 369

İyiliğin intikamı

İyiliğin zıddı ve bir nevi düşmanı kötülüktür. İyiliğin kötülükten alacağı intikam da yine iyilik yapmakla olur:

İsiz kılsa isiz yanutı ökünç

Usa edgülik kıl isizke öçün KB, 929

Tabiatın intikamı

Öğdülmiş, Hükümdara her şeyin Tanrı'nın inayetiyle olduğunu, kişinin Tanrı'nın fazlı ile büyüdüğünü ve dileğine kavuştuğunu söyler.⁴ Yeryüzüyle gökyüzü öç almak için bir araya gelse de Tanrı'nın verdiğini değiştirmeye insanın gücü yetmez. Ancak burada yeryüzü ve gökyüzünün kimden neyin öcünü almak için biraya geleceğine dair bir ipucuna rastlamıyoruz:

Bayat birmişin halk tıdumaz küçün

Yagız yir yaşıl kök tirilse öçün KB, 1800

İntikamın ahrete kalması

KB'de *Odgurmuş Öğdülmiş'e Dünyanın Kusurlarını Anlatır* başlığı altında takva sahibi ve uyanmış insanın, dünya malının insana zararının dokunacağını, asıl zenginliğin yoksulluk olduğunu öğütlediği belirtilir (Kutadgu Bilig, 3552-3554). İnsana zarar verenlerin cezasız kalmayacağı ve kara toprağın altında intikamın alınacağı söylenir:

Sini kim yise yir sen ahır etin

Öçüngni alır sen kara yir katın KB, 3554

Sakınılması gereken bir duygu olarak intikam

DLT'de intikam sakınılması gereken bir duygu olarak yer alır. Eğer alınacak bir intikam

varsa bu eninde sonunda gerçekleşir o nedenle intikamdan kaçınmak gerekir:

Öç kek kamuğ kişining yalñuk üze alım bil

Edhgülügüğ uğança eliginğ bile telim kıl DLT I, 43

KB'de de intikamdan sakınılması gerektiğini anlatan ifadeler rastlıyoruz. Kalbinde intikam

ve kin duygularını besleyenler oldukları gibi görünemezler çünkü kimse içindeki çirkinliklerin

görülmesini istemez o nedenle kişi öç ve kin duygularından arınarak gönlündekini dile getirmelidir:

⁴ Arat, *age.*, s. 374.

köngülde kiterse kör öç keklerin

tilinde yoritsa köngülde barın KB, 3428

İntikam ve kinle yapılan hiçbir işin ömrü uzun olmaz. Bir memleket kılıçla ele geçirilebilir fakat kin ve intikamla idare edilemez:

Kılıç birle alsa kayu il küçün

Anı sürse bolmaz öküş yıl öçün KB, 2427

Haramka katılma yime kılma küç

Kişi kanı tökme hasım kılma öç KB, 1433

Olumsuz bir duygu olarak intikam

Öç, eziyet ve zulümle birlikte değerlendirilir:

bu kün biz kılurmız özümüzke küç

angar ma takı küç kılurmız hem öç KB, 4904

Düşmanların barışması, olumsuz duygulardan olan öç ve kinin ortadan kalkması sevinilecek iyi bir durumdur:

Karışmaz yağılar yaraştı için

Körüşmez yağılar kötürdi öçin KB, 145

Düşmanlığın kaynağında intikam hissi vardır:

Takı bir yagılık asıg yas üçün

Bolur bu yagılık kılur er öçün KB, 4226

Öfke ve onun sonucu olan kin ve intikam duyguları bu defa kek sözcüğü kullanılarak anlatılır:

Boguz övkesi bolsa yavlak bolur

Öçep kek sürer ölse ötrü kalur KB, 4651

Öç almak, doğruluktan ayrılmak olarak değerlendirilir:

Sini tengri sevgey könilik üçün

Könide adın kılma halka öçün KB, 5598

Olumlu bir duygu olarak intikam

Şimdiye kadar genellikle intikam uzak durulması gereken bir duygu olarak ele alındı. Ancak KB’de intikamın olumlu bir duygu olarak görüldüğü ifadelerle de

karşılaşıyoruz. Öğdülmiş, kumandanın vasıflarını anlatırken, iyi bir kumandanın öcünü almadan düşmandan yüz çevirmeyeceğinden, yaban sığırı ve deve aygırı gibi kinci ve intikam sahibi olması gerektiğinden bahseder:

Uvutlug kerek er uvutu için

Yagı birle karşıur kadıtmaz için KB, 2290

Tonguz teg titimlig bõri teg küçi

Adıglayu azgır kutuz teg için KB, 2311

Yana alçı bolsa kızıl tilkü teg

Titir bugrası teg kör için sürse keg KB, 2312

Beylerin düşmanlarından içinlerini almaları onların gücünü pekiştirir:

Anın ötrü begler bedütür küçin

Yagı boymı yençer alır öz için KB, 4015

Beylerin gücü hazine ve attır çünkü bunlar içinlerini almalarına yardım eder, içinünü alan bey güçlüdür:

Hazine er at boldı begler küçi

Bu iki bile er alır öz için KB, 5462

Tarafsız bir duygu olarak intikam

Gerek DLT’de gerekse KB’de intikamın herhangi bir özel anlam içermediği ifadeler de yer alıyor:

Eren arığ örpeşür

Öçin kekin irteşür

Sakal tutup tartışur

Köksi ara ot tüter DLT I, 230

Küçi tenği tokıştı

Oguş konum okuşı

Çeriğ taba yakıştı

Bizge kelip için öter DLT II, 104

Odgurmuş Öğdülmiş’e; tek bir kişiyle görüşmek bile insanı zarara soktuğuna göre bu konuda, insanlar arasına karışmak, beni daha fazla zorlama der, burada için kelimesinin intikam, kin anlamından uzaklaştığını görüyoruz:

Kamug bir kişike katılmış için

Yası munça erse küçeme için KB, 4686

Bu beyitte de için sözcüğü intikam anlamını yitirmiştir. Odgurmuş Öğdülmiş’e niçin kendini zahmete sokuyorsun, bana karşı bu ısrarın nedendir diyor:

Nelük emgetür sen özüngni küçin

Negüke karışing manga bu öcün KB, 4974

Karnını doyurmak için, boğazı için nice insanlar yok oldu, ölümle birlikte toprağın altında ateş yerler:

Telim halklar öldi bu bogzı için

Kara yir katında yiyür ot öcün KB, 4328

Sonuç

KB ve DLT’de intikam kavramı *öç*, *kek* ve *öcüt* sözcükleriyle ifade edilmiştir. *Öç* sözcüğü sıklıkla kullanılırken (DLT: 4, KB: 26), *kek* sözcüğü çok az sayıda kullanılmıştır (DLT: 2, KB: 3). *Öcüt* sözcüğü ise DLT’de tanımı verilmek üzere sadece bir defa geçmektedir.

11. yüzyılın bu iki muazzam eserinde intikam konusunda kesişen ve ayrılan bakış açıları mevcuttur. DLT’de intikamla ilgili sınırlı sayıda ifade yer alırken, KB’de çok daha fazla beyitte bu kavrama yer verilir. Bunda elbette eserlerin türlerinin önemli bir etkisi söz konusudur.

DLT’de geçen Alper Tunga sağısında ölüm dünyanın insandan aldığı bir intikam olarak görülürken, KB’de geçen muhtelif beyitlerde ölüm, zaman, nefis, heva ve heves *öç* almak için fırsat kollayan birer intikamcı rolündedir. KB’de dünya malı dinden, iyilik kötülükten intikamını alır. Hem DLT’de hem de KB’de intikamın sakınılması gereken ve insana zarar veren bir duygu olduğunu vurgulayan ifadeler mevcuttur. Ancak KB’de *öç* ve kin duygularına sahip oldukları için övülen kişilerden de bahsedilir, bunlar kumandanlar ve beylerdir. İyi bir kumandanın vasıfları arasında, güçlü intikam hissine sahip olması ve *öcünü* alabilmesi de belirtilir. DLT’de ise buna benzer ifadelere rastlanmaz.

Bu iki esere dayanarak, 11. yüzyılda *öç* ve kin duygularının temel olarak üç perspektifte değerlendirildiğini söyleyebiliriz. Bunlardan birincisi soyut bakış açısidir, dünyanın, nefsin, ölümün, zamanın, heva ve hevesin *öcü* bu kategoride değerlendirilebilir. İkincisi tarafsız bakış açısidir, *öç* ve kin duyguları herhangi bir değişime uğratılmadan, yorumlanmadan olduğu gibi algılanır. Üçüncüsü ise kişinin toplumdaki statüsüne göre intikam hissi değişim gösterir, çoğunlukla olumsuz bir duygu olarak değerlendirilen intikam hissi kumandana veya beye yakışan ve azamet kazandıran bir histir.

Kaynaklar

- Atalay, Besim, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, C. I-II-III-IV, Ankara 1998.
- Caferoğlu, Ahmet, *Türk Dili Tarihi*, 4. Baskı, İstanbul 2001.
- Arat, Reşit Rahmeti, *Yusuf Has Hacı. Kutadgu Bilig*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2006.
- Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu yayınları, 10. Baskı, Ankara 2005.

Genel Ağ (İnternet) Sözlüklerinde İntikam/Öç ve İlgili Kavramlar The Concept of Revenge in Web Dictionaries

Bahadır Güneş*

Özet:

Bu çalışmada genel ağ ortamında faaliyet gösteren Ekşi Sözlük, İTÜ Sözlük, Uludağ Sözlük, KTÜ Sözlük, Antisurtimes gibi sözlüklerde intikam/öç, kin, nefret, öfke, hınç kavramları üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Genel ağ, İntikam, Öç, Kin, Nefret, Öfke, Hınç.

Abstract:

In this study general networks such as Eksi Dictionary, ITU Dictionary, Uludag Dictionary, KTU Dictionary, Antisurtimes are examined in view of expressions on feelings of revenge, hatred, grudge, anger.

Keywords: Internet, Revenge, Hate, Grudge, Anger.

Giriş

Teknolojik gelişmelere paralel biçimde bilginin yayılabilirliğinin artması, hemen her meslek ve yaş grubundan insana genel ağ aracılığıyla istediği bilgiye ulaşabilme imkânı vermiştir. Bu, bilgi paylaşımını da aynı hızla artırmıştır¹. Ayrıca teknoloji ile birlikte toplum hayatına birçok yenilikler girmiş ve bu yeniliklerden bazıları yeni kültür alanları

* Bahadır Güneş, Karadeniz Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Araştırma Görevlisi, Trabzon.
bahadir.gunes@hotmail.com

¹ Benzer düşünceleri dile getiren Erman Artun, bilgi teknolojilerindeki ilerlemenin, beraberinde getirdiği değişim ve yenilik düşüncesinin yanında, bilgi paylaşımının gelişmesine de katkı sağladığını belirtmiştir. Erman Artun, "Günümüz İnternet Ortamında Türkoloji Araştırma Merkezleri Web Sitelerinin Türk Kültürünün Tanıtımına Katkıları", http://turkoloji.cu.edu.tr/makale_bilgi_sistemi, s. 3. (15.03.2010)

oluşturmuştur. Genel ağ da kültür kodlarının üretilmeye ve tüketilmeye devam ettiği bu yeni kültür alanlarının bir tanesi haline gelmiştir².

Genel ağ ortamındaki bu bilgi yayılımına bağlı olarak farklı hizmetler veren birçok site faaliyete geçmiştir. Bu tür sitelerde bireye bilgiye ulaşma yanında, çeşitli konularda yorum yapma imkânı da sağlanarak az bir zaman içinde fikir alış veriş yapılabilmesi sağlanmıştır. Bilgi alış verişindeki hızın ön plana çıkmasında genel ağ kullanıcısının, bilgisayar ekranında okuduğu yazıya ilişkin tepkisini veya yorumunu herhangi bir araç gerece ihtiyaç duymadan sayfasındaki ilgili yere tıklayarak anında iletebilmesi önemli ölçüde etkilidir.³

Günümüzde değişik amaçlarla kurulmuş, farklı hizmet veren birçok site vardır. Genel ağda etkin bir şekilde kullanılan sitelerden biri de okuyucu ve yazar yorumlarına dayalı sözlüklerdir. Bu tür sitelerde de birçok genel ağ sitesinde olduğu gibi, anlatımı etkili kılmak için birtakım kısaltmalar veya kelimelere fazladan harf ekleme yoluyla yapılan vurgulara başvurulmaktadır. Ancak bu tür kullanım özellikleri dil ve imla üzerinde olumsuz etki bırakması bakımından sıklıkla eleştirilen sonuçlar ortaya koymaktadır.⁴

Genel ağda faaliyet gösteren sözlükleri de bu kapsamda değerlendirmek yanlış olmayacaktır. Genelde sözlük formatının temeli, girilen maddelerin bir tanım oluşturması veya bir örnek vermesine dayalıdır⁵. Ancak bunun yanında farklı çağrışımlara dayalı yorumlara da rastlanmaktadır. Bu tür yorumlara konu olan intikam/öç, kin, nefret, öfke ve hınç kavramları için yapılan değerlendirmeler de bu bağlamda ilgi çekicidir. Söz konusu kavramlar, ilgili sitelerde yapılan yorumlara göre insana veya canlıya, nesneye ve duyguya yönelik olmak üzere toplam üç başlık altında değerlendirilebilir.

² Sibel Kocaer, “Bir Sosyal Kontrol Aracı Olarak Beddualar ve İnternet”, *Millî Folklor*, S. 75, 2007, s. 30. Genel ağın bugünkü işlevselliği birçok yönden olumlu katkı olarak görülse de söz konusu kavramın başta eğitim olmak üzere birçok alanda olumsuz etkilerinin olduğunu ileri sürenler de yok değildir. Eğitimde ihtiyaçlara göre programlar hazırlanarak bilgisayar ve genel ağdan yararlanılması gerektiğini ileri süren Mustafa Zülküf Altan’a göre yanlış olan, genel ağın kullanımından çok, bu evrensel aracın eğitimde kurtuluş yolu olarak görülmesi ve tek başına yeterli olduğunun düşünülmesidir. Mustafa Zülküf Altan, “İnternet ve Eğitim”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 23, 2007/2, s. 570.

³ Hamza Çakır-Hakan Topçu, “Bir İletişim Dili Olarak İnternet”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 19, 2005/2, s. 76.

⁴ Mehmet Kara, konuyla ilgili çalışmasında genel ağda Türkçenin kullanımında yapılan hatalara değinerek bu yanlışların oluşmasında yabancı dil ve buna bağlı olarak yabancı kültürün etkisinde yetişen bireylerin kendi dil ve kültürlerine yabancı kalmalarının etkisini vurgulamıştır. Mehmet Kara, “İnternet Türkçesinin Çılgılığı: Türkçe Dili (!) ve Diğerleri”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, S. 30, 2006, s. 157-70. Ayrıca genel ağın ve dolayısıyla yabancı dilin Türkçeye etkileri, bu etkilere karşı yapılan çalışmalar, genel ağ ortamında Türkçenin kullanımı ve yazımı konusunda ayrıntılı bilgi için bk. Şükrü Halûk Akalın, “Bilişim Türkçesi”, *Türk Dili*, C. 2002/2, S. 609, Eylül 2002, s. 472-481; Faruk Yıldırım-B. Tahir Tahiroğlu, “İnternette Türkçe Kullanımı Sorunları”, *Türkçenin Çağdaş Sorunları*, (Hzl. Gürer Gülsevin-Erdoğan Boz), (2. Baskı), Gazi Kitabevi, Ankara 2006, s. 361-378.

⁵ Aslı Uçar, “Ekşi Sözlük: Format Sözlükçüleri Gözetliyor”, *Millî Folklor*, S. 71, 2006, s. 42.

1. İnsanlara veya Canlılara Yönelik Değerlendirmeler

İntikam/Öç

İntikam/öç, Türkçe Sözlük'te "Kötü bir davranış veya sözü cezalandırmak için kötülükle karşılık verme isteği ve işi"⁶ şeklinde tanımlanmaktadır. Elde edilen verilere göre genel ağ sözlüklerinde intikam/öç kavramının insana veya canlılara yönelik ele alınışı birkaç şekilde olabilmektedir. Bu değerlendirme biçimlerinden biri, söz konusu kavramın yaptığı çağrışımı söylemektir. Bu tür değerlendirmelerde intikam/öç için, "bir kız ismi"⁷ ve "Bir erkek ismidir."⁸ gibi yorumlar yapılmaktadır. Bu tür ifadelerde genellikle "bir kız" veya "bir erkek" tarafından duygusal buhrana uğratılmışlık söz konusudur. Bunun yanında intikam/öç kimilerine göre, "Kevin Costner ve Anthony Quinn'in başrollerini oynadığı, Tony Scott'ın yönettiği bir filmin Türkçeye çevrilmiş ismi",⁹ "İhtiyar Delikanlı isimli filmin konusu"¹⁰dur. Ayrıca intikam/öç, "Bir Sansar Salvo şarkısıdır."¹¹ ve "Ozan Orhon'un şarkısının adıdır."¹² Daha değişik bir bakış açısına göre ise, "Elinde mor çiçeklerle kapıyı çalan bir palyaçodur."¹³

İntikam/öç kavramı ile ilgili yapılan değerlendirme şekillerinden biri de ilgili duygu veya davranışın yapılması veya yapılmaması gereken bir hareket olduğuna yöneliktir. Kimi için intikam/öç "Kulağa bazen kötü gelse de verilmiş en büyük borçtur kalbi kıran kişiye (ve) alınması gerekir günü geldiğinde."¹⁴ veya "kişinin yaşadığı acıyı karşısındakine yaşatması; hatta aradan geçen zamanın faizini ödetmesi"¹⁵dir. Bu düşünceye karşı olanlara göre ise, "Kötüden kötülük kapmaktan başka bir şey değildir."¹⁶ ve "İnsanın ancak kendisine yapabileceği en büyük kötülüktür."¹⁷

İntikam/öç duygusu bireyin zihninde sadece duygusal nedenlerden ötürü oluşmaz. İntikam/öç kimisi için "Uzun yolculuk sırasında, otobüste 'yolculuk nereye' diye soran ve hiç durmadan lahmacun yiyen, omzuma yaslanıp uyuyan, otobüsten inerken üstüme devrilen,

⁶ *Türkçe Sözlük*, (10. Baskı), TDK Yayınları, Ankara 2005, s. 1529.

⁷ <http://sozluk.sourtimes.org> (17.02.2010). Metinde ilgili sitelerden yapılan tırnak içi alıntılardaki yazım yanlışları anlamı bozmayacak şekilde, *Yazım Kılavuzu*, (24. Baskı), TDK Yayınları, Ankara 2005'ten hareketle düzeltilmiştir.

⁸ <http://sozluk.sourtimes.org> (17.02.2010).

⁹ <http://sozluk.sourtimes.org> (17.02.2010).

¹⁰ <http://www.uludagsozluk.com> (21.02.2010).

¹¹ <http://www.itusozluk.com/index> (21.02.2010).

¹² <http://www.itusozluk.com/index> (21.02.2010).

¹³ <http://sozluk.sourtimes.org> (17.02.2010).

¹⁴ <http://sozluk.sourtimes.org> (17.02.2010).

¹⁵ <http://sozluk.sourtimes.org> (17.02.2010).

¹⁶ <http://sozluk.sourtimes.org> (17.02.2010).

¹⁷ <http://sozluk.sourtimes.org> (17.02.2010).

ortalama 200 kilo olduğunu tahmin ettiğim kadını bulup midesine bir polisten aşıracağım kelepçeyi takarak almak istediğim şey”dir.¹⁸

Kin

Kin kavramı Türkçe Sözlük’te, “Öç almayı amaçlayan gizli düşmanlık, garaz”¹⁹ biçiminde tanımlanmıştır. Genellikle intikam/öç kavramıyla birlikte akıllara gelen kin duygusu için de genel ağ sözlüklerinde farklı yorumlar yapılmıştır. Bu değerlendirmelerden biri, söz konusu duygunun kişiye verdiği zararları anlatmaya yöneliktir; “en iyi insan tüketici”,²⁰ “Sevgiyle beslendiği takdirde sevilen için en büyük tehdittir, nefretle beslendiği takdirde ise nefret eden için.”²¹ veya “insanın düşebileceği en aciz durumlardan biri”dir.²²

Kin duygusunun insana yönelik yansımaları ile ilgili değişik yorumlara da rastlanmaktadır. Bunlardan en belirginini, söz konusu kavram hakkında ilk akla geleni veya söz konusu kavramın yaptığı çağrışımı dile getirmektir. Bu tür yorumlara göre kin, “Emin Bülent Serdaroğlu’na ait bir şiir”,²³ “1952 yılında basılmış bir Halil Soyuer şiiri”²⁴ veya “Xentrix’in bir albümü”,²⁵ “Sounds from the ground’un ilk albümü”dür.²⁶ Daha değişik bakış açılarına göre ise “İçinde erik kurusunu unutan bir kimsedir.”²⁷ veya “şeytanın kahkahası”dır.²⁸

Bunun dışında kin duygusunu bir çeşit *kişileştirme* ile açıklama yoluna gidenler de vardır. Bu tür yorumlarda kin için, “Bencilliğin çocuğudur.”,²⁹ “Veba mikrobudur.”³⁰ “evde beslenen bir tür hayvan”,³¹ “En kaliteli deve marka olanıdır, başka marka alınmamalıdır”³². İnsana vakur bir duruş kazandırdığına inananlara göre ise kin, “başı dik adam”dır.³³

Nefret

İntikam/öç kavramıyla birlikte akıllara gelen duygulardan biri de nefrettir. Nefret kavramı için Türkçe Sözlük, “bir kimsenin kötülüğünü, mutsuzluğunu istemeye yönelik

¹⁸ <http://www.antisourtimes.com> (21.02.2010).

¹⁹ *Türkçe Sözlük*, s. 1183.

²⁰ <http://sozluk.sourtimes.org> (17.02.2010).

²¹ <http://sozluk.sourtimes.org> (17.02.2010).

²² <http://www.itusozluk.com/index> (21.02.2010).

²³ <http://sozluk.sourtimes.org> (17.02.2010).

²⁴ <http://sozluk.sourtimes.org> (17.02.2010).

²⁵ <http://sozluk.sourtimes.org> (17.02.2010).

²⁶ <http://sozluk.sourtimes.org> (17.02.2010).

²⁷ <http://sozluk.sourtimes.org> (17.02.2010).

²⁸ <http://sozluk.sourtimes.org> (17.02.2010).

²⁹ <http://www.itusozluk.com/index> (21.02.2010).

³⁰ <http://www.itusozluk.com/index> (21.02.2010).

³¹ <http://sozluk.sourtimes.org> (17.02.2010).

³² <http://www.itusozluk.com/index> (21.02.2010).

³³ <http://sozluk.sourtimes.org> (17.02.2010).

duygu”³⁴ ifadelerine yer vermiştir. Anılan sözlüklerde bu duygunun insana ya da herhangi bir canlıya yönelik değerlendirilişinde nefret, ya bir insana ya da canlıya duyulur ya da insan veya canlılar vasıtasıyla açıklığa kavuşturulur. Buna göre nefret, “zayıflık göstergesi, bir tür işin kolayına kaçmak”³⁵ veya “Aşkın ev arkadaşıdır.”³⁶ Söz konusu duyguyu özümseyenlere göre, “Evladımdır, içimde büyütüyorum.”;³⁷ hoşlanmadığı bir işi yaptıran kişiyle özdeşleştirenlere göre ise “evin aydınlığa bakan karanlık odasında uyurken ‘kalk işe git’ diye ayağıyla dürtten despot”tur.³⁸

Ayrıca kimilerine göre nefret, “Uykusundan uyandırılırsa en tehlikeli canavardır.”,³⁹ “Genelde bir insan evladının muhatap olduğu anda kafeslemeye, eğitmeye, yok etmeğe çalıştığı vahşi bir hayvandır.”⁴⁰ ve “kalıcı olan, silinmeyen, sevginin zıttı, kendi zehrine sahip olan yılan”dır.⁴¹ Bunun yanında nefret, “hamam böceğine karşı beslenen duygu”⁴² veya “Tepe tomurcuğu ziyadesiyle iş gören bir bitkidir.”⁴³

İlgili sözlüklerde nefret için yapılan değerlendirme şekillerinden biri de tanınmış oyuncu ya da şarkıcıların içinde bulunduğu topluluğa; söylediği şarkı ya da oynadığı filme atıfta bulunmaktır. Bu tür yorumlar, ilgili kavramın kişiye o an çağrıştırdıklarının sonuçlarıdır. Buna göre nefret, “Ceza ve Dr. Fuch’tan kurulu Türkiye’nin en iyi rap grubu”,⁴⁴ “İstanbul şarkısını çok beğendiğim eskilerden bir grup”;⁴⁵ “Osman F. Seden Bey’in yönettiği, zengin fakat boşluktaki genç kızlar ve anaları konulu bir söyleşi filmidir.”⁴⁶ ve “Hülya Avşar ve Fatma Girik’in anne-kızı canlandığı film”dir.⁴⁷

Öfke

Öfke kavramı Türkçe Sözlük’te “Engelleme, incinme veya gözdağı karşısında gösterilen saldırganlık tepkisi, kızgınlık, hışım, hiddet, gazap”⁴⁸ biçiminde tanımlanmıştır. Genel ağ sözlüklerinde öfke kavramının insana veya herhangi bir canlıya yönelik

³⁴ *Türkçe Sözlük*, s. 1465.

³⁵ <http://sozluk.sourtimes.org> (17.02.2010).

³⁶ <http://sozluk.sourtimes.org> (17.02.2010).

³⁷ <http://sozluk.sourtimes.org> (17.02.2010).

³⁸ <http://sozluk.sourtimes.org> (17.02.2010).

³⁹ <http://sozluk.sourtimes.org> (17.02.2010).

⁴⁰ <http://sozluk.sourtimes.org> (17.02.2010).

⁴¹ <http://www.uludagsozluk.com> (21.02.2010).

⁴² <http://www.itusozluk.com/index> (21.02.2010).

⁴³ <http://sozluk.sourtimes.org> (17.02.2010).

⁴⁴ <http://sozluk.sourtimes.org> (17.02.2010).

⁴⁵ <http://www.antisourtimes.com> (21.02.2010).

⁴⁶ <http://sozluk.sourtimes.org> (17.02.2010).

⁴⁷ <http://www.itusozluk.com/index> (21.02.2010).

⁴⁸ *Türkçe Sözlük*, s. 1531.

değerlendirilişinde, bu durumun olumlu ya da olumsuz etkilere sahip olduğuna dair yorumlar öne çıkmaktadır. Buna göre öfke, “Doğru yönlendirilirse insanın en olmayacak sandığı işleri başarmasını sağlayabilir.”⁴⁹ Bu düşünceye karşı çıkanlara göre ise öfke zararlıdır; “Yanlış kararlar vermemize neden olan, hiddetten ayrı tutulması gereken bir olgudur öfke.”⁵⁰ ve “İnsanoğluna zarardan başka hiçbir faydası olmayan musibettir”.⁵¹

Öfkeyi insana veya herhangi bir canlıya yönelik olarak ele alan bir diğer yaklaşım, seilmeyen tanınmış bir şahsa; hemcins ya da karşı cinse dairdir. Bu yaklaşıma göre öfke, “Ahmet Çakar denilince ilk akla gelen kelimedir.”,⁵² “Kadınlara benzer, neresinden tutarsan tut, hep müstehcendir.”⁵³ ve “Gövdesi perdenin arkasındaki adamdır.”⁵⁴ İnsan dışındaki bir canlıya yönelik değerlendirmeye göre ise, “Kızgın demirden pençeleri var öfkenin.”⁵⁵

İnsana dair öfke tarifi ile ilgili yaklaşımlardan biri de daha önce intikam/öç, kin, nefret kavramlarında da değinildiği gibi, tanınmış kişilerin veya grubun içinde bulunduğu organizasyona atıfta bulunmaktır. Buna göre öfke, “başrollerinde Kadir İnanır, Hale Soygazi, Metin Serezli ve Yıldırım Önal’ın oynadığı bir Türk filmi”,⁵⁶ “John Osborne’un *Look Back in Anger* adlı oyununun Türkçeye çevrilmiş adı”dır.⁵⁷ Ayrıca öfke, “Sadece bir Salman Rushdie kitabı değil.”,⁵⁸ “A. Galip’in şiiri”,⁵⁹ “Serkan Acı’ya ait bir şiir”;⁶⁰ “Erkin Koray’ın Gün Ola Harman Ola albümünden çok iyi bir şarkıdır.”⁶¹ ve “Mara’nın şarkısıdır aynı zamanda.”⁶²

Genel ağ sözlüklerinde öfke kavramını açıklarken yararlanılan yollardan biri de renklerdir. Çeşitli renklere değişik anlamlar yükleyerek açıklama yapanlara göre öfke, “Üç renge ayrılır; kırmızı, yeşil ve beyaz. Kırmızı öfke düşmana duyulan öfkedir; hiçbir zaman geçmez, kalıcıdır. Yeşil kendinize olan öfkenizdir; zaman zaman kendinizle baş başa kalınca yeşerir. Beyaz sevdiğiniz birine olan öfkenizdir; özür dilediğinde, güldüğünde, bir süre sonra bir araya geldiğinizde unutursunuz, her şey bembeyaz olur.”⁶³

⁴⁹ <http://sozluk.sourtimes.org> (17.02.2010).

⁵⁰ <http://sozluk.sourtimes.org> (17.02.2010).

⁵¹ <http://sozluk.sourtimes.org> (17.02.2010).

⁵² <http://www.uludagsozluk.com> (21.02.2010).

⁵³ <http://www.itusozluk.com/index> (21.02.2010).

⁵⁴ <http://www.uludagsozluk.com> (21.02.2010).

⁵⁵ <http://sozluk.sourtimes.org> (17.02.2010).

⁵⁶ <http://sozluk.sourtimes.org> (17.02.2010).

⁵⁷ <http://sozluk.sourtimes.org> (17.02.2010).

⁵⁸ <http://sozluk.sourtimes.org> (17.02.2010).

⁵⁹ <http://sozluk.sourtimes.org> (17.02.2010).

⁶⁰ <http://www.itusozluk.com/index> (21.02.2010).

⁶¹ <http://www.itusozluk.com/index> (21.02.2010).

⁶² <http://sozluk.sourtimes.org> (17.02.2010).

⁶³ <http://www.uludagsozluk.com> (21.02.2010).

Hınç

Hınç kavramı için Türkçe Sözlük'te "Öç alma duygusu ile dolu öfke, kin, gayz"⁶⁴ ifadeleri kullanılmıştır. Hınç kavramı ile ilgili insana yönelik değerlendirmelerde, daha önceki kavramların birçoğunda olduğu gibi, genelde söz konusu kavramla ilgili ilk akla gelen düşünce paylaşılmıştır. Bu tür yaklaşımlara göre hınç, "öç almayı tasarlayan"dır.⁶⁵ Ayrıca hınç, "Emrah'ın bir filmi"⁶⁶ ve "bkz. Hıncal Uluç"tur.⁶⁷ Söz konusu kavramın neden olduğu tahribata vurgu yapmak için ise hınç, "akut bir hadise"dir.⁶⁸

2. Nesneye Yönelik Değerlendirmeler

İntikam/Öç

Nesneye yönelik intikam/öç kavramları, genel ağda genellikle Sherlock Holmes'in söylediği ve kısaca intikam/öç'ün "soğuk yenen bir yemek" olduğunu vurgulayan sözü etrafında gelişmektedir. Bu ifadeden esinlenerek yapılan yorumlarda kişi, kendisinden de bir şeyler katarak anılan sözlere değişik boyutlar kazandırmaktadır.

Nesneye yönelik değerlendirmelerde intikam/öç, "Sherlock Holmes diyor ki intikam yüzümüzde gülümseme ile servis edilmesi gereken soğuk bir yemektir."⁶⁹ gibi doğrudan veya dolaylı olarak yansıtılmaktadır. Ancak bu tür değerlendirmeler gülmeceye dayalı yorumların yapılmasına da zemin hazırlamaktadır; "İntikam soğuk yenen bir yemektir lafına binaen 'niye? İntikam zeytinyağlı mı?' esprisi yapılabilen kavramdır".⁷⁰

Genel ağ sözlüklerinde intikam/öç duygusu için zaman zaman değişik benzetmelere dayalı yorumlara da rastlanmaktadır. Bunlardan biri de ilgili duygu veya davranışı başka bir nesne ile açıklamaktır. Buna göre intikam/öç, "Fitili nefret olan bir dinamittir."⁷¹ "Kişinin iradesiyle kontrol edip empatisiyle içinde öldürdüğü etçil sarmaşık çiçeğidir."⁷² "Yudum yudum içilen bir şarap gibidir."⁷³ "Ezilen üzümün insanı sarhoş ederek elde ettiği başarıdır."⁷⁴ veya "tıpkı pilakiye benzeyen, sıcakken ağız yakan duygu"⁷⁵dur. Daha değişik

⁶⁴ *Türkçe Sözlük*, s. 884.

⁶⁵ <http://sozluk.sourtimes.org> (17.02.2010).

⁶⁶ <http://sozluk.sourtimes.org> (17.02.2010).

⁶⁷ <http://www.ktuzozluk.com/#q-intikam> (21.02.2010).

⁶⁸ <http://sozluk.sourtimes.org> (17.02.2010).

⁶⁹ <http://sozluk.sourtimes.org> (17.02.2010).

⁷⁰ <http://www.ituzozluk.com/index> (21.02.2010).

⁷¹ <http://sozluk.sourtimes.org> (17.02.2010).

⁷² <http://sozluk.sourtimes.org> (17.02.2010).

⁷³ <http://sozluk.sourtimes.org> (17.02.2010).

⁷⁴ <http://www.ituzozluk.com/index> (21.02.2010).

⁷⁵ <http://www.ituzozluk.com/index> (21.02.2010).

bir yaklaşıma göre ise intikam/öç, “Sıcak su olmadığına yurdun asansörünün kablolarını kesmektir.”⁷⁶

Kin

Kin duygusunun nesneye yönelik yansımalarını işleyen yorumlarda da değişik bakış açılarını ortaya koyan ifadelere rastlanmaktadır. Bu tür yorumlarda kin, “Japonca altın”,⁷⁷ “Çin müziğine özgü yedi telli bir çalgı”,⁷⁸ “en kaliteli pergel takımlarının sahip olduğu, çok ama çok zor bulunan Çek markası”,⁷⁹ “Coca Cola’nın sahip olduğu içecek markalarından birisidir”.⁸⁰

Bunun yanında daha değişik yorumlara göre kin, “Sahibine zarar veren zehirli bir sarmaşıktır.”⁸¹, “kın, bıçak ve kılıç gibi aletlerin kabına verilen ad”dır⁸². Ayrıca bu duygunun unutulmama özelliğini vurgulamak için “Hafızaya çakılan bir kazıktır”⁸³.

Nefret

Nefret kavramının nesneye dayalı değerlendirmelerinde, söz konusu kavram genellikle başka bir nesne aracılığıyla açıklama yoluna gidilmiştir. Açıklamaya aracılık eden nesne zaman zaman değişkenlik gösterebilmektedir. Buna göre, “Nefret tükenmeyen bir tabak kuru fasulyedir.”⁸⁴, “Ağızda büyüyen et parçasıdır.”,⁸⁵ “Yemek gibi bir şey, yedikçe yiyorsunuz.”⁸⁶ ve “aşk şarabının biricik mezesi”dir⁸⁷. Bu tür yiyeceklere dayalı yorumlar olabildiği gibi, aynı zamanda nefret, “zaman öğütücü”,⁸⁸ “acının morfini”,⁸⁹ “Bir giyotin parçasıdır.”⁹⁰ ve “Keskin sirke küpüne zarardaki ‘keskin sirke’ nefretir.”⁹¹ şeklinde de olabilmektedir.

Daha değişik bakış açılarına göre nefret, “Atık plutonyum bir yakıt çubuğudur”,⁹² “İçindeki kılıçtır insanın; önce onlara, en son kendine çektiği.”,⁹³ “insanların kendilerine zarar

⁷⁶ <http://www.antisourtimes.com> (21.02.2010).

⁷⁷ <http://sozluk.sourtimes.org> (17.02.2010).

⁷⁸ <http://www.uludagsozluk.com> (21.02.2010).

⁷⁹ <http://sozluk.sourtimes.org> (17.02.2010).

⁸⁰ <http://sozluk.sourtimes.org> (17.02.2010).

⁸¹ <http://sozluk.sourtimes.org> (17.02.2010).

⁸² <http://www.antisourtimes.com> (21.02.2010).

⁸³ <http://sozluk.sourtimes.org> (17.02.2010).

⁸⁴ <http://sozluk.sourtimes.org> (17.02.2010).

⁸⁵ <http://sozluk.sourtimes.org> (17.02.2010).

⁸⁶ <http://sozluk.sourtimes.org> (17.02.2010).

⁸⁷ <http://www.uludagsozluk.com> (21.02.2010).

⁸⁸ <http://sozluk.sourtimes.org> (17.02.2010).

⁸⁹ <http://sozluk.sourtimes.org> (17.02.2010).

⁹⁰ <http://www.uludagsozluk.com> (21.02.2010).

⁹¹ <http://www.uludagsozluk.com> (21.02.2010).

⁹² <http://sozluk.sourtimes.org> (17.02.2010).

veren obje”⁹⁴ ve “Seren Serengil’in 177 sayfalık kitabı”dır⁹⁵. Çin mallarının dünyanın her tarafına kök salmasına atıfta bulunarak yapılan bir yoruma göre ise nefret, “Çin malı olmayan tek duygu”dur.⁹⁶

Öfke

Öfke kavramının nesneye ilişkin açıklamalarında da farklı bakış açıları görülmektedir. Bunlardan biri, bu kavramı “zehir” ya da “panzehir” olarak nitelemektir; “Kısa süreli bir panzehirdir.”,⁹⁷ “Yavaş yavaş öldüren bir zehir gibidir.”⁹⁸ Bunun yanında kimilerine göre öfke, “içimde saklı duran keskin sirke”⁹⁹, “İnsanın yedikçe yiyesinin geldiği bir tatlıdır ki ömür damacasından yudum yudum su içilmedikçe vücuttaki yanma hissi geçmez.”¹⁰⁰ Ayrıca öfke, olumlu ve olumsuz özelliklere sahiptir; “Alınacak olan kararlar için bir tuzaktır öfke.”,¹⁰¹ buna karşın “Motivasyon için mükemmel bir araçtır ama silah olarak kullandığınızda elinizde patlar.”¹⁰²

Öfke kavramının nesneye yönelik değerlendirilişinde bir diğer yaklaşım, söz konusu kavramı somut bir nesne gibi düşünmek ve benzetmeye dayalı olarak açıklamaktır. Buna göre öfke; “Bir trampelen; öyle durur ki zıplasan başın göğe erecek. Bazen birinden vazgeçebilmek için anahtardır.”¹⁰³ Daha değişik bir yaklaşıma göre ise öfke, “Elimizde tuttuğumuz kızgın bir taşıdır ve kafasına indirilmek üzere muhatabını bekler.”¹⁰⁴ Kimine göre de “hep önünden geçilen bir hamam”dır.¹⁰⁵

Hınç

Hınç kavramının nesneye yönelik ele alınışına dair anılan genel ağ sözlüklerinde herhangi bir yoruma rastlanmamıştır.

3. Duygu veya Düşünceye Yönelik Değerlendirmeler

İntikam/Öç

⁹³ <http://sozluk.sourtimes.org> (17.02.2010).

⁹⁴ <http://www.antisourtimes.com> (21.02.2010).

⁹⁵ <http://sozluk.sourtimes.org> (17.02.2010).

⁹⁶ <http://www.itusozluk.com/index> (21.02.2010).

⁹⁷ <http://sozluk.sourtimes.org> (17.02.2010).

⁹⁸ <http://www.itusozluk.com/index> (21.02.2010).

⁹⁹ <http://sozluk.sourtimes.org> (17.02.2010).

¹⁰⁰ <http://www.itusozluk.com/index> (21.02.2010).

¹⁰¹ <http://www.uludagsozluk.com> (21.02.2010).

¹⁰² <http://sozluk.sourtimes.org> (17.02.2010).

¹⁰³ <http://sozluk.sourtimes.org> (17.02.2010).

¹⁰⁴ <http://sozluk.sourtimes.org> (17.02.2010).

¹⁰⁵ <http://sozluk.sourtimes.org> (17.02.2010).

İntikam/öç kavramının genel ağ sözlüklerinde değerlendiriliş şekillerinden biri de söz konusu duyguyu başka bir duygu veya davranış ile açıklamaktır. Bu tür değerlendirmelere örnek olmak üzere intikam, “Kinin icraata geçen hâlidir.”,¹⁰⁶ “Nefretle acizliğin birleştiği noktada patlak veren bir duygudur.”¹⁰⁷ veya “Adaletle karıştırılmaması gereken duygudur.”¹⁰⁸

Kin

Kin kavramını duygu boyutuyla ele alan yorumlarda bu kavram olumlu ve olumsuz olmak üzere iki yönüyle değerlendirilmektedir. Kin kavramının insana zarar verdiğini düşünen yaklaşımlara göre kin, “yıkıcı duygulardan biri, hayata bakış açısını olumsuz yönde değiştiren enerji hırsızdır.”¹⁰⁹ İnsana olumlu yönde katkısı olduğunu düşünenlere göre ise kin, “insanı son derece diri, canlı ve motive tutan; sayesinde hayata asılmaya başlanan duygu”¹¹⁰ ve “hafızayı diri tutan his”tir.¹¹¹

Bunların dışında ilgili site yazarlarına göre kin aynı zamanda “nefretin çifte kavrulmuşu”,¹¹² “intikam ve öç almayı amaçlama durumu”,¹¹³ “Gizli düşmanlık; tutulur, beslenir, güdülür, duyulur; çok amaçlıdır.”¹¹⁴ Kimilerine göre de “Aşk gibi bir duygudur; ikisinde de asla unutmazsınız.”¹¹⁵

Nefret

Nefret kavramını duygu yönüyle ele alan yorumlarda başlıca iki özellik ön plana çıkmaktadır. Bunlardan biri söz konusu duygunun olumsuz; diğeri de olumlu olduğunu vurgulamaktadır. Nefretin insana zararı olan bir duygu olduğunu düşünenlere göre nefret, “Doğru karar vermeyi engeller, muhtemelen yanlış karar veririr.”,¹¹⁶ “hissedenden başkasına zarar vermeyecek duygulardan bir tanesi”dir.¹¹⁷ Nefretin insana yararlı olduğunu düşünen değerlendirmelere göre ise nefret, “ayakta kalmayı sağlayan duygu”,¹¹⁸ “İnsanı insan yapan

¹⁰⁶ <http://sozluk.sourtimes.org> (17.02.2010).

¹⁰⁷ <http://sozluk.sourtimes.org> (17.02.2010).

¹⁰⁸ <http://www.itusozluk.com/index> (21.02.2010).

¹⁰⁹ <http://sozluk.sourtimes.org> (17.02.2010).

¹¹⁰ <http://sozluk.sourtimes.org> (17.02.2010).

¹¹¹ <http://www.uludagsozluk.com> (21.02.2010).

¹¹² <http://sozluk.sourtimes.org> (17.02.2010).

¹¹³ <http://www.antisourtimes.com> (21.02.2010).

¹¹⁴ <http://www.itusozluk.com/index> (21.02.2010).

¹¹⁵ <http://www.itusozluk.com/index> (21.02.2010).

¹¹⁶ <http://sozluk.sourtimes.org> (17.02.2010).

¹¹⁷ <http://www.antisourtimes.com> (21.02.2010).

¹¹⁸ <http://sozluk.sourtimes.org> (17.02.2010).

ilkel bir duygudur, içgüdüsel, kaçınılmazdır.”¹¹⁹ ve “insanı yaşama bağlayan, bir kere doğdu mu durdurulması imkânsız olan duygu”dur.¹²⁰

Nefreti öfke ve acıyla harmanlayan değerlendirmelere göre ise nefret, “bir adamın, sülalesini, karısını ve çocuğunu öldüren adamı yolda tesadüfen gördüğünde bakışlarından okuyabileceğiniz ifade”dir.¹²¹ Yine söz konusu kavramın akla ilk geleni söylediği yaklaşımlara örnek olmak üzere nefret, “3 Aralık 2006 Fenerbahçe-Galatasaray maçı sonrasında bu entry’i yazdıran duygu”dur.¹²² Kavram hakkında bilgi vermek isteyen biri ise söz konusu sözcük için “Arapça bir kelimedir.”¹²³ değerlendirmesinde bulunmuştur.

Öfke

Duygu ve düşünceye dayalı öfke yorumlarında söz konusu kavram, yine olumlu ve olumsuz olmak üzere başlıca iki özellik olarak görünmektedir. Öfkenin insana olumlu katkı yaptığını düşünenlere göre öfke, “en tatlı duygulardan biri”,¹²⁴ “Kontrol edebildiğiniz sürece güzel bir duygudur.”¹²⁵ ve “belli bir düzeyde olursa insana dinginlik veren ve uyuşukluktan kurtaran duygu”dur.¹²⁶ Öfkenin zararlı olduğunu düşünenlere göre ise öfke, “hayatta iken hayatı elimizden alan, aynı zamanda hayatın tam ortasına kendi açtığımız yaralarımızla bizi iten duygu”¹²⁷ ve “Yangın gibidir; alevlendiği an gücünün doruğundadır, herkese meydan okur”.¹²⁸

Öfke kavramı için bilgi vermeye yönelik yaklaşımlarda ise genellikle söz konusu kavramın anlamı veya çağrışımları üzerinde durulmaktadır. Buna göre öfke, “Eski Türkçede ‘akciğer’ (öbke-övke-öpke) ve aynı zamanda bugün olduğu gibi ‘hiddet, kızgınlık’ anlamındadır.”¹²⁹ ve “modern Yunancada ‘thymos’ anlamına gelen sözcük”tür.¹³⁰

Hınç

¹¹⁹ <http://sozluk.sourtimes.org> (17.02.2010).

¹²⁰ <http://sozluk.sourtimes.org> (17.02.2010).

¹²¹ <http://www.uludagsozluk.com> (21.02.2010).

¹²² <http://sozluk.sourtimes.org> (17.02.2010).

¹²³ <http://www.uludagsozluk.com> (21.02.2010).

¹²⁴ <http://sozluk.sourtimes.org> (17.02.2010).

¹²⁵ <http://sozluk.sourtimes.org> (17.02.2010).

¹²⁶ <http://www.itusozluk.com/index> (21.02.2010).

¹²⁷ <http://sozluk.sourtimes.org> (17.02.2010).

¹²⁸ <http://sozluk.sourtimes.org> (17.02.2010).

¹²⁹ <http://sozluk.sourtimes.org> (17.02.2010).

¹³⁰ <http://sozluk.sourtimes.org> (17.02.2010).

Hınç kavramıyla ilgili söz konusu genel ağ sözlüklerinde diğer kavramlara oranla daha az veriye rastlanmaktadır. Duygu yönüyle hınç kavramını yorumlayan birine göre hınç, “bir çeşit duygu; belli bir hedefe yönelmiş, engellenemez zarar verme güdüsü”dür.¹³¹

Sonuç

Toplum tarafından olumlu veya olumsuz birer duygu/davranış şekli olarak nitelendirilen intikam/öç, kin, nefret, öfke, hınç kavramlarının genel ağ sözlüklerindeki değerlendirilme biçimleri bu çalışmada ele alındı. Böylece kendi içlerinde belli bir kamuoyu oluşturan bu tür sitelerin bahsedilen kavramlara bakışı belirtmeye çalışıldı. Zaman zaman farklı yorumlara rastlansa da toplumun genelinin söz konusu kavramlara bakışını nispeten genel ağ sözlüklerinde de görmek mümkündür.

Genel ağda faaliyet gösteren *Ekşi Sözlük*, *Uludağ Sözlük*, *İTÜ Sözlük*, *Antisourtimes* ve *KTÜ Sözlük* gibi sanal sözlüklerde intikam/öç, kin, nefret, öfke, hınç kavramlarının ele alınışında birçok ortak özelliğin olduğu görülmüştür. Bunlar;

1. Söz konusu kavramın yaptığı ilk çağrışımın veya akla gelen düşüncenin ilgili siteye yazılması
2. Kavramın olumlu ve olumsuz bir duygu veya davranış şekli olduğunun nedenleriyle belirtilmesi
3. Söz konusu kavramı şahıs, nesne ya da duyguya yönelik değerlendirmelerin olması
4. Kavramların şahıslara yönelik değerlendirilişinde genellikle tanınmış kişi ya da gruplardan yararlanılması
5. Yorumların yazılışında herhangi bir imla ve anlatım kaygısının taşınmamasıdır.

Kaynaklar

- Akalın, Şükrü Halûk, “Bilişim Türkçesi”, *Türk Dili*, C. 2002/2, S. 609, Eylül 2002, s. 472-481.
- Altan, Mustafa Zülküf, “İnternet ve Eğitim”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 23, 2007/2, s. 569-577.

¹³¹ <http://www.itusozluk.com/index> (21.02.2010).

- Artun, Erman, “Günümüz İnternet Ortamında Türkoloji Araştırma Merkezleri Web Sitelerinin Türk Kültürünün Tanıtımına Katkıları”,
http://turkoloji.cu.edu.tr/makale_bilgi_sistemi, s. 1-7 (15.03.2010).
- Çakır, Hamza - Topçu, Hakan, “Bir İletişim Dili Olarak İnternet”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 19, 2005/2, s. 71-96.
- Kara, Mehmet, “İnternet Türkçesinin Çılgılığı: Türkçe Dili (!) ve Diğerleri”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, S. 30, 2006, s. 157-70.
- Kocaer, Sibel, “Bir Sosyal Kontrol Aracı Olarak Beddualar ve İnternet”, *Millî Folklor*, S. 75, 2007, s. 30-33.
- Türkçe Sözlük*, (10. Baskı), Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara 2005.
- Uçar, Aslı, “Ekşi Sözlük: Format Sözlükçüleri Gözetliyor”, *Millî Folklor*, S. 71, 2006, s. 39-43.
- Yazım Kılavuzu*, (24 Baskı), Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara 2005.
- Yıldırım, Faruk; Tahiroğlu, B. Tahir, “İnternette Türkçe Kullanımı Sorunları”, *Türkçenin Çağdaş Sorunları*, (2. Baskı). (Hzl. Gürer Gülsevin-Erdoğan Boz), Gazi Kitabevi, Ankara 2006, s. 361-378.
- <http://www.antisourtimes.com> (21.02.2010).
- <http://www.itusozluk.com/index> (21.02.2010).
- <http://www.ktusozluk.com/#q-intikam> (21.02.2010).
- <http://sozluk.sourtimes.org> (17.02.2010).
- <http://www.uludagsozluk.com> (21.02.2010).

Bir İntikam Hançeri Olarak Kelimeler The Sharp End of Words

Gülcan Çolak Bostancı*

Özet:

Bu yazıda kelimelerin beddua, küfür, dedikodu, iftira, yalan, tehdit, hakaret, iğneleme, alay, homurdanma biçimleriyle - masal ve şiir örnekleriyle - intikam almakta ne tür işlevler üstlenebildiği incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İntikam, Beddualar, Argo, Dedikodu, İftira.

Abstract:

This article discusses the verbal forms of revenge and shows the function of words in taking revenge. Curses, slander, threat, lies, ridicule, gossip can be employed in the process of taking revenge. The examples provided are selected from tales and poetry.

Keywords: Revenge, Curses, Slang, Gossip, Slander.

"Sözcüklerden asla yeterince sakınmayız, öyle zararsız gibi durur sözcükler, tehlikeli bir hâlleri falan yoktur elbette, hava cıva, ağızdan çıkan birtakım sesler, etliye sütlüye karışmayan, kulaktan girip beynin o kocaman gevşek gri dokusunun müthiş sıkıntısı tarafından kolayca emilebilen. Onlardan sakınmayız, sözcüklerden, felaketler de öyle gelir zaten. Öyle sözcükler vardır ki, diğerlerinin arasına gizlenmiş taş benzerler. Onlara öyle özel bir aşinalığınız da yoktur, oysa bir anda sahip olduğunuz hayatı, hem de tümünü birden, allak bullak ederler, hem zayıf hem de güçlü yönlerini... İşte o zaman da paniğe kapılırsınız... Çığ düşmüştür tepenize... Duyguların üzerinde sallanırsınız, öylesine, idam sehpasında gibi..."¹

* Yrd. Doç. Dr. Gülcan Çolak Bostancı, Gazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara.
gulcancolak@gmail.com

¹ Louis-Ferdinand Céline, *Gecenin Sonuna Yolculuk*, çev. Yiğit Bener, YKY, İstanbul 2002, s. 536.

Bazı kelimeler vardır; kendilerine yüklenen mesajı alıcılara yetkinlikle iletmekle birlikte ayrı bir dile, ayrı bir gerçekliğe ve dilsizliğe de sahiptirler. Kendilerine has kudretleri, karakterleri, tutkuları olan bu kelimeler, telaffuz edildiklerinde zihnin çağrışım ağında duygusal zelzelelere bile sebep olabilirler. Biri *ölümdür*, biri *aşk*... Diğerleri *ayrılıktır*, *yalnızlıktır* ve *intikamdır*. Bu kelimeler, evlerin duvarlarına sinen kokular gibi kimlik oluşturmada, aidiyet yaratmada baskın ve dikkat çekici olmalarının yanı sıra bir kalemde anlatılamazlar, çözülemezler. Öyle oldukları içindir ki edebiyatın, müziğin, sinemanın, resmin ve nakşın ölümsüz kavramlarıdır onlar.

Kendi ölümsüzlüklerini sanatın ve varoluşun evrenselliğine de bulaştıran bu kavramlardan intikam; haksızlığa, adaletsizliğe ya da zulme uğradığını düşünen birçok insanda -derecesi değişmekle birlikte- yaşadığı kötülüğün cezasını ya da karşılığını verme isteğiyle oluşur. İntikam isteğinde maksat, benzer ya da daha fazla acıyı karşıdakine de yaşatarak yaralı kalbin tatminini sağlamaktır. Aşağılanmanın, incinen gururun tedavisidir intikam. Eşitlik hatta üstünlük sağlama arzusudur; kurbanın cellada, kölenin efendiye, acıyı öğrenenin acıyı öğrete dönüşmesidir.

Öfke ve nefretin puslu görüşünde, intikam adına çeşitli eylemlerde bulunur insan, “kin”in aklı mantığı yoktur çoğu zaman, çünkü bir hayvan gibidir *kin*; *büyütülür*, *beslenir*, *güdüdür*, *tutulur* ve *bağlanır*. Sadece insanların eylemlerini değil, öyle olur ki intikam, devletlerin politikalarını bile belirler. Tarihe ve edebiyata baktığımızda intikamla yola çıkan yığınlarca insan görürüz. Fransa’nın 1.Dünya Savaşı’na girme nedenlerinden biri de Almanya’dan intikam almaktır. Uhud Savaşı’nda, Mekkelilerin Bedir Savaşı’nın intikamını alma istekleri de etkili olmuştur. Hamlet, Danimarka’nın olduğu kadar intikamın da prensidir. Denizci Edmond Dantes’i Monte Kristo Kontu’na dönüştüren intikamdır. Temuçin, Cengiz Han olduysa, bu dönüşümde zehirlenen babasının ve kaçırılan eşinin intikamını almanın da payı vardır.

İntikam, bazen bir hayatın kapılarını açan anahtar, bazen de tüm kapıları kenetleyen kilittir. Nedeni ne olursa olsun öyle tutkulu, derinden ve acıyla öylesine keskinleşmiş bir duygudur ki kişinin, intikamın alındığı haz dağının doruklarında bir anlığına da olsa intikam tanrıçası Nemesis²’e dönüşmesidir.

İntikam, öfkenin ateşiyle “vurmak, asmak, kesmek, işkence etmek, ayak kaydırmak, aldatmak” gibi birçok saldırganca ya da sinsice eyleme dönüşür, fakat bazı durumlarda ölüme

² Yunan mitolojisinde aşırı gurura ve bencilliğe düşenleri cezalandıran, adalet almak için intikam almayı savunan merhametsiz tanrıçadır. (tr.wikipedia.org/wiki/Nemesis.

öldürmeyle, tokada tokatla, kana kanla karşılık veril(e)mediğinde, dilin kendisi bir intikam aracına dönüşür. Ne kadar pasif bir intikam aracı gibi görünse de kelimeler yeri gelir bir hançer gibi iş görür ve bıçak yarasının geçtiği durumlarda dahi gönlü kanatmaya devam eder. Bu yüzdendir ki beddualar, küfürler, dedikodu, iftira ve yalanlar, tehditler, hakaretler, iğnelemeler, alaylar, homurdanma ve söylenmeler, masallar ve şiirler; çeşitli sebeplerle haksızlığa ve adaletsizliğe uğrayanın biricik ve en etkili silahı oluverir, çünkü biliriz ki *laf*, bıçak gibi *sokulabilir*; taş gibi *atılabilir*. “Dile gelen ele de gelir.” Kelimeler; oktur, kılıçtır, kalkandır, kurşunu silahın ağzına süren şarjördür, kudrettir, Mevlâna’nın dediği gibi “Bir söz, bir dünyayı yıkar; ölü tilkileri arslan hâline getirir.”³

Beddualar

“Mazlumun ahı, indirir şahı.”

ABD’de, kölelik döneminde, Aggy adlı sessiz ve hürmetkâr bir siyah aşçı yaşamaktadır. Aggy’nin kızı, haksız yere küçük bir hırsızlıkla suçlanır, Aggy’nin gözleri önünde dövülür. Ana yüreği incinir, ezilir, ama hiçbir tepki gösteremez, fakat efendisi yanlarından çıktıktan sonra “Tanrım! Beyazlara darbenin ineceği, yaralar, ağrılar ve acılardan inleyecekleri ve şahinlerin sokaklarda ölülerini yiyecekleri günü çabuklaştı. Ah Tanrım! Bana o güne kadar yaşama ve beyazların aç kurtlar gibi ormanlardan geldikleri gün vurulmalarını görme mutluluğunu ver.”⁴ diyerek efendisine kendi gücünce karşılık verir. Aggy’nin incinen gururu, aşağılanan onuru ve belki de en önemlisi çocuğunun acısına seyirci kalmanın yarattığı intikam duygusu mukabil bir davranışla huzura erememiştir. Efendisinin karşısına dikilip onun kudretli bedenini dövememiş, “Sensin hırsız, emeğimi çalıyorsun her gün!” diyememiştir, fakat öfkesi kelimelerden bir zırha bürünmüş ve dua-beddua silahıyla efendisine saldırmıştır.

İnsan neden beddua eder ki? Kötülük edene karşı elinden başka bir şey gelmediği için mi? Beddua etmek acizlik ve pasifliğin bir göstergesi midir? Eğer kişi kendini aciz hissetmese kendisine vurana vuracak, döveni dövecek, engel olanı engelleyecek tüm kısasa kısas davranışları gösterecek midir? Elbette herkes aynı tarz bir intikam yolunu seçmeyebilir, çünkü her yiğidin ayrı yoğurt yiyişi vardır. Burada mühim olan, şartlar çerçevesinde acıyan yüreğin ağrısını dindirecek bir çözüm, bir ilaç bulmaktır. Elbette beddua etmede bir edilgenlik ve

³ Abdülbâki Gölpınarlı, *Mesnevi ve Şerhi*, C. 1, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989, s. 331.

⁴ J. C. Scott, *Tahakküm ve Direniş Sanatları / Gizli Senaryolar*, çev. Alev Türker, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1995, s. 28.

çaresizlik vardır, fakat sebeplerin tümünü de bu bağlamda düşünmemek gerekir. Kimi insanın aktif art niyetli tepkiler göstermesi, karakterine ve tarzına uygun değildir, ama şurası bir gerçektir ki kişi beddua yoluyla kötülüğe seyirci kalmadığını, düşmanına duyduğu öfke ve nefreti içine gömmediğini, onu affetmediğini, duanın olası kabulüyle de büyük bir gönül ferahlığı yaşayacağını göstermektedir.

Biliriz ki beddua, sadece hayal dolu bir temenni değil, özenle süslenmiş bir intikam görüşünü cisimleştiren, dile getirmekle arzu edilenin gerçekleşeceğine duyulan derin bir inançtır da.⁵ Duanın ve bedduanın temel yapısında bu “inanç” yer alır. Dua, insanın kendisinin ya da toplumun maddi ve manevi mutluluğu için doğru ve iyi dilekleri içeren, Allah’tan yardım ve merhamet istemek için dile getirilen seslenişlerdir. Beddua ise duanın aksine lanet, bela ve gazap ifade eden sözlerdir. İnsanın kendisine, ailesine, içinde yaşadığı topluma zararı dokunan kişi ya da kişilere bir tepki, adaletsizliğe uğramış olanın isyan ve öfke duygularıyla bir çare arayışıdır.⁶ Sadece o an için psikolojik bir rahatlama aracı değildir beddualar, sözün gücüne ve kadere de inanılır. Neticede bu fani dünya bir yönüyle de “etme bulma dünyası”dır.

Kişi lanet ve bela içeren duasını tekrarladıkça zalime karşı kendini güçlü, ayrıcalıklı ve güvende hisseder. Bu hissedişler, sırtını Allah’a vermişlikten ve elini kana çamura bulamadan hasmını cezalandırma yoluna gitmekten de kaynaklanır. Beddua etmek ruhu sağaltmaktır, muzdaribin gönlüne su serpilmesidir. Beddua eden kişi, tarz ve nitelik yönünden düşmaninkine denk bir kötülük edememişse de zalimin burnundan kan ve emdiği sütü getirtmiş, dilini kurutmuş, boyunu devirtmiş, kefenini biçirtmiş, leşine kuzgunlar kondurtmuş, balalarını arkasından meletmiş, kalan ocağına incir ağacı diktirip üstüne de baykuş kondurtmuştur. Düşmanın geleceğine yönelik hayat kurgusu ölümle son bulmamış, kelimelerin sihirli kudretiyle düşman cehennem dibine gönderilmiş, cehennemde cayır cayır yakılmış, başına zebanilerce topuz vurdurulmuştur.

Kapılar “Açıl susam açıl!” dendiğinde açılıyorsa, iti anınca sopa hazırlanıyorsa, bir şey kırk kere söylenince gerçekleşiyorsa, ah çekince karşıkı dağlar deliniyorsa, mazlum neden ettiği bedduayla intikamını en mükemmel şekilde aldığına inanmasın ki? Sözler ki ayin, tören ya da dinsel içeren birçok aktivitede anahtar unsur durumundadır. Namaz kılınırken bir yandan da dua okunur, hareketlerin tek başına bir anlamı yoktur. Her türlü büyüde kelimeler,

⁵ *age.*, s. 74.

⁶ Şükrü Elçin, *Halk Edebiyatına Giriş*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2. Baskı, Ankara 1986, s. 662–663.

en etkili ve güvenilir içeriktir. Cadının kazana kurbağa gözü ve yılan derisi katarak hazırladığı kötülük iksirinin, sihirli kelimeler olmadan fazla etkisi yoktur. En muktedir büyücü ya da illüzyoncu bile sihrinin yerine gelmesi için en son bir “Abrakatabra!” demek durumunda kalır.

Yaşar Kemal’in *Yer Demir Gök Bakır* adlı romanının köylüleri de işte böylesine korkar kelimelerden. Kendisini dinlemeyip de Muhtar Sefer’in söylediği tarlaya pamuk toplamaya giden ve kurak tarladan hiç kazanç sağlayamayıp Adil Efendi’ye borçlanan köylüye Taşbaş beddua eder. “Şimdi köyde bir ürküntü, bir korku... Kutsal bir yaratıktan ürker gibi ürküyorlar artık ondan. O ağzını açar açmaz, sanki bütün dedikleri olacakmış, oluyormuşçasına köylüyü irkiliyor. Yılan derse, yağacak derse, köylüye öyle geliyor ki, ha yağdı, ha yağacak. Gözlerini gökyüzüne dikip bekleyenler de çıkıyor.”⁷

Kelimelerin gücüne ve kadere duyulan kuvvetli inancın etkisiyledir ki birçok toplumun bilinçaltında “ahın yerde kalmayacağı”na, “mazlumun ahının aheste aheste çıkacağı”na, kuldan bulamayanın “Allah’ından bulacağı”na yönelik derin inanç, bedduaları öfke çıkarmada ve intikam almada saygın, etkili ve değerli bir araç durumuna getirmektedir.

Argo ifadeler ve küfür

“Söz var gelir geçer, söz var deler geçer.”

Ömründe hiç küfür etmemiş, içinden ya da açıkça bir kişiye, bir topluluğa, uykudayken çalan inatçı zil sesine, trafikte sıkıştıran canavara, kara bahta karşı kelimeleri çivi gibi savurmamış kimse var mıdır acaba? Bilinmez, ama canı yanan ya da burnuna gelen, haksızlığa veya baskıya uğrayan birçok insanın, kendini daraltana isyan etmek ve onu aşağılayarak intikamını almak için değersizleştirici ve tehdit içeren kelimelere başvurduğu da tahmin edilebilir.

Holden Caulfield; asi, karamsar, kendini yalnız hisseden, 16 yaşında bir delikanlıdır ve Salinger’in “Çavdar Tarlasında Çocuklar” adlı romanında yaşamaktadır. İngilizce hariç tüm derslerden kaldığı ve derslere katılmadığı için okuldan atılmıştır. Caulfield, bir parçası olamadığı hayattan, var olamadığı kalabalıklardan, kendisinin onaylamadığı rutinin devam ettiricisi ve savunucusu olan insanlardan öfkesini ve intikamını diliyle çıkarır. Ona göre birçok şey *lanettir*, *felakettir*, *zırvalıktır*, *adiliktir*, *manyaklıktır*. Tepeler *rezil*, hava *cadı memesi gibi* soğuktur. Bu kelimeler, sadece Caulfield’in değil, kendisi gibi düşünen diğer

⁷ Yaşar Kemal, *Yer Demir Gök Bakır* (Dağın Öte Yüzü 2), Görsel Yayınlar, 14. Baskı, İstanbul 1994, s. 167.

arkadaşlarının da direniş ifadeleridir. Onların dilinde bu argo ifadeler, sıradanlaşmıştır ve kendi aralarındaki konuşmalarda hiç de dikkat çekici değildir. Seçtikleri konular ve bunlar üzerine konuşma biçimleri, kendilerine hayatta özel bir yer sağlar. Yetişkinliğe adım atan, hayata bir benlik oluşturup karışmaya çabalayan, fakat akacakları özgün damarı bulamamış bu gençler, hem hayatın hem de dilin kendilerince ezbere ve ruhsuz yaşanan ruhuna, onu aşağılayarak tepki vermektedirler. “Tanıştığımıza memnun oldum, demek beni öldürüyor. Ama hayatta kalmak istiyorsanız, ille de bu zırvaları söylemek zorundasınız.” cümlelerinde olduğu gibi dile gelen bu isyanı ve huzursuzluğu, argo ifadeler kullanmaktan ve hayal kurmaktan başka tedavi edecek bir yöntemleri de henüz yoktur. Caufield’ın hayali de insanlardan uzakta bir kulübede sevdiği kadınla yaşamak ve hayalini gerçekleştirene kadar hayatı “her neyse, falan filan, vay canına, yani ” gibi geçişirici ifadelerle oyalamak, “palavra atmak, sallamak, gırgır geçmek” gibi tavırlarla kendini korumak ve “kitapları hödük, kemani zırva, Morrow’u klozet kapağı kadar duygulu”⁸ diye etiketleyerek kendine bir direniş alanı inşa etmektir.

Tüm bu abartılar, aşağılayıcı benzetmeler, küfürler tek bir şey içindir: hayatı değersizleştirmek... Cauldfield atılmış, başarısız bulunmuş, tutunamamış, hayatın genel akışında kimlik oluşturamamış biridir, hayat henüz onun sorgulanmayan en büyük alışkanlığı olmamıştır. Cauldfield’ı kabul etmeyen bir hayat, ancak “saçma, rezil ve lanet” olduğu sürece genç adam kendine bir denge sağlayacak tutarlılığa sahip olacaktır. Bu yüzden “Açar ağzını yumar gözünü.”, argo ifadelerle hayattan intikamını alır, içindeki deli öfkeyi dindirmeye çalışır.

Sadece Caufield değil, karşıdakini değersizleştirmek, aşağılamak, hırpalamak isteyen birçok insan argolu ve küfürlü ifadelerle başvurur. Bu yüzden her dilde azımsanmayacak bir küfür ve argo literatürü mevcuttur. Hayvan, bitki ve doğadaki bazı cansız varlık adlarının argo ifadelerle kaynaklık ettiğini görürüz. Türk argosunda da niteliğinden, kullanım alanından ya da başka özelliklerinden dolayı bazı bitki ve hayvan isimlerine rastlarız. Aptallar “armut”, kaba saba ve değersiz kişiler “hıyar”, hiç yontulmamış olup da en kabası da “hıyarağası”dır. Bilgisizler “ot”, “görgüsüz ve anlayışsızlar “öküz” ya da “sığır”, yalakalar “köpek”tir.⁹ Gereksiz ve çok konuşmak “havlamak” ya da “afkurmak”tır. Hayvan ya da bitkilere özgü

⁸ J. D. Salinger, *Çavdar Tarlasında Çocuklar*, çev. Coşkun Yerli, YKY, 4. Baskı, İstanbul 2000.

⁹ Halil Ersoylu, *Türk Argosu Üzerinde İncelemeler*, L&M Yayınları, İstanbul 2004.

isimler ve fiillerle düşman, kişilik ve davranış olarak adileştirilir. Neticede “En büyük hayaliniz, size hakaret etmiş olan adamı küçük düşürmektir.”¹⁰

Nefret edilenden, düşman sayılandan intikam, bazen de önceden alınır. Afrika’da bir ülke olan Gabon’da kralın seçiminde yaşananlar, bazı küfürlerin henüz acı yaşanmadan muhatabına yöneltildiğini gösterir niteliktedir. Eski Kral Glass, zulmüyle ve despotluğuyla halkın korktuğu, geceleyin evinin önünden bile geçmeye cesaret edemedikleri biridir. Eski kral ölür, kabilenin yaşlıları yeni kral olarak halkın gözdesi olan Njogoni’yi seçer. Taç giyme törenine giden halk, sahilde yürüyen Njogoni’nin üzerine çulllanır. Ona hakaret ederler, kimileri yüzüne tükürüp yumruk atar. Annesine, babasına, kardeşlerine, en uzak atalarına dek tüm sülalesine küfürler edilir, yeni kral aşağılanır. Henüz kendisinden hiçbir kötülük görmedikleri birinin bu aşağılanması nereden anlaşılır gibi değildir. Kalabalık içinden birinin, arada bir duyulan haykırışı şöyledir: “Henüz kralımız değilsin, bir süre için sana istediğimiz her şeyi yapacağız. İleride, senin istediklerini yapmak zorunda kalacağız.” Nihayetinde kral sükûnetini korur, kalabalık sakinleşir, yeni kralları önünde eğilirler, altı gün sürecek şölen başlar, kral iltifat ve hediye yağmuruna tutulur.¹¹ Bu olayda Njogoni’nin aşağılanmasının, ona küfürler edilmesinin nedenlerinden biri “tedbirli ya da öncelenmiş intikam” olduğu kadar, tüm zulmüne rağmen daha önce karşısında ağızlarını bile açamadıkları eski Kral Glass’a duyulan hincin çıkarılması da vardır. Njogoni, Glass değildir, zaten intikamın hedefi de isimler değil, ismin önündeki “kral” kelimesidir.

Öfke ve kızgınlık anında ya da Gabon’daki kral seçiminde olduğu gibi önceden, küfür ve argo ifadeleri kullanarak düşmana saldırmak insanı niçin rahatlatır ki? En ağır da olsa neticede sözdür, boşluğa karışır gider. Neden küfürler ciddiye alınır ya da iki argo kelime kullanmakla, sövmekle insan, düşmanın zulmüne bir karşılık verdiğini düşünür ki? Elbette bunun sosyolojik, kültürel ve psikolojik birçok nedeni vardır. Acı çektirenin, küfürle ve argoyla aşağılanması ve değersizleştirilmesi, onun ve yaptıklarının kayda değer olmadığına dair bir savunma mekanizmasını da içermektedir. Evet, düşman hak yemiştir, ama zaten “öküzün biri”dir. Zarar vermiştir ya da zorbalık yapmıştır, ama zaten o “it oğlu it”tir. Bu tür aşağılamalarla kişinin incinen onuru korunmaya ve tamir edilmeye çalışılır.

Küfür etmek, karşıdakini zihnen ve kalben ciddi ciddi yaralayan bir etkiye sahiptir. Hele de küfürlerin, en mahrem olanlara (ana, avrat, bacı...) yönelik bir tehdidi ve zararı

¹⁰ Marcel Proust, *Çiçek Açmış Genç Kızların Gölgesinde, Kayıp Zamanın İzinde*, çev. Roza Hakmen, YKY, 11. Baskı, İstanbul 2005s. 41.

¹¹ Elias Canetti, *Kitle ve İktidar*, çev. Gülşat Aygen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1998, s. 408–409.

içermesi yönünden küfre maruz kalanı çileden çıkarıcı güçleri vardır. Üstelik söz deyip de geçmemek gerekir, çünkü kelimeleri ciddiye alırız. Sevgilinin ismini sayıklamak, duvarlara yazmak nasıl ki onu bir nevi daha gerçek ve var kılıyorsa, küfür işitmek de dile gelene bir gerçeklik ve iktidar katar. Öyle olmasaydı küfürleşme yüzünden cinayetler işlenmez, insanlar birbirine girmezdi. Yeri gelir küfür ve argonun, kurşun yağdırmaya denk etkileri olur.

2009'da, Rize'de bir genç, kendisine küfür eden arkadaşını bıçaklayarak öldürmüştür.¹² İstanbul'da beş kişi bir olup aralarında küfürlü tartışma yaşadıkları bir kişiyi kurşunlamıştır.¹³ Gerçekten de bu cinayetler küfür yüzünden işlenmediyse de küfür yemenin hafifletici ve tahrik edici sebepleri göz önünde bulundurularak katiller böyle ifade vermiştir.

Dedikodu

“Bıçak yarası geçer, dil yarası geçmez.”

John Patrick Shanley'in yönettiği, 2008 yapımı “Şüphe” adlı filmde Rahip Flynn, kilisedeki topluluğa konuşmasında bir olay anlatır. Bir kadın, çok fazla tanımadığı bir erkekle dedikodu yapmış ve o gece de rüyasında kocaman bir elin kendisini işaret ettiğini görmüştür. İçi suçluluk duygusuyla dolan kadın, sabahleyin kiliseye gider. Pederle görüşür ve ona “Dedikodu yapmak günah mıdır?” diye sorar. “O büyük el Tanrı'nın eli miydi? Özür dilemeli miyim?” der. Peder, kadını suçlar, düşüncesizlik ettiğini söyler. Kadının af dilemesi üzerine peder, eve gitmesini ve eline bir yastık alıp çatıya çıkmasını, yastığı bir bıçakla yırtmasını, sonra da kiliseye dönmesini ister. Kadın evine gidip aldığı yastığı çatıya çıkarak bıçaklar. Kiliseye döndüğünde “Yastığı bıçakladın mı?” diye sorar peder. “Evet.” der kadın. Peder kadına ne gördüğünü sorduğunda “Tüyler.” der kadın. “Tüyler mi?” diye sorar peder. “Her yerde tüyler vardı.” diye yanıtlar kadın. Peder, kadının evine dönüp rüzgârda uçuşan bütün tüyleri toplamasını ister. “Ama” der kadın, “Bu imkânsız... Nereye gittiklerini bilmiyorum, rüzgâr hepsini götürdü.”

“İşte bu...” der peder, “Bu, dedikodudur.”

Rahibin anlattığı olayda da görüldüğü gibi dedikoduyu etkili ve tehlikeli kılan, dilden çıktıktan sonra kontrolünün olmaması, tüyler gibi uçuşup dağılmasıdır. “Bir ağızdan çıkıp bin dile yayılan” laf, “torbaya giremeyecek” kadar hiperaktif, kişinin “arkasından atılacak” kadar sert ve incitici, “taşınacak” kadar uyumlu, “denip konulacak” kadar pratik niteliklere sahip bir varlıktır. Bu niteliklere sahip olmasından olsa gerek herhangi birine zarar vermek, onu

¹² www.milliyet.com.tr/Arsiv/26.10.2009

¹³ www.milliyet.com.tr/Arsiv/16.10.2009

incitmek ve toplumsal ve içsel duruşunun dengesi bozulmak istendiğinde “dedikodu” adlı silah ele alınır.

Dedikodunun tek kaynağı elbette intikam almak, birine kasıtlı olarak zarar vermek değildir. Kimi art niyetsiz çok konuşanlarca da dedikodu varlık kazanabilir. Belirli bir yaşa gelip hâlâ yapacak daha mühim işler bulamamış kişiler de vardır ve “Ancak okla yay elde olursa insan oturup susabilir. Yoksa yapılacak şey gevezelik ve itişip kakışmadır.”¹⁴ Üstelik kişi kendi içindeki küskünlükleri ve huzursuzlukları unutmak adına da başkasının yapıp ettiklerine yoğunlaşabilir. Biliriz ki “Mutsuz insan, başkasının ıstırapıyla rahat eden kimsedir.”¹⁵ Dedikodu yapmanın nedenlerinden öte burada vurgulanmak istenen, birinin canı fena yakılmak istendiğinde, onun özel yaşantısıyla ilgili bilgileri, en azından bir kişiye söylemektir. O bir “kişi dostuna söyleyecektir, o da dostuna...” Sözler, virüs gibi yayılacak, yeri geldiğinde mutasyona da uğrayarak tedavisini imkânsız hâle getirecektir. Hedef kişi sözlerin dişleri arasında bir av gibi “çekiştirilecek”, ucu zehirli “diller uzanacak”, kurbağanın avını çeviklikle dilinde çevirmesi gibi kişi “dillere düşecek”, ne kadar çırpınsa da kimsenin “dilinden kurtulamayacak”tır.

Dedikodu neden bu kadar etkilidir ki? Nasıl olup da toplumda hızla yayılabilmektedir? Ödünç aldığımız kitapları, emanet eşyaları sahibine ulaştırmak bile o kadar zaman alıp zahmet verdiği hâlde “söz” nasıl olup da hızlı bir ulaşım ağına sahip olabilmektedir?

Söylenti değerli olduğu içindir ki onun en karakteristik özelliklerinden biri hızlılığıdır.¹⁶ Dedikodunun içeriğini değerli kılan da herkesin bilmediği bilgiler içermesidir. Fırından yeni çıkmış ekmek gibi henüz ağızlara düşmemiş olan söz, dilde fazla tutulamayacak kadar sıcak, bir kenara bırakılamayacak denli de davetkârdır. Dedikodu yayılır, çünkü kuyuya taş atan bir kişi de olsa onu çıkarmaya çalışacak yüzlerce gönüllü her zaman bulunmaktadır. Bedri’nin Ömer’le Macide’ye söylediği gibi “İnsanların en zayıf tarafları, sormadan, araştırmadan, düşünmeden, kafalarını patlatmadan inanmak hususundaki hayret verici temayülleridir.”¹⁷ Bu kör edici meyil, kişinin inandıkları ile gerçeklik arasındaki mantık bağıni sorgulamasına ve görmesine kimi zaman engel de olur.

1976 yılında, besinlerle ilgili katkı maddelerini “kanserojen maddeler”, “şüpheliler” ve “zararsızlar” olarak üçe ayırarak gösteren ve kimin tarafından yazıldığı belli olmayan bir

¹⁴ F. W. Nietzsche, *Böyle Buyurdu Zerdüş*, Akış Yayınları, İstanbul 1994, s. 41.

¹⁵ Sadi, *Bostan*, çev. Hikmet İlaydın, Hürriyet Yayınları, İstanbul 1975, s. 74.

¹⁶ Jean-Noel Kapferer, *Dedikodu&Söylenti*, çev. Işın Gürbüz, İletişim Yayınları, İstanbul 1992, s. 28.

¹⁷ Sabahattin Ali, *İçimizdeki Şeytan*, YKY, 9. Baskı, İstanbul 2005, s. 210.

bildiri yayılmaya başlamıştır. Bu bildiride tanınmış birçok markanın ürünlerinde öldürücü maddeler olduğu belirtilmekle birlikte yasaklanmış bazı katkı maddeleri de zararsız olarak gösterilmektedir. Bilim adamlarını gülmekten kırıp geçirecek denli uydurma bir bildiri olsa da, kanser kelimesinin korkutuculuğundan olacak, bu bildiri hızla tüm dünyada çoğaltılıp yayılmıştır. İnsanlar, katkı maddeleriyle olmasa da söylentinin kendisiyle zehirlenmiştir.¹⁸ Dedikodunun hızla yayılmasındaki etkenlerden biri de kişilerin, zarar vermeye yönelik etkinlikte tek başına olmamasıdır. Dedikodu toplumsal bir dayanışma içerir. Dedikoduda failler anonim, kurban açıkça bellidir. Belirli bir kişinin ya da kişilerin adını lekelemek üzere tasarlanan, güçsüz olanın iktidar sahibine karşı en önemli itibar zedeleme aracı olarak kullanılan dedikodu,¹⁹ suç mahallinde en iz bırakmaz silahlardan biridir.

Dedikodu karşısında, kim ne derse desin, ben kendimi biliyorum, diyerek gönül rahatlığı ile gezinmek mümkün müdür? Bu soruya, evet, diye bir karşılık vererek dedikoduyu önemsizleştirmek, teoride olanak kazanabilir. Pratikte insanlar, başkalarının kendileri hakkındaki izlenim ve fikirlerine önem verirler. Tribünlerdeki kalabalık olmasa futbolcu için maçın önemi ne kadar olabilir ki? Toplumsal varlık olmanın da bedelleri vardır ve bu yüzden toplumun yüceltmesi de değersizleştirmesi de kişinin kendisiyle olan gönül bağında ciddi bir ölçüttür. Böyle olduğu içindir ki dedikodu kişiyi sadece incitmez, öldürebilir de. Gezinen dedikodular, bir kampanyanın ardından, biri 1936'da, diğeri 1979'da iki bakanın ölümüne neden olmuştur. Roger Salengro ve Robert Boulin intihar etmiştir.²⁰ Diyarbakır'da iki kız kardeşin, yedinci kattan atlayıp intihar etmelerine sebep, kızlardan biri hakkında yapılan dedikodu ve bunun sonuçlarıdır.²¹

Dedikodunun ölmekle, öldürmekle yakın bir ağırlığı vardır. Dedikodu basit sözlerden ibaret değildir. Kirdir, lekedir, yaradır, sancıdır sözler. Bu yüzden kimileri kendileri hakkında edilen dedikoduya, sözü yayanı öldürerek karşılık verir. 2008 yılında, Şanlıurfa'da iki çocuk annesi evli bir kadın, kendisi hakkında dedikodu yaptığı iddiasıyla bir araştırma görevlisini

¹⁸ Kapferer, *age.*, s. 57–58.

¹⁹ Scott, *age.*, s. 198–199)

²⁰ Kapferer, *age.*, s. 36. Fransa'da aşırı sağcı iki gazete, uydurma bir iddia ile Halk Cephesi'nin içişleri bakanı Roger Salengro'nun Birinci Dünya Savaşı'nda askerden kaçtığı üzerine bir habere yer verir. Mahkeme ve Meclis tarafından aklanmasına rağmen Roger Salengro hakkındaki eşcinsel olduğuna kadar varabilen iftiralar bitmez. Fransız halkının aklında iftiralar silinmediği içindir ki dedikodu kampanyasına ve onuruna sürülen lekeye tahammül edemeyen bakan, 1936'da intihar eder. (www.ikincigrup.com) Çalışma bakanı Robert Boulin, 1979'da, Paris banliyölerinden Saint-Léger-en-Yvelines'de bir suni gölde ölü olarak bulunmuştur. (www.rfi.fr/actutr/articles)

²¹ www.milliyet.com.tr/Arsiv/25.01.2010

yolun ortasında kurşun yağmuruna tutmuştur.²² Bursa’da bir kişi, hakkında dedikodu çıkardığı öne sürülen kuaförü, iş yerinde av tüfeğiyle vurarak öldürmüştür.²³

Dedikodu böylesine sinsi, akışkan, derlenip toplanamaz, silinip süpürülemez bir silah olduğu içindir ki kötülüğe uğrayan kişi, kasıtlı ya da bilinçaltına mayalanmış bir nefretle o silahı çıkarır ve toplumun eline tutuşturur.

İftira ve yalan

“El elden kalmaz, dil dilden kalmaz.”

Dedikodu, aslının olup olmadığı yönünde bir belirsizlik taşıması, bazı durumlarda gerçeklik payı içermesi açısından küçük de olsa anlaşılabilir bir masumiyete sahiptir ve yapılması tümünden art niyete ve düşmanlığa bağlanamaz. Oysa yalan ve iftira, doğrudan fesatlık ve düşmanlık kokar. Failin niyeti gayet açıktır: zarar vermek! Sözün yayılma hızından, inandırıcılık büyüünden yararlanılacak ve öfke duyulana sıkı bir hamle indirilecektir. İçi toz, çamur ve yağ dolu bir balon, topluma salınacak, her konuşanla o balon delinecek ve içindekiler, sözü edilenin üstüne izi zor çıkar bir biçimde bulaştırılacaktır.

İster zalime ister mazluma yönelsin, iftira atmanın arka planında, hırslıdan, öfkesinden ya da kıskançlığından kendi kendini yiyen biri vardır. İçindeki öfkeyi, nefreti ve azgınca depreşen kıskançlığını doyurmak adına, tıpkı dedikoduda olduğu gibi topluma karışır ve sözün ilk kurşununu sıkır. Sonra da kurşunun adres adres dolaşıp hep aynı kişiyi vurmasını seyrederek içindeki öfke denizini dindirmeye çalışır.

Kişi hiç zarar görmediği birine sırf onu kıskandığı, kendi mutsuz ve dargın ruhunun zıttı bir görünüm sergilediği için iftira atabileceği gibi kendisine yapılan haksızlık ya da kötülüğün bedelini ağır bir biçimde ödetmek adına da iftira atma yoluna girebilir. Sevgilisi ya da eşi tarafından terk edilen, aldatılan, birlikte çıkılan yollarda yarıda bırakılan, ekmeği elinden alınan ya da bizzat iftiraya uğrayan kişi, düşmanından intikam almak adına, hayal gücüne ve yaratıcılığına başvurarak, hasmının Aşil topuğuna denk gelebilecek bir yalan kurgular ve onun toplumda yayılması için elinden geleni ardına koymaz. Bu konuda gerek gerçek hayatta gerek edebiyatta birçok müfteriye rastlarız. Bunlardan biri de Namık Kemal’in İntibah adlı romanındaki Mahpeyker’dir.

Saf ve kibar İstanbul beyefendisi Ali Bey, Mahpeyker adlı bir hayat kadınına âşık olur. Aralarındaki aşk karşılıklı gelişir, fakat Ali Bey, Mahpeyker’in kimliği hakkında bazı

²² www.hurriyet.com/news/122/.../2008-12-24.html

²³ www.milliyet.com.tr/Arsiv/17.03.2009

gerçekleri öğrenir ve annesinin de müdahalesiyle Dilâşûb adlı bir cariye ile evlendirilir. Mahpeyker yalnızdır, terk edilmiştir, ama kaderine de razı değildir. İçindeki intikam duygusu, zincirlenmiş vahşi bir yaratık gibi devinip durmaktadır. Hamamda gördüğü Dilâşûb'un vücudunda iki ben olduğunu ve -bohçacı kadınlardan öğrendiği kadarıyla- Dilâşûb'un Ali Bey'den bir mektup sakladığını çok iyi bilmektedir. Mahpeyker, bu bilgilerle yola çıkar.

Plan hazırlanır, Pertev iftira atmak için ayarlanır ve tembihlenir. Ali Bey Çamlıca'daki bir kahvede otururken Pertev Ağa, yüksek sesle Dilâşûb adlı hayat kadınının marifetlerinden, göbeğindeki iki ben'den ve sevgilisine yazıp da eşinden gizlediği mektuptan söz ederek bunları Ali Bey'e duyurur. Mahpeyker, nice davranışla gerçekleştiremeyeceği kötülükleri birkaç sözle başarır. Bu iftiranın neticesinde Ali Bey Dilâşûb'u dövmekle kalmaz, onu bir esir tüccarına satar. Kendisi de içki ve kumar âleminde kaybolur. Romanın iki kahraman kadını ölür, Ali Bey hapislere düşer. Bir yalan söz, birkaç hayatı söndürür.

Mahpeyker, kendi roman dünyasında yalnız değildir. Ona gerçek hayatta eşlik eden, elinde iftira silahıyla gezinen binlerce insan vardır. İzmir'de 14 yaşındaki bir kız babasından yediği dayanın intikamını, bir babaya atılabilecek en beter iftira ile almaya çalışmıştır. Karakola gitmiş ve babasının kendisine tecavüz ettiğini söylemiştir. İhbar ne kadar asılsız olursa olsun, neticede babası intihara teşebbüs edecek kadar ciddi bir hasar yaşamıştır.²⁴ Malatya'da bir işçinin çalıştığı binanın ikinci katından atlayarak intihara kalkışmasının nedeni, hırsızlıkla suçlanmasıdır. Gururu bu iftirayı kaldıramamış ve tepesinde yalan sözlerden oluşmuş bir bulutla gezinmektense ölümü daha tercih edilebilir görmüştür.²⁵

Sözün aslını araştırmayı, her duyulana inanmamayı herkes akıl etse de bu aklın hayata geçirilişi öyle kolay değildir. Yalan ya da iftira da olsa inanmaya değer ilginç ve can alıcı bir gerçeklik söz konusu olduğunda çoğu insan, dedektif gibi davranıp kanıtların ardından koştuktansa sözün baştan çıkarıcı hâllerine gönlünü kaptırabilir. Bu durumun tehlikeli ve incitici tarafı, sadece iftiraya uğrayanın haksızca değerlendirilişi değil, iftiraya ve yalana inanmakla ona bir şekilde hizmet edenin de körleşmesidir. Çünkü kulaktan duyma bilgiler, algılama konusunda kusurlu yeni bakış açıları da içerir. Bir kişiyi tanımadan evvel onun hakkında birileri “çapkın ve sarkıntı” olduğunu söylerse, o kişinin iyi niyete dayalı bir ilgisi, sonradan tanıyana “sapıkça” gelebilir. Yalan ve yanıltmaca üzerine kurulu bu yeni gerçeklik, zamanla iftira atılanın kimliğinin ve kişiliğinin bir parçası hâline dönüşebilir. Söylenildiği gibi biri olmadığını kanıtlaması hem yorucu, korkutucu hem de can sıkıcı bir süreçtir. “Allah kuru

²⁴ www.haberaktuel.com/10.05.2009

²⁵ www.malatyayenigun.com/24.01.2009

iftiradan korusun.” duasındaki istek de büyük ölçüde bu sürecin yaşanmasına dair duyulan kaygıdan kaynaklanmaktadır. Kurşunun etkisi büyük oranda tahmin edilir, ölür ya da yaralanıp iyileşirsin, fakat iftira bulaşır; kime kadar varmış, yalan söze kananlar kimlerdir ve ne düşünmektedirler, bilemezsin. Bu yüzden olsa gerek “çamur atılır ve izi kalır.”

Edebiyat

“Yetenek belki de yüceltilmiş öfkeden başka bir şey değildir.”²⁶

Bir İspanyol atasözü olan “İntikam soğuk yenen bir yemektir.” ifadesi, intikamın sadece güç, istek, acı ve nefret gerektirmediğini aynı zamanda ciddi bir sabır ve zekâ işi olduğunu da gösterir. Aceleyle alınmış bir intikamın, hak sağlamaya çalışanın eline yüzüne bulaşabileceği, kendisine de zarar verebileceği bir gerçektir. Bu yüzden bazı intikamlarda zamanla ve yaratıcılıkla bir ittifak kurulur. Maksat, en etkili ve sarsılmaz biçimde intikam alınmak istenen kişiye cezasını çektirmektir. Sabrın ve yaratıcılığın rol oynadığı bu tür intikam biçimlerinden biri de edebiyattır, elbette ki onun da hançeri kelimelerdir.

Edebiyatçının eline kalem almasında birçok karakteristik, sosyolojik ve psikolojik etkenler söz konusu olabilir, fakat intikam duygusunun da yazma dürtüsünü kamçıladığını gösteren birçok eseri tarihte bulmak mümkündür. Hatta “satirik şiir”, “hiciv”, “taşlama”, “yergi” gibi isimlerle anılan, toplumun ya da kişilerin aksayan, kusurlu ve zarar verici niteliklerini eleştiren ayrı bir edebî tür de mevcuttur. Amaç sadece bu şiirleri söyleyerek içini dökmek değil, zulme, haksızlığa ve kötülüğe direnmektir de. Bu yüzden ki hiciv, yüzyıllardır haksızlık ve zulüm dağıtıcısı diktatörlerin, toplumsal adaletsizlikten nemalananların, kusurlu insanların, sömürücülerin korkusu olmuştur. Fars şairlerinden Ebû Şekûr Balhî, bu gerçeği “Şiir, minberi de devirir, sarayı da...” diyerek dile getirmiştir. “Kime sordumsa seni, doğru cevap vermediler /Kimi hırsız, kimi soysuz, kimi deyyus dediler /Künyeni almak için Parti’ye ettim telefon / Bizdeki kayda göre şimdi o mebus dediler.” dizelerinin sahibi Neyzen Tevfik, hayatın ve insanların zalimce ve haksızca bakan yüzlerinden aldığı yaraları, yazdığı hicivlerle sağaltmaya çalışmıştır.²⁷

Kanuni Sultan Süleyman’ın Bağdat’ı alması üzerine Fuzulî yazdığı kasideyi ona sunmuş, aynı zamanda devrin ileri gelenlerini de kasidelerinden mahrum etmemiştir. Emekleri boşa gitmemiş ve Fuzulî’ye günde dokuz akçalık bir gelir bağlanmıştır, fakat

²⁶ Theodor W. Adorno, *Minima Moralia*, çev. Orhan Koçak, Ahmet Doğukan, Metis Yayınları, İstanbul 1998, s. 112.

²⁷ Hilmi Yücebaş, *Hiciv ve Mizah Edebiyatı Antolojisi*, L&M Yayınları, İstanbul 2004, s. 13.

kendisi evkaf dairesindeki yolsuzluklar nedeniyle parasını alamamıştır.²⁸ Fuzulî bu ahlaksızlığa boyun eğip köşesine çekilmemiş, kendi silahınca toplumsal yozlaşmanın acısını çıkartmaya çalışmış ve ünlü Şikâyetname'sini yazmıştır. “Selam verdüm, rüşvet degüldür deyu almadılar. Hükm gösterdüm, faidesüzdür deyu mültefit olmadılar” diyerek devlet düzenindeki rüşvet mekanizmasının çarkına kendi tarzınca kelimelerini sıkıştırmıştır.

Şiiriyle intikam alan bir başka şair de Şeyhî'dir. Padişahın bağışladığı tımarı, köy sahiplerinin kendisine teslim etmemeleri, üstüne bir de kendisini soymaları sebebiyle Şeyhî, Harname'yi yazmıştır. Rahatlık arzusundayken zahmet, devlet rüyasındayken mihnet çektiğinden şikâyet etmiş, boynuz umarken kuyruğundan olan eşeğin hikâyesi üzerinden yaşadığı haksızlığın tepkisini kelimelerle dışa vurmuştur.²⁹

Ruhî, ham sofuları, ahlaksızlıkları, ikiyüzlülükleri gazellerinde yer yer eleştirmiş;³⁰ Nef'i, Gürcü Mehmet Paşa, Ekmekçizade Ahmet Paşa, Recep Paşa gibi devlet büyüklerini, döneminin bilginlerini, sanatçıları bazen sövgüye varan bir dille Siham-ı Kaza adlı eseriyle hicvetmiştir. “Paymal eylediniz saltanatın ırzını hem / Yok yere oldu telef ol kadar âdem a köpek”³¹ diyen şair, kelimeleri zehirli oklar gibi hasımlarının üstüne yağdırmıştır.

Borges, ne kadar yanlış bir değerlendirme olduğunu savunsa da Dante'nin İlahi Komedy adlı eserini düşmanlarından intikam almak, dostlarını da ödüllendirmek amacıyla yazdığını ileri sürenler vardır.³² Dante'nin gerçekten intikam almak için yazdığının emin olmasak da niyeti çok açık duran bazı yazarların da olduğunu biliriz.

Eski eş ya da sevgiliden intikam almak isteyen kişilerin, ilişkilerini tüm özel alanlarıyla ifşa ettiklerini görürüz. Ahmet Karcılılar “Gülden Kale Düştü” adlı romanında eski eşle yaşanan mahrem alanlardan özel mektuplara kadar birçok bilgiye romanında yer vermiştir. Kendisinden ayrılmak isteyen eşinden intikam almak isteyen Ahmet Dinler de “Çıplak Mektup” adlı bir roman yazmış ve eşiyle yaşadıklarını anlatmıştır.³³ Hasan Öztoprak, ayrıldığı edebiyatçı sevgilisinden intikamını, “İmkânsız Aşk” romanıyla almaya çalışmıştır.³⁴ Bu üç yazar intikam almak istediklerini kabul etmese de eski eş ya da sevgili nasıl huzursuz ve rahatsız edildiye biri ilişkisinin malzeme edildiği romanı “iğrenç, rahatsız edici” bulmuş,

²⁸ Atilla Özkırmı, *Türk Edebiyatı Tarihi I-II*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2004, s. 541.

²⁹ Yücebaş, *age.*, s. 121.

³⁰ Özkırmı, *age.*, s. 1079.

³¹ *age.*, s. 1131.

³² Jorge Luis Borges, *Yedi Gece*, çev. Celâl Üster, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2003, 23.

³³ webarsiv.hurriyet.com.tr/2002/10/10/.

³⁴ www.sanathaber.net

bir diğeri yayınevine dava açmış ve romanın yayından kaldırılmasını istemiş, diğeri de yasal yollara başvurmayı dile getirmiştir.³⁵

Yazarak intikam almanın örneklerinden biri de Fransa'da yaşanmıştır. Fransa Cumhurbaşkanı Nicolas Sarkozy'nin eşi Carla Bruni'nin eski sevgililerinden Jean-Paul Enthoven'ın yaşadıkları ve yaşattıkları da ilginçtir. J. P. Enthoven, kendisini oğlu Raphael için terk eden Bruni'yi romanındaki soğuk ve kalpsiz Lavinia karakteriyle anlatmış ve eski sevgilisinden acısını çıkartmaya çalışmıştır.³⁶

Kelimeleri şiire, şarkıya, masala, hikâyeye birer mayın gibi döşeyerek anlatmak, kişisel tercihler olmakla birlikte milletlerin özellikle de sözlü edebiyatlarında var olan bir durumdur.

Çarlık yönetimi sırasında asırlarca ezilmiş, aşağılanmış ve sindirilmiş, ezilmişliğine isyan edemeyen, yazdıkları dilekçelerle ancak yalvarabilen Rus köylüleri arasında, 17. yüzyılda Kurtarıcı Çar miti gelişmiştir. Mitin standart sayılabilecek varyantında, uyruklarını serflikten kurtarmak isteyen Kurtarıcı Çar, kötü niyetli saray mensupları ve görevlileri tarafından öldürülmeye çalışılır. Mucizevî bir şekilde hayatta kalan –genellikle sadık bir serf tarafından kurtarılır- ve halkın arasında onların acılarını paylaşarak yaşayan Çar, kimliğini belli etmeyerek bir hacı gibi gizlenir. Nihayetinde başkente döner, halkı tarafından tanınır ve tekrar tahta geçer. Kendisine sadık olanlar ödüllendirilir, kötüler de elbette cezasını çeker. Barış ve huzur devri başlar.³⁷ Gerçek hayatta haksızlığa gücü yetmeyen, zalimden hıncını alamayan halk, yarattığı ve dilden dile dolaştırdığı mitle, hem adalete duyduğu imanı tazelemekte hem de kelimelerle bir direnç ve adalet sağlamaktadır.

Kuzey Amerika köleleri arasında yaygınlaşan Tavşan Kardeş masalları da güçsüzün düzenbazlık ve kurnazlık yoluyla zafer kazanmasını işlemekte ve sözlü gelenekte önemli bir yer tutmaktadır. Tavşan Kardeş, birebir mücadelede yenemeyeceği ya da saldırılarından kendisini kurtaramayacağı Tilki Kardeş ya da Kurt Kardeş'i çevikliği ve de kurnazlığıyla alt eder. Düşmanı yenmekle kalmaz, onun üzerine çıkar, onu aşağılar, köleleştirir; bir nevi onun kendisi olur. Burada mücadele gösteren Tavşan Kardeş, hayatta kalmaya çalışan kölelerin temsilcisidir. Dinlenen, sadece eğlence sunan bir masal değildir. Kahramanla özdeşleşen köle, güçlüyü yenmenin ve ona eziyet etmenin hazzını ve doyumunu yaşar. Bu masalları

³⁵ www.sanathaber.net

³⁶ www.hurriyetport.com/news

³⁷ Scott *age.*, s. 142.

dinleyen köle çocuklar, öfkelerini zapt edip düşmanına karşı kendini güvenceye almanın, hile ve kurnazlık yöntemlerinin bilgisini de edinir.³⁸

“Tavşan Kardeş” masalının benzerlerini birçok kültürde bulmak mümkündür. Türk kültüründe Keloğlan masalları da benzer bir kahramanlık ve özdeşleşme hikâyesi içermektedir. Keloğlan, hayatın gerçekliği içinde ideal bir tip değildir. Yoksuldur, köylüdür, güçsüzdür. Arkası güçlü olmadığı gibi yaşlı annesiyle var olma savaşı vermektedir. Ezikliği, yoksulluğu, saflığı ve bakımsızlığıyla kendisine benzeyen insan sayısı da oldukça çoktur. Üstelik zekâsı, aklı, becerikliliği ve biraz da kurnazlığıyla normal koşullarda baş edemeyeceği düşmanlarına karşı direncin de simgesidir. Padişahın kızıyla evlenme mertebesine varacak denli bir başarı örneğidir. Keloğlanın başarıları, bir yönüyle halkın özlemlerini, rüyalarını, iktidar sahnesinde sınıf değiştirme düşünüşü, alt sınıfın üst sınıfa karşı zaferini temsil etmektedir. Halk, Keloğlan gibi çelimsiz, yoksul, kel ve ezik bir kahraman yoluyla, kültürel bilinçaltında, kaderden ve üst sınıflardan bir nevi intikam almaktadır.

Ve diğerleri

“Bir insanı kendi gözündeki aşağılatmak kadar kötü bir şey olamaz. Biricik avunmasını elinden almak olur bu. Çünkü avunmaların en değerlisi insanın kendi içinde bulunduğu.”³⁹

Beddua, küfür, edebiyat, dedikodu, yalan ve iftira, nefreti dile getirmenin ve karşı tarafı acıtmanın, kelimeleri silah gibi kuşanıp cenk etmenin belli başlı araçları olsa da bunlardan başka intikam kelimeleri de vardır. Alay ve hakaret etmenin, kişileri iğnelemenin, etiketlemenin, şaka yollu aşağılamanın arka planında, kişinin içinde ya da karşıdakiyle yaşanan bir çatışmanın izlerini bulmak mümkündür. Belki açıkça dile gelmiş bir öfke ve intikam isteği olmasa da birileriyle dalga geçmek, alay etmek, şaka yollu aşağılamak çoğu zaman masumane değildir. İçten içe biriken nefret, haset, öfke gibi duygular, farklı kişilere yönelik “laf sokma, lafı ağzına tıkama, lafı oturtma ve yedirme, laf çakma” gibi sözel saldırganlık biçimlerine kaynaklık edebilir, çünkü biliriz ki mutsuzluğun ve öfkenin acısı, bazen bu durumla hiç ilgisi olmayan kişilerden çıkarılabilmektedir.

Sözel tırmalama ve saldırganlıklarda ortam olarak özellikle de kalabalık tercih edilir, çünkü hem özel hem de kamusal niteliklere sahip olan onur, kamu önünde kırıldığında incinmeye daha açık hâle gelir. Hakaret ya da alay dolu bir bakış, aşağılama, kişinin karakterine ya da itibarına yönelik bir saldırı; izleyiciler içinde gerçekleştirildiğinde çok daha

³⁸ *age.*, s. 224–225.

³⁹ Panait Istrati, *Kodin*, Varlık Yayınları, çev. Yaşar Nabi Nayır, 7. baskı, İstanbul 1981, s. 48.

yaralayıcıdır. Bir memurun patronu tarafından yalnız kaldıklarında azarlanması ile diğer çalışanlar içinde azarlanmasındaki yük, aynı değildir.⁴⁰ Bunu bilen bazı intikam alıcılar, karşıdakinin fiziksel özelliklerine, kişiliklerine, zekâ ve anlayışlarına yönelik sözel saldırıları, kamu önünde gerçekleştirerek daha etkili intikam alma yoluna giderler. Özellikle de çocuklar arasında “Salak, salak!” diye birilerine takılanları, “şişko, dört göz, ayı yavrusu” gibi kelimelerle sinir bozmaya çalışanları görürüz. Ceza vermek istediği öğrencisine tahtada, herkesin gözü önünde üç kere “Ben eşeğim!” diye söyleten ya da boynunda “Ben salağım, ben hayvanım.” benzeri ifadeleri içeren yazılarla dolaştıran öğretmenlerin varlığı da tartışılmazdır.

Boyunda ya da boşluktaki bu kelimeler, incitici, acıtıcı ve bazı zamanlar da öldürücüdür. Bu yüzdendir ki hakarete uğramanın acısını, öfkesini ve kinini cinayetle dindirmeye çalışanlar da vardır. E. A. Poe’nun “Amontillado Fıçısı” adlı hikâyesinin kahramanı, kendisini birçok kez inciten, katlanılmaz hakaretleriyle çileden çıkaran arkadaşı Fortunato’dan intikamını, kendisi de onu aşağılayarak almaz. Onu şarap mahzenine götürür, bir köşeye zincirler, etrafını duvarlarla örerek onu ölüme terk eder.⁴¹ İnciten ve aşağılayan kelimeler kendisini nasıl sarıp onurunu nefessiz bıraktıysa o da arkadaşının bedenine aynı yazgıyla son verir.

Kelimelerle direnmenin ve intikam almanın bir başka yolu da homurdanmak ve söylenmektir.

Memnuniyetsizlik ya da düşmanlık duygusunu iletmenin bir aracı olan homurdanma, pek de iyi gizlenemeyen bir muhalefet kategorisidir. İktidar ilişkilerinde daha az güçlü olan taraf, güçlü olana karşı homurdanmanın bir üst aşamasına, doğrudan yakınmaya geçtiğinde karşı bir misilleme ile karşılaşma riskini almış olur. Bu yüzden muğlaklığın işine geldiği savunmasız taraf, iletişimini ve pasif saldırısını homurdanmalar üzerinden yürütür. Homurdanma ne açık ne de şifreli olmalıdır. Memnuniyetsizliği karşı tarafa hissettirme çabasını aşmaması gereken homurdanmada, kasıtlı olarak iletilen öfke, küçümseme ve şaşkınlık belirten ses tonu stratejik olarak yeterli olabilmektedir.⁴²

Bir hak arayışını gösteren, uğranılan haksızlık karşısındaki rahatsızlığı dile getiren “sitem”, homurdanma ve söylenmeye göre daha yumuşak hatlara sahiptir. Kırgınlık ve

⁴⁰ Scott, *age.*, s. 162.

⁴¹ Edgar Allan Poe, “Amontillado Fıçısı”, *Öç Öyküleri Antolojisi*, hzl. Haluk Erdemol, Bordo Siyah Yayınevi, İstanbul 2003, s. 13–23.

⁴² Scott, *age.*, s. 213–215.

yaşanılan haksızlık öfkelenmeden dile getirilir. Homurdanma, söylenme ya da sitem denince akla genellikle kadınlar mı gelir? Eğer öyleyse bu gerçekliğin arkasında, eşine ya da kendi hayatı üzerinde baskı ve diktatörlük kurmuş olan erkeğe karşı gerekli ve yeterli tepkileri uygun düzlemlerde verememiş, davranışları ve karşı koyuşları bastırılıp sindirilmiş kadınlar var mı diye de bakmak gerektiğini düşünüyorum. Kadının fiziksel, ekonomik ya da kamusal güçsüzlüğünün, çoğu zaman ilişkilerdeki adalet mekanizmasında onun pasifleşmesine, sinmesine ve zulüm görmesine sebep olduğu bilinmektedir.

Mukabil karşılığı verip zulmün acısını çıkaramayan kadın, sınırları aşmayan bir söylenmeyle acılı kalbine bir avuntu sağlayabilir. Tarihte bu söylenmelerin bile kadına çok görüldüğünü gösteren birçok uygulama vardır. Koloni dönemi Amerikası'nda, konuşma cezası alan kadınlar, taş bloklar arasına kapatılıp dilleri bir mandalla tutturulmuş, erkeklere karşılık vermemeleri, su altında tutularak öğretilmiştir.⁴³

Cezalandırılarak susturulan kadınların yazgısı ayrı bir acıyı içerse de -tüm bu yazı boyunca değinilen, kelimelere bürünmüş intikam hâllerine ek olarak- “suskunluğun kendisi”nin de mükemmel bir intikam aracı olduğuna inanmışımdır. Bazen sessizlik, en büyük karşılıktır, en ağır cezadır. Suskunluk; mesafedir, uzaklaşmadır, belirsizliktir. Varlıklarıyla ayrı bir varoluş boyutu sunan kelimeler, yokluklarıyla da gerçekliğin kilimini ayaklar altından çekiverir. Bu yüzden tüm bağışmalar, sövgüler, beddualar, hakaretler, iftiralar bir yana, bazen hiçbir şey söylememek en ağır darbeyi indirir karşıdakine. Zalim; susanın, ağzından tek kelime çıkmayanın yakasına yapışmak ve bir şeyler söylemesi için iki yakasından silkelemek ister. O sessizlikte, kendi öfkesinde bir kez daha boğulur.

Sonuç

İntikam duygusu, insanın yaradılışı gereğidir ve anlaşılabilir, fakat bu eğilime hak verilemez. Neticede vahşi bir adalettir. Kişi intikam alarak düşmanı ile aynı olur. Bağışlamak, düşmanından üstün olmaktır, erdemli ve bilge insan olmaktır.⁴⁴ İntikamın bir hedefi olsa da sonu yoktur. Utanç adlı romanda David'in, kızı Lucy'e dediği gibi “İntikam bir yangın gibidir. Yakıp yok ettikçe oburlaşır.”⁴⁵ Aynı zamanda bu yangının kıvılcımlarının, kişinin kendisine de sıçrama ihtimali vardır. İntikam almayı istemek, acı çektireni düşünüp onun için cezalandırıcı planlar yapmak, dikenli tellerle çevrili bir fikir güzergâhına mahkûm olmak ve

⁴³ Louann Brizendine, *Kadın Beyni*, çev. Zeynep Heyzen Ateş, Kelebek Yayınevi, İstanbul 2007, s. 56.

⁴⁴ Francis Bacon, *Denemeler*, çev. Akşit Göktürk, YKY, 2. Baskı, İstanbul 1999, s. 36.

⁴⁵ J. M. Coetzee, *Utanç*, çev. İlknur Özdemir, Can Yayınları, İstanbul 2001, s. 131.

orada kıvranmak da demektir. Bu durumda intikam isteği; basit, beyhude ve zararlı bir çaba niteliği kazanmaktadır. Üstelik Mevlâna'nın "Her zahmete öfkelenmede, kin gütmemesin; peki ama cilalanmadan nasıl ayna olacaksın?"⁴⁶ sorusunu dikkate almamak mümkün müdür? Hem biliriz ki "Öç sadece öcü getirir ve nihai öç asla alınamaz."⁴⁷

Öyleyse? Acıya, kötülüğe, düşmanlığa, zarara karşı sadece savunmada kalıp karşı tarafı kendi zulmüne mi bırakmak gerek? Yoksa "Bir küçük intikam, hiç intikam almamaktan daha insanidir."⁴⁸ cümlesine mi hak vermeli? Bu noktada seçim yapmanın fazla bir anlamı olmadığını düşünüyorum, çünkü duygular söz konusu olduğunda, insana her kararı doğru gelir ve insan, kendini en azından kendine haklı çıkartmakta fazlasıyla akıllı ve iş bilir bir avukattır. Her ne yapıldıysa hasım olana, netice intikam için değil, hak ve adalet için uygulanmıştır. Hak ve adalete kim itiraz edebilir ki? En azından failin kendisi, art niyetli davranışının adalet adına olduğuna kuvvetli bir imanla bağlanır. İntikamına erdem bile yükleyebilir. Hatta kişi intikam aldığının farkında bile olmayabilir?

Aslında her gün birilerinden minik minik intikamlar alıyor olabilir miyiz? Davranışlarımızda ve sözlerimizde, kendimizin bile farkına varmadığı, doğallaşmış intikam hançerleri yok mudur ki? Vızıltısı ya da ısırtısıyla canınızı sıkın bir sivrinin küçücük, zayıf ve narin canını sert ve zalim bir vuruşla hiç çıkarmanız olmadı mı? Canım o sinek, diyenlere ben de diyorum ki içine öfke ve intikam kıvılcımı düşen için sinek, düşmana göre daha sevimli bir yaratıktır ve zulmüyle zihin pencerelerine yapışmış olan akıllı ve yürüyen düşman, uçları sivriltilerek savrulacak kelimeleri çoktan hak ediyordur diyen insan sayısı da az değildir.

Kaynaklar

Adorno, Theodor W., *Minima Moralia*, çev. Orhan Koçak, Ahmet Doğukan, Metis Yayınları, İstanbul 1998.

Ali, Sabahattin, *İçimizdeki Şeytan*, YKY, 9. Baskı, İstanbul 2005.

Bacon, Francis, *Denemeler*, çev. Akşit Göktürk, YKY, 2. Baskı, İstanbul 1999.

Borges, Jorge Luis, *Yedi Gece*, çev. Celâl Üster, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2003.

Brizendine, Louann, *Kadın Beyni*, çev. Zeynep Heyzen Ateş, Kelebek Yayınevi, İstanbul 2007.

Canetti, Elias, *Kitle ve İktidar*, çev. Gülşat Aygen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1998.

⁴⁶ Gölpınarlı, *age.*, s. 514.

⁴⁷ Hans Kirk, *Köle*, çev. Sermet Yalçın, Yordam Kitap, İstanbul 2008, s. 151.

⁴⁸ Nietzsche, *age.*, s. 60.

- Céline, Louis-Ferdinand, *Gecenin Sonuna Yolculuk*, çev. Yiğit Bener, YKY, İstanbul 2002.
- Coetze, J. M., *Utanç*, çev. İlknur Özdemir, Can Yayınları, İstanbul 2001.
- Elçin, Şükrü, *Halk Edebiyatına Giriş*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2. Baskı, Ankara 1986.
- Ersoylu, Halil, *Türk Argosu Üzerinde İncelemeler*, L&M Yayınları, İstanbul 2004.
- Gölpınarlı, Abdülbâki, *Mesnevi ve Şerhi*, C. 1, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989.
- Istrati, Panait, *Kodin*, Varlık Yayınları, çev. Yaşar Nabi Nayır, 7. baskı, İstanbul 1981.
- Kapferer, Jean-Noel, *Dedikodu&Söylenti*, çev. Işın Gürbüz, İletişim Yayınları, İstanbul 1992.
- Kemal, Yaşar, *Yer Demir Gök Bakır* (Dağın Öte Yüzü 2), Görsel Yayınlar, 14. Baskı, İstanbul 1994.
- Kirk, Hans, *Köle*, çev. Sermet Yalçın, Yordam Kitap, İstanbul 2008.
- Nietzsche, F. W., *Böyle Buyurdu Zerdüşt*, Akış Yayınları, İstanbul 1994.
- Özkırımlı, Atilla, *Türk Edebiyatı Tarihi I-II*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2004.
- Poe, Edgar Allan, “*Amontillado Fıçısı*”, *Öç Öyküleri Antolojisi*, hzl. Haluk Erdemol, Bordo Siyah Yayınevi, İstanbul 2003.
- Proust, Marcel, *Çiçek Açmış Genç Kızların Gölgesinde*, Kayıp Zamanın İzinde, çev. Roza Hakmen, YKY, 11. Baskı, İstanbul 2005.
- Sadi, *Bostan*, çev. Hikmet İlaydın, Hürriyet Yayınları, İstanbul 1975.
- Salinger, J. D., *Çavdar Tarlasında Çocuklar*, çev. Coşkun Yerli, YKY, 4. Baskı, İstanbul 2000.
- Scott, J. C., *Tahakküm ve Direniş Sanatları / Gizli Senaryolar*, çev. Alev Türker, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1995.
- Yücebaş, Hilmi, *Hiciv ve Mizah Edebiyatı Antolojisi*, L&M Yayınları, İstanbul 2004.

Elektronik Kaynaklar

- tr.wikipedia.org/wiki/Nemesis
- www.hurriyet.com/news/122/.../2008-12-24.html
- www.ikincigrup.com
- www.milliyet.com.tr/Arsiv/25.01.2010
- www.milliyet.com.tr/Arsiv/16.10.2009
- www.milliyet.com.tr/Arsiv/26.10.2009
- www.milliyet.com.tr/Arsiv/17.03.2009

www.haberaktuel.com/10.05.2009

www.malatyayenigun.com/24.01.2009

webarsiv.hurriyet.com.tr/2002/10/10/

www.hurriyetport.com/news/124/ARTICLE/.../2008-09-15.html

www.sanathaber.net

Hiciv Oklarına Çekilen Kılıç: Nefî'nin Ölümü

The Sword Drawn against The Arrows of Satire: The Death of Nefî

Fatih Yıldız*

Özet:

Türk hiciv edebiyatı tarihine bakıldığında hiciv türündeki eserlerin konusunun sosyal meseleler yanında çoğunlukla heccavın düşmanı olan bir başka şair ya da devlet adamı olduğu görülmektedir. Osmanlı'da devlet adamları aleyhinde yazdıkları hicivler sebebiyle idama kadar varan cezalara çarptırılan birçok hiciv şairi olmuştur. Nefî Türk edebiyatı tarihinde ölümü üzerinde en çok durulan şairdir. Nefî'nin ölümü üzerinde muhtelif rivayetler varsa da kaynaklar, Nefî'nin ölümüne devlet adamları aleyhinde yazdığı hicivlerin sebep olduğu yönünde ittifak içindedir. Hicvedilen devlet adamlarının şairden intikam alma isteği üzerine Nefî padişahın emri ile öldürülmüştür. Bu çalışma tarihî süreçte değişen niteliği ile Osmanlı'dan Cumhuriyet'e devlet ve heccav ilişkisini ve bu tarihî çerçevede Nefî'nin ölümünü ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Nefî, Hiciv, İntikam, Devlet, Siyasal yapı.

Abstract:

When examining Turkish satire literature, it is evident that next to social issues, the topic in this kind of work is often a state official or a rival poet to the satirist. In the Ottoman era, many satirists have had to undergo punishments, including the death penalty, for satires they have written on state officials. Nefî is the poet in Turkish literature most noted for his death. Although many tales exist on Nefî's death, various sources agree on his death being a consequence of the satires he wrote on state officials. Nefî was sentenced to death by the sultan when state officials, victimized by his satire, wanted revenge over him. This text contains the shifting relationship between the satirist and the state in the historical process from

* Dr. Fatih Yıldız, Sosyolog, Sakarya.
fatihyildiz1976@hotmail.com

the Ottoman era to the formation of the Republic, and the death of Nefî in this historical context.

Keywords: Nefî, Satire, Revenge, State, Social structure.

*Çarhdan aldım Ziyâ tîg-i zebanla intikam
Rahmet olsun fenn-i nazmın pîrine, üstâdına
Ziyâ Paşa*

Türk tarihinde yazdıkları sebebiyle başından olan yahut başı belâyâ giren birçok şair ve yazar vardır. Kalem ehlinin yazdıkları sebebiyle cezalandırılma yöntemi, tarihî süreçte değişen toplum ve devlet yapısı sebebiyle değişikliğe uğramıştır. Otokratik toplumlarda idamına hükmedilen yahut sürgüne gönderilen şair ve yazarların kahir ekseriyeti, iktidar sâhipleri aleyhinde söyledikleri ya da yazdıkları hicviyeler sebebiyle cezalandırılmışlardır. Öldürülmeleri ile neticelenen hâdiseler sanatçı ve âlimlerin yaşadıkları devrin siyasi ve sosyal yapısındaki pozisyonlarını anlamak açısından ayrıca önemlidir.

Osmanlı’da sosyal meseleleri konu alan hicviyeler de yazılmışsa da¹, hicviye çoğunlukla heccavın düşmanı olan bir başka şairi hedef alırdı; eğer ki söz sadağından hiciv oklarının çekilmesine sebep olan kişi bir devlet adamı ise o vakit heccavın hayâtı tehlikede demektir. Padişah yahut yüksek mevkideki bir devlet adamı aleyhinde söz söylemenin öyle harcîlem bir iş olmadığı bir siyasi ve sosyal yapıda zaman zaman bunu yapanlar çıkmış ve onların kahir ekseriyeti de ağır şekilde cezalandırılmaktan kurtulamamıştır. Bu yazıda Osmanlı’dan Cumhuriyet’e, devlet adamlarını hedef alan hicivleri sebebiyle cezalandırılan heccavların akıbetine kısa bir bakıştan sonra, en büyük hiciv şairimiz olarak kabul edilen Nefî’nin öldürülüşü ile neticelenen hâdiseler üzerinden Osmanlı’da devlet ve heccav ilişkisi üzerinde durulacaktır.

Osmanlı gibi patrimonial bir devlette esas olan, her kim olursa olsun padişaha mutlak bir tâbiyetti. Sanatçılar ve âlimlerle devletlular arasında Osmanlı’nın son dönemine kadar genel olarak bir patronaj ilişkisi söz konusu olmuştur. Halil İnalcık’ın “Şair ve Patron” adlı eserinde söylediği gibi, Osmanlı padişahlarının sanatçılara ve âlimlere iltifatta bulunması ve onların hâmilliğini üstlenmesi, hânedanlar arasında rekabet ve üstünlük yarışının bir gereğiydi. Âlim ve sanatkar; padişahın itibarını, sarayın şânını yüceltmek için gerekli görülmekteydi. Osmanlı padişahları, bilhassa Orta Asya ve Azerbaycan’da Türkçe ve Farsça’ya vâkıf sanatçı

¹ Osmanlı’da sosyal meseleleri de konu alan hiciv ve mizah eserleri üzerine mufassal bir makale için, bkz. Tunca Kortantamer, “Kuruluştan Tanzimat’a Kadar Osmanlı Dönemi Türk Mizahının Kısa Bir Tarihi”, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt 11, Ankara 2002, s. 605-621.

ve âlimleri kendi saraylarında görmek istemişlerdir. Meselâ Fatih Sultan Mehmed ve II. Beyazıt, devrinin büyük şair ve mutasavvıfı Molla Câmî'yi İstanbul'a getirmek için çok çaba sarfetmişlerdir. Âlim ve sanatkar da padişah ya da devlet adamlarının desteğine ihtiyaç duymaktaydı. Padişahın ilgisine mazhar olan sanatçı ya da âlim bu ilgiyi kaybetmemek için çok titiz davranmak zorundaydı. Bir de bu ilgiyi kıskanan 'ehl-i hased' ile uğraşmak zorunluluğu vardı.²

Tâbiyetleri ve hizmetleri karşılığında himâye edilen ve iltifat gören sanatçıların ya da âlimlerin, yüksek bir mevkide bulunan bir ya da birden fazla devlet adamını ya da iktidardakileri etkileyebilecek güce sâhip olanları hicvetmesi intikam kılıcının onlar için çekilmesi için yetmekteydi. 15. yüzyılda Fatih Sultan Mehmed'in Hâfız'ı Kütüb'ü olan âlim ve şair Tokatlı Molla Lûtfî hicivleri sebebiyle ona düşman olanların zındıklık suçlaması neticesinde,³ 16 yüzyılda genç şair Figanî yazmadığı fakat ehl-i hasedin iftiralarıyla ona mâledilen bir beyit sebebiyle idam edilmişlerdir.⁴ 17. yüzyılda, IV. Murad devrinde katlini az sonra ayrıntılı olarak inceleyeceğimiz Nefî'nin muâsır Mantıkî de hicivleri sebebiyle öldürülen ilmiyle mâruf bir şairdir.⁵ Herkesin herkesi kollamak zorunda olduğu ve padişahlar da dâhil kimsenin canının emniyette olmadığı bir toplumda devlet adamlarını hicvetmek bir heccav için şüphesiz ki sonuçları kestirilemeyen bir işti.

18 yüzyılda da hiciv ve hezel gibi Divan edebiyatının tâlî nevilerinde verilen eserlerde artış meydana gelmiştir.⁶ Bunda şüphesiz ki devletin eski gücünü yitirmeye başlamasıyla yüzleşilen sorunlar etkili olacaktır. Bu yüzyılda Koca Ragıp Paşa'nın nedîmi olan Şair Haşmet,

² Halil İnalçık, *Şâir ve Patron*, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2003, s. 9-17.

³ Bkz. Orhan Şâik Gökyay, *Molla Lûtfî*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987, s. 9-15; Şerâfettin Turan, *Türk Kültür Târîhi*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2002, s. 198; Cemil Çiftçi, *Maktul Şâirler*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1997, s. 82-87; İskender Pala, *Efsâne Güzeller*, Kapı Yayınları, İstanbul 2008, s. 57.

⁴ Sadrazam Makbul İbrahim Paşa Mohaç zaferi sonrasında Budin'den İstanbul'a getirttiği üç heykeli Atmeydanı'nda bulunan sarayının karşısındaki Bizans'tan kalma sütunlar üzerine diktirir. Bu çıplak heykeller halk arasında rahatsızlığa yol açar ve dedikoduların ardı arkası kesilmez. İşte tam böyle bir ortamda bir beyt dillere peleseng olur: "Dü İbrahim âmed be-dâr-ı cihan / Yekî büt-şiken yekî-büt-nişan" (Cihâna iki İbrahim geldi; biri putları yıktı, diğeri dikti.)

Ehl-i hasedin bu beyti Figanî'ye mâl etmesi ve şairi İbrahim Paşa'ya gammazlamaları neticesinde genç şair, İstanbul Subaşı tarafından evinden alınır, önce kamçılanır daha sonra eşeğe ters bindirilip teşhir edilir ve iskeleye götürülüp asılır. Figanî idam edilmeden önce Molla Lûtfî gibi kendini savunma hakkına bile sâhip olamamıştır. Sâhip olsa da gözü dönmüş bir devşirmenin intikam hırsı sebebiyle âkıbetinin böyle olması kaçınılmaz görünmektedir. Latifî ve Peçevî dışındaki kaynaklar Figanî'nin ölümüne sebep olan beytin ona ait olmadığı görüşünde ittifak içindedir. Bkz. Mustafa İsen, *Latifî Tezkiresi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, s. 176-177; Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü's Şuarâ*, Cilt II, Hazırlayan: İbrahim Kutluk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989, s. 763-766; Orhan Şâik Gökyay, *Kim Etti Sana Bu Kârı Teklif*, (Seçme Makaleler 2), İletişim Yayınları, İstanbul 1997, s. 229-237; Çiftçi, *age.*, s. 181-190; İskender Pala, *Şiirler Şâirler Meclisler*, Ötügen Neşriyat, İstanbul 1999, s. 96-104.

⁵ İsmail Belig, *Nu'hetü'l Âsâr Li- Zeyli Zübde'ti'l- Eş'âr*, Hazırlayan: Abdülkerim Abdülkadiroğlu, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999, s. 388; Hilmi Yücebaş, *Hiciv ve Mizah Edebiyatı Antolojisi*, L&M Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 166; Çiftçi, *age.*, s. 381.

⁶ Fuad Köprülü, *Dîvan Edebiyatı Antolojisi*, Yayına Hazırlayan: Ahmet Mermer, Akçağ Yayınları, Ankara 2006, s. 381.

bâzı devlet adamlarını da hedef alan hicivleri sebebiyle önce Bursa'ya sonra da Rodos'a sürgüne gönderilmiş ve 1768'de orada ölmüştür.⁷ III. Ahmed ve İbrahim Paşa'nın iltifatı ile Reis-i Şairan ünvanı alan ilmiyle ve hicivleriyle mâruf Osmanzâde Tâib Efendi⁸ ise Kahire kadılığı sırasında aleyhinde söz söylediği Mısır vâlisi tarafından öldürtülmüştür.⁹

19. yüzyıl da şair bir sultanın öldürülüşü ile açılır; İlhamî mahlası ile şiirler yazan III. Selim, onun yerine tahta geçen IV. Mustafa yanlısı isyancıların saldırısı sonucu şehit edilmiştir. 18. yüzyılda Ruslarla yapılan ve mütemâdiyen kaybedilen savaşlar Osmanlı'yı bilhassa askerî sahada modernleşme hamleleri yapmaya itmiş fakat buna direnen kesimlerin çıkardığı isyanlar Osmanlı Devleti'ni bir iç savaşın eşiğine getirmiştir. IV. Mustafa'nın kısa süren padişahlığından sonra tahta çıkan II. Mahmud, askerî sahadaki modernleşme hareketlerini sosyal hayâta da taşımıştır. Roman, hikaye, tiyatro gibi nesir türleri 19. yüzyıl Osmanlısında yaygınlaşmaya başlamış, ilk Osmanlı Türk gazetesi Takvim-i Vekâyi bu dönemde çıkarılmıştır.

19. yüzyılda da Osmanlı'da bir memurun hem de heccav olması onun için sürgünü ya da başka türlü cezaları kaçınılmaz kılacak bir durumdu. Bayburtlu Zihni Tanzîmat'ın ilan edildiği dönemde Osmanlı'nın muhtelif şehirlerinde memur olarak çalışan bir hiciv şairiydi. Çalıştığı yerlerdeki yöneticilerin yanlışlarına göz yummayan ve onları hicvetmekten çekinmeyen Bayburtlu Zihni'nin memuriyet hayâtı mütemâdiyen sürgünde geçmiştir.¹⁰

19. yüzyılın ortalarından itibaren yeni ortaya çıkan aydın sınıfın ilk defa müstakil gazetelerde görüşlerini halka aktarabilme imkanı bulması muhalif düşüncelerin halkla paylaşılabilesini sağlayacaktır. Fakat Bâbîâlî'nin hiç de alışık olmadığı böyle bir durum karşısında sansür kararları gecikmeyecektir. Üyelerinden bâzıları önemli devlet kademelerini işgal eden dönemin önde gelen gazetecilerinin oluşturduğu Yeni Osmanlılar,¹¹ Bâbîâlî'nin uyguladığı sansüre karşı çareyi Avrupa'ya kaçışta bulmuş ve Bâbîâlî'ye muhalefetlerini oradan yürütmüşlerdir.

Türk hiciv edebiyatında önemli bir yeri olan Zafernâme, Yeni Osmanlılar'ın önde gelen üyelerinden Ziyâ Paşa'nın Avrupa'ya kaçıp beş yıl yaşadığı dönemde (1867-1871) yazdığı ve esas hedefi sadrazam Âli Paşa ve yakın çevresi olan bir hicviyedir.¹² Ziyâ Paşa'nın devlette en

⁷ İskender Pala, Metin Akkuş, *Dîvan Edebiyatında Hiciv*, TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 17, s. 451; Yücebaş, *age.*, s. 182.

⁸ Köprülü, *age.*, s. 381.

⁹ Şairin hayâtı, eserleri ve ölümü için, bkz. Mustafa Safâî Efendi, *Tezkire-i Safâî*, Hazırlayan: Pervin Çapan, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2005, s. 114-124; İskender Pala, *Şâirlerin Dilinden*, L&M Yayıncılık, İstanbul 2003, s. 171-173; Belig, *age.*, s. 37-38; Çiftçi, *age.*, s. 446-454.

¹⁰ Bkz. Saim Sakaoğlu, *Bayburtlu Zihni*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1998.

¹¹ Bkz. Ebuzziyâ Tevfik, *Yeni Osmanlılar*, Hazırlayan: Şemsettin Kutlu, Pegasus Yayınları, İstanbul 2006.

¹² Bkz. Mustafa Apaydın, *Türk Hiciv Edebiyatında Ziyâ Paşa*, Kültür Bakanlığı, Ankara 2001; Ahmet Hamdi Tanpınar, *19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 2001, s. 303-305.

yüksek mevkileri işgal eden kişileri ağır sözlerle hicvedebilmesi de Avrupa’da kendini emniyette hissetmesi dolayısıyladır. Şüphe yok ki kendinden önceki heccavların akıbetini iyi bilmektedir. Avrupa’dan dönüşü Âli Paşa’nın ölümü üzerine olmuştur.

II. Abdülhamit devrinde bâzı devlet adamlarına yönelik hicivleriyle öne çıkan Şair Eşref ikinci sınıf bir devlet görevlisi olarak Anadolu’nun muhtelif yerlerinde çalışmıştır. Onun ifadesiyle “söz söylemenin memnû” olduğu bir devirde yazdığı hicivler sebebiyle hapse atılır. 1902 yılında tutuklandığında Gördes kaymakamıdır. Bir senelik cezasını çektikten sonra kendisini emniyete alabilmek için önce Kahire’ye, oradan Paris’e ve İsviçre’ye kaçar.¹³ Hem Şair Eşref hem de onun gibi o dönemde hicivlerinden dolayı yurtdışına kaçmak zorunda kalan Neyzen Tevfik, İstanbul’a II. Meşrutiyet’in ilanından sonra ancak dönebilmişlerdir.¹⁴

II. Meşrutiyet’in ilan edilmesinden önce sadece dört gazete yayınlanmaktayken, Hürriyet’in ilk iki ayında bu sayı iki yüze çıkmıştır.¹⁵ II. Abdülhamit döneminden bîzar olanlar hürriyet havasını daha ciğerlerine çekememişken İttihat ve Terakkî’nin yazarlara ve şairlere karşı tavrı karşısında eski devri arar hâle gelmişlerdir. Basın ikiye bölünecek ve İttihat ve Terakkî yanlıları “muvâfık” Hürriyet ve İtilâf Partisi’ni tutan gazete ve yazarlar da “muhalif” olarak adlandırılacaktır.¹⁶ Hürriyet ilan edilse de muhalif olana tahammülün olmadığı yerde iktidar kılıcını çekmekten çekinmez. Ferit Öngören’in, Talat Paşa’yı hicvetmeyeceğine dair Kur’an üstüne yemin ederek partinin verdiği aylık 1500 kuruşu kabul ettiğini söylediği Şair Hüseyin Kâmi¹⁷ İttihatçıları hicveden şiirlerinden dolayı Karaman’a sürülmüş ve orada öldürülmüştür. Cinâyeti kimin işlediği el’an bilinmemektedir. Kalem ehlinin siyasal kutuplaşmanın tarafı olmaya başladığı bu dönemde, İttihat ve Terakkî aleyhinde yazılar kaleme alan gazeteciler; Hasan Fehmi, Ahmet Samim ve Zeki Bey İttihat ve Terakkî fedâileri tarafından öldürülür.¹⁸ 20. yüzyılda daha onlarcasına şâhit olunacak gazeteci ve yazar cinâyetlerinin başladığı, sosyal ve siyasal yapıdaki değişimin hızlandığı bu dönemden itibaren de iktidardakileri hedef alan ve yazarlarının hapisle ya da sürgünle cezalandırıldığı hicviyeler yazılmaya devam etmiştir. Fakat eski devirlerde olduğu gibi bir hiciv şairinin yazdığı birkaç mısradan dolayı ceffel kalem öldürüldüğü devirler de geride kalacaktır.

¹³ Bkz. Alpay Kabacalı, *Şâir Eşref*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1983, s. 8; Şerife Çağın, *Bir Hiciv Ustası Şâir Eşref*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2007, s. 64.

¹⁴ Hilmi Yücebaş, *Neyzen Tevfik*, L&M Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 14 vd.

¹⁵ Ali Gevgilili, *Türkiye’de Yenileşme Düşüncesi, Sivil Toplum, Basın ve Atatürk*, Bağlam Yayınları, İstanbul 1990, s. 85.

¹⁶ Bkz. Emin Karaca, *Türk Basınında Kalem Kavgaları*, Bizim Kitaplar, İstanbul 2008, s. 39

¹⁷ Ferit Öngören, *Cumhuriyet’in 75 Yılında Türk Mizahı ve Hicvi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1998, s. 156.

¹⁸ Bkz. Alpay Kabacalı, *Tanzîmat’tan 12 Mart’a Türkiye’de Siyasal Cinayetler*, Gürer Yayınları, İstanbul 2007; Karaca, *age.*, s. 31; Mezkûr gazetecilerin öldürülüşünü belgesel roman olarak işleyen bir çalışma için, bkz. Hıfzı Topuz, *Özgürlüğe Kurşun*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2007.

Nef'î ve Ölümü

Nâimâ'nın söylediğine göre Nef'î, Erzurum Hasankale'de doğmuştur.¹⁹ Asıl adı Ömer'dir. İsmail Belîğ de Nef'î'den “Erzenu'r Rûmî Ömer Beg” diye bahseder.²⁰ İlk öğrenimini Hasankale'de yapan Nef'î eğitimini Erzurum'da sürdürmüştür. Genç yaşta şiir söylemeye başlayan Nef'î'nin ilk mahlası Zarrî yâni “zararlı”dır. Şiirlerini görüp beğenen Gelibolulu müverrih Âli ona Nef'î yâni “yararlı” mahlasını vermiştir. Kırım hanı Canıbek Giray Han, Nef'î'nin şiirdeki maharetini takdir etmiş ve onu o dönemde Celâlî isyanlarını bastırmakla görevli Kuyucu Murad Paşa'ya tanıtmıştır. Nef'î, Kuyucu Murad Paşa'nın desteğiyle Sultan I. Ahmed devrinde İstanbul'a gelmiş ve maden ve cizye mukata'acısı olarak çalışmaya başlamıştır.²¹

Türk şiirinde dilinin kılıcı en keskin şairlerin başında gelen aynı zamanda en büyük kaside üstadı kabul edilen Nef'î'nin kasidede nasıl bir üstad olduğunu Nedim bir şiirinde şöyle dile getirir:²²

Nef'î vâdî-i kasâ'idde suhen-perdazdur

Olamaz ammâ gazelde Bâki vu Yayhâ gibi

Nef'î İstanbul'da Sultan I. Ahmed (1603-1617), Sultan I. Mustafa (1617, üç ay), Sultan II. Osman (1618-1622), yeniden Sultan I. Mustafa (1622, 5 ay) ve Sultan IV. Murad (1623-1640) devirlerini yaşamıştır. Sultan Mustafa hâriç diğer padişahlara kasideler sunmuştur. Padişahlar yanında, devrin önde gelen devlet adamlarına da kasideler sunmuş ve karşılığında birçok hediye almıştır. Nef'î, en çok, 12 kaside sunduğu Sultan Murad için kaside söylemiştir.²³ Kasidelerinde IV. Murad'ı yere göğe sığdıramaz.²⁴

Sultan Murâd-i kâmrân efser-dîh ü kişver-sitân

Hem pâdişah hem kahraman sâhib-kırân-i Cem-haşem

Sezai Karakoç “Nef'î, IV. Murad ve atını öylesine büyük bir sanat gücüyle tasvir etmiştir ki, bu şiirlerdeki haşmet ve güç, bir nevi kozmik veya metafizik boyuta erişmiş gözükmetedir”²⁵ diyerek Nef'î'nin IV. Murad'a övgülerini övmüştür. Vasfî Mahir, Nef'î'nin kasidelerinde dalkavukluk ettiğini düşünenlere karşı çıkarak Nef'î'nin sanat gücünün ardındaki ruha işaret etmiştir: “Onun eserleri, falan veya filan padişaha kaside değil, Türk ruhu denen

¹⁹ Nâimâ Mustafa Efendi, *Nâimâ Târihi*, Cilt 3, Çev. Zuhuri Danışman, Zuhuri Danışman Yayınevi, İstanbul 1968, s. 1282.

²⁰ Belîğ, *age.*, s. 490.

²¹ Bkz. Metin Akkuş, *Nef'î Divânı*, Akçağ Yayınları, Ankara 1993; Abdülkadir Karahan, *Nef'î*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988; Halûk İpekten, *Nef'î, Hayâtı Sanatı Eserleri*, Akçağ Yayınları, Ankara 2007.

²² İpekten, *age.*, s. 81.

²³ İpekten, *age.*, s. 59.

²⁴ Akkuş, *age.*, s. 45 vd; Karahan, *age.*, s. 21 vd.

²⁵ Sezai Karakoç, *Edebiyat Yazıları III: Eğik Ehlamlar*, Diriliş Yayınları, İstanbul 1996, s. 69.

sonsuz denizin dalgalanışı ve sanat adlı güneşin ışığıyla renklerini canlandıırışıdır.”²⁶ Yahya Kemal’e göre bütün şairlerimiz arasında en güç bir lisanla teganni etmiş şair Nef’î olmasına rağmen milletimiz avam tabakasına kadar en ziyâde onu beğenmiş ve “Koca Nef’î! Baba adam! Cihangir gibi konuşuyor! Merd herif!” gibi sözlerle ona karşı hayranlığını ortaya koymuştur. Yahya Kemal, şaire hayranlığını ifade edenlerin, Nef’î’nin belîğ ve kapalı cümlelerini değil, tavrını, söyleyişini beğendiklerini söyledikten sonra “işte bu tavır ve söyleyiş o Selçuk ve Osmanlı Türkü’nün tam ayarındır” sözleriyle şairin tavır ve söyleyişindeki Selçuk ve Osmanlı Türkü karakterine dikkat çekmiştir.²⁷

Övmeye ve yermede üstad kabul edilen Nef’î övünmeye de övülecek derecede mâhirdir. Kendisini şairlikte öyle üstün görür ki, bütün âlem bir yana olsa kendi sözünden üstün söz söyleyebilecek ikinci bir şairin çıkmayacağını iddia eder. Bunları söylerken meşhur İran şairleri ile istihza etmekten geri durmaz:²⁸

Sözde nazîr olmaz bana ger olsa âlem bir yana
Pür-tumturak ü hoş-edâ ne Hafız’em ne Muhteşem
Hâkaaniyem ben Muhteşem yanımda ser-heng-i haşem
Hafız olur leb-beste dem hâmem idince zîr ü zem

Farsça divanındaki 4 numaralı kasidesinde fahriyeyi 25, medhiyeyi 10; 9 numaralı kasidesinde fahriyeyi 37, medhiyeyi 20; 12 numaralı kasidesinde ise fahriyeyi 45, medhiyeyi 10 beyit oluşturmaktadır. Ayrıca Farsça divanında yer alan bir şiirinde şair “Ben her şeye kâdir olan Allah’ın harikulâde yarattığı bir varlığım”²⁹ diyerek benliğine ne kadar düşkün olduğunu göstermiştir.

Ahmet Kabaklı da Nef’î için “Dünya sanatkârları içinde akıbeti en acıklı olanlardan biridir. Kargaşalık ummanında çalkalanan soysuz bir çağın kurbanıdır” diye söylemiştir.³⁰ Türk edebiyatında ölümü üzerinde en çok durulan şair hiç şüphesiz Nef’î’dir. Kaynaklar Nef’î’nin ölümüne yazdığı hicivlerin sebep olduğu konusunda ittifak içindedir. Nâimâ, Nef’î’nin Sultan Ahmed Han devrinde şiir ile şöhret bulup hükümdarları, vezirleri ve diğer devlet büyüklerini metheden lâtif kasideler yazarak meşhur olduğunu söylemektedir.³¹ Övdüğü devlet büyüklerinin yardımını gören Nef’î aynı zamanda dilinin kılıcını hazzetmediği ya da düşmanı olduğu devlet adamları için çekmekten çekinmemiştir. Hicivlerini topladığı Sihâm-ı Kazâ adlı eserinde Nef’î, babasından başlayarak devrin hemen bütün devlet büyüklerini, şairlerini

²⁶ Mehmet Kahraman, *Divan Edebiyatı Üzerine Tartışmalar*, Beyan Yayınları, İstanbul 1996, s. 319.

²⁷ Yahya Kemal, *Edebiyata Dâir*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 2010, s. 282.

²⁸ Halil Erdoğan Cengiz, *Divan Şiiri Antolojisi*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1972, s. 451.

²⁹ Mehmed Atalay, “Nef’î’nin Şiiri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 6, 1994, s. 26-27.

³⁰ Ahmet Kabaklı, *Türk Edebiyatı*, Cilt 2, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul 1978, s. 369.

³¹ Nâimâ Mustafa Efendi, *age.*, s. 1282.

sanatkarlarını “tîg-i zebân” adını verdiği o kan damlayan kalemiyle hicvetmiştir. Sadrazam Gürcü Mehmet Paşa, Ekmekçizâde Ahmet Paşa, Kemankeş Ali Paşa, Hafız Ahmed Paşa, Halil Paşa, Recep Paşa, Bâki Paşa hicvettiği devlet adamların başında gelir. Ayrıca Fırsatî, Geredeli Nigâr, Ganizâde Nâdirî, Nihâlî Çelebi, Dilkeç Ömer, Mantıkî, Veysî, Hâfız, Meşrebî, Ruhî, Azmizâde Hâletî, Fâ’izî gibi dönemin birçok şairi de Nef’î’nin hiciv oklarına hedef olmuştur.³² Nef’î’nin dilinden bizar olan şairler de Nef’î’ye aynı şekilde mukabele etmişlerdir. Nitekim Nef’î bir şiirinde muarızlarının kendisini hicvetmek için ittifak ettiklerini söylüyor:

İttifak edip bizi hicv etmeğe cem oldular

Tıflî Kafoğlu Nevî zâde hep oğlan uşak³³

Tıflî’nin de Nef’î için yazdıkları hem o dönemde Nef’î’ye düşmanlığın hangi noktalara geldiğini hem de şairlerin birbirlerinden kalemen intikam almak için her türlü küfre, hakarete ve iftiraya başvurduklarını göstermektedir:

Nef’î’yi rû siyehin niydüğünü hep bildik

Kendi çingânedir amma babası Kürd-i pelid

Şimdi bildirdi dahi âl-i Rasul’ün buğzun

Ulema düşmeni hınzîr Yezid ibn-i Yezid³⁴

Hicvedilen devlet adamları, şairler, âlimler Nef’î’nin dilinden öyle bîzâr olmuşlardır ki Kafzâde Fâizî’nin söylediği şu sözler bu yılgınlığı fevkalade güzel anlatmaktadır: “Nef’î adlı hiciv söyleyen şairin katli, dört mezhepte de zehirli engerek yılanını öldürmek gibi vâciptir.”³⁵

Nef’î birçok düşmanı olmasına rağmen bilhassa IV. Murad’ın iltifat ettiği, koruyup kolladığı bir şairdir. Hicivlerini söylerken şüphesiz ki padişah tarafından kollanmanın güvenine de sâhipti; fakat padişahın yakınına düşen bir yıldırım Nef’î’nin hazin sonunun başlangıcı olacaktır. Nâimâ, tarihinde bu vak’ayı şöyle anlatıyor: “Sultan Murad Han hazretleri hususî meclislerinde latifelerden hoşlanmakla bazen Nef’î’yi getirüp bazı hecvlerini dinlerdi. Hatta bir gün 1039=1629 senesinde Beşiktaş’ta padişah sultan Ahmed’in köşkünde Nef’î’nin Sihâm-ı Kazâ adlı hecv mecmuasına bakarken havada gök gürültüsü ve şimşek zuhur edip pâdişahın tahtı yakınına bir yıldırım düşünce mecmuayı pâreleyüp, o çeşit saçmalıklara bakmaktan tövbe edip, terbiye olsun diye de, Nef’î’yi olduğu memuriyetten azledip hecve de tövbe ettirmişlerdi.”³⁶

³² İpekten, *age.*, s. 72-73.

³³ Saffed Sıdkı, *age.*, s. 62

³⁴ Yücebaş, *age.*, s. 166.

³⁵ Tulga Ocak, “Ölümünün 350. yılında Nef’î”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2, 1985, s. 6.

³⁶ Nâimâ Mustafa Efendi, *age.*, s. 1282.

Bu olaydan sonra İbrahim Vehbî tarafından şu meşhur beyit söylenmiştir³⁷:

Gökden nazîre indi Sihâm-ı Kazâ'sına

Nef'î diliyle uğradı Hakkın belâsına

Nef'î, itibardan düşünce, ters dönen tâlihini bir şiirine şöyle konu edecektir:³⁸

Bu günden ahdüm olsun kimseyi hicvetmeyem illâ

Vereydün ger icâzet hicvederdüm baht-ı nâsâzı

Nef'î sürgüne gönderildiği Edirne'den yeniden İstanbul'a dönebilmek için IV. Murad'a kasideler sunmuştur. Sultan Murad'ın Edirne'ye gelişi üzerine sunduğu kasidede Nef'î, padişahın Edirne'ye gelişiyle Edirne'nin diğer şehirleri kışkandırdığını ve halkın gündüzünün Bayram, gecesinin de Kadir gecesine gibi olduğunu söyleyecektir.³⁹

Merhabâ ey pâdişâh-i âdil ü âlî-nijâd

Oldu teşrifinle şehr-i Edrine reşk-i bilâd

Devlet ü ikbâl ile Dârü's-selam olsun sana

Gerçi olmuş bir zaman ecdâdına Dârü'l cihâd

Gündüzü îd ü şebi Kadr oldu gûyâ halkının

Müjde-i teşrifin etdi dillerin ol denlü şâd

Kendisi de Murâdî mahlasıyla şiir söyleyen IV. Murad'a sunduğu kasideler Nef'î'nin affedilmesi ve İstanbul'da cizye muhasebeciliği ile görevlendirilmesi ile neticelenmiştir. Nâimâ'nın söylediği bir rivayete göre padişah müsaadesi ile İstanbul'a dönen Nef'î, bir vesile ile öfkelenildiği vezir Bayram Paşa'yı hicveder. IV. Murad bir mecliste "Nef'î, taze bir hicvin yok mudur?" diye sorar. Bunun üzerine Nef'î, Bayram Paşa için yazdığı hicvi padişaha verir. Padişah okuyup beğenir ve Bayram Paşa'ya Nef'î'nin yazdıklarını gösterir. Bayram Paşa'nın Nef'î'nin katli isteğini padişahın kabul etmesi üzerine Nef'î idam edilir.⁴⁰

Nâimâ, "Müverrih böyle yazmıştır ama halk arasında meşhur olan şöyledir" diyerek bir başka rivayeti aktarıyor: Bu rivayete göre IV. Murad hususî meclisinde Nef'î'ye "Bayram paşayı hicv eyle!" diye ısrar ediyor. Nef'î, padişahın isteğini yerine getirince Bayram Paşa bunu duyuyor ve padişahın huzuruna gelerek, "Bu hicivden sonra halk arasında benim ırzım ve mevkiim kalmadı. Padişahım, ol habisin katline izin ihsan eyle!" diye ısrarla yalvarıyor ve padişah da Nef'î'nin katline izin veriyor. Nâimâ, bu hikayenin aslı olmadığını, müverrihin

³⁷ İpekten, *age.*, s. 61.

³⁸ İpekten, *age.*, s. 61.

³⁹ Karahan, *age.*, s. 54.

⁴⁰ Nâimâ Mustafa Efendi, *age.*, s. 1282.

sözlerinin doğruya daha yakın olduğunu söylüyor. “Çünkü” diyor Nâimâ, “vezirleri hecv etmeğe müsaade etmek, padişahlara yakışmaz.”⁴¹

Nef’î’nin akıbeti üzerine bir başka rivayet Muhibbî tarafından dile getirilmiştir. Hulâsatü’l-eser adlı eserinde Muhibbî, Bayram Paşa’nın Nef’î’nin hicvine karşı devrin genç şairlerinden Nâ’ilî’ye onu hicveden bir şiir yazdığını, bunu bir toplantıda Nef’î’ye verip okuttuğunu, Nef’î’nin şiiri okuduktan sonra kağıdı Bayram Paşa’nın yüzüne fırlattığını ve bu hakarete çok kızan paşanın da şairi öldürttüğünü yazıyor.⁴²

Fuad Köprülü ise Nef’î’nin ölümü üzerine bu rivayetlerin dışında başka bir ihtimalin varlığından söz etmiştir. Köprülü, eski mecmualarda IV. Murad aleyhinde çok ağır bir suçlama içeren bir şiirin var olduğunu söyledikten sonra, “eğer bu kıt’a hakikaten Nef’î’ye ait ise yahut Nef’î’ye ait olmamakla beraber düşmanları tarafından ona isnat edilerek, padişaha gösterilmişse, şairin katlinde asıl bunun müessir olduğu muhakkaktır” diye söylemektedir. Köprülü’ye göre bu ihtimâli kuvvetlendiren en mühim nokta şöyledir: “Nef’î o zamana kadar birçok vezirleri, sadrazamları hicvetmiş, fakat bunlar hiçbir zaman onun katlini intaç etmemişti; IV Murad o kadar sevip takdir ettiği büyük şairi, bir vezirin hatırı için fedâ etmezdi. Ona yapılacak ceza vaktiyle de birkaç defalar olduğu gibi, nihayet bir azilden, en fazla bir nefiyden ibaret kalırdı. Binâenaleyh bu meselede doğrudan doğruya padişahın müessir olduğunu ve bunun da ancak kendisi aleyhine yazılmış bir hicivden ileri geldiğini kabul etmek daha makûldur. Tarihî menbaların bu son meseleden hiç bahsetmeyerek başka rivayetlerle iktifâ etmeleri de bu mülâhazamızı te’yit edecek mâhiyettir.”⁴³

Abdülkadir Karahan, Raif Yelkenci’de Nef’î’ye mâledilen ve IV. Murad için çok ağır bir ithamın yer aldığı bir kıt’a gördüğünü söylemekte ve “bu dörtlük eğer gerçekten onun tarafından yazılmış ve padişahın kulağına kadar götürülmüşse, herhalde, boğdurulmasının asıl sebebi bu olmalıdır” demektedir. Bununla birlikte Karahan, bu görüş için kesindir hükmünü vermemekte ve sadece böyle olabilir, diyerek konuya ilişkin şerhini düşmektedir.⁴⁴

Ne Köprülü ne de Karahan IV Murad’ı hicveden bu şiiri nakletmemişlerdir. Tulga Ocak ise Nef’î’nin ölümüne dair daha farklı bir görüş öne sürmektedir. Ocak, bu kıt’anın bir başka kaynaktan eline geçtiğini ve ifade ve üslûp bakımından Nef’î’nin şiirlerine çok benzediğini söylemektedir. IV. Murad’ın çok sevdiği, özel meclislerine aldığı, koruyup kolladığı Nef’î’yi Bayram Paşa’nın hatırı için öldürtmesinin uzak bir ihtimal olduğunu söyleyen Ocak, şairin, IV. Murad’a yazılmış bir hiciv dolayısıyla öldürülmüş olma ihtimalinin daha akla yakın olduğu

⁴¹ Nâimâ Mustafa Efendi, *age.*, s. 1283.

⁴² İpekten, *age.*, s. 63.

⁴³ Köprülü, *age.*, s. 334.

⁴⁴ Karahan, *age.*, s. 10.

fikrindedir. Ocak'ın naklettiğine göre Nef'î'nin yazdığı ya da düşmanları tarafından Nef'î'ye isnat edilen şiir, İstanbul Üniversitesi Yazma Divanlar Kataloğuna geçmemiş Süleymaniye Kütüphanesi M. Arif - M. Murâd Kitaplığı 246 no.da kayıtlı, 1063'de Diyarbakır'da istinsah edilmiş bir Nef'î divanı nüshasının başında "Hicv-i Nef-î bâ-ibram-ı Sultan Murad ve sebeb-i katleş" başlığını taşıyan "anlar da bundan" redifli şiirdir. Ocak'a göre bu hiciv kıt'asının ifade kusurları, bu kıt'anın hiciv ustası Nef'î'ye ait olma ihtimalini zayıflatmaktadır.⁴⁵ Nef'î'nin katline sebep olma ihtimali olan şiir şöyledir:

Yeniçeri ağası ahz ü atası
Bir hoş duâsı anlar da bundan

Kızlar ağası yüzler karası
Hakkın belâsı anlar da bundan

Müftî Efendi fetvâ menendi
... derd-mendi anlar da bundan

Sahib-hilâfet oldu dü âfet
Kuzgun kıyâfet anlar da bundan

Nef'î vefâdır şi'riyle nâdir
Ol puşt-kâfir anlar da bundan⁴⁶

İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi T.Y. 5551'de kayıtlı Nef'î divanı nüshasının başında aynı şiir başlıksız ve biraz farklı bir muhteva ile yer almaktadır.⁴⁷

Gümrük emîni fakrın muîni
Hakkın yakîni anlar da bundan

Pâşâ-yı kapûdan bul hayr u ihsân
Ol ziyâde cân anlar da bundan

Sâhib-ziyâfet kuzgun kıyâfet
Ol merd-i afet anlar da bundan

⁴⁵ Ocak, *agm.*, s. 7.

⁴⁶ Çiftçi, *age.*, s. 361.

⁴⁷ Ocak, *agm.*, s. 7.

Nef'î'ye himmet hâil nühûset
Şeytana minnet anlar da bundan⁴⁸

Bu şiirlerin Nef'î'ye ait olma ihtimali varsa da, bu düşük bir ihtimaldir. Çünkü bu mısralar Yahya Kemal'in sözleriyle “yaradılışı coşkun, nâtıkası revân”⁴⁹ bir şair olan Nef'î'nin kaleminden çıkmayacak kadar zayıftır. Her ne sebeple olursa olsun şairin katline ferman veren IV. Murad'dır. İsmail Belîğ de “bin kırk senesinde tîg-i gazab-ı pad-şâhile katl olındı”⁵⁰ diye yazmıştır. Fakat IV. Murad'ın, bu mısralar Nef'î'ye isnat edilmiş olsa bile, böyle mısralar için Nef'î gibi devrinin en büyük şairinin katline ferman vermesi, bize, hakikatten uzak bir ihtimal olarak görünmektedir. Ancak öldürülme sebebi şüpheden uzak bir biçimde bellidir; kaynaklarda Nef'î'nin ölüm tarihi üzerinde tıpkı ölüm sebebi gibi farklı bilgiler olsa da ölümüne düşürülen tarihler Nef'î'nin 1044 senesinde hicivleri sebebiyle öldürüldüğünü göstermektedir.⁵¹

Geçti Sihâm-ı Kazâ

*

Nagehân geldi bir eksikli, dedi târihin

Ah kim kıydı felek Nef'î gibi üstâda

*

Katline oldu sebep hicvi hele Nef'î'nin

Sonuç

Divan edebiyatının en büyük kaside şairi kabul edilen Nef'î'nin Türk hiciv edebiyatının da zirve isimlerinden biri olması dikkate değer bir meseledir. Sadece Nef'î değil hemen bütün hiciv şairleri zaman zaman devletlûlara kaside sunmuştur. Bu durum şüphesiz ki Osmanlı'da siyasal yapının sadece hicviye yazan bir şaire hayat hakkı tanımamasından ileri gelmekteydi. Şairlerin de devlet adamlarının hâmilîğine ihtiyacı vardı. Nef'î'nin öldürülüşü ile neticelenen olaylar Osmanlı'da herhangi bir devlet adamına yönelik muhalif sözü ve o sözün sahibinin pozisyonunu anlamak açısından önemlidir. Devlet adamlarına kaside sunan şair için câize ihsan edilen, hiciv söyleyen içinse idama kadar varan cezaların olduğu Osmanlı'da, bilhassa 19. yüzyılda siyasal yapıdaki değişimle beraber sanatçılar ve âlimlerle devletlûlar arasında varolan

⁴⁸ Çiftçi, *age.*, s. 361.

⁴⁹ Yahya Kemal, *age.*, s. 259.

⁵⁰ Belîğ, *age.*, s. 490.

⁵¹ Saffed Sıdkı, *age.*, s. 9; Köprülü, *age.*, s. 335; Çiftçi, *age.*, s. 362.

patronaj ilişkisi de değişmeye başlamıştır. Bu değişimde batıda yaşanan siyasal gelişmelerin ve Osmanlı'nın batı ile temasının artmasının etkisi büyüktür.

Ümit Yaşar, 1984'te yayınladığı hicivlerine yazdığı önsözde “Zor iştir şairlik, hele hiciv şairliği. Hatalı bir devlet adamını ya da ünlü ve güçlü bir politikacıyı en açık, en vurucu bir biçimde hicvedebilmek için şairliğin, hazırcevaplığın ve zekanın yanı sıra yürek ister her şeyden önce” dedikten sonra şöyle devam eder: “Ben, hiciv şairi Ümit Yaşar, bugün yaşıyorsam, bu önsözü yazıyorsam, bu kitabı yayınlıyorsam, öldürülmemişsem, diyardan diyara sürülmemişsem; bu da, yaşadığım çağın onuru ve yıllardır hicvettiğim devlet adamlarının yüz akıdır.”⁵² Ümit Yaşar'ın bu sözleri yazdığı günlerde yaşıyor olması iktidar sâhiplerinin bir lütfu mudur? Şüphesiz ki değil. İktidardakilerin muhalif kalemlere tahammülsüzlüğü günümüzün açık toplumları da dâhil her devir için geçerlidir. Siyasal yapı değişse bile gücün iktidarı tarih boyunca değişmemiştir. Değişen, zamanın ruhuna göre cezalandırmanın yöntemidir. İktidardakiler her devirde muvafıkları desteklerken muhaliflerin kalemini kırmaya müheyya olmuşlardır.

Kaynaklar

- Abdülkadiroğlu, Abdülkerim, *İsmail Belîğ. Nu'hbetü'l Âsâr Li- Zeyli Zübdeti'l- Eş'âr*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999.
- Apaydın, Mustafa. *Türk Hiciv Edebiyatında Ziyâ Paşa*, Kültür Bakanlığı, Ankara 2001.
- Atalay, Mehmed, “Nef'î'nin Şiiri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 6, 1994, s. 24-40.
- Beyatlı, Yahya Kemal, *Edebiyata Dâir*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 2010.
- Cengiz, Halil Erdoğan, *Dîvan Şiiri Antolojisi*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1972.
- Çağın, Şerife, *Bir Hiciv Ustası Şâir Eşref*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2007.
- Çapan, Pervin, *Mustafa Safâyî Efendi. Tezkire-i Safâyî*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2005.
- Çiftçi, Cemil, *Maktul Şâirler*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1997.
- Danışman, Zuhuri, (Çev.) *Nâimâ Mustafa Efendi. Nâimâ Târihi*, Cilt 3, Zuhuri Danışman Yayınevi, İstanbul 1968.
- Gevgilili, Ali, *Türkiye'de Yenileşme Düşüncesi, Sivil Toplum, Basın ve Atatürk*, Bağlam Yayınları, İstanbul 1990.
- Gökyay, Orhan Şâik, *Molla Lûtfî*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987.

⁵² Ümit Yaşar Oğuzcan, *Taşlamalar Hicivler I*, Özgür Yayınları, İstanbul 2004, s. 10.

- Gökyay, Orhan Şâik, *Seçme Makaleler 2*, İletişim Yayınları, İstanbul 1997.
- İnalçık, Halil, *Şâir ve Patron*, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2003.
- İpekten, Halûk, *Nef'î, Hayâtı Sanatı Eserleri*, Akçağ Yayınları, Ankara 2007.
- İsen, Mustafa, *Latîfî Tezkiresi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.
- Kabacalı, Alpay, *Tanzîmat'tan 12 Mart'a Türkiye'de Siyasal Cinayetler*, Gürer Yayınları, İstanbul 2007.
- Kabacalı, Alpay, *Şâir Eşref*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1983.
- Kabaklı, Ahmet, *Türk Edebiyatı*, Cilt 2, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul 1978.
- Kahraman, Mehmet, *Dîvan Edebiyatı Üzerine Tartışmalar*, Beyan Yayınları, İstanbul 1996.
- Karaca, Emin, *Türk Basınında Kalem Kavgaları*, Bizim Kitaplar, İstanbul 2008.
- Karahan, Abdülkadir, *Nef'î*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988.
- Karakoç, Sezai, *Edebiyat Yazıları III: Eğik Ehramlar*, Diriliş Yayınları, İstanbul 1996.
- Kortantamer, Tunca, "Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Osmanlı Dönemi Türk Mizahının Kısa Bir Tarihi", *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt 11, Ankara 2002, s. 605-621.
- Köprülü, Fuad, *Dîvan Edebiyatı Antolojisi*, Yayına Hazırlayan: Ahmet Mermer, Akçağ Yayınları, Ankara 2006.
- Kutlu, Şemsettin, *Ebuzziyâ Tevfik. Yeni Osmanlılar*, Pegasus Yayınları, İstanbul 2006.
- Kutluk, İbrahim, *Kınalızâde Hasan Çelebi. Tezkiretü's Şuarâ*, Cilt II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989.
- Metin Akkuş, *Nef'î Dîvânı*, Akçağ Yayınları, Ankara 1993.
- Ocak, Tulga, "Ölümünün 350. yılında Nef'î", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1985, C. 3, S. 2, s. 1-20.
- Oğuzcan, Ümit Yaşar, *Taşlamalar Hicivler 1*, Özgür Yayınları, İstanbul 2004.
- Öngören, Ferit, *Cumhuriyet'in 75 Yılında Türk Mizahı ve Hicvi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1998.
- Pala, İskender, *Efsâne Güzeller*, Kapı Yayınları, İstanbul 2008.
- Pala, İskender, Metin Akkuş, "Dîvan Edebiyatında Hiciv", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 17, s. 450-452.
- Pala, İskender, *Şâirlerin Dilinden*, L&M Yayıncılık, İstanbul 2003.
- Pala, İskender, *Şiirler Şâirler Meclisler*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1999.
- Sakaoğlu, Saim, *Bayburtlu Zihni*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1998.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi, *19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 2001.
- Topuz, Hıfzı, *Özgürlüğe Kurşun*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2007.

Turan, Şerâfettin, *Türk Kültür Târîhi*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2002.

Yücebaş, Hilmi, *Neyzen Tevfik*, L&M Yayıncılık, İstanbul 2004.

Yücebaş, Hilmi, *Hiciv ve Mizah Edebiyatı Antolojisi*, L&M Yayıncılık, İstanbul 2004.

Ahmet Midhat Efendi'nin Macera Romanlarında İntikam

Revenge in Ahmet Mithat Efendi's Adventure Novels

Nebahat Yusoğlu*

Özet:

Türk Edebiyatı'nın ilk romancılarından biri olan Ahmet Midhat Efendi eserlerini halka okutma kaygısı taşıdığından halkın beğeni ve zevkine hitap eden romanlar kaleme almıştır. Okuyucularını eğitmek isteyen Ahmet Midhat, "intikam" temasını kötü kahraman ile iyi kahramanın arasındaki gerilimi besleyerek romanı hem daha sürükleyici hale getirmek hem de kötülerini cezalandırarak adaletin tecelli ettiğini göstermek için kullanmıştır. Şüphesiz onun bu düşüncesinde mensup bulunduğu dünya görüşünün büyük etkisi vardır. Bu çalışmada Ahmet Midhat Efendi'nin romanlarından hareketle o dönem insanının hayata, adalete ve intikam duygusuna bakışı irdelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Macera romanları, Ahmet Midhat Efendi, İntikam, Kaçma-kovalamaca, İlahi adalet, Eğitim.

Abstract:

Ahmet Midhat Efendi is one of the first novelists of Turkish literature. He was keen to have his novels read by a wide public, therefore he wrote novels which appealed to the general public. He used the theme of revenge to emphasise the tension between the good and evil hero. By punishing the evil hero he wanted to show that divine justice takes place. Ahmet Midhat Efendi's novels give a glimpse of how his generation looked upon revenge, justice and life.

Keywords: Ahmet Midhat Efendi, Novel, Revenge, Pursuit, Divine justice, Education.

* Dr. Nebahat Yusoğlu, Araştırmacı, İstanbul.
nebahatdalga@hotmail.com

Türk Edebiyatı'nda pek çok yönden öncü olan Ahmet Midhat Efendi, devrinde Batı Edebiyatı'ndaki roman türü ile ilgili gelişmeleri yakından takip etmiştir. Tür ve teknik olarak ilhamını Batı Edebiyatı'ndan almasına rağmen geleneksel tahkiye biçimlerinden ve orta oyunu, meddah gibi Türk Tiyatrosu'nun konu ve motiflerinden yararlanan yazar, bu şekilde Osmanlı okuyucusunun tercihlerini ve beğenilerini eserlerine yansıtmıştır. Her açıdan içinden çıktığı topluma sahip çıkan, onu reddetmeyip ona yeni bir ufuk kazandırarak ileriye taşımayı hedefleyen Ahmet Midhat, romanlarında bir anlamda Türk halkının hayata bakış açısını, tefekkürünü ve olayları muhakeme edişini aksettirmiştir. Bir Türk gibi hissedip, duyup düşünerek Batılı bir türde eser vermesi henüz tam manasıyla kendisini ifşa edememiş, içine kapalı bir toplumun iç dinamiklerini kaleme alması, o dönemin insanını anlayıp tanımlamamız adına değerli bir çabadır.¹ Bu çalışmanın amacı da Ahmet Midhat Efendi'nin romanlarındaki "intikam" motiflerini niçin ve nasıl kullandığını tespit ederek Türk halkının ve onun sahip olduğu medeniyetin "intikam" ve onun çağrıştırdığı diğer meselelere yaklaşımını tespit etmektir.

I. Roman Tekniği Olarak İntikam Teması

Ahmet Midhat Efendi'nin romancılık anlayışına göre yazar, romanda gerçek dünyadaki havadisleri anlatmalıdır. "Roman her günkü müşâhedât-ı tabiye derecesinde sade olmalıdır. Fakat mevzuu âlî ve tafsilatı karinin intifâ'-ı sahihlerini mucip olacak derecelerde müfid bulunmalıdır."² düşüncesinden hareketle yazar, günlük hayatta yaşanan konuları anlatmak ister. Bu açıdan "intikam" da "intikam alma" isteği de gerçek hayatın bir parçasıdır. Hakkının yenildiğini, ezildiğini, kendisine ait olanın elinden gasp edildiğini düşünen herkes

¹Yazarın eserlerindeki bu çabayı Nüket Esen şu sözlerle ifade eder: "Ahmet Midhat'ın birçok eserinden 19. yüzyıl Osmanlı kimliğindeki Doğu/Batı ikilemini şiddetle hissettiği meydana çıkar. İçinde büyüdüğü ve yaşadığı medeniyette gördüğü aksaklıklara çare bulmaya çalışırken bu medeniyeti devamlı savunan, ama aynı zamanda Batı medeniyetine duyduğu merak ve hayranlığı da ortaya koyan bir yazardır. (...) Batı'da hayran olduğu, onu cezbeden bir şeyler vardır; dikkati bir kere Batı'ya yönelmiştir. Ama kendi kültürüne de sahip çıkar. Yalnız artık kendi kültüründe neyi savunmak ihtiyacını duyuyorsa bunu Batı ile karşılaştırarak yapar." *Modern Türk Edebiyatı Üzerine Okumalar*, İletişim Yayınları, İstanbul 2006, s. 17.

² *Haydut Montari, Diplomalı Kız, Gürcü Kızı Yahut İntikam, Rikaldı Yahut Amerika'da Vahşet Âlemi*, Türk Dil Kurumu, Ankara 2003 s. 6. Yazarın eserlerindeki bu çabayı Nüket Esen şu sözlerle ifade eder: "Ahmet Midhat'ın birçok eserinden 19. yüzyıl Osmanlı kimliğindeki Doğu/Batı ikilemini şiddetle hissettiği meydana çıkar. İçinde büyüdüğü ve yaşadığı medeniyette gördüğü aksaklıklara çare bulmaya çalışırken bu medeniyeti devamlı savunan, ama aynı zamanda Batı medeniyetine duyduğu merak ve hayranlığı da ortaya koyan bir yazardır. (...) Batı'da hayran olduğu, onu cezbeden bir şeyler vardır; dikkati bir kere Batı'ya yönelmiştir. Ama kendi kültürüne de sahip çıkar. Yalnız artık kendi kültüründe neyi savunmak ihtiyacını duyuyorsa bunu Batı ile karşılaştırarak yapar." *Modern Türk Edebiyatı Üzerine Okumalar*, İletişim Yayınları, İstanbul 2006, s. 17.

intikam alabilir. Yazar, bu ilgi çekici temayı özellikle hareketli ve tansiyonu yüksek macera romanları içerisinde yerleştirerek okuyucunun dikkatini çeker. Bir anlamda “intikam” onun için romanını okutabilmenin, onu daha heyecanlı hale getirmenin bir aracıdır. Bu düşüncede yazarın, sıkı bir takipçisi olduğu Fransız Edebiyatı’nın edebî ve popüler romanlarını kendisine örnek alarak o türün özelliklerine uygun romanlar yazmasının da büyük payı vardır. Romantik edebiyatın, sıkça kullandığı tarihî olaylarla birlikte, konusu uzak ülkelerde geçen macera romanları yazarak “bireyin hürriyetini ve insanın tecrübelerini” merkeze almasından etkilenen Ahmet Midhat Efendi, bu ilhamla ilk romanlarını kaleme almıştır. İlk romanı *Hasan Mellah*’ın büyük ilgi görmesi onda başarılı olduğu duygusunu uyandırdığından bu yolda birçok tarihî macera romanı daha kaleme alır. Bu macera romanlarının vaka kurgusuna dikkatle bakarsak olayların hep bir intikam hikâyesi ile başladığını görürüz. Roman kahramanı babasını öldüren ve sevdiği kadını kaçırmak ona işkence yapan veya onu zorla elde etmeye çalışan kötü kahramandan intikamını almaya çalışır. Bunun için geniş bir coğrafya içerisinde farklı isim ve kılıklarla kötü kahramanı takip eder ve en sonunda onu, tüm suçlarını ortaya döküp teşhir ederek cezalandırır. Kötü kahramanların güçlerini daha çok kadınlar üzerinde göstermeleri kolektif şuurda kadının mahiyeti itibari ile bir adak, kurban gibi görülmesinin yanında kadınların hem daha aciz olmaları hem de sevdikleri erkekleri peşlerinden sürüklemeye güçlerinden kaynaklanır. Takip sırasında karşılaşılan yeni insanlar ve onların hikâyeleri romanın dinamik ve sürükleyici olmasına hizmet eder. Böylelikle iç içe halkalar şeklinde olaylar genişleyerek roman içerisinde yeni iç hikâyeler yerleştirilebilir.

Sevgiliye ulaşmak için aşılması gereken engellerin büyüklüğü ve çokluğu hem duyulan sevgiyi sınamaya yardımcı olur hem de kahramanın akıllığını ve becerikliliğini daha çok ortaya çıkarır. Ahmet Midhat’ın macera romanlarını daha yakından incelersek intikam teması etrafında oluşturulan şablonu daha iyi anlarız:

Hasan Mellah ve Cuzella

Hasan Mellah adlı romanda, vaka Denizci Hasan’ın babasının öldürülmesi üzerine inşa edilir. Fas’ta ülkesini modernleştirmek isteyen Sidi Osman, çıkan bir isyan sırasında öldürülür. İspanya’da denizcilik eğitimi alan oğlu Hasan, ise babasının intikamını almak için Fas’a giderek babasının katillerinden Yakup Bin Deca’yı evinde öldürür. Ancak isyanın kışkırtıcılarından Dominico Badia’yı elinden geçirir. Deca’nın adamlardan kaçarken korsanlara tutsak düşen Hasan, Cartenega şehrinde onlardan kurtulur. Bu şehirde evine sığındığı Cuzella’ya aşık olur. Ancak Cuzella’nın babası, kızını Hasan’ın babasını öldüren

eşkîya çetesinin başı olduğunu öğrenince onların planlarını mallarına göz diktikleri Hüseyin Bey’e haber verir. Hüseyin Bey neden kendisine yardım ettiğini sorunca şunları söyler:

“Bu haydutlar elinde mağlup ve makhur olanların intikama kudretleri yok ise o kudret bende vardır. Ben onların intikamını alırım. Benim de kendi elimde kendi intikamımı almak kuvveti yoktur. Fakat Allah ona da muktedir olanı yaratır.”³

Hüseyin Fellah da iyilik borcunu ödemek için İstanbul’a gider. Şehlevend’i düşmanlarından korumaya çalışırken kürek mahkûmluğu cezasına çarptırılan Ömer’i kurtararak onun düşmanlarından intikamını almasını sağlar. Ömer ve Şehlevend daha sonra evlenerek Cezayir’e yerleşirler.

Süleyman Musli ve Maria

Süleyman Müslî romanında da yazarın diğer romanlarında olduğu gibi (tıpkı yazarın kendisi gibi) akıllı, tedbirli ve uyanık bir kahramanın, sevdiği kadına ulaşmak için aştığı zorlu engeller, tarihî bir doku içerisinde işlenir. Roman kahramanı Süleyman, Hasan Mellah gibi işe önce babasının intikamını almakla başlar. Babasının en yakın adamı ve aynı zamanda katili olan Osman Şemri’nin yanında çalışarak onun gerçek yüzünü Musul Emiri’ne gösteren Süleyman, böylece onun öldürülmesini sağlar. Daha sonra Haçlı ordusuna karşı savaşan Müslüman gönüllülere katılırsa da savaşta esir düşerek Hristiyanların arasında köle olarak yaşamaya başlar. Milliyetini unutmayan Süleyman, bir yandan Müslümanlar için casusluk yaparken diğer yandan Mariya Kontanse adlı bir kızı sever. Kendisinin yaptıkları öğrenilince sevdiği kıza bir Müslüman’ı sevdiği için penitans cezası uygulanır. Toprağa gömülerek açlık ve susuzluk içinde ölüme mahkûm edilen Mariya’yı ölümden Haşhaşiler kurtarır. Onu, Alamut Kalesi’ne sahte cennetlerine götürürler. Süleyman, Mariya’nın o kalede fuhşa sürüklendiğini düşünerek ondan soğusa da onun başına bu işlerin kendisi yüzünden geldiğini düşünerek sorumluluk duyar ve onu kurtarmak için yollara düşer. Alamut Kalesi’ne giderek burada Hasan Sabbah’ın varislerinden Şeyhülcebel’in hizmetine girer. Mariya’nın hürriyetine karşılık Şeyhülcebel’in bir zamanlarki gençlik aşkı Bizans imparatoriçesi Margeret’i Alamut’a getirir. Daha sonra Mariya’yı alarak Konya’da yaşamaya başlar. Ancak Şeyhülcebel onların peşlerini bırakmayınca Kürt aşiretleri ve Şeyhülcebel’in oğlu ile işbirliği yaparak Şeyhülcebel’i devirir. Burada sorumluluk ve intikam duygularının bir gencin hayatındaki itici gücünü görürüz.

İsmail Azmi ve Anj

³ *Hüseyin Fellah, Ahmet Midhat Efendi*, hzl. Fatih Andı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 232

Hayret romanında polisiye ve macera türlerinin iç içe geçtiğini görürüz. Mösyö Sanco adında bir hokkabazın evlatlığı olan Anj ile kumpanyasında çalışan İsmail Azmi'nin Paris'teki mutlu hayatları, farklı yerlerde farklı kimliklerle dolandırıcılık ve sahtekârlık yaparak yaşayan Lord Charles Hoogen'ın, Anj'a musallat olmasıyla bozulur. Anj'ı iki defa kaçıran ve en sonunda onu bir Brehmen tapınağında öldüren Lord'dan intikam almak isteyen İsmail Azmi, bunun için hokkabazlık mesleğinin imkânlarından yararlanır. Lord'un farklı ülkelerde Karlos Melkan, Alexandre Fonhac gibi isimler kullanarak ticarî ahlaksızlık yaptığını ve etrafındaki insanlara büyük zararlar verdiğini öğrenen İsmail Azmi, son kurban Prenses Mihriban'a yardım etmek ister. Prenses Mihriban'la evlenmek için kendisine Amerikalı elmas tüccarı Sarpson kimliğini seçen Lord'un bir katil olduğunu tüm Napoli halkına hokkabazlık gösterileri sırasında duyurur. Ardından kaçan Lord'u yakalayarak adaletle teslim eder. Lord Charles Hoogen sonunda yaptığı kötülüklerden dolayı intihar eder. İsmail Azmi de Müslüman olan Prenses Mihriban'la evlenerek ödülünü alır. Burada Ahmet Midhat'ın sanata ve marifete değer verdiğini, bu şekilde intikamın bir çeşidi olan teşhirden yararlandığını görürüz.

Buraya kadar incelediğimiz romanlarında görüldüğü gibi yazar, macera romanlarında intikamın alınması sırasında kendisine has bir yol takip eder.

Kıskaca alma

Ahmet Midhat Efendi, macera romanlarında öfkeyle kalkıp zararlı oturan fevri karakterlerden pek hoşlanmaz. Onun karakterlerinin en büyük özelliği sabırlı ve akıllı olup planlı hareket etmeleridir. Bu sebeple intikamlarını da aceleye getirmezler. Yazar, daha çok düşünen, ağırbaşlı, bir işi her yönden enine boyuna ölçüp tartan karakterlerden hoşlanır. Bunun için onun kahramanları “intikam soğuk yenen bir yemektir” sözünü doğrularcasına birden bire harekete geçmek yerine yavaş yavaş kısıp daraltarak kötü kahramanı ele geçirirler.

Yıldırma veya gözdağı verme

Yazar, kimi zaman romanlarında kötü kahramanı uyarmak, onu yaptığından vazgeçirmek için yıldırma yolunu seçer. *Zeyl-i Hasan Mellah* romanında Hasan, kötülüklerine devam eden Dominico'ı yaptıklarından vazgeçirmek için bir gece, tıpkı Hasan Sabbah'ın adamlarının yaptığı gibi, Dominico'nun yatağının kenarına bir hançerli mektup bırakır.⁴ İyi

⁴ Yazar, Haşhaşilerin mürit kazanmak veya istediklerini yaptırmak için kullandıkları bu hançerli mektup olayından çok etkilenmiştir. Öyle ki bu motifi Haşhaşiler'i anlattığı *Süleyman Müslî* romanı dışında da pek çok romanında kullanmakta sakınca görmemiştir. Haydut Montari romanında Montari lakabıyla Andrea, Giorgino'ya

kahraman bu şekilde düşmana çok güçlü olduğu izlenimini vererek ona geri adım attırmaya çalışır.

Teşhir

Ahmet Midhat, intikamın alınmasında yapılan kötülüklerin teşhir edilmesini bir anlamda ders verme adına gerekli görür. Bu şekilde müdahil yazar olarak hem olayların içyüzünü açıklama hem de yorumlama fırsatını kaçırmaz.

Yüzleşme veya mahkeme

Yazar, hakkın yerini bulması için mahkemeye inanır. Mahkemenin olmadığı yerde ise kahramanları birbirleri ile yüzleştirir. *Hasan Mellah* romanında Dominico Hasan’la yüzleştirilirken *Hayret* romanında Lord Hoogen Paris’te yakalanarak adalete teslim edilir.

Cezalandırma

Ahmet Midhat Efendi’nin romanlarında “intikam” bir yönüyle ferdi, diğer yönüyle ise cemiyeti ilgilendirir. Yazar, ferdin kendisini ilgilendiren hususlarda affedici olmasını isterken cemiyete ait hususlarda aynı hoşgörüyü göstermez. Bu sebeple romanın sonunda kötüler mutlaka cezalarını çekerler. Onun romanlarında “intikam” kötülerin cezasını çekmesi anlamına gelir. Aslında yazara göre intikam almak kötü bir şeydir. İntikam alma hakkı, ancak mecbur kalınırsa kullanılmalıdır. Hatta mümkünse affedilmelidir. *Dürdane Hanım* romanında roman kahramanı kendisini hamile bırakan ve kendisiyle evlenmeyerek kötü duruma düşüren Mergup Bey’den intikam alırsa çok kötü birisi olacağını düşünür. *Hasan Mellah* romanında ise roman kahramanı kendisinden af isteyen can düşmanını affetmeyi uygun görür. Burada roman kahramanlarının genellikle kendi intikamlarını almak istememelerinin temelinde insana karşı geliştirilen hoşgörü ve sevgi felsefesinin varlığını görürüz. Allah’ın affedici olması ve kullarına affetmeyi tavsiye etmesi, Osmanlı aydınının zihnini besleyen İslamî bilgi kaynaklarında ve tasavvufî öğretilerde sıkça kullanılması ve “edenin bulacağı” fikri çoğu zaman insanımızı, kendisine yapılan kötülüğü unutma ve affetme temayülüne sevk etmiştir. Yazar, bu sebeple çoğu zaman kendisine yapılan kötülükleri unutma meylinde olan iyi kahramanını, harekete geçirmek ve kötüyü cezalandırmasını sağlamak için intikamı gerektirecek suçları oldukça kabarık bir hale getirir. Roman kahramanının babasının

bu şekilde gönderdiği mektupta şunları yazar: “Tarihe vâkif iseniz biliyorsunuz ki böyle hançer ucuyla bir adamın yatağı yanına mektup saplamak bundan sekiz asır mukaddem Kürdistan tarafında Hasan bin Sabbah’ın ‘Haşîşiler’ denilen adamları tarafından ika edilmiş tedâbirdendir. Onlar dahi eslâfımızdan demektedirler. Canlarına rahmet olsun.”

Ahmet Midhat Efendi, *Haydut Montari, Diplomalı Kız, Gürcü Kızı Yahut İntikam, Rikalda Yahut Amerika’da Vahşet Âlemi*, hzl. Erol Ülgen, M. Fatih Andı, Kazım Yetiş, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2003, s. 52.

öldürülmesiyle alınacak olan “intikam” a bir de sevgilinin kaçırılması eklenir. Baba ve sevgili imajları ise Türkler için aileyi çağrıştırdığından çok önemlidir. Bu durumda roman kahramanı, bir anlamda ağır şekilde tahrik edilerek intikamını almaya zorlanır. Kötü kahraman son kertede mutlak kötü olduğu için genellikle canına kıyar.

Özetle, Ahmet Midhat Efendi için “intikam” teması romanın çatısını oluşturmada hayatî bir önem taşır. Ancak onun romanlarındaki “intikam” dar anlamda birisinin diğerinden öç almasından çok daha büyük manalara sahiptir.

II. Bir dünya görüşü olarak intikam

Batı Kültürü’nü tanıtmaya gayretine ve reformist kişiliğine rağmen Ahmet Midhat Efendi, romanlarında idealize ettiği tipler göz önüne alındığında klasik bir Osmanlı aydını vasfını taşır. Dünyaya bakışında dinî kaynakların ve doğu bilgeliğinin hâkim olduğunu gördüğümüz Ahmet Midhat Efendi için “intikam” geniş anlamda adaletin sağlanabilmesi için gerekli bir mefhumdur. Medenî toplumlarda ferdin mağduriyetini tazmin ettirme vazifesi hukuk ve onun işleticisi devlet eliyle olur. Adaletin sağlanamaması, cemiyeti bir arada tutan bağları gevşeterek fertleri birbirine düşürür. Bu açıdan Ahmet Midhat Efendi’nin “intikam” duygusuna bakışı hem ahlakçı hem de toplumcudur. Yapılan kötülüklerin cezasız kalması, ferdi, ümitsizliğe ve yıkıma götüreceğinden insanlar arasında karmaşaya sebep olabilir. Esasen İslam dinine göre de “bir zerre kadar iyilik yapan ile bir zerre kadar kötülük yapan” yaptıklarının hesabını mutlaka vereceklerdir. Toplum düzeninin muhafaza edilmesi için “emr-i bi’l maruf nehyi ani’l münker” yani iyiliği emredip kötülükten vazgeçirme gibi İslamî düsturlar çerçevesinde hareket eden Ahmet Midhat, “intikam” temasına da öğretici bir bakış açısıyla yaklaşır.

İlahî adaletin intikamı

Ahmet Midhat, gerçek hayatta ilahi adalete inanır. Romanda da tıpkı gerçek hayatta olduğu gibi ne kadar mağdur edilmiş ve ezilmiş mazlum varsa onların intikamının, kaderin karmaşık ağları içinde, zaman koridorunda, eninde sonunda alınacağını düşünür. Kimi zaman bunun zalimin zalimle uğraşması şeklinde olacağını, kimi zamanda kötülük yapanın başına gelen farklı felaketlerle mağdur tarafın “ahının aheste aheste çıkacağını” eserlerinde ifade eder. Örneğin *Hasan Mellah* romanında roman kahramanı korsanlara esir düştüğünde tanıştığı İlia adındaki bir adamın karısını Korsika’da kocasının izini bulması için gemiye alır. Ancak Madame İlia, hata yaparak gemi mürettebatından Trillo ile birlikte olur ve hamile kalır.

Yaptığından utanan ve bu duruma dayanamayan Madame İlia intihar eder. Kadını baştan çıkaran Trillo ise yıllar sonra Madame İlia'nın başına açtığı işlerin cezasını kendisinin işlemediği bir cinayetle tutuklanarak öder. Hasan bu konuda Trillo'ya şunları söyler:

“İnsan bir kabahatini gerek hükümetten ve gerek insanlardan ketm edebilir. Lakin Cenabıhak'tan ketm edemez. İnsan kendisini, gerek hükümetin ve gerek insanların pençe-i intikamından kurtarabilir. Lakin Allah'ın pençe-i kahrından kurtaramaz.”⁵

Yazarın hemen hemen her romanında bu türden sözler mevcuttur. Fazıl Gökçek, “Ahmet Midhat Efendi'nin Hikâye ve Roman Anlayışı” adlı makalesinde Letaif-i Rivayat serisinde bulunan *Bir Gerçek Hikaye* adlı metni değerlendirirken yazarın bu gayretini şu sözlerle açıklar: “...bunu ilahî adaletin tecellisi olarak yorumlar ve buradan hareketle, yapılan her kötülüğün daha bu dünyada cezasının verildiği şeklinde genel bir sonuca ulaşır. Yazara göre bu, âdeta istisnası bulunmayan ilâhî bir kanundur. Fakat davranışları üzerinde düşünen insan, başına bir felaket geldiğinde bunun daha önce kendisinin yaptığı bir kötülüğün karşılığı olduğunu anlayarak bundan ders alırken, kimi insanlar meselenin bu yönünü idrâk edemedikleri için haksızlığa uğradıklarını zannederler.”

Yazara göre hayatın içinde gözle görülmeyen çarklar mevcuttur ve herkes yaptığı en ufak bir kötülüğün hesabını er ya da geç verecektir. *Ahmet Metin ve Şirzat* romanında Ahmet Metin'in yanında Madam Çokagano sahte adıyla yolculuk yapan Neofari, gemide hizmetçilik yapan Katerina ile birlikte Ahmet Metin'in metresi zannettikleri için kıskandıkları Vasiliki'ye zarar vermek için plan yaparlar. Onların planlarını duyup Vasiliki'ye anlatmak isteyen İtalyan rehberi ise denize atarak öldürürler. Gemide İtalyan rehberin kazayla denize düştüğü sanılarak bu olay kapatılır. Aradan hayli zaman geçer. Yolculuğun bitiminde Neofari, kocasına ve çocuğuna döner. Onlarla mutlu bir yıl geçirir. Ancak romanın sonunda bir gazete haberi Neofari'nin tıpkı öldürdüğü İtalyan rehber gibi nehre düşerek boğulup öldüğünü duyurur. Yazar, diğer romanlarında da yaptığı gibi kötülük yapan kahramanını “el ceza min cinsü'l-amel”⁶ kaidesince yaptığı kötülükle cezalandırır.

Kısasa kısas

Ahmet Midhat Efendi'nin intikam alma hususunda suçluya yaklaşımında, onun iyilik ve kötülük mefhumlarına bakışı önemli rol oynar. Ahmet Midhat'a göre bazı insanlar kötülüğe hadiselerin cereyanı ile kapılmışlardır. Eğer onlara ikinci bir şans verilirse değişip iyi bir insan olabilirler. Bazı insanlar ise içlerinde kötülük tohumu taşırlar. Onlar bile istey-

⁵ Mustafa Armağan, *Ahmet Midhat Efendi Kitabı*, Beykoz Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2007, s. 46

⁶ Ceza amel cinsindendir.

kötülük yaparlar ve bundan zevk alırlar. Yaptıklarından da pişmanlık duymazlar. İşte bu noktada klasik bir Müslüman münevveri olarak Ahmet Midhat Efendi, kısasa kısas cezasının uygulanmasını ister. *Hasan Mellah* romanında Hasan'ın esir düştüğü korsan gemisinin iki kaptanından Pietro ele geçirdiği gemilerdeki insanları diri diri yaktırırken pişmanlık duymaz. Kendisini yargılamak için kurulan mahkemede Pietro, yaptığı kötülüklerden zevk aldığını söyleyerek verecekleri cezayı umursamadığı ifade eder. Diğer kaptan Zerno ise kendisinin gemi halkının yakılmasında suçu olmadığını savunur. Hasan, Pietro'yu idam ederek cezalandırırken Zerno'ya ve diğer tayfalara kendilerine yeni bir hayat kurmaları için belli bir para vererek, onlara ikinci bir şans tanır. Bundan etkilenen Zerno, Hasan'ın yanında kalarak onun dostu olur. Ahmet Midhat Efendi'ye göre hak eden, değişen insana ikinci bir şans verilmelidir. Aynı düşüncenin Victor Hugo'nun *Sefiller* adlı romanında da işlendiğini düşünürsek burada romantik akımın tesirini kolayca fark ederiz.

Ahmet Midhat Efendi'nin “intikam” temasına milli anlamlar yüklediği durumlar da mevcuttur. 18. yüzyıldan itibaren yaşanan toprak kayıpları ile sınırlarımız dışında kalan vatandaşlarımıza üzülen yazar, onların aralarında milli benliklerini ancak intikam duygusu ile koruyabileceklerini düşünür.

Kafkas romanında Rusların ele geçirdiği topraklarda Müslüman halklara karşı adaletsiz ve sindirici politikaları anlatılır ve Müslüman halkın onlara verdiği reaksiyonlar konu edilir. Romanda Rus eğitimi alan Kaplan Bey ve Selim Kamaro, Rusların yanında Ruslaşmış gibi davranırlarsa da kendi içlerinde alınacak intikamlarının fırsatını beklerler:

“Kafkas ve Kafkaslı olmayı mahvetmek ve unutturmak istiyor heyhat! Kanları içinde çırpınarak can veren baba, beşiği içinde kıvrınarak ağlayan oğluna son nefesinde intikam vasiyet etmiş. Bu vasiyeti oğullara sevgili anaları tebliğ edecek. O oğlu bir küçük fırsat bulur da baba vasiyetini yerine getirmekten çekinir mi?”⁷

Sonuç

Kendi kendisini yetiştirerek eğiten Ahmet Midhat Efendi, romanlarında kurduğu fiktif dünya içinde okuyucusunu iyi ve kötü hakkında fikir sahibi yapmak ister. Bunu yaparken de işini şansa bırakmayarak bizzat kötülükler ve kötüler hakkında kıssadan hisse mantalitesi ile yorum yapar. Bu açıdan “intikam” teması onun romanlarında bir eğitici bir misyona sahiptir. Muharrir, hemen hemen her romanında “intikam” motifini kullandıktan sonra ibret verici son

⁷ Ahmet Midhat Efendi, *Çengi, Kafkas, Süleyman Musli*, hzl. Erol Ülgen, Fatih Andı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 265.

sözünü söyleyerek okuyucuyu ihtar etmeyi bir vazife telakki eder. Onun dünyayı ve dünya hayatını kader çerçevesi içinde değerlendirirken ilahi adalete güveni tamdır. Hatta kimi zaman eserlerinde ilahî adalete inanmayan okuyucularını ikna etmeye çalışır. Onun ikna yöntemlerinden biri de roman dünyasının içinde iyilerin ödüllendirildiği kötülerin cezalandırıldığı mutlu sonlar yaratmaktır. Yazarın bu tavrı romanlarında hakkını arayan, uyanık, ahlakçı, mazlumu koruyan, bir anlamda etrafındaki her şeye müdahale eden tipler oluşturmaya sebep olmuştur. Ahmet Midhat'ın böyle bir yol seçmesinin temelinde okuyucularını iyiye ve güzel yöneltmek ve kötünden uzaklaştırmak kaygısının yanında iyi-kötü arasındaki çekişme ve gerilimden yararlanarak romanını okuyucuya okutabilme endişesi de yatmaktadır.

Kaynaklar

Ahmet Midhat Efendi, *Çengi, Kafkas, Süleyman Muslî*, hzl. Erol Ülgen, Fatih Andı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2000.

Ahmet Midhat Efendi, *Haydut Montari, Diplomalı Kız, Gürcü Kızı Yahut İntikam, Rikalda Yahut Amerika'da Vahşet Âlemi*, hzl. Erol Ülgen, M. Fatih Andı, Kazım Yetiş, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2003.

Armağan, Mustafa, *Ahmet Midhat Efendi Kitabı*, Beykoz Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2007.

Esen, Nüket, *Modern Türk Edebiyatı Üzerine Okumalar*, İletişim Yayınları, İstanbul 2006.

Haydut Montari, Diplomalı Kız, Gürcü Kızı Yahut İntikam, Rikalda Yahut Amerika'da Vahşet Âlemi, Türk Dil Kurumu, Ankara 2003.

Hüseyin Fellah, Ahmet Midhat Efendi, hzl. Fatih Andı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2000.

İntikam: Öznesi de Nesnesi de Mağdur Bir Duygu

Revenge: A Case Where the Subject and the Object Are a Victim

A. Mevhibe Coşar*

Özet:

Bu çalışmada intikam duygu ve davranışı etrafında oluşan arka plan kültürü, ortaya konulmaya çalışılacaktır. İntikam, bir karşılıklı mağduriyet davası olarak görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: İntikam, Mağdur, Dil.

Abstract:

This study examines words in Old Turkish and Modern Turkish with the lexic meaning "revenge" and describes the feelings it denotes. Revenge is perceived as a reciprocal victimization.

Keywords: Revenge, Victim, Language.

Kişiler arası ilişkilerin ve günlük yaşamın temel belirleyicileri olarak insanların yapıp etmelerinin çeşitli duygularla şekillendiğini ve çevrelendiğini söylemek mümkündür. Sevgi, aşk, nefret, kin, öfke, utanma, acı gibi duygular, iletişim ortamında ortaya çıkar; kendi mecralarında gelişirken bir yandan da birbirlerini tetikler. Bu tetikleme, duygu sahibini halden hale sokarken bu haller de söz konusu duyguları oluşturur.

İnsana has hallerin, duygu durumlarının kelimelerle ifade edilmesi bir anlamda *tanıma* işidir. Bu tanıma işinin içinde bir *tanımlama* süreci vardır. Tanımlama¹ da kaçınılmaz biçimde

* Doç. Dr. A. Mevhibe Coşar, Karadeniz Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Trabzon.
mevhibecosar@hotmail.com

¹ Tanım tipleri ve tanımın nasıl olması gerektiği için bk. Rıza Filizok, "Tanım Nedir?", <http://www.ege-edebiyat.org> (20.06.2010).

bağımlı kalmayı gerektirir. Bağımlılık ise sözü edilmeyenlerin bilgisinin sağlayacağı sonuçlardan mahrumiyet demektir.²

Duygular söz konusu olduğunda onları karşılayan kelimeler de ancak birbirleri ile tanımlanabilir.³ Bu da birbiriyle ilişkili birçok *tanımlılığa* yol açar ve belki de *tanımlanamazlıkla* sonuçlanır.

İnsana has duygular, yani “belirli nesne, olay veya bireylerin insanın iç dünyasında uyandırdığı izlenimler”, “nesneleri veya olayları ahlaki ve estetik yönden değerlendirme yeteneği” yahut “kendine özgü bir ruhsal hareket ve hareketlilik”⁴ görecelidir.⁵ Adlandırılan her duygu her insanda başka şekilde tezahür eder; tezahür biçimi ve şiddetine göre ayrı tanımlanır. Bir şeyin birden fazla tanımı olması onu tanımlanamaz kılar ve o şey sadece anlatılan bir şeye dönüşür. Bu sebeple bir duygu, ancak başka duygularla anlatılabilir.

Duyguları ifade ederken kullanılan kelimeler, soyut durumları somutlaştıran birer nesnedir. Bir yandan insana has halleri ifade eden bu kelimeler, öte yandan kendi içlerinde hep karşılanmaya muhtaç kalır.

Öç/ intikam kelimeleri

Türkçe *öç* kelimesi, sözlük ve ansiklopedilerde hep *intikam* maddesine gönderilir.⁶ “Kötü bir davranış veya sözü cezalandırmak için kötülükle karşılık verme isteği ve işi”⁷

² “Tarif, ağıyarını mani efradını cami olmalıdır.” ilkesi, zıtların birlikteliği göz ardı edildiğinde “her şey zıttı ile kaımdır.” ilkesi ile çelişir.

³ *Duygu*; “insanda iç ya da dış etkiler sonucunda şuurulu bir katkı olmadan ortaya çıkan hoş giden ya da gitmeyen yaşantılar oluşturan ruhsal bir durum.” olarak da tanımlanır. Feriha Baymur, *Genel Psikoloji*, İnkılap Kitapevi, İstanbul 1994, s. 77.

⁴ *Türkçe Sözlük*, TDK Yayınları, Ankara 2005, s. 580-581.

⁵ Çoğu kez kişinin eğilimlerine, istek ve engellenmelerine bağlı olan duyguların nedenleri zihinseldir veya zihni ve manevi olarak yorumlanır. Bunlar da “akli ve mantıki duygular”, “estetik duygular”, “ahlaki duygular” ve “dini duygular” olmak üzere dörde ayrılır. *Akli ve mantıki duygular*, fikirlerin birbirleriyle olan mantıki münasebetlerinden ileri gelen; *estetik duygular*, bir tablonun, bir manzaranın, bir şiir veya müziğin insanda uyandırdığı; *ahlaki duygular*, gerek kendimiz, gerekse başkaları tarafından yapılan iş ve davranışların bizde uyandırdığı duygulardır. *Dini duygu* da din kültürüne bağlı olarak insanda meydana gelen dini tecrübe anında hissedilen duyguların genel adıdır. Hüseyin Peker, *Din Psikolojisi*, Aksiseda Matbaası, Samsun 2000, s. 102-103’ten aktaran Mehmet Büyükbaş, *Nurettin Topçu’da Dini Yaşayışın Psikolojisi*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2002, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 28.

⁶ “Sözlükte “cezalandırma, kınama” gibi anlamlara gelen nakm kökünden türeyen intikam kelimesi “öç alma, haksızlık yapanın haksızlığa uğrayan tarafından cezalandırılması, suç ve günah işleyeni gerektiği şekilde cezalandırma, kötülüğe ceza ile karşılık verme” manasında kullanılmaktadır”. Kur’an-ı Kerimde geçen ayetlerde Allah’a isnat edilen intikam kavramı, tefsirlerde genellikle “Allah’ın, kendisine âsi olan kişiye günahına uygun olarak ceza vermesi” diye açıklanmaktadır. Mustafa Çağrı, “İntikam”, *DİA*, C. 22, İstanbul 2000, s. 356-357. bk. *Türkçe Sözlük*, s. 975. Kur’an-ı Kerim’de intikam kelimesinin geçtiği ayetlerden bazıları şu şekildedir: *O halde sakın Allah’ın peygamberlerine olan vaadinden cayacağını sanma! Şüphesiz Allah her şeye galiptir, intikam sahibidir.* İbrahim:47; *Biz Eyke halkından da intikam aldık. İkisi de (Eyke ve Medyen) açık bir yol üzerindedir.* İ El-Hicr: 79; *Andolsun ki biz, senden önce birçok peygamberleri kavimlerine gönderdik de, onlara*

olarak tanımlanan kelime, hiyerarşiyi ortadan kaldıran bir duygu durumunun ya da eylemin adıdır. Çünkü Tanrı katında bir “ceza-cezalandırma” olarak değerlendirilen intikam, taraflar değiştiğinde de özelliğini koruyabilmektedir.⁸ İnsandan insana yönelirken intikam, mazlumdaki zalime dönebilir; çünkü o, içinde bulunulan ya da içine düşülen, duçar olunan hale yahut olup bitene bir başkaldırıdır. Bu başkaldırı, bazen “acı veren bir davranışın kişinin ruhunda uyandırdığı kızgınlık, intikam duygusu ve cezalandırma isteğinin”den,⁹ insanın gazaba gelmesinden kaynaklanır.

İnsanın kendi halini idraki ya huzur ya huzursuzluk, ya umut ya umutsuzluk, ya iktidar ya da mağduriyet halidir. Olumlu ve olumsuz karşıtlıklar içinde insanın algısı ve dolayısıyla tepkisi belirlenir ve sürer. İnsanın uyumsuzluğu, başkaldırısı, çoğunlukla bir çaresizlik ya da mağduriyet halinde hasıl olur. Üstelik bu durumda kişinin *haklı* olup olmaması da savunma ve başa çıkma, bulunulan halden kurtulma psikolojisi ile bir mana ifade etmez.¹⁰

İster toplum ister kendi gözünde olsun *haksızlığa uğramış kimse* mağdurdur.¹¹ Mağdur olan kişi benlik savunmalarını kullanır.¹² Bu savunma hali mağdur psikolojisini tehlikeli bir hale sokar. “Bu psikolojinin ilk adımı kendine acıma, ikinci adımı içinde bulunduğun durum için karşı tarafı suçlama, üçüncü adımı ise bunu önlemek için harekete geçme” olarak gösterilebilir.¹³

Nurdan Gürbilek mağdurluğu Dostoyevski’nin anlattıklarından hareketle, “meydan okumayla incinmişliğin, öfkeyle korkunun, aynı anda mayalandığı bir ‘yer altı’ olarak takdim eder. Ona göre Dostoyevski, bu ‘yer altı’ sayesinde toplumu oluşturan sahte erdemlere yönelik yıkıcı eleştiriyi bu değerleri değiştiremiyor olmanın yol açtığı tıkanma duygusunu, uygarlığın yeraltına ittiği tekinsiz içeriklere sahip çıkma çabasıyla bunu topyekûn bir saldırıya

apaçık delillerle vardılar. Onun üzerine günah işleyenlerden intikam aldık. Müminlere yardım ise, bizim nezdimizde bir hak oldu. Rûm: 47.

⁷ *Türkçe Sözlük*, s. 1529.

⁸ Alp Er Tunga’da “*Alp Er Tonga öldi mü/ Isız ajun kaldı mu/ Ödhlek öçin aldı mu/ Emdi yürek yırtılır*” (Alp Er Tonga öldü mü? Kötu dünya kaldı mı? Felek öcünü aldı mı? Şimdi yürek yırtılır.) mısraları, talih, baht, şans anlamlarını da taşıyan “kader”in, “zaman”ın; dünya ve göklerin de intikam alabildiğine işaret eder. *DLT*, C. 1, s. 41-42. Benzer şekilde *Bayat birmişin halk tıdumaz küçün/ Yağız yir yaşıl kök tirilse öçün* (“Yağız toprak ile mavi gök, öç almak için birleşse bile/Tanrı’nın verdiği insan engel olamaz” *KB*, s. 374-375) ifadesi intikamın doğaya da atfedilen bir güç veya yetenek olduğuna işaret eder.

⁹ Mustafa Çağrı, “Gazap”, *DİA*, C. 13, İstanbul 1996, s. 436.

¹⁰ Zira “Olayların kendisinin anlamı yok; olayları algılayıp yorumlayarak anlamı biz veririz. Bu anlam verişin içine duygular da girer. Olayın yorumu değiştiği zaman o anlamla beraber gelen gelen duygular da değişir”. Doğan Cüceloğlu, *İyi Düşün Doğru Karar Ver*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2001, s. 175.

¹¹ Kıyın, *Türkçe Sözlük*, s. 1324.

¹² Abdulkadir Çevik, *Politik Psikoloji*, Dost Kitabevi, Ankara 2007, s. 36’dan Aydın Usta, “Etnik Şiddet Olgusu Üzerine Soyo-Psikolojik Bir Değerlendirme”, *Polis Bilimleri Dergisi*, C. 11, S. 2, s. 95.

¹³ Nagehan Alçı, “Kilit Dürtü: Mağduriyet”, *Akşam* 17.04.2010. <http://www.aksam.com.tr> (23.04.2010)

dönüştüremiyor olmanın verdiği engellenmişliği, yasa tanımazlığın verdiği cesaretle horlanmış olmanın açtığı gurur yarasını, nihayet yasaya meydan okuma kararlılığı ile meydan okunan tarafından görülme isteğini aynı anda anlatır. Gürbilek, “Bütün bunlar mağdurun bazen neden eziklik ve ıstırap (hatta bir intikam ve hınç) diline kilitlendiğini, bugün bastırılmış olanın yarın hangi içeriklerle geri dönebileceğini, bugün aşağılanmış olanın yarın nasıl kendinde başkalarını aşağılayacak enerjiyi bulduğunu, nihayet mazlumluğun bazen neden baskıcı iktidar taleplerinin temel harcına dönüştüğünü anlamayı sağlar.” diye düşünmektedir.¹⁴

Mağduriyet, mağlubun halidir aynı zamanda ve kalıcıdır. Mağdur adına bulunacak çıkış yolu ya da mağduriyetin telafisi gayreti de bu durumu değiştirmez. Ancak mağdurun hali değiştirilebilir, bunun yegane çıkış yolu da hale isyandır. İsyan, bizzat mağdurdan gelmeyebilir, adalet içgüdüğü varlığı mağdur adına harekete geçirebilir. Nitekim, “intikam, her zaman etkide bulunana eşit ölçüde ve aynı araç ve yöntemlerle bir tepki vermek değildir. İntikamın tetikleyici gücüne teslim olan trajik kahraman, adalet uğruna yapar yaptığını. Zira adalet duygusu talepkâr bir duygudur ve merhamet, adalet istemi karşısında suskun arayıcısının kalbine yerleşir ve kısık bir sesle mırıldanır: İntikam adaletin estetiğidir.”¹⁵

İlk öç/intikam

Kutsal kitaplar ve kimi rivayetlerle tarihte ilk katlin, ilk cinayetin hikayesi olarak Habil ve Kabil’e işaret edilir. Ölümle ilk teması da gösteren ve kıskançlık duygusu etrafında aktarılan bu anlatı, aynı zamanda cömertliğin ve ihtirasın, öfke ve çaresizliğin, bağışlama ve kışkırtmanın ve dolayısıyla intikamın da ilk ve şiddetli örneğidir. Bu örnek, özne ile nesnenin birlikte mağduriyetinin de ilk örneğidir. Zira Kabil, tarihe ilk kardeş katili lekesi ile geçmenin öncesinde acze düşmüş, fedakârlık gösterememiş, öfke ve gazabının esiri olarak kardeşini öldürmenin ıstırabını tatmış, çaresizliği yaşamıştır.¹⁶ Vahiyle bildirilene, kendi dışında olana kendi içindeki duygularla gösterdiği tepki, kendini mağdur olarak algılamasının sonucudur. Bu algı ile öfke duygusunu yaşamış, gazaba gelmiştir. Mağduriyetini gidermenin yolunu

¹⁴ Nurdan Gürbilek, *Mağdurun Dili*, Metis Yayınları, İstanbul 2008, s. 13.

¹⁵ Yavuz Adugit, “İntikam: Adaletin Estetiği”, *Sanat ve Tasarım*, Mart 2008, S. 1, s. 30.

¹⁶ Habil ve Kabil vakası farklı rivayetlerle anlatılmakla beraber Kabil, babasının vahye dayalı sözünü tutmamış, adağını iyi’den seçmemiş, kardeşinin mertebesini çekememiş, hakkına rıza göstermemiştir. Öfkesiyle hareket etmiş, kardeşini öldürmüş, cesedi ne yapacağını bilemeyerek bir yıl boyunca yırtıcı kuşlardan korumak için sırtında taşımıştır. Kendini aczi yüzünden aşağılamış, vicdani eziyet yaşamıştır. Ayrıntılar için bk. Ömer Faruk Harman, “Habil ve Kabil”, *DİA*, C. 14, s. 376-378; Bilal Temiz, “Habil ve Kabil”, *Şamil İslam Ansiklopedisi*, Şamil Yayınları, İstanbul 1990, s. 252-253.

sebepleri ortadan kaldırmakta görmüş, mağdur etmiş, yeniden mağdur olmuştur. Oysa ölümle öç alınmaz; çünkü düşmanların ölümünden sevinç duymak insanlığa yakışmaz.¹⁷

İnsan, hem Habil'in hem Kabil'in özelliklerini taşır. Zıtlarla varlık olur. Onu zıtlardan birini seçmeye zorlayan içinde bulunduğu ortam ve şartlardır. Bu şartları değerlendirme biçimi seçimi olur.

İnsanın seçimini belirlemek üzere toplum hayatını düzenleyen kurallar bütünü, çoğu zaman olumsuz duyguların dizginlenmesi, iyi ve doğrunun özendirilmesi esasına dayanır. Bu manada intikam, duygu olarak her insanın içinde uyutulması gereken bir dürtüdür. Çünkü “çoğunlukla taşıyıcısının yaşamında da derin yaralar bırakarak terk eder yürekleri.” Oysa “intikam, dünyaya kötülük katmanın peşinde koşan bir duygu değil, kötülüğe, belki hırçınlığından dolayı, kolay bir biçimde kabul görmeyen bir karşı çıkış”tır.¹⁸ Kötülüğe bir karşı çıkış ve mağduriyeti gidermeye yönelik bir çıkış yolu olduğu için de insana özgü bir tavidir.

Bu tavır, öç ve intikam duygusu, öfkeyle gelişen, hırs ve kinle büyüyen ve öfkenin eyleme dönüşmesiyle gerçekleşen bir süreçtir.

Sözlü ve yazılı kültür ürünlerinin tamamı insanın ve içinde yaşadığı toplumun deneyimlerinin aktarıcısı mahiyetindedir. Kutsal kitaplar gibi tarihi metinler de her defasında dünya hayatının daha iyi ve güzel için normlarını belirlemek ve bildirmek gayesi güder. Bu süreçte Türk kültürünün temsilcisi mahiyetindeki temel eserler de öç/intikam duygusunu kendi içinde iyi ve kötü yönleriyle değerlendirirken bir takım ölçütler de geliştirir.

Divanü Lügati't-Türk (DLT)'te öç kelimesi *hınç*, *kin*, *intikam* karşılığı olarak ve yine *hınç*, *sıkıntı* anlamındaki *kek* kelimesi ile birlikte kullanılmaktadır.¹⁹ Mukaddimetü'l-Edeb (ME) ve Kutadgu Bilig (KB)'de de öç ve *kek/keg* kelimeleri geçmektedir.²⁰

Öç kek kamuğ kişining yalnğuk üze alım bil

*Edhgülüğüğ uğança eliginğ bile telim kıl*²¹

¹⁷ Atasözü, <http://tdkterim.gov.tr/atasoz/> (20.05.2010).

¹⁸ Yavuz Adugit, *agm*, s. 28.

¹⁹ **Öç:** Öç, hınç, kin, intikam (DLT, C. 4, s. 448). **Kek:** Kin, hınç; sıkıntı, mihnet (DLT, C. 2, s. 283). Öç ve kek'in birlikte kullanımı için; *Öçlüğ kekliğ kişi*; “Öcü ve hıncı olan adam” DLT, C. 2, s. 283.

²⁰ *Mukaddimetü'l-Edeb*'te farklı olarak Farsça *kin* ve Arapça *kıyas* kelimeleri de intikam/öç bağlamında yer alır. Bk. *kıyas* için ME, s. 37; *kine*, *kineli*, *kineleş-* ME, s. 142. Öç ve *Keg*'in birlikte kullanımı için *Yana alçı bolsa kızıl tilkü teg /Titir bugrası teg kör öç sürse keg*; “Aynı zamanda kızıl tilki gibi hilekâr olmalı/deve aygırı gibi **kin** ve **öç** gütmeli” KB, s. 450-451.

²¹ “Herkesin öcünü, hıncını başkalarının üzerinden alınacak bir alım bil; olanca kuvvetinle konuğa çok iyilik yap (Öç, bir alacak gibi aranılacak nesnedir; ondan çekin. Konuğa, yabancıya gücün yettiği kadar iyilik eyle)” DLT, C. 1, s. 44.

mısraları intikam duygusunun uzak durulması gereken çekinilecek bir durum olduğuna işaret ederken iyiliği öne çıkarmayı tavsiye eder. Dünya zıtların birliği ile oluşmuş bir bütündür; yer ve gök, ateş ve su gibi birbiri ile “yok etme” ilişkisi içindeki unsurlar bile Tanrının izni ve isteği ile bir arada aynı dünyayı oluşturabilmektedir.²²

Öç alma arzusu insanı kasıp kavuran bir ateştir.²³ Bu sebeple Kutadgu Bilig’de,

İsiz kılsa isiz yanutu ökünç

Usa edgülik kıl isizke öçün. denilmektedir.²⁴

Bunun için de;

Özüng otka atma bu dünya üçün

*Hava boynı biçgil et özke öçünç*²⁵

Köngülde kiterse kör öç keklerin

*Tilinde yorıtsa köngülde barın.*²⁶

Öç, sadece gücü elinde bulunduranlar için bir gereklilik olarak gösterilebilir. KB’de hükümdar yahut kumandanların vasıfları sayılırken öc almadaki kararlılık övülür, kindarlık bir meziyet gibi gösterilir.²⁷

Öç kelimesi özellikle KB’de farklı anlamlarda kullanılmasıyla da dikkat çeker. Kelime *pişmanlık*, *düşman*, *eziyet* ve *güç*, *ısrar* ve *inat*, *kin*, *kızgınlık* anlamlarında da kullanılabilmektedir.²⁸

²² *Karışmaz yağılar yaraştı için/Körüşmez yağılar kötirdi öçin* “Uyuşmaz olan düşmanlar kendi aralarında barıştı/görüşmez olan düşmanlar öçlerini ortadan kaldırdı” KB, s. 114-115.

²³ *Eren arığ örpeşür/Öçin kekin irteşür/ Sakal tutup tartışur/Köksi ara ot tüter*; “Adamlar yaman kabarıyorlar, öcünü, hıncını almak için didişiyorlar, sakallarından tutup tartışıyorlar; herkesin göğsünde ateş yanıyor (Yiğitler birbirlerine kızgın gözle bakarak öç almak istiyorlar, savaş kızıştığı için birbirlerinin sakallarına asılıyorlar, sanki öç ateşi göğüslerinde tutuyor).” DLT, C. 1, s. 230.

²⁴ “Kötülük edersen, kötülüğün karşılığı pişmanlıktır/elinden gelirse kötülüğün inadına iyilik yap” KB, s. 240-241.

²⁵ “Bu dünya için kendini ateşe atma/vücuttan öcünü al; nefsin boynunu kopar” KB, s. 310-311.

²⁶ “Öç ve kibiri gönülden atmalı/gönlünde ne varsa dilinde de o olmalı” KB, s. 608-609

²⁷ *Uvutlug kerek er uvutu üçün/Yağı bile karşıur kadıtmaz öçün* “Kumandan haysiyet sahibi olmalıdır; o, düşmana/şerefi için karşı koyar, öcünü almadan yüz çevirmez” KB, s. 448-449; *Tonguz teg titimlig böri teg küçi/Adıglayı azgır kutuz teg öçi* “O domuz gibi inatçı, kurt gibi kuvvetli/ayı gibi azılı ve yaban sığırı gibi kinci olmalı” KB, s. 450-451.

²⁸ **Düşman** anlamında: *Biliglig ukuşlug tidüküng üçün/Anı arzuladım havaka öçün* “Hava ve hevese düşman olduğu ve sen de/bilgili ve akıllı dediğin için onu arzuladım” KB, s. 572-573; **pişmanlık** anlamında: *Telim halklar öldi bu bogzi üçün/Kara yir katında yiyür ot öçün* “Birçokları bu boğaz uğruna canlarını vermiştir/şimdi de kara toprak altında pişmanlıkla ateş yerler” KB, s. 744-745; **eziyet** ve **zulüm**: *Bu kün biz kılurmız özümüzke küç/Angar ma takı küç kılurmız hem öç* “Bugün biz kendimize zulmettiğimiz gibi/ona da zulüm ve eziyet ediyoruz” KB, s. 830-831; **inat** ve **ısrar**: *Nelük emgetür sen özüngni küçün/Negüke karışing manga bu öçün* “Niçin kendini zorla zahmete sokuyorsun/niçin bu meselede bu kadar ısrar ediyorsun” KB, s. 840-841; **kin**: *Sanga kim tegürdi manga ay bu küç/Ya kim övkeledi ya kim kıldı öç* “Bana söyle, seni kim bu sıkıntıya düşürdü/kim sana kızdı veya kim sana kin bağladı” KB, s. 1040-1041. **kızma**: *Sini tengri sevgey könilik*

Tarihi metinler, *öç* kelimesi ile beraber onun kavram alanına giren ve türevleri olan ifadeler de yer vermektedir. Bu bağlamda hem KB’de hem DLT’ ve ME’de *öçeş-* geçmektedir. Kelime “yarış et-, yarış-“ anlamlarında kullanılmaktadır.²⁹

DLT’de *öçüt* aslı *öç* olmakla beraber *hınç* karşılığı olarak geçmekte;³⁰ *öçlüğ*, *öcü* ve *hıncı olanı* göstermektedir.³¹

KB’de *öçke*, *kin bağlama* demektir.³²

Sonuç

İnsanın farklı durum veya olaylar karşısında dış dünyanın iç dünyasındaki izdüşümlerini algılaması, yorumlaması ve yansıtması süreci yine iç ve dış bileşenlerce düzenlenmektedir. Bütün geçmiş zaman tecrübeleri, birkaç istisna dışında öyle görünüyor ki *öcün iyisi, bağışlamaktır* diyor. “Kötü bir davranış veya sözü, aynı biçimde karşılık vererek cezalandırmak yerine affetmek en büyük erdemdir”.³³ Ancak bu erdeme ulaşmak hayli meşakkatli görünmektedir.

Söz varlığının ışığında *öç*/intikam tanımlanmaya çalışıldığında birden fazla duygunun etkisini göz ardı etmek mümkün görünmüyor. *Öç*/intikam; öfke, hırs, isyan, ihanete uğrama gibi yıkıcı; kırgınlık, hayal kırıklığı gibi yıpratıcı duyguların etkisiyle insani bir dışavurum biçimidir. Şiddeti ve bedeli değişebilse de aslında cinsiyet ayrımı ve bir hiyerarşi olmaksızın her bireyde uyuyan bu duygu, eyleme geçildiğinde farklı sonuçlar doğurabilir; taraflarını her hâlükârda mağdur eder. Çünkü “öfkeyle kalkan zararlar oturur”, “keskin sirke [de] küpüne zarar” verir. Yine de insanlık halidir; kimse “ahı[nın] yerde kalma[sını] istemez. Bunun için olsa gerek intikam almak istemek, kaçınılmaz olur. İntikam, “kötülük”ün “kötülük”le

üçün/Könide adın kılma halkka öçün “Sen doğrulukla Tanrının sevgisini kazanırsın/halka kızıp onlara karşı doğruluktan ayrılma” KB, s. 932-933.

²⁹ *Öçeş-*: Yarış etmek (DLT, C. 4, s. 449); *Ol mening birle öçeşdi* “O, benimle bir şeyde yarıştı” DLT, C. 1, s. 61; (KB, s. 1213), *Öçeşme bu begler bile sen bolup/Sözün sözlemegil meger ked körüp* “Sen bu beylerle rekabete kalkışma; iyice düşünmeden/ancak onların kullanmaya yetkili olduğu sözleri söyleme” KB, s. 710-711; “birbiriyle bir işte yarış etmek” ME; s. 165 ve “karşılıklı rehin ve teminat vermek” *küçge öçeş-* ME, s. 165/127-2 karşılığında yer almaktadır. Kelime Lades tutuşmak (Trabzon), birbirine zıt gitmek (Bayburt, Kars), *öç* almak (Kütahya) ve karşılıklı birbirini aldatmak (Kütahya) anlamlarında Anadolu’da bugün de yaşamaktadır. *Derleme Sözlüğü*, C. 9, TDK Yayınları, Ankara 1993, s. 3308.

³⁰ DLT, C. 1, s. 50; C. 4, s. 449

³¹ DLT, C. 4, s. 448.

³² *Negü kıldım erki elig men sanga/Nelük türdüing emdi bu öçke manga* “Ey elli ne yaptım ben sana/neden şimdi böyle kin bağladın bana” KB, s. 146-147.

³³ Atasözü, <http://tdkterim.gov.tr/atasoz/> (20.05.2010). Bağışlamak, bir *öç* alma yoludur; Hristiyanlıkta size tokat atana bir de öbür yanağınızı çevirmeniz; Müslümanlıkta muhatabı “Allah’a havale etme”niz ya da “hasmın sitemini hasma sitem babında anlamaz”lıktan gelmeniz sükûnet daveti yanında bir yaptırım yoludur.

beslenmesi olduğu kadar, adaletin tecelli arayışıdır da. İntikam, bazen bir isyan bazen bir ihanet olur. İhanet, bazen isyandan olur. İsyân, bazen mağdurun intikamı olur.

Kaynaklar

- Adugit, Yavuz, “İntikam: Adaletin Estetiğı”, *Sanat ve Tasarım*, Mart 2008, S. 1, s. 11-32.
- Arat, R. Rahmeti (çev.), *Kutadgu Bilig*, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2006.
- Atalay, Besim (çev.), *Divanü Lügat-it Türk*, C. 1-4, TDK Yayınları, Ankara 1992.
- Büyükbâş, Mehmet, *Nurettin Topçu’da Dini Yaşayışın Psikolojisi*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2002 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Cüceloğlu, Doğan, *İyi Düşün Doğru Karar Ver*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2001.
- Çağrıçı, Mustafa, “Gazap”, *DİA*, C. 13, İstanbul 1996, s. 436-437.
- Çağrıçı, Mustafa, “İntikam”, *DİA*, C. 22, İstanbul 2000, s. 356-357.
- Derleme Sözlüğü*, C. 9, TDK Yayınları, Ankara 1993.
- Filizok, Rıza, “Tanım Nedir?”, <http://www.ege-edebiyat.org>
- Gürbilek, Nurdan, *Mağdurun Dili*, Metis Yayınları, İstanbul 2008.
- Harman, Ömer Faruk, “Habil ve Kabil”, *DİA*, C. 14, s. 376-378.
- <http://tdkterim.gov.tr/atasoz>
- Peker, Hüseyin, *Din Psikolojisi*, Aksiseda Matbaası, Samsun 2000.
- Temiz, Bilal, “Habil ve Kabil”, *Şamil İslam Ansiklopedisi*, Şamil Yayınları, İstanbul 1990, s. 252-253.
- Türkçe Sözlük*, TDK Yayınları, Ankara 2005.
- Usta, Aydın, “Etnik Şiddet Olgusu Üzerine Soyo-Psikolojik Bir Değerlendirme”, *Polis Bilimleri Dergisi*, C. 11, S. 2, s. 88-105.
- Yüce, Nuri, *Mukaddimetü’l Edeb*, TDK Yayınları, Ankara 1993.

Mektup Aşkları'nda İntikam

Revenge in "Mektup Aşkları"

Elmas Şahin*

Özet:

İntikam duygusu gerçek yaşam kadar kurgu dünyasında da karşımıza çıkar. İntikam hırsı, hem intikam alanı hem de intikam alınanı olumsuz yönde etkiler. Leylâ Erbil Mektup Aşkları'nda kadın ve erkek kahramanlarını ihanet ve intikamla karşı karşıya getirir. İhanete uğrayan kadın kendine kısıtlı bir yer ayıran toplumdan alır, bazen de intikamını almak için erkeklerin taktiklerini kullanır. Bu çalışmada Leylâ Erbil'in kaleminde Mektup Aşkları kadınlarının; neden ve kimlerden intikam almaya çalıştıkları, intikam planları içerisinde kazandıkları ve kaybettikleri, yazar olarak kadına yönelik feminist eleştirinin merceği altında değerlendiriliyor.

Anahtar Kelimeler: İntikam, İhanet, Feminist, Leylâ Erbil, Mektup Aşkları.

Abstract:

Revenge is as much a theme in literature as it is in real life. Revenge effects both the avenger and the avenged. Leylâ Erbil's novel Mektup Aşkları confronts men and women in the context of betrayal and revenge. Women who feel betrayed take their revenge, sometimes from society who has allocated an infringed role to women, and sometimes women adopt the tactics of men when taking revenge. This study examines the women characters of Leylâ Erbil's novel Mektup Aşkları, it probes the questions of why and from whom women take revenge and what they gain and lose in the process.

Keywords: Revenge, Betrayal, Feminist, Leylâ Erbil, Mektup Aşkları.

* Yrd. Doç. Dr. Elmas Şahin, Çağ Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Mersin.
elmassahin@yahoo.com

*Mektup Aşkları*¹ Leylâ Erbil'in üçüncü romanıdır. Her ne kadar adı "mektup aşkları" olsa da bilinen tanınmış mektuplardan ve âşıklardan oldukça farklıdır Erbil'in mektupları ve de âşıkları. Bu romanda, samimi, saf, duygulu, yürekleri ısıtan mektuplara rastlamak imkânsızdır. Yazar, bizi çağına uygun olarak yapmacık, sahte, soğuk, tatsız, yavan mektuplarla karşı karşıya bırakır. Okuyucuyu tedirgin eder, huzursuz eder, diken üzerinde oturtur: gerek Ahmet'in mektupları, gerek İhsan'ın gerekse Sacide'nin ve diğerlerinin mektuplarıyla.

Tanzimat'tan bu yana batılılaşma adına yanlış batılılaşan çürümüş, kokuşmuş, ahlaksızlaşmış ikiyüzlü bir toplumun erkeğiyle kadınıyla geri dönülmesi zor uçurumlara sürüklenişine, cumhuriyet gençliğinin ayaklar altında ezilişine, lime lime parçalanışına tanık oluruz bu romanda. Öyle ki bu yok oluş, bu tükenişlik; *Mektup Aşkları*'nın yitik bireylerinden Sacide'nin kaleminde ironiyle karışık alaycı bir dille "çorak ülke"ye döner. Genç kızın, eserin sonlarında Jale'ye gönderdiği İngiliz şairi T. S. Eliot'ın *Çorak Ülke*'si (The Waste Land) (184), Jale'nin de Sacide ve diğerleri gibi simgesel bağlamda bitişini iki kelimedede özetleyiverir. İçlerinde en güçlüsü, en akıllısı, en mantıklısı, en yenilmezi, en dertsizi gibi görülen Jale'nin de hatalı bir evlilik nedeniyle aynı gayyaya düşüşüyle noktalanan romanda ihanetin, intikamın, ikiyüzlülüğün bedeli hiç de hafif olmaz.

Mektup Aşkları'nda Leylâ Erbil, karakterlerinin dünyasını bizlere mektuplarla açar. Bireylerin duygularını, düşüncelerini, hırslarını, ahlâksızlıklarını, tutkularını, sevinçlerini, acılarını, ıstıraplarını, çıkmazlarını, intikamlarını, iç dünyalarındaki fırtınaları ve tüm kirli çamaşırları da yine mektuplar sayesinde keşfetmemizi sağlar. Yazılan mektupların hemen hepsi Jale'ye gönderilir. Eserin başkahramanı olan Jale, kız ve erkek arkadaşlarının ilgi odağı olur. Kimisi aşkını anlatır, kimisi dertlerini paylaşır kimisi de yaşam felsefelerinden bahsederler ona. Roman da yer alan toplam seksen yedi mektuptan- Jale'nin Sacide'ye yazdığı romanın sonundaki iki mektup hariç- tüm mektuplar Jale içindir. Jale'ye hitaben yazılan mektuplardan otuz biri Ahmet'e aittir; İhsan, Zeki, Sacide ve Ferhunde'nin on ikişer; Reha'nın beş ve Zeki'nin babasının ise bir mektubu bulunur. Özellikle Ahmet "saf aşkı" yalanlarla, yapmacık sahte aşk sözleriyle kirleterek Jale'nin gönlünü çalar ve evliliğinin hemen akabinde de foyası meydana çıkar. Hem Jale ile flört döneminde hem de evlendikten

¹ Leylâ Erbil, *Mektup Aşkları*, Kanat Kitap, 2007. Kitabın 1. baskısı 1988'te yapılmıştır.

sonra aynı aşk mektuplarını bir başkasına da yazan Ahmet ihanetinin bedelini karısının “intikam”ıyla ağır öder.

Kolay kolay hata yapmayan, tuzaklara düşmeyen, zorlukların üstesinden gelebilen, yenilmez güçlü bir kişiliği olan Jale, tıpkı Sacide ve Ferhunde gibi hiç beklemediği bir anda ayaklar altında çiğnenir. “Kendi yatağında başka bir kadınla birlikte olan, ona aşk mektupları yazan kocasından intikamı büyük olur”² Jale’nin. Ahmet’in aşk dolu sözlerine kanıp evlenme teklifini kabul eden genç kadın, genç kızlık onurunun bu şekilde ayaklar altına alınmasını hazmedemez. Cumhuriyet’in Sacide’ye yazdığı mektupta kocasına karşı olan hiddetinin büyüklüğünü soğukkanlılıkla ortaya koyar. “O gün İsmet’i ayarttım! Onu karşımda görür görmez kafamda şimşek gibi çaktı intikam planım.” (206)

Jale’nin intikamı erkeğinin yaptığı her şeyi mubah görüp sineye çeken, aldatılan, dayak yiyen, horlanan, itilip kakılan savunmasız kadınlarınkinden oldukça farklıdır. Kocasının ihanetiyle yaralanan Jale, aynı ihaneti ve yarayı kocasına yaşatmadan rahat etmeyecek bir karakterdir. İçindeki öfkeyi daha fazla saklayamayacak ve dökecektir kin ve nefret adına her ne varsa tek tek. Anneannelerinin temel sorunlarından birisi olan erkeğin hükmetme gücüyle kadının üzerine kuma üstüne kuma getirmesi, cinselliğini alabildiğine özgür yaşaması ve kadının evin içine tıklıp birçok özgürlük ve olanaktan uzak tutulması feminist bir bilince sahip olan Jale için kabul edilmesi mümkün olmayan davranışlardır.

Jale’nin ya da Sacide’nin yaşam tarzları kabul edilse de edilmese de kadının cinsel özgürlüğü ve hakları adına giriştikleri mücadele göz ardı edilmemelidir. Silik ve zayıf bir yapıya sahip olan Ahmet, karşısında güçlü, akıllı, zeki ve çalışkan bir kadını görmeye tahammül edemez. Erkeklerle tanınan ayrıcalıklara kadınların da kavuşmasının ataerkil toplum tarafından pek de hoş karşılanmadığını bilen erkek, kadını pasif bir oyuncak gibi kullanamayacağını bilir ve kadının onuruna, kimliğine, kişiliğine, yüreğine, duygularına saldırarak onu ezmeye çalışır, ancak kadının kendisini koruyabileceği bir “özne” konumuna gelmiş olduğunu unuttur. Jale’yi aldatmanın cezasını da böylece terk edilerek öder.

Jale, kocasını sadece terk edip gitmeyecek, ona unutamayacağı bir de ders verecektir, bu ders kendi kadınlığını ayaklar altına almış olsa da hayata geçirilecektir. Böylece, feminist

² Elmas Şahin, *Leylâ Erbil'in Eserlerine Feminist Bir Yaklaşım*, Atatürk Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Erzurum 2009, s. 162.

düşüncenin penceresinden bakıldığında kadın ve erkek iki cins cinsel açıdan eşit, hak ve özgürlükler açısından da aynı seviyeye getirilmiş olacaktır.

Jale, kocasından alacağı intikamı uzaklarda aramaz. Hemen yanı başında kocasının arkadaşları arasından seçer. Aldatılışını aldatarak ödeme konusunda genç kadının seçtiği kişinin tanıdık biri olmasının yanında nişanlı oluşu da dikkat çekicidir. Jale'nin intikamına destek olan İsmet, yaptığı şeyin nişanlısına ihanet olacağını aklına bile getirmez. İsmet'in aldatma konusunda bu kadar meyilli hareket edişini Jale, "Zavallı çok da iyi bir insan; nişanlısını seviyormuş ama ziyan yok diyor, daha evlenmemişler ya!" (206) diyerek eleştirir. Kocasından aldatılan kadın; "daha evlenmemişler" sözüyle İsmet'in de kendisiyle yatarak nişanlısını aldatışını ironik bir dille hicveder. Cinsel dürtüler, günübürlük ilişkiler sevginin, sadakatin ve saygının yerine geçerek çiftler arasındaki sağlıklı birliktelikleri yok eder.

"Ahmet'le doğruluk yeminleri içtiğimiz evlilik yatağımızda, bana ihanet edene ihanetle yanıt vermek başka türlü bir zevk, bir doyum sağlıyor." (207) diyen Jale, kendi intikamına da kılıf bulur böylece, bu hareketiyle de başka kadınlarla haz uğruna birlikte olan erkekleri taklit etmiş olur. Erkek, kaçamak zevkleri tadacak da kadın tadamayacak mıdır? Kocasından başlatmıştır bunu, o da sürdürecektir işte bu şehvet oyununu. İntikam için kocasına aynı silahla doğrultur: "ihanet." Jale, başka bir yol ya da yöntem düşünmez, kocasının arkadaşı da hayır demez bu ihanet oyununa hem arkadaşını hem de nişanlısını aldatmak doğal bir iş olarak görülür. "İsmet'se şöyle avutuyor beni: "Ne de olsa ayrılacaksın, onun için ihanet etmiş sayılmazsın; karısı bile sayılmazsın artık, sen karısı olmayınca ben de, arkadaşına ihanet etmiş sayılmam!" Hâlâ ahlak kuralları içindeyiz ya, bu sırada ileride evleneceği kıza ihanet edip etmediğini hiç kurcalamıyoruz; o sayılmıyor!" (207) büyük bir eğretili medir Jale'nin bu sözleri. Aldatmak bir kılıfa bürünerek dolaşır ortada namuslu tavırlarıyla.³

Gerçi Jale kocasından intikam almayıp bu ihanetine göz yumsaydı, yarın bir başkası, sonra bir diğeri, bir gün bir öteki ile aldatılmayacağını kim garanti edebilirdi. Olanları sineye çekip, içten içten kendisini bitirmek yerine kocasından aldığı intikam ile kendisini avutmanın yanında kendisinden sessiz kalıp iffetli olmayı bekleyen toplumu da tek gözle bakmaması konusunda uyarmış olur. Erkeğin yaptığını sorgulamayıp, yaptığını yanına koyan, ona sonsuz özgürlükle cesaret üstüne cesaret veren ataerkil topluma gözdağı verir. Feminist bir çıkış

³ Elmas Şahin, *age.*, s. 162.

yapan Jale'nin derdi "sadece kadın merkezli olmak, ya da birey olarak kendi kişiliğini; öznelliğini, gücünü kazanmak değildir; onun derdi özgürleşmiş kişisel bir hayat tarzına adapte olmanın yanında salt devrimci bir amaca tam bir yürekle kendisini adama meselesi de değildir, bir feminist olarak onun derdi her şeyden önce, her ne olursa olsun eril hâkimiyete meydan okumaktır. İntikam almak için çıktığı yolda zorlanmasa da, kadın olarak topluma kendisini kabul ettirmesi kolay olmayacaktır. Zira Sacide bunu başaramamış ve çareyi ülkeyi terk etmekte bulmuştur. Kaderine boyun eğen Ferhnde'nin aksine o, feminizmin ışığında kendi kaderini seçme hakkını topluma tanımaz, kanunların ve geleneklerin kendisine dayattığı baskıları kabullenmez ve bataklığa düşse de kimseye hesap vermeden düşe kalka yoluna devam eder.

Arkadaşları arasında yenilmezliğiyle, hırslı kişiliği ile tanınan Jale, kocasının ihanetiyle ilk yenilgisini de almış olur ve bunu kabullenmesi de mümkün olmaz. "Oysa onu dünyanın bütün erkekleriyle de aldatsam, ilk aldatışın ondan geldiğini, beni ihanete zorlayanın o olduğunu hiç unutmayacağımdan, yenik olanın ben olduğumu, ölene kadar da bu ezikliğin içimden çıkmayacağını biliyorum." (207) Yenilgiye alışık olmayan genç kadın, her ne kadar kocasından intikam alsa da kendisini yenik sayar ve bu yenilgiyi içine sindiremez. İntikamını alıp Ahmet'i terk ederek son sözü kendisi söylese de; Jale, karşı cins tarafından kandırılarak yenilgiye uğramıştır bir kere. Aldatılmıştır, kadınlığı ve onuruyla oynanmıştır, bunun sineye çekilmesi ya da telafi edilmesi ise imkânsızdır. Fakat değil ihanetleri, çok eşliliğe katlanan, horlanan, dayak yiyen, erkeğin her yaptığını mubah gören annelerinin yaptığını yapmaz Jale, erkeği kendi silahıyla vurur, ezdirmez kendisini. Feminist bir düşünceyle evliliğine son verme hakkını özgürcesine kullanır. Topluma aldırılmaz, toplumun kurallarını değil kendi kurallarını uygular. Toplum için değil, kendisi için yaşar ve eril sisteme kafa tutar.

Jale, feminist çıkışıyla erkeklerin "dünyanın her köşesinde, her zaman, kendilerini evrenin kralı hissetmekten duydukları büyük tadı"⁴ yarıda keser. Her fırsatta kadının kalbini çelmek için saf âşık rolü oynayan Ahmet, cinsel bir meta olarak gördüğü Jale'yi yanlış değerlendirerek hafife alır. Ancak Jale, tüm kadınların aynı olmadığını, erkeğin ihanetine ihanetle karşılık vererek kanıtlayacaktır.

⁴ Simone de Beauvoir, *Kadın "İkinci Cins" 1 Genç Kızlık Çağı*, çev. Bertan Onaran, Yedinci Basım, Cilt 1, Payel Yayınları, İstanbul 1993, s. 23.

“...erkeklerin fiziksel üstünlüğü yadsınamaz - bu elbette erkekler açısından soylu bir ayrıcalıktır! Ama doğanın kendilerine bahsettiği bu üstünlükle yetinmeyen erkek cinsi bizleri daha da aşağı bir konuma çekmeye çalışıyor, tek beklentileri bizlerden kısa bir süre için alımlı nesneler olarak yararlanmak.”⁵ Mektup Aşkları’nda Ahmet’in Jale’ye yaptığı da bundan farklı değildir. Evlilik geçici bir haz kurumu gibi görülür ve kadından geçici süreliğine yararlanır, sözde bağlılık yeminleri gizli yasak ilişkilerle bir çırpıda yerlere atılır.

Cismani arzusun ne kadar belirgin olduğunu Jale’nin evlenmeden önce İhsan’dan duyduğu kandırmaya yönelik, şehvet uyandırıcı, abartılı aşk sözcükleri tüm açıklığıyla ortaya koyar. “Sedefli baldırlarını, yay bacaklarını, ebruli kalçalarını, katmerli laleni, ortanca karnını, kasımpatı göğüslerini, afacan ellerini, yosunlu koltukaltlarını, ibrişim sağanaklı saçlarını, kadife dokumlu tenini, göklerden, sulardan ve yerlerden çağıldayan gözlerini yaratan ve o habersiz ruhuna beni sokan Allahıma bin şükür!” (51)

İhsan, Jale’nin vücudunu kastederek; “onların hakkını vereceğim ve senden başkasını bana, benden başkasını sana haram bileceğim. Aşkımızı ikimiz için de ben koruyacağım. Benim sert göğsümün, esmer dudaklarımın, gece mavisi derimin, hoyrat ellerimin ve gazaplı erkekliğimin sahibi güzeller güzeli ben’im! Bu dünyada birbirimizden ölesiye zevkler alacağımızı, tohumumdan hazla çocuklar doğuracağını, onları birbirimizi sevdiğimiz kadar seveceğimizi, birbirimize ikiyüzlülük etmeyip ortak koşmayacağımızı müjdeleyen Allahıma bin şükür! Sen de et!” (51) der. Görüldüğü gibi bedensel hazdan başka bir şeyden bahsedilmez mektupta. Kadın baştan sona cinsel bir obje olarak tasvir edilir

Erkek, kadını cinsel bir haz makinesi olarak görünce birliktelikler de uzun sürmez. Hayânın, onurun, saygının, ahlâkın bozuk para gibi harcanması, her çiçekten farklı ballar alınması bireyleri uçuruma sürükler. Bedensel hazlar ön plana çıkınca tinsel zevkler öldürülünce, sevgi ya da aşk yalanlar üzerine kurulunca intikam amansızca ihanetin ardına düşüverir.

Fakültede hep yanı başında olan, ancak sevdiği kadına açılmakta geç kalan Reha, Ahmet’in gerçek yüzünü ve niyetini fark eden bir erkek olarak Jale’yi ne tür bir yazgının beklediği konusunda uyarır. “...ben o Ahmet’i iyi tanırım - bunlar ilk fırsatta - ellerine geçen ilk fırsatta - tekmeyi indirirler adama - o da tam bizim karşımızda biri - bize kızgın - sevgi değil

⁵ Mary Wollstonecraft, *Kadın Haklarının Gerçeklendirilmesi*, çev. Deniz Hakyemez, 1. Baskı, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2007, s. 10.

Jaleciğim - onun duyguları bambaşka - söylemek istiyorum şimdi -inan - elde etmek derdi onun - bizim aramızdan birini bölüp almak - sevgiyi tanımıyor o - tanımadan da ölüp gidecek - seni elde ederek bir şeyleri yenecek sözüm ona güveni çoğalacak kendine - inan mutlu olamayacaksın onunla - Jaleciğim kendine kıyma ne olur...” (182)

Sacide’nin intikamının ise sınırı belli değildir. O düşmandır herkese, kendisini sefalete sürükleyen, yaralayan, aldatan, sömüren, kullanan, seven ya da sevmeyen, dost ya da düşmandan tüm insanlıktan alır intikamı: toplumdan, erkeklerden ve de kadınlardan. Onun intikamı; bazen kadınca, bazen erkekçe, bazen de feministçe olur.

Erkekleri tuzağa düşürmek için Sacide, güzelliğini, çekiciliğini ve kadınlığını kullanır. Zaten erkeklerin kadınlarda aradığı temel özelliklerin başında da güzellik gelince genç kadın için şehrin bütün erkeklerini peşinden koşturmak hiç de zor olmaz. Erkeklerle köşe kapmaca oyununda “Çok pis, kirli zevkler tatar.” (48) “Her insani varlık gibi bağımsız, özgür olmak isteyen kadının, erkeklerin kendisini Başka, Öteki varlık olmaya zorladıkları bir dünyada”⁶ Sacide hem etrafına hem de kendisine hayli acımasız davranır. Ataerkil toplumu alaşağı etmek, kendisini köleleştirmek isteyenler karşısında özgürlüğünü doyasıya yaşamak adına; Sacide, kendi ülkesini kendisine dar edenlerden intikam almak uğruna, çoğu feminist gibi kadınlığının paçavra gibi yerlerde sürünmesine aldırmaz. Jale’ye yazdığı bir mektupta Sacide erkekleri nasıl baştan çıkarttığını açık bir dille ifade eder: “Ben evli bir çift gördüğümde, acaba koca karısını kaç yıl sonra, kadın kocasını kaç yıl sonra aldatacak diye bakarım, biraz dayanıyorlarsa aralarına girer, iki saatte adamı alırım. Şimdiye kadar beni yalancı çıkaran bir kocaya rastlamadım” (134) sözleriyle Sacide, erkeklerin kadınlar konusundaki zaaflarının altını çizer. Zira Ahmet de bir başka kadın yüzünden Jale’yi aldatmış ve bunun sonucu olarak da aynı şekilde aldatılarak Jale’nin intikamına uğramıştır.

Güzel vücudunu cinsel bir meta olarak kullanan Sacide, önüne çıkan erkekle yatar ve nedenini kendisinin de bilmediği bedenini erkeklere çekinmeden sunar. “ama, erkeksiz kaldığımda boğulur gibi oluyorum. Yalnız kalamıyorum ben: Üzerimde bir erkeğin istekli gözleri olmadan gün sürmek ölüm gibi geliyor bana. Her sabah çarpıntıyla uyanır sorarım kendime: Bugün beni seven, isteyen var mıydı? Yoksa hemen fırlayıp birini bulmalıyım; delirmemek, kötülük yapmamak için tek yolum sevişmektir, insanlar beni sevmiyorsa, dışlamışlarsa beni, kafamda binlerce kötülük planı oluşuverir; intikama hazır beklerim; en cazip giysilerimi kuşanır dolaşırım sokaklarda.

⁶ Simone de Beauvoir, *Kadın "İkinci Cins" 1 Genç Kızlık Çağı*, çev. Bertan Onaran, Yedinci Basım, Cilt 1, Payel Yayınları, İstanbul 1993, s. 32.

Yüzlerce adam takılır ardıma, en güzelini, en yumuşağını, en zekisini, en aydınını, en zenginini seçmeye çalışırım, beni anlamaya ve sevmeye en uygun olanını.” (134)

Sacide erkeklerin kadınlar konusundaki zaaflarından faydalanarak hem kendisini tatmin eder hem de erkekleri. Toplumun katı kurallarını çiğnemenin yanında erkekleri kendi silahlarıyla vurmanın sevincini de yaşar. Ancak, toplumda çıkan dedikodular peşini bırakmaz. Erkeğin sahip olduğu tüm özgürlükleri kendisine uyarlayan Sacide, toplumun üzerine diktığı bakışlardan rahatsız olur. “Dostçuğum, burada bizim aradığımız, bizim kafadan insanlardan her iki cinsli güruh içinde de ancak birkaç tane var gerisi bok. Dedikodu, dedikodu.” (12) Düzene başkaldıran bu kadına toplumun bakışı olumsuz olunca Sacide çareyi yurtdışına kaçmakta bulur. Cinselliğini doyasıya yaşamak, erkekler kadar hür olmak, kimseye hesap vermeksizin kadınlığını sınırsız yaşamak isteyen Sacide, ataerkil değerlere veryansın ederek ülkesini terk eder. “Ne yapayım elimde değil, kimi zaman öyle coşuyorum ki, dar geliyor bana dünya.” (6)

Sacide feminist söylemleriyle hem toplumu hem de erkekleri kıyasıya eleştirir: “Birlikte olduğum adamların çoğu şu bu bahaneyle dayağa geçiverirlerdi. Eğer benden daha sıkı yumruk yiyeceklerini bilselerdi, yaparlar mıydı? Asla değil mi? İşte, this is the question my dear friend! [Bütün mesele bu sevgili arkadaşım] Ve ben sosyalizme falan artık inanmıyorsam bunun sebebi de budur. Çünkü bu güçsüz adalelerimiz dünya durdukça böyle kalacağından hiçbir şey değişmeyecektir. Haksızlık doğuştan dostum: Kuvvetli ve zayıf karşı karşıya bırakılmış bir kere. Sosyalizm sadece erkeklere gelmeyeceğine, kadın ve erkek toplumuna gireceğine göre hani eşitlik? Erkek bizi dövme bile, sonunda sıkışırsa dövebilecekini bilen biri o, işte sorun bu kadar basit. Yaratılıştan eşit olmayan bir durum var ortada; yasalar, ahlak, anane neyi değiştirebilir ki!” (133)

Sacide, bu kızgınlığını, bu hiddetini, bu isyanını en yakın arkadaşlarından bir kadına, Ferhunde’ye bile fırlatıp atmaktan kaçınmaz. Çünkü feministler, kadının ikinci planda yer almasının bir diğer suçlusu olarak kadını görürler. Kadını aşağılayan, hor gören, küçülten, erkeğe kul köle eden, haklarını kısıtlayan, erkeğin en büyük yardımcıları, toplumun baş sözcüleri olan hemcinslerine de yöneltirler tüm silahlarını.

Ezilen, zavallı bir kadın rolünü oynayan Ferhunde, sevgilisini ayartarak dostluk adına da bir şey bırakmayan Sacide’nin sinsice başına ördüğü çorapları yazdığı mektupta Jale’ye anlatır. “Aslında beni üzen onların sevişmeleri değil dostum; beni aldatmaları çok tiksinti verici evet, ama çok da beklenmedik bir şey değil! Sacide kadar güzel ve ne diyeyim bizde olmayan bir

şeye sahip (cinsi cazibe diyebilirim) birinin, o üstün zekâsı ve teshir kabiliyetini düşünürsen, istediği her erkeği elde etmesi çok tabii. Fakat (peki neden en yakın arkadaşının sevgilisini alıyor?) benim şimdi en büyük acım, AŞK denilen şeyin mevcut olmadığını anlamam... Aşk dostum, severken ayrılırsan var olan bir şey olabilir ancak, bu da manasız bir hiç!” (88) Ancak Ferhunde Jale ve Sacide gibi intikam peşine düşmeyecek ve kaderine boyun eğerek, yaşlı bir adamın evlilik teklifini kabul edecektir.

Sacide, kadınların cinsel gereksinimlerinin toplum tarafından bastırılmaya çalışılmasına sert tepki gösterir ve erkeğe mubah olan her şeyin kendisine de mubah olması gerektiği düşüncesiyle kadın cinselliğinin yok sayılmasına akıl sır erdiremez. Bu durum da topluma öfke, kin ve intikam duygularıyla dolmasına neden olur. “Sevişmek, yatmak üzerine uzun uzun düşündüm Jaleciğim, aslında sevişmek nedir ki? İnsanın sevgi arayışı, sevgi alışverişi değil midir? Yalnızlık Allah’a vergi olduğuna göre bir başkasına muhtaçlığımızın sonucu değil midir? Bu güzel ve tabii olayı nasıl da dünyanın en tehlikeli, en sakıncalı işi haline getirmişler değil mi?” (132) “Erkeklik cinsel üstünlük olarak, kadınlık da cinsel itaatkârlık “⁷ olarak algılanınca “cinsiyeti için yapılan haksızlığı, cinsiyetinin ikinci planda olduğunu, erkeğin uysallığının içinde bir aslan yattığının farkında olan Sacide kendi payına düşeni, erkekleri bedeniyle cezp edip kullanarak eşitliği sağlamaya çalışır.”⁸ Bu eşitliği de, kendisini sırça bir fanusa kapatan ataerkil sistemden kendisini azat edip tüm yasakları delerek, toplumun vazgeçilmez değerlerini silip süpürerek, yok olma pahasına bir intikam alarak elde eder.

Ferhunde’nin kadına ve cinselliğe bakışı ise Sacide’ninkinden çok farklıdır. Şu halde kadınlık onuru, bir başkasının erkeğini baştan çıkarmayı hemcinsine, dolayısıyla kendisine karşı yapılan bir düşmanlık olarak addetmemeli mi? Yoksa kadın, karşısındaki cinste var olmayan o duyguyu varsayarak, âşık olma kelimesinin cazibesine kapılıyor ve bu kör vehmin arayışı içinde oyuncak mı oluyor? Yoksa kadın, daha önceden kendisine yapılan bir hakaretin hıncıyla bilerek, isteyerek mi erkeği sürüklüyor peşinden? Ve acaba ben de bu hınçla sevişen bir çifti ayırmayı, erkeği peşim sıra sürüklemeyi isteyecek miyim? Asla! Bu son derece zelillik olurdu, asla! Peki ama kadın o kör vehmin aldatmacasıyla mı geçirecek hayatını taa mahşere dek, ve bütün bir kadınlık kaderi bu vehmin ölü güllerden yapılmış gizli çelengiyle mi gömülmekte mezarına sessizce? O sırlarla bezenmiş mukadderat çelengiyle?..” (90)

⁷ Catharine MacKinnon, *Toward a Feminist Theory of State*, Harvard University Press, Cambridge, Mass 1989, s. 111

⁸ Elmas Şahin, *age.*, s. 191.

Görüldüğü gibi, kendisini sabah akşam zevk ve sefanın kollarına atmaktan çekinmeyen Sacide'nin tam tersine Ferhunde, ahlak, sadakat, dostluk gibi değerlere bağlı gözüktür. Öte yandan günübürlük fantezilerle aşk ve sevginin kirletilişine de hayıflanır. “Medeni, kültürlü bir erkeğin cinsi cazibe önünde böylesine oyuncak oluşuna da ne yazık! O zaman medeniyete ne lüzum vardı; bırakılsaydı da herkes herkesle canı çektiği gibi çiftleşseydi ve ben de isteklerimi hayvani bir şekilde gidererek böyle aşağılanmasaydım!.. Ah tekrardan içine atıldığım itimatsızlığın o kapkara uçurumu, şüphenin zifiri hâkimiyeti, bu dünyaya sevilme ve sevmek ihtiyacıyla salıverilen ben; neden bu yalan hayal yıllardır kaplamıştı rüyalarımı? Nasıl oldu da bir kadınla bir erkek arasında temiz ve ebedi bir aşkın mevcut olduğuna inandık biz? Neden ve nasıl inandırıldık dostum? Peki ama, eğer aşk yoksa, benim içimde küçücük bir kızkenden beri var olan o duygu neydi? Onlar bile AŞK'ın var olduğunu ispata yetmez mi? Benim, senin ve bütün kadınların arzuladığı, beklediği şeyin, AŞK'ın var olmadığını değil, var olduğunu ispat etmiyor mu o duygular? Yoksa sadece bize, kadınlığa mahsus bir duygu mudur aşk?” (88) sözleriyle genç kız, Jale'ye içini döker.

Ferhunde'nin var olduğunu sandığı temiz “aşk” önce yanı başından, sonra da yakın arkadaşı Jale'nin evinden ihanete uğrayarak, boğazına kadar çamura batmış, kirlenmiş olarak çıkacaktır. Ahmet'in bin bir dil dökerek aşk yeminleriyle evlenmeye ikna ettiği Jale, sözde aşkın tuzağına düşecektir. Kısa süren aşk oyununda, kocasının aşığına yazdığı mektupları okuyunca Jale; kendisinin başına nasıl bir intikam çorabı örüldüğünü içi kin ve nefretle dolarak öğrenir. Kocasının ihanetinin kanıtı olan mektuplardan örnekler vererek, yalanlar ve ihanetlerle kirletilmiş olan evliliğinin geldiği noktayı kader arkadaşı Sacide'ye anlatır. “Onlarda benimle sevişirken ne kadar iğrendiğini yazıyor, yatmak zorunda kaldığım akşamlar (çok seyrekmiş bunlar!) onun üzerindeyken seni düşünüyorum, yoksa kollarımın arasında bir yılan tuttuğumu bilerek yaşamama imkân yok, sevgilim ne olur bu dertten beni kurtar, bana yardım et, büyük aşkımız gün ışığına çıksın diyor. Daha da beteri, ben henüz İstanbul'dan buraya gelmeden evi yerleştirdiği sırada, müstakbel gelinle yatağında sevişmiş olmaları! Seninle o yatakta seviştikten sonra ona büsbütün düşman kesildim dayanamıyorum, demez mi! Son mektubunda ise benimle yatmadığını, odasını ayırdığını, eğer bir şeyler yapamazsa kendini öldüreceğini yazmış.” (197)

Aldatıldığı gerçeğiyle yüz yüze kalan Jale her şeyi bırakıp gitmektense, kocasından intikamını acı bir şekilde almaya karar verir. İçinde kopan fırtınaları şöyle dile getirir: “Kendi kendime telkin yapıyorum; cezasız bırakıp kaçacak mısın o sefil varlığı, bu dadı arayan küçük

burjuva piçini rahat etsin diye bırakıp kaçacak mısın? Jale'sin sen! Kendine gel, koskoca bir devrimcisin (nereden devrimci olduğum belli değil ama bana öyle geliyor)! Şairsin sen! Koskoca bir şair (nereden şair olduğum da belli değil ama olmayı istiyorum)! Kim oluyor o, bir zibidi mimarın iki dudağının arasından çıkan sözle yerlere mi yıkılacaksın? Ezip geçecek mi seni? Onun sevgisine mi kaldın? Onun bu pis kirletici sevgisi mi kıymetli olan! Burada kal, kalk giyin, iyice düşün mücadele et, dersini ver ona, sakın kaçıp gitme..." (197-198)

Jale, kocası eve geldiğinde tüm gerçekleri kendisini aldatan, yuvasını yıkan bu adamın yüzüne çarpar. Fakat Ahmet, hatasını büyük bir dalkavuklukla örtbas ederek tüm suçu Jale'nin üzerine atar. Genç kadının kaleminden Ahmet'in kendisini haklı göstermeye çalışışı alaycı bir tarzda okuyucuya sunulur: "Yerlerde yuvarlanıp tepinmeye başladı koca adam (koca adam, lafin gelişi, kendisi sinirli yapılı, kemikli, kurudur), boş bulunmuş bir hata yapmış, her erkek yaparmış bunu, yapmayan erkek yokmuş ki! Bana bu kadar aşıkmiş da ben onu inim inim inletmişim, arkadaşlarımla Reha'yla, Sadi'yle, Orhan'la, Sevimle, hep alay edermişiz onunla, o da benden intikam almış işte." (200) Bu şekilde yüzleşir Jale kocasıyla, Ahmet'in yalanlar üstüne yalanlar söyleyip "Ne olmuş bir karı s.....k sanki dünya mı yıkıldı; senin yüzünden yaptım onu da; boş bıraktın beni, ilgilenmedin benimle, piyanomu da sevmedin..." Saatler geçiyor böyle, kulaklarım uğulduyor sesiyle: "Ne olur Kadri bey duymasın mahvolurum, bütün erkekler yapar, herkesin kocası neler yapıyor, senin yüzünden, oh olsun işte! Oh ya! oh ya! Beğenmez misin beni!.." (202) sözleriyle ihanetine kılıflar uydurması, Jale'yi daha da kızdırır ve adam, ihanetinin bedelini ağır öder.

Jale'yi intikama sürükleyen kocası Ahmet olurken; Sacide'yi intikama sürükleyen ataerkil toplum olur. ancak bu iki genç kadının intikamları bir birinden oldukça farklıdır. Jale, kocası tarafından aldatılmasa, onuruyla oynanılmasa, ikiye bölünmüş bir evliliğe itilmesine belki de intikam duygusunu yaşamayacak ve kılıçları kuşanmayacaktı. Oysa Sacide, Jale'nin düştüğü duruma düşmez. Onunkisi hak ve eşitlik adına mücadele edip, kısıtlanmışlığın, dayatılmışlığın, kapatılmışlığın hesabını sormak ve tüm gelenek ve göreneklere, tüm toplumsal değerlere isyan etmektir. Cinsellik, özgürlük, para ve çıkar uğruna, masum günahkâr demeksizin, en yakın arkadaşlarından Ferhunde'nin sevgilisi Bekir'i bile baştan çıkarmayı marifet bilip arkadaşları arasındaki ipleri koparmakta sakınca görmez. Ancak Ferhunde, Jale gibi intikam almayı aklından bile geçirmeyerek, âşık olduğunu sandığı adamı unutmaya çalışıp, arkadaşıyla da irtibatını kesmekten yana tavır takınır. Yine Ferhunde, öncelikle kız arkadaşı tarafından aldatıldığı için olsa gerek kadınları erkeklerden daha kurnaz ve hilekâr olarak

tahayyül eder. Oysa kendisine âşık olduğunu söylediği adam, Sacide’yi görünce kendisini bir çırpıda unutmuş olsa bile erkeği yoldan çıkarmanın kadın olduğu fikri ağır basar Ferhunde’de. Tıpkı erkeklerin bakış açısıyla orantılı olarak kadın, “yuva yıkan” olarak görülür. Fakat ironik bir söylemle Adem ve Havva’ya göndermede bulunan Ferhunde, kadınların kurnazlığını Adem ve Havva’dan kalan bir miras mı diye de sorgulamadan edemez. “Acaba her şeye rağmen suç baştan çıkaran kadının mı? Erkek tek başına, sevgilisiz, kadınsız kimseyi aldatamayacağına göre suç gerçekten de Havva’nın mı? Yani hemcinslerine karşı erkekle işbirliği yapan kadının kancıklığından mı doğuyor ihanetin aslı? Fakat dostum, erkeksiz bir hayat yaşanmaya değmeyeceğine göre bu kör kuyunun dibi nerededir?” (90)

Her ne kadar Türk kültüründe, intikam, ihanet, ikiyüzlülük, hayâsızlık, ahlâksızlık gibi bireyin saygınlığına gölge düşüren kavramlar hoş karşılanmasa da; erkek kadından, kadın erkekten yahut da erkek erkekten, kadın kadından gün gelecek nefret edecek, gün gelecek hesap soracak, gün gelecek meydan okuyacaktır. Bazen uluorta, bazen gizli bazen de üstü kapalı bir biçimde hayatlar hayatları kovalayacak, kin, nefret, aşk aynı çatı altında yaşamı paylaşacaklardır. Yüzlere gülünüp arkadan kuyular kazılacak; gözlerin içine baka baka yalanlar söylenecek, cananın canıyla oynanıp mezarının üstünde horon tepilecektir. Aşk denilen sevda; intikam tohumlarıyla beslenecek, *Mektup Aşkları* gibi bala zehir katılıp yudum yudum içilecektir. İnsanoğlu var olduğu sürece de aşk sayısız kılıklara girerek içimizde yaşayacak, ihanete ve intikamın pençesinden kendisini kurtaramayacaktır.

Kaynaklar

Beauvoir, Simone de, *Kadın “İkinci Cins” 1 Genç Kızlık Çağı*, çev. Bertan Onaran, Yedinci

Basım, Cilt 1, Payel Yayınları, İstanbul 1993.

Erbil, Leylâ, *Mektup Aşkları*, Kanat Kitap, 2007.

MacKinnon, Catharine, *Toward a Feminist Theory of State*, Harvard University Press, Cambridge, Mass 1989.

Şahin, Elmas, *Leylâ Erbil’in Eserlerine Feminist Bir Yaklaşım*, Atatürk Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Erzurum, 2009.

Wollstonecraft, Mary, *Kadın Haklarının Gerçeklendirilmesi*, çev. Deniz Hakyemez, 1. Baskı, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2007.

Rauf Parfi'nin Şiirlerinde İntikam Duygusu

Sense of Revenge in Rauf Parfi's Poetry

Hikmet Koraş*

Özet:

Çağdaş Özbek Şiirinin usta şairlerinden Rauf Parfi (1942-2005) Sovyet esaretini en şiddetli hisseden sanatçıların başında gelmektedir. Çağdaş Özbek şiirinde Çolpan'ın tarzını devam ettiren Parfi çocuk denecek yaşta şiirle ilgilenmesine rağmen yayımlanan ilk şiirleri 1950'li yılların tarihini taşır. Babasının evinde toplanan şiir ve edebiyat sohbetlerine küçük yaşta dinleyici olarak katılmış, bu meclislerde eski Ceditçiler ve Kırım sürgünlerinin anlattığı hikâyelerle büyümüştür. Abdurahman Vodiliy'den ilk şiir derslerini alan Parfi, 1963 yılında Kırımlı sürgünlerin yurtlarına dönmek için yaptıkları eylemi desteklemiş ve rejimin soğuk yüzü ile ciddi manada tanışmıştır. Yazdığı bütün şiirlerde özgürlük duygusu ile vatan ve millet sevgisini dile getiren bu büyük şair, hür düşünce ve düşüncesini ifadenin karşısında rejimi görmüş ve ilk zamanlarda üstü kapalı, ilerleyen zamanlarda açık şekilde rejim aleyhinde şiirler yazmıştır. Stalin'in ölümünden sonra çağdaş Özbek şiirinde, lirizmin de öncüsü kabul edebileceğimiz Parfi, bağımsızlık sonrası da umduğu özgürlük ortamını bulamamış ve kendisi gibi düşünen arkadaşları hapiste olduğu gerekçesi ile devlet başkanının kendisine verdiği "Halk Şairi" ödülünü almayı reddetmiştir. Bu tavrının neticesi olarak Sovyet döneminde bile yaşamadığı kadar sıkıntı yaşamış ve 2005 yılında gözlerini hayata kapamıştır.

Anahtar Kelimeler: Rauf Parfi, Sovyet Özbek şiiri, İntikam.

Abstract:

Rauf Parfi (1942-2005), is one of the master poets of Modern Uzbek Poetry, who is among those who had severely felt the Soviet enslavement. Albeit Parfi, who maintained the

* Doç. Dr. Hikmet Koraş, Niğde Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Niğde.
hikmetkoras@gmail.com

Çolpan form of Modern Uzbek Poetry, has interested in the poem at his early ages, his first poems have been dated back to 1950s. At his early childhood, he, as an audience, had attended poetry and literature meetings organized at his family house, and he had grown up with the stories explained by Old Reformers (Eski Ceditçiler) and Crimean Exiles. He, who took his first poem lessons from Abdurahman Vodiliy, had met with Russian bloody Regime as he had supported Crimean protests organized by exiles to return their homeland in 1963. The great poet who has been expressing sentiments about fatherland and nation with the feeling of freedom, had seen the Russian regime as an obstacle in front of free thought and the expression of his thought and while his early poems were implicitly against the regime, this opposition were explicit in his latter poems. Parfi, who might be seen as a pioneer of the lyricism for modern Uzbek poetry after Stalin's death, had not witnessed the liberty and freedom he had been expecting after Uzbekistan independence and he had rejected the "Public Poet" reward of the Uzbek government by reasoning that his poet colleagues had been imprisoned. Right after his rejection, he had more pressure than ever before and he had died in 2005.

Keywords: Rauf Parfi, Soviet Uzbek poetry, Revenge.

Fert için kin veya intikam duygusu, insanı yakıp kavuran ve koca bir ağacı içinden yiyip bitiren kurt gibidir. Bu ferdi duygu insan için ne kadar zararlı ise tersine milletler ve toplumlar için neredeyse bir var oluş sebebidir. İntikam veya öç duygusu milli romantizmin de kaynağıdır denebilir. Yaşadığımız onca felakete rağmen Türk milleti olarak bu duygudan uzak oluşumuz milli hafızamızın zayıflığı ile izah edilmeye çalışılıyorsa da, aslında bu duygudan uzak oluşumuz milli hafızamızın zayıflığının sebebidir. Bu durum, bizleri günlük yaşayan, ileriye düşünmeyen bir toplum haline getirmiştir. Bu eksikliği de aydınlarımızın ve aydın kitlenin en önemli güruhunu oluşturan sanatçılarımızın anlayışıyla ile izah etmek mümkündür. Yaşadığımız felaketlerin milli bir romantizm oluşturmaları işi ancak sanatçılarımızın bu hususu eserlerinde işlemeleri ile mümkündür.

Rauf Parfi, yukarıda bahsettiğimiz romantizmi oluşturmaya çalışan ve bu amaçla yaşayan bir sanatçıdır. Kendisi bir Özbek olmasına rağmen, sadece Özbekleri değil bütün Türk milletini düşünen, kalbi milleti için çarpan bir şairdir.

Rauf Parfi, 23 Eylül 1943 tarihinde doğmuştur. Bu yıllar, Sovyetler Birliği'ndeki İkinci Dünya Savaşı yıllarıdır, savaştan dolayı insanların önceki döneme göre daha rahat davranabildikleri kısmi bir yumuşama dönemidir.

Bolşevik İhtilali yapıldıktan sonra kısa sürede bütün Türkistan istila edilmiş ve tarihteki en acımasız olaylar bu coğrafyada yaşanmıştır.¹ Sovyetler Birliği'nin kuruluşundan sonra, Sovyetlerin “Basmacılık” diye adlandırdığı bağımsızlık hareketleri 1930'lara kadar devam eder. 1930'lu yıllar ise Sovyetler birliğinde yaşayan Türkler için karanlık bir dönemdir. Bu dönemde Sovyet idaresi altındaki Türk coğrafyasında milliyetçi aydınlar katledilir. Özellikle 1937-1939 yılları arasında bir milyondan fazla aydın, şair, yazar, gazeteci, din adamı, fikir adamı, eli kalem tutan okur-yazar; çoğu mahkeme bile edilmeden kurşuna dizilmek suretiyle katledilir.² Türkistan'daki Cedit Hareketinin öncülerinden İshakhan İbret, Münevverkari Abdureşithanoğlu vd ile Çağdaş Özbek Edebiyatının kurucularından Abdülhamit Süleyman Çolpan, Abdurrauf Fitrat, Abdullah Kadiri, Batu, Elbek, Atacan Haşim, Osman Nasir, Gulam Zaferi, kayyum Ramazan, Gazi Alim gibi aydınlar da öldürülenler arasındadır.³ Rejimin karşısında olan veya işbirliği yapmayan bütün aydınlar ise sindirilmiştir.

Aydın bir insan olan, evini bir aydın ve şairler meclisine dönüştüren Parfi'nin babası Parfi Muhammed Emin Narkuçak, yaşanan bu olaylardan dolayı tahsilli ve aydın bir insan olmasına rağmen kendisini okuma-yazma bilmez diye kaydettirmiş ve bu yalanın ortaya çıkmasından endişe ettiği için olsa gerek Ferganayı terk ederek Taşkent'e yerleşmiştir.⁴

Parfi'nin kendi Tercüme-i Hal'inde bahsettiğine göre, cahil olduğunu beyan ederek takipten kurtulan babası çiftçilikle uğraşmaktadır ve durumları oldukça iyidir. Yaşadığı çevrede aydın olarak tanınan Hamrakul Tursunkulav, Kırmılı Abdulla Ağa, Eski Ceditçilerden Kari Dayı ve Özbekistan'daki klasik şiirin son temsilcilerinden Abdurahman Vodiliy,⁵ Parfi'nin babasının kurduğu sohbet meclisine devam edenlerdendir. Henüz çocuk olan Parfi de bu meclise katılmış ve idamdan kaçan Eski Ceditçiler ve Kırım Sürgünleri onun yanında çekinmeden konuşurlarmış.⁶ Çocuk olduğu için yanında çekinmeden konuşan bu insanların anlattıkları Parfi'nin fikir ve düşünce dünyasının oluşmasında etkili olmuştur.

¹ KGB'nin açıklamasına resmi rakamlarına göre, Sovyetler Birliğinde Stalin dönemi olarak adlandırılan 1924-1953 yılları arasında, kurşuna dizilerek öldürülen, hapishanede veya Sibiry'a'da ölen insan sayısı 6 milyondur. (Şuayip Karakaş, “20. Yüzyıl Türk Dünyası Edebiyatı Üzerine Bir Deneme”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Türk Dil Kurumu, s. 279-317.) Resmi kayıtlara geçmeyen vakalarla bu sayı verilen rakamın çok üstündedir.

² Karakaş, *age.*, s. 279-317.

³ *age.*, s. 279-317; Fatma Açık, *Özbek Edebiyatı*, Alp Yayınevi, Ankara 2007.

⁴ Hikmet Koraş, *Özbek Şairi Rauf Parfi*, Kömen Yayınevi, Konya 2009.

⁵ Parfi'nin ifadelerinden Vodiliy'nin Özbekistandaki klasik şiirin son temsilcilerinden biri olduğunu tahmin ediyoruz. Klasik tarzda kaleme aldığı yüz kadar gazeli yayımlanmamış ve Parfi tarafından muhafaza edilmektedir. (N. Kerimov, S. Mamacanov, B. Nazarov, U. Normatov, A.Şerafiddinov, *XX. Asr Özbek Edebiyatı Tarihi*, Okutuvçi Neşriyat, Taşkent 1999, s. 512.)

⁶ Koraş, *age.*, s. 45.

Beslendiği fikirler onu iyi bir fikir adamı ve şair yapmıştır. Ancak Parfi bunlarla da yetinmemiş ve inandığı fikirler için mücadeleye koyulmuştur. Onun safi mazlumlar ve haksızlığa uğrayan Türk insanının yanındır.

Bütün bu mazlum insanların uğradığı haksızlığın sebebi ise rejimdir. Parfi, üniversitede okuduğu bölümden mezun olabilmesi için gereken “komünizm” dersinin sınavına katılmaz ve bundan dolayı üniversite diploması yerine sadece bir belge ile yetinmek zorunda kalır.

1963 yılında “Erk” adında bir kitap yayımlar. Aynı yıllarda, yurtlarından sürülen Kırmızı Türklerin yurduna dönüş için yapılan bir mitinge katılır ve bunun bedeli çok ağır olur.⁷ Ancak Parfi bunların hiç birisine aldırılmaz ve düşüncelerini, fikirlerini şiirle ifade etmeye devam eder.

Parfi, babasının kurduğu bu mecliste işittiklerini hiç unutmamış, samimi bulduğu ve güvendiği herkese anlatmıştır.⁸

1957 yılında yazmaya başladığı şiirleri 60’lı yıllarda yayımlanmaya başlar. İlk şiirlerinde sadece Çolpan tarzını devam ettiren bir eda vardır. Esaret hayatını anlatmak ve hürriyet özlemini sembollerle dile getirmek ilk şiirlerindeki genel temadır.

1962 tarihli “Äylär ötdi vä yıllär ötdi” mısraıyla başlayan şiirinde Parfi ilk defa hoşnutsuzluğunu dile getirir.⁹

Äylär ötdi vä yıllär ötdi,	Aylar geçti ve yıllar geçti,
Lékin séndän bolmädi xəbär.	Lakin senden gelmedi haber.
Yalgız séni mén yalgız kütdim,	Yalnız seni, ben hep bekledim,
Kütä béríb xun boldi cigär.	Beklemekten kan doldu ciğer.

1963 tarihli şiir anlayışını da ifade den “Ähäng” şiirinde, kendisini mutsuz eden veya mutsuzluğunun sebebi olan hususlarla şiirle birlikte tanıştığını ifade eder.

Séni ähäng, ey gämli ähäng,	Seni ahenk, ey gamlı ahenk,
Tänimäsdim, bilmäsdim äldim.	Tanımadım, bilmezdim önce.
Támırımdä xun täläşür cäng,	Damarımda kan etmekte cenk,

⁷ Parfi, bahsedilen mitinge katıldığı için meçhul kişiler tarafından öldürülesiye dövülür ve hastanede tedavi görerek ölümden döner. 1966 yılında yine dört meçhul genç Parfi’nin ellerini bağlayıp ağzına pis bir bez tıkayarak dostunun evleneceği kızına tecavüz ederler. Yine şairin tarihini veremediği bir zamanda, yalnız yaşayan annesi Sakine Hanım tartaklanarak yerlerde sürüklenir (Özbay 2007: 34-42). Parfi’nin fikirleri ve yazdığı şiirlerden dolayı yaşadığı bu gibi olaylar oldukça fazladır.

⁸ Özbek muhalif lideri Muhammed Salih bu gerçeği “Türkiye Mevzuunu bizim çevremize Rauf Parfi getirmiştir. Kendisi Kırmızı Tatarlarının millî hareketinden de haberdardı. Hareketin içinde dostları da vardı. Ben, Pantürkist İsmail Gaspıralı hakkındaki ilk bilgileri de o yıllarda edinmişim. Daha sonraları benim neslim için idealizme dönüşmesi gereken “Türk Kavimlerinin Birliği” gayesi bu bodrumda romantizm sisleri arasında, karaltılar halinde şekillenmeye başladı.” cümleleriyle ifade eder. (Muhammed Salih, *Yolname Özgürlük Mücadelesi*, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2002.)

⁹ Makalede metin içinde kullanılan şiirler Özbek Şairi Rauf Parfi adlı kitaptan alınmıştır.

Şunçä gämni qäyêrdän âlding?	Gamı nereden aldın bunca?
Şiirin son dörtlüğünde şair,	
Yoq, sên âhâng emässân, yâlgân.	Yok, sen ahenk değilsin, yalan.
Sên kâlbimdä eşilgân nidâ.	Sen kalbimde duyulan nida.
Sên hâm méngä oxşagân insân,	Sen de bana benzeyen insan,
Sên hâm dünyâ, şu yârug dünyâ!	Sen de dünya, şu aydın dünya!

Şiirin kalbindeki ifade edemediği bir feryat ve insanın ta kendisi olduğunu söyler.

Başka şiirlerinde de gördüğümüz benzer ifadeler şairin yaşadığı ızdırabı ve sebebini anlatmak için bir arayış içinde olduğunu gösterir. Ancak şair rejimin katı baskısı sebebiyle bu ızdırabın sebebini açıklayamaz.

Sovyetler Birliği ve onun gibi baskıcı rejimlerde insanlar bu baskıyı ifade edemezler. Zaten Sovyetler Birliği devlet olarak bir strateji belirlemiştir. Sosyalist Realizm adı verilen bu anlayış sadece rejimin propagandasından ibarettir. Her ne kadar bu anlayış Stalin'in ölümüyle rafa kaldırılmışsa da sanatçılar 1930'lu yıllardaki aydın kıyımından dolayı düşünce ve duygularını açıkça ifade etmeye cesaret edemezler. Parfi'nin bütün sıkıntısı da düşüncelerini açıkça ifade edememektir.

1963 tarihli Kırım'dan sürülenler için yazdığı “Bâğçäsärây Fontäni” şiirinde yaşananları	
Kongil üçün äxir külmäysân,	Hatır için bile gülmezsin,
Sên hâmân yıgläysân bécârä,	Sen her an ağlarsın bîçare,
Körgäningni äytä bilmäysân,	Gördüğünü söyleyemezsin,
Bir gäp äytä âlsäyding zârä...	Bir konuşabilseydin keşke...

mısralarıyla üstü kapalı olarak ifade etmeye çalışır.

Yine 1963 tarihli “Müdräb yâtär bundä däräxtzâr” mısraıyla başlayan şiirinde	
Zulmät âtli şâh kiymâqdä tâc,	Karanlık adlı şah giymekte tac,
Öz hükmigä âlgändä uyqu	Kendi hükmüne alınca uyku
Uxläb âlär âläm nâilâc.	Uyumakta alem bî-ilaç.
Bécârä tâng, uxlämäydi u.	Zavallı tan, hiç uyumaz o.

mısralarıyla sadece yaşanan zulmü üstü kapalı ifade etmeye çalışır.

1964 tarihli “Äyi, äyi, äytib bering” mısraıyla başlayan şiirinde,	
Äyi, uruş nimä, äyting,	Ana, savaş ne, anlatın,
U nimädir nâmi — ölüm?	Niçin onun adı, ölüm?
— Bolsä äytär edi âtäng...	— Olsa söyler idi atan...
Uruş bu yoq nârsä, oğlum...	Savaş, olmayan şey oğlum...

şair ilk defa savaşı sorgular.

1964 tarixli “Luis Morän” başlıklı şiirinde Parfi başqa bir ölkədə katledilən bir insanı konu edərək

Ékvädor Guäyäkil	Ekvador Guayekil
Günâhkâr cinâyât tolä kəcä	Günah ve cinayet dolu bir gece
Yélkädâr bir yigit.	El kadar bir yiğit
ottiz yâşlârdä	otuz yaşında
Qäri sârmâyäning bulğânç yâstıqdâşlâri	Kirli sermayenin iğrenç yatakcıları
Grimäuning câni sâlingän	Grimäü’nun can verdiği
qädähdä	kadehte
Luis Morän qânini içär	Luis Moran’ın kanını içer

mısralarıyla zulmü lanetler. Sovyetler Birliğı’nde zulmü ve baskıyı lanetlemenin yolu, başqa ölkelerde yaşanan benzer durumları anlatmaktır. Kuzey Azərbaycan’da yaşayan şairler yaşadıkları baskı ve zulmü ifade etmenin yolunu Güney Azərbaycan’da yaşananları anlatarak ifade etmişlerdir.¹⁰ Özbek edebiyatının ilk dönemlerinde de Fıtrat “Çin Seviş” ve “Hint İhtilalcileri” oyunlarında Hindistan’daki milliyetçilerin İngiliz sömürgelerine karşı verdiği mücadeleyi antmasına rağmen, muhalifler Fıtrat’ın Hindistan’daki İngiliz sömürgelerini bahane ederek Şura Hükümetine karşı bir mücadele başlatmak istediğini ifade ederek Fıtrat’ı suçlarlar.¹¹ Gerçekte de Fıtrat bu eserleri yazarken muhaliflerin söylediklerini amaçlamaktadır.

1964 tarixli “Sén uxläb yâtıbsän” mısrasıyla başlayan şiirinde, hiçbir şey olmamış gibi yaşayan genç insanlara,

Ätäng seni körmägän	Baban seni görmemiş
Qärä xät âlgän ânäng	Kara haber almış annen
Ätäng cängdä hălâk bolgän	Baban cenkte şehit düşmüş
Vicdân bilän	Vicdanıyla
Ärmän bilän äsäbiy	İçindeki ukteyle buruk
Negä çöçiding	Niçin irkildin
Negä qorqib qorqib	Niçin korka korka
âläsän näfäs	alırsın nefes
Poezd ğıldırâklâri vâznidék	Vagon tıktırları gibi
Vâzmin näfäsing	Ölçülü nefesin
Tolğänäsän	Dolanırsın

¹⁰ Yavuz Akpınar, *Azeri Edebiyatı Araştırmaları*, Dergah Yayınları, İstanbul 1994, s. 82.

¹¹ Açık, *age.*, s. 35.

Göyâki vizillâb oqlâr uçmâqdâ Sankı vızır vızır oklar uçmakta

Yumuq közlâringni bérkitding Yumuk gözlerini kapattın

Göyâ uzâq yoldâ

Sanki uzun yolda

Qârângu vâgân içrâ

Karanlık vagon içinde

Nâfâslâr öçmâqdâ

Nefesler sönmekte

Sén tüşünmäysän

Sen düşünmezsın

Sén dört âylik fâqât

Sen dört aylık sadece

tört âylik gödâk

dört aylık bebek

tört âylik âdâm

dört aylık insan

Ânäng séni qıynâydi

Annen seni hırpaladı

Erkin-erkin nâfâs âlmâqqâ

Güçlü-güçlü nefes almak için

Qoymâydi

Bırakmadı

Ânäng séni unutgân

Annen seni unutmuş

Yâşing sâkkiz âygâ yétgändâ-

Sekiz ayın dolunca

Âyâqlâri içidân yulib

Ayaklarından tutup

Séni şu tuprâqqâ ırıtgân

Seni şu toprağa atmış

Ânäng cinni bolgân

Annen çıldırmış

Vâhşâtdân

Vahşetten

Nâhâqlikdân cinni bolgân

Haksızlıktan delirmiş

Müştipâr ânäng

Zavallı annen

mısralarıyla yaşanan zulmü açıkça ifade ederek, onlara Lenin'in ağzından söylemek istediklerini aktarır.

Bâşing üzrâ uçmâqdâ

Başın üzre uçmakta

Mübârak tâqdir

Mübarek yazgın

Bir häykâl

Bir heykel

Ârzulâring singâri gözâl

Arzuların kadar güzel

Lénin tânidingmi

Lenin'i tanıdın mı

Ânä uzâtmâqdâ u

İşte uzatıyor o

Âl âzizim âl

Al azizim al

Muqâddâs vâtâningni

Mukaddes vatanını

Sén bolsäng uxlâb yâtıbsän

Sen ise uyuyorsun

Uygân! Tüşündingmi

Uyan! Düşündün mü?

Bäs qıl yigirmâ bir yilgâ

Uyan, yirmibir yılda

Çözilgân

Çözölmüş

Bäsiriq tüşläringni!

Bastırılmış hayallerinden

Bu şiir onun gerçek duygularını açıkça ifade edebildiği ilk şiiridir.

Yine 1964 tarihli “Şé’riyât” başlıklı şiirinde, her şeye yasak koyan idarenin sanatçıya tanıdığı toleransı ifade ederek gerçek duyguları ifade etmenin ancak şiirle mümkün olduğunu söyler.

Séning yürägingdän ätilgän oq...

Senin yüreğinden atılan ok...

Yüksäk ärzuläri bärdir şairning.

Yüksek arzuları vardır şairin.

Şäirlärdä bolär

Şairde olur

Fäqät ezgu niyät.

Sadece iyi niyet.

Qäläm, qäläm emäs

Kalem, kalem değil

Bänggä zärb ilä urilguvçi çoqmâr,

Çana darbe vuran tokmak

Undän tärälguvçi sädä vä äks sädä sén Ondan dağılan seda ve aksi sedasın

Şé’riyät!

Şiiriyat!

Zärb!

Darbe!

Äq qâğâz üzrâ,

Ak kağıt üzre,

Goyâ yaruğ cähân üzrâ urilär qäläm!

Güya aydınlık cihan üzre vurulur kalem!

Zärb!!!

Darbe!!!

Çérkävär, mäscidlär titrär,

Kiliseler, mescitler titrer,

Cüdä yamân, cüdä yamân ällâhigä häm.

Çok kötü, çok fena Allah’a bile.

Zärb!!!

Darbe!!!

Qäslär, täxtlär yāvuzliklär

Saraylar, tahtlar vahşetler

şäklidä yıqıldı...

şeklinde yıkıldı...

Şair küldi,

Şair güldü,

Ällâhni tән älmägän

Allah’ı kabul etmeyen

Kommunistik başariyät

Komunist insanlık

Tänib äldi ilâhiy déb seni, şé’riyät.

Kabul etti ilahi diye seni, şiiriyat.

Parfi’nin bu şiirinden, artık duygu ve düşüncelerini ifade etmenin yolunu bulduğunu anlıyoruz.

1965 tarihli “Änä Tilim” başlıklı, tamamen milli duyguların işlendiği şiirinin bir dörtlüğünde,

Qärä, yigirmänçi äsr ä’mâli

Karanlık yirminci asır işleri

Bärçäning başidä birdék beâmân...

Her şeyin başında yalnız bî-aman...

Vä lékin Lénin’ning gälüb xäyâli

Velakin Lenin’in büyük hayali

Méning xäyâlimgä oxşär, änäcân.

Benim hayalime benzer anacan.

sözleriyle, şiirde işlediği konuların, gösterdiği hedeflerin Lenin'in de hayali olduğunu belirterek vermek istediği mesajı verir. Özellikle baskı dönemlerinde şairlerin ve diğer sanatçıların söylemek istediklerini Lenin ağzından söylemeleri veya eserin bir bölümünde Lenin'den zikretmeleri bir takiiye olmasına rağmen sanatçı için kurtuluş reçetesi veya eserin yayımlanması için referanstır.

1965 tarihli “İzläysänmi sën dä bir pänäh,” mısrasıyla başlayan şiirinde

Oyçän kéçä, tün içrâ tähnâ,	Dalgın gece, gece içinde yalnız,
Räuf dostim, qaldık ikkâvlân...	Rauf dostum, kaldık başbaşa...
Biz méhrgä toymädik äslâ,	Muhabbete doymadık asla,
Bir yâruğlık izläymiz hämân.	Biz aydınlık ararız her an.

Şunçä äbgâr qılgäni yétär,	Şöyle harap olduğun yeter,
Biz yänärdik, yänärdik yänä.	Biz yanardık, yanardık yine.
Yâruğlık, déb başığä yétär	Aydınlık diye başını yakar
Yâruğlıkni sévgän pârvânä.	Aydınlığı seven pervane.

Şiiri vatan, özgürlük ve millet için hizmet kabul eden Parfi, 1965 tarihli “Usmân Nâsir başlıklı şiirinin bir dörtlüğünde

Şe'riyät, yolläringdä séning	Şiiriyat, yollarında senin
Eh, kimlär zârü zâr kézmägän.	Kimler feryat figan gezmemiş.
Eh, kimlär çäk qilib köksini,	Kimler parçalayıp sinesin,
Qalbini gäcimpläb ezmägän.	Kalbin avuçlayıp ezmemiş.

mısralarıyla, kendisinin anlayışı olan şiir sahiplerinin akıbetlerini ifade eder.

1965 tarihli “Hämlet” başlıklı şekil olarak biraz da millileştirerek yazdığı sonede

İnänmâq istärdi séngä näqädär,	İnanmak isterdi sana ne kadar,
Undän körmäsäydi yämänlik ägär.	Ondan görmeseydi kötülük eğer.
İnänmâq istärdi başär zâtigä,	İnanmak isterdi beşer zâtına,
Baş egib tânglärdän tânglärgäçä tå	Baş eğip tanlardan tana kadar taa

Vicdân şeväsığä tüşbäh izläymiz.	Vicdanın diline misal ararız.
Ädämdä vicdân häm bolmäsmi hättå!	İnsanda vicdan da olmaz mı acaba!
Sözläymiz, cigärxun bolib sözläymiz!	Söyleriz, ciğer kan dolar söyleriz!

Sën ey, sën xilqätning yävuz bändäsi, Sen ey, hilkatın yavuz bendesi,
Né bälâ sälgäysän mä'sum başlärgä? Ne belâ salarsın masum başlara?

Boğulub yâtgândir vîcdâning sâsi, Boğulup kalmıştır vicdanın sesi,
Başingni yârsäng-çi urib taşlârgä... Başını yarsan da vurup taşlara...

Zämândâşim méning, cäfkäş Hämlet, Çağdaşım benim cefakeş Hamlet,
Â, dostim, dünyâdâ xunxârlârni kör. Ey dostum, dünyada hunharları gör.
Âcizdir bu qälâm, âciz täsävvur. Acizdir bu kalem, aciz tasavvur.

Qânlar âqmâqdâdir, sönmaqdadir nur. Kanlar akmaktadır, sönmetedir nur
Turibsän-kü dâvr bilân bétmâ-bét. Durmuşsun ki devr ile karşı karşıya.
Nähât ıztırâbdâ dâim täfäkkür?! Yazık ıstırapadır dâim tefekkür?!

Parfi'nin 1965 tarihli "Şâdlık" başlıklı şiirinde ilk defa *intikam* kelimesi geçer. Şair mutluluğu hiç tadmadan yaşayan ve ölen insanların varlığından, zulmün renk ve ırk seçmediğini anlattığı şiirinde

Mä'sum bu kéc Masum bu seher
Mäş'um bu kéc Meş'um bu seher
Qässâb, bu kün Zafer bu gün
Qäsâs, bu kün İntikam bu gün

Êşitmäyâpsänmi İşitmiyor musun
Yıgı tävüşin Ağıt sesini
Soyılğan âzâdlık Kesilen hürriyet
Xırillär Hırıldar

mısralarıyla mutsuzluğun gerçek sebebinin esaret olduğunu belirterek, masum ve meş'um seherin zafer ve intikam günü olduğunu açıkça söyler. Bu, genelde bütün dünyadaki haksızlığı bahane ederek özelde kendisinin de vatandaşı olduğu Sovyetler Birliği'nde yaşananları anlattığı ve yaşadıklarının hesabının bir gün sorulacağı bir güne bilendiğini ifade ettiği ilk şiirdir. Şiirin devamında,

Qolläri bağlängän Kolları bağlanmış
Şâdlık séni oylâb gämğä bätämän Şadlık seni düşünüp kedere dalıyorum
Şâdlık séni mén başâriyâtğä üläşmaq Şadlık seni ben insanlığa dağıtmak
Sâçmaq istäymän Saçmak istiyorum
Séni mén çârläymän kél béri Seni dört gözle bekliyorum, gel beri

Uygâtämän Uyandırıyorum

Séning bétimsâl hüsningni

bir bütün hâldä

Dünyâgä açmâq istäymän

Â şâdlık

Senin eşsiz güzelliğini

bir bütün halde

Dünyaya açmak istiyorum

Ey mutluluk

mısralarıyla da bunu sadece kendisi ve milleti için değil bütün insanlık için istediğini belirtir.

1965 tarihli “Şâdlık” şiirinde,

Bir vâraq qâğâz singäri

Özimni yırtmäsäm

Närsälär närsä emäs mén üçün

Närsälärdä bâr méning öçim

Kesilgän dārāxtlär, töngäk

kesilüvçi başlärğä

Dâr eng gözäl fikrlär âsilgän

Çöyän oskolkä

Qäylärgä quylär bu dāryâ

Bu dāryâ tinärmi

Yâki yänä qäytädän

Bizning ibtidāmiz başlänäcäkmi

Bir yaprak kağıt gibi

Özümü yırtmasam

Nesneler nesne değil benim için

Nesnelerde var benim öcüm

Kesilen ağaçlar, kütük

kesilen başlara

Darağacı en güzel fikirlerin asıldığı

Dökme demirden şarapnel

Nerelere dökülür bu ırmak

Bu ırmak durur mu

Ya da tekrar yeniden

Bizim başlangıcımız olacak mı

mısralarında çevresindeki her şeyi intikamı hatırlatan birer nesne olarak gören şair şiirini

Deräzämni açädi borân

Borân açär eşiklärni

Méngä bir dām bérinäydi ârām

körgänlärim eşitgänlärim

Penceremi açar boran

Boran açar kapıları

Bana bir an vermez huzur

gördüklerim işittiklerim

mısralarında çevresindeki her şeyin kendisini huzursuz ettiğini ifade ederek bitirir.

1965 tarihli “Âddiy Gâp” şiirinde Parfi açıkça rejimi ifade edemese de rejimin uygulamasının tezahürü olan sonuçlardan, bu şekilde ortaya çıkan yeni hayat anlayışından nefretini

Cirkänämän äslini yoqâtğän âltindän

Âlmäsdän

Sâtilüvçän xâtindän

Pulgä çäyib âlingän näfäsdän

Äsli häyât, cüdä âddiy

Göyâ bir baş üzümni yéb bitirmäk

käbi gâp

Tiksiniyorum aslı bozulmuş altından

Elmasdan

Vücudünü satan kadından

Pula karışmış alınan nefesten

Gerçek hayat, çok basit

Sanki bir salkım üzümü yiyip bitirmek

gibi sözde

mısralarıyla dile getirir.

Yine 1965 tarihli “Çéksiz-çéksiz дәқиқälärdän ibârätür” mısraıyla başlayan şiirde yaşanan hayatla kendisinin fikirleri arasındaki tezdı ve duruma kayıtsız kalan insanların durumunu

Şundäy bolmäsä ägär.	Bu olmasa eğer
Négä këräk bu kélbät bu ävâz	Neye gerek bu endam bu ses
Şunçäki dăräxttäy ösmäqmi	Şuncağız ağaç gibi yükselmek mi
Şunçäki däryädäy äqmäqmi dərbädär	Şu ırmak gibi akmaq mı başıboş

U päyt közim açıq	O zaman gözüm açık
Lékin äsli körmäsdi	Lakin gerçeğı görmezdi
U päyt yüräk urär	O zaman yürek çarpar
Lékin äsli urmäsdi	Lakin gerçek çarpmazdı

mısralarıyla ifade ederken, aslında kendi yaşadığı, çevresinde yaşanan zulmü başka kişileri ve olayları anlatarak dile getirmeye çalışır.

U päyt	O zaman
Däräxt, dăräxt	Ağaç, ağaç
Däryä, däryä	Irmak, ırmak
Yusuf, qäygüsiz Kväzimodo	Yusuf, kaygısız Kvazimodo

Mén-kü istämäsmän ölümni	Ben istemem ölümü
Biräq här säätdä här дәқиқädä	Sadece her saat her dakikada
Bu yârüg dünyäning u tāmānidän	Bu aydın dünyanın o tarafından
Hükm etmäqdälär ölimgä méni	Mahkum etmektele ölümüne beni

Mén Yulius Fuçık, dārgä äsildi başım	Ben Yulius Fuçık, sehpa da asıldı başım
Toyçi Eryigit, oğlu, ätim méning,	Toyçi Eryigit oğlu adım benim
Köksimdä	Göğsümde
Sāvugän qorgaşın	Sönmüş kurşun

Bātğan közlärimdä cällädlärning	Kapanan gözlerimde cellatların
äyänç suräti	iğrenç suratı
qātğan	katılmış
V’etnämlik bir gödäkmän mén,	Vietnamlı bir çocuğum ben,

bəgri yərə

Qolsiz ayəqsiz

Və başsiz yətgən

bağrı yara

Kolsuz ayaksız

Ve başsız yatan

Mén həli həm turmə pəncəsi ərə

Songsiz və əzəd əsmənlərgə qəraymən

Qəraymən quyəşgə

mén həyət istəymən

Gəp başqə üstəz başqə

Ben işte tam da hapis pençesi içinde

Sonsuz ve hür gökyüzüne bakıyorum

Bakıyorum güneşe

ben hayat istiyorum

Söz başka üstəz başka

1966 tarixli Habib Abdullah'a ithaf edilen "Yər Fərzəndi" adlı şiirde Parfi Türkistan'da yaşanan talihsiz olayları bir rüya motifiyle

Bu tün tüşlərimgə kərgən emişsən,

Muəlləq uzənib turər qollərim.

Bunçələr yirəqdə, bunçələr əsmən,

Uning yolləridə qaldı yollərim.

Bu gece düşüme girmiş imişsin,

Boşluğa uzanıp durur kollarım.

Öyle uzakta, bu kadar asuman,

Onun yollarında kaldı yollarım.

mısralarında anlatarak, Sovyetler Birliği idaresinin kullanılmasını yasakladığı Türkistan kelimesini ilk defa şiirinde açıkça kullanır.

Yədimgə kəldilər əlvidə dəmlər,

Uning hək-pəyini qılurmən təvəf.

Köçəni töldirib bərar ədəmlər,

Közlərdə səvəllər erur bəcəvəb.

Aklıma geldi hicranlı demler,

Onun ayak izine ederim tavaf.

Sokağı doldurup gider adamlar,

Gözlerde sorular var bî-cevap.

Əldindən bilgəndək sörərdim bət-bət, Önce bilir gibi sorardım sık sık,

Rə'nə, əlib bərgil atəng qəşigə...

Ne külfət yığıldı bəşlərgə, həyhət,

Ne musibət tüşdi Vətən başigə!..

Güzel, haydi git ecdadın karşısına...

Ne belalar geldi başlara, yazık,

Ne belalar geldi vatan başına!..

Yurəgigə yutib Turkistən yekin,

Sekin əlib ötdi. Köndi təqdirgə.

Məngulik məskəngə uzətdik sekin.

Yüreğine gömüp Türkistan yükün,

Sakin yaşadı. Razi oldu kadere.

Ebedi əleme göndərdik sekin.

Song bərə egildik muqəddəs yergə.

Bir dünyə qaldırdı dünyəgə, ləkin

Bir dünyə ketərdi u bilən birgə.

Son kez eğildik mukaddes yere.

Bir dünya bıraktı əleme, lakin

Bir dünya götürdü onunla birlikte.

Şiirin devamında önceleri üstü kapalı ifade ettiği yüreğini yakan koru yani ülküsünü açıkça belirtir.

Heç qaçân târk etmäs şundäyin ârmân,
Hâyâtdä körışmāk bölmädi näsib...
Kutärmidim sendän eng âliy fârmân,

Asla terk etmez beni şu emel,
Hayatta görüşmek olmadı nasip...
Kurtulmadım senden ey ulu ferman,

Türk ögli dermiding bağringgä bâsib.
Köksimdä âğriqlär... Ey, büyük İnsan
Şâir bolârdmidim sengä munâsib...

Türkoğlu der misin bağrına basıp.
Göğsümde ağrılar... Ey, büyük insan
Şair olabildim mi sana munasip...

Kendi kendisiyle bir iç muhasebe yaptığı 1966 tarihli “Yüräk” adlı şiirinde mantığının ve duygularının sesini

Gärçi tutqunmân-kü erkin sehringgä.
Undä sâbit turâr mâqsud-mânzirim.
Qâlib kêtmişäydım séning mehringdän,
Qâlib kêtmişäydım yoldä üzilib.

Gerçi esir oldum özgürlük sihrine.
Onda sabit durur amacım ülküm.
Kalıp gitmeseydim senin aşkından,
Kalıp gitmeseydim yolda ayrılıp.

Äcâyib diyârsän, qâlbim, nä çârä
Şâdlik vâ häsrätning mäskäni sändä.
Ävâz bér, küyingni eşitib zârä
Esläb qoyârlär-kü heç bolmägändä.

Tuhaf bir yersin, kalbim, ne çare
Mutluluk ve hasret kaynağı sende.
Cevap ver, şarkını işitip şimdi
Hatırlarlar hiç olmayan zamanda.

Äytgil, küylärmänmi bir kün, yüräğim,
Äytgil, küylärmänmi bâqmäy özimgä
Séni cärrâh kâbi sâvuqqân vâ cim
Yulib qoyärmänmi qâğâz yüzigä?

De şarkı söyler miyim bir gün yüreğim,
De şarkı söyler miyim bakmadan özüme
Seni cerrah gibi sakın ve sessiz
Çıkarıp koyar mıyım kâğıt üstüne?

mısralarıyla ifade eder.

1966 tarihli “Séni oyläb cân-hâlim âğrir” mısraıyla başlayan şiirde şair, fikirleri, ülküsü ve bunları yazdığı şiirler yüzünden içinde yaşadığı toplumda nasıl algılandığını şöyle anlatır:

Séni oyläb cân-hâlim âğrir,
Séni oyläb qândir oylärim.
Mânzirim hām yırâq vâ âğır,
Tiğ üstidän bārār yollärim.

Seni düşünüp ciğerim sızlar,
Seni düşünüp nasıl yanarım.
Menzilim de uzak ve ağır,
Kılıç sırtında gider yollarım.

Telbä, âtäş, déb ménı pinhân

Deli çılgın diye beni gizlice

Oylämä s n, m ning yulduzim.

S ni oyl y  ldim-k , in n.

 zimni h m oyl rm n  z m.

D   nme sen, benim y ld z m.

Seni d   nmeye dald m ki, inan.

 z m  de d   nd r r  z m

1966 tarihli ‘‘Y n  q ytib k ldim.   ng tozg n’’ m sr yla ba layan  iirinde fikirleri ve  lk s nden dolayı yakınlarının bile kendisini k nad ğını ve anlamadıklarını

Q yim ngiz m ni bu s f r

Unutdi d b  yni, d l mni,

Ne   r  b r dil y ns   g r,

Sezib q ls m b t n  l mni.

K namay n beni bu sefer

Unuttu deyip evi obay ,

Ne  are var dil yansa e er,

Seziyor olsam b t n alemi.

m sr larıyla anlat r ve onların kendisi i in duydu u kaygıların yersiz oldu unu da

    imd  z ng ri sezgi,

K prigimd  s yuq h y c n.

K zl rimd  yum l q s vgi,

S l m tm n m n h m,  n c n.

Kuca ımda masmavi duygu,

K rpi imde so uk heyecan.

G zlerimde bir yumuk sevgi,

Selametteyim artık anacan.

m sr larıyla ifade eder. Bu m sr lar yazının giri inde  airin hayat  hakkında verdi imiz kısa bilgi dikkate alınacak olursa daha da anlam kazanacaktır.

1967 tarihli ‘‘S m rq nd  sm nid ’’ ba lıklı  iiri o d nemde yazılması imk nsız i erikte bir  iirdir.

F l kl rd  mu ll q turdim,

M ni songsiz x y l etmi  b nd.

S ning b y k  tmi ing k rdim,

K lg singni k rdim, s m rq nd.

G ky z nde asılı durdum,

Beni sonsuz hayal etmi  bent.

Senin b y k ge mi in g rd m,

Yarımını g rd m Semerkant.

T rix  yt r,  st  c r ngl r,

D hm l rd  q drd n k l m.

Ziy  s   r s m viy r ngl r,

Min rl rd   b diy ilh m.

Tarih s yler, yerde  iniler,

Mezarlarda ilah  kelam.

I ık sa ar sem v  renkler,

Minarede ebed  ilham.

1967 tarihli ‘‘V t n’’ adlı  iiri  airde olu an intikam duygusunun sebeplerini a ık a ifade edebildi i ilk  iirlerdendir.

X tir mning q ’r-q ’rid  t rix

D im s zl b tur r ezgin hik y .

Tutq n qu  sing ri q l rm n g rib,

Ruhimg  bulutl r t  l ydi s y .

Hatıramın en derininde tarih

Anlatmakta h z nl  bir hik y .

Esir bir ku  gibi beklerim garip,

Ruhuma bulutlar salmakta g lge.

m sr larıyla ba lad    iir,  airin ya ad    zdirabın sebeplerini anlat r. Devamında,

Köringiz tärixni, ey, büyük xälqim,
Közimdä ertäning sévinçi, xäläs.
Nädır, Vätän ısqı nädır? U bälkim
İçimni kémirgän qädimiyy qäsäs.

Görünüz tarihi, ey, büyük halkım,
Gözümde yarının sevinci, yalnız.
Nedir, vatan aşkı nedir? O belki
İçimi kemiren ezeli intikam.

Diyerek, mevcut şartlarda “vatan aşkı”nın içini kemiren ezeli intikam duygusu olduğunu söyler. Şiirin devamında şair vatan olarak kabul ettiği coğrafyanın ayaklarının altından kayıp gittiğini, onu vatan yapan pek çok değer yok olduğunu belirtir.

Köringiz tärixni. Közäldim pädä
Qolimdän uçmaqda bu yer bu vätän... Elimden uçmakta bu yer, bu vatan...
Äşnâ tutınärdim polät xäncärgä...
Cäng mäydäni säri atılärdim män...

Görünüz tarihi. Gözden çek perdeyi
Eskiden aşınaydım polat hançere...
Savaşlarda öne atılırdım ben...

Vätän, äylänärmän bir késkir taşgä,
Qäşinggä oq käbi uçıb bärärmän.
Nähât til başqädır, nähât dil başqä?!

Vatan, dönüşürüm bir keskin taş,
Karşına ok gibi uçup giderim,
Dil başkadır, yazık gönül de başka?!

şiirin bu bölümünde şairdeki geçmişe özlem, kendisinde oluşan yaşadığı ülkedeki zulme ve haksızlığa karşı, rejimin kendisi ve milletine karşı oluşan tavırdan dolayı bir intikam duygusunun oluşmasına zemin hazırlar. Şiirin devamında,

Yoq! färmän kütärmän eng songgi färmän,
Şäylänib qärärmän qälqqän quyaşgä,
Bäri bir, qäsäs, déb yänärmän hämän.

Ferman bekliyorum, sonuncu ferman,
Hazırlanmış bakarım doğan güneşe,
İntikam, diye yanarım her zaman.

mısralarında kendisine hayat veren en önemli hususun intikam duygusu olduğunu ifade eder.

1967 tarihli “Vietnam Häqidä Qoşiq” adlı şiirinde şair, Vietnamda yaşananları anlatarak dolaylı olarak kendi durumunu, kendi ülkesindeki huzursuzluğun sebebini de anlatır. Çözümü de gösterir:

Änä tili därsi

Ana dili dersi

mänä tinçlik äl

işte huzur, al

mänä tinçlik säädät

işte huzur saadet

ana dilinin insana huzur verdiğini ve mutluluğun temel kaynağını oluşturduğunu söyledikten sonra Parfi Vietnam’da yaşanan zulmü dile getirerek dünyanın neresinde olursa olsun zulmün ve haksızlığın karşısında olduğunu şöyle ifade eder:

Qutluğ tupraq üstidä bu kün
Şundäq köz ongimdä ölmäqdä ädäm
Oyläyätir fikrigä bu älämlär tär

Kutlu toprak üstünde bu gün
Böyle göz önünde ölmekte adam
Düşünür fikrine bu âlemler dar

Dünya ârzulâring méning ârzum edi
Sözlâring méning sözüm edi dünya
Tâşvişlâring edi méning tâşvişim
Kél yummâyimiz közlârni kél yummâylik
Şundâq köz ongimdâ ölmâqdâ âdâm
Oylâyâtir fikrigâ bu âlämlâr târ,
Közlâridâ vâtân déb ölmäk bâxti
Vä quyaşgâ qârâb âtgân bir sâvâl
Qollâridâ bir gûnçâ
Titrâr gûnçâ qâlbi uning qolidâ
Oq vä mürdâ isi
Ming ölimdân qâlib

...

Bâğrimizgâ âmuxtâ Vâtânim
Kézâdir bulutlâr başım üstidâ
Äxir köz ongimdâ ölmâqdâ âdâm
Oylâyâtir fikrigâ bu âlämlâr târ
Bütün yürâklârning vâtâni, V'êtnâm
Köz öngimdâ öläyâtgân âdâm, ménmân

Dünya, arzuların benim arzumdu
Sözlerin benim sözümdü dünya
Korkuların kaygıların oldu benim kaygım
Gel yummayalım gözleri, gel kapatmayalım
Böyle göz önümde ölmekte adam
Düşünür fikrine bu âlemler dar
Gözlerinde vatan diyerek ölme kısmeti
Ve güneşe yönelen bir sual
Ellerinde bir gonca
Titrer gonca kalbi onun elinde
Ok ve ölüm kokusu
Bin ölümden beter

Kalbimize uzak Vatanım
Gezer bulutlar başım üstünde
Nihayet, göz önümde ölüyor adam
Düşünür fikrine bu âlemler dar
Bütün yüreklerin vatani, Vietnam
Gözümün önünde ölen adam, benim

Şair, dünyanın neresinde olursa olsun zulüm gören ve ölen insanların yerine kendisini koyar. Elbette Vietnam örnek verilerek anlatılan bu olaylar kendi yaşadığı topraklarda da yaşanan hadiselerdir.

1970 tarihli, aslında kendisini ve şiirini anlattığı “Şâir” başlıklı şiiri onun bir sanatçı ve aydın olarak duygularını, sorumluluklarını, bunların ne kadar farkında olduğunu; içinde yaşadığı ülkenin idaresine ve rejime karşı beslediği intikam duygusunun sebebini de açıklar. Şiirin tamamı şöyledir:

Â, ânâ tâbiât, mâ'yus ânâcân,
Sırlı bu zâvq ârâ sıqrâydir tân,
Äxiri öldirâr méni häyâcân
Bâisi ne, âytâlmâsmân dâf'âtân.

Ey, tabiat ana, meys anacan,
Gizli bu zevk içinde ağrımakta ten,
Sonunda öldürür beni heyecan
Sebebi ne, söyleyemem ben hemen.

Â, ânâ tâbiât, oylây mân sêni,
Tinglây mân âlâmning şivirin tâkrâr.
Bândi mâskânigâ çârlâydi méni

Ey, tabiat ana, düşünürüm seni,
Dinlerim âlemin fısıltısın tekrar.
Mahpushaneye hapsetti beni

Kibâr çoqqılârdâ muzlâgân bâhâr.

Kibrin zirvesinde inleyen bahar.

Mungli tâvuşigâ âsürmân qulâq,
Dâvdir mâcnunânâ xâyâlgâ âsir...
Vârâqlâr üstidâ mıxlândi nigâh,
Yângin çängälidâ turibmân âxir.

Kederli sesine veririm kulak,
Devdir Mecnun gibi hayale esir...
Sayfalar üstüne mihlandı nîgah,
Yangın ortasında kalmışım ahir.

Bir şé'r qârşisidâ turâverdim lâl,
Bir şé'r qârşisidâ telbâ, devânâ.
Münkâyb qırâât qılâyâtgân çâl
Ümrini başqâtdân başlâdi yânâ.

Bir şiir karşısında kalıverdim lal,
Bir şiir karşısında deli divane.
Eğilmiş okuyan zavallı ihtiyar
Hayata başından başladı yine.

Şâir şuning üçün tüzârmî dévâr,
Yoqsâ bu pârîşân tizmâlâr néçün?
Kimni şâir déyâ tân âlâr câhân.
Biz kimni şâir déb âtäymiz bu kün?

Şair şunun için öreri mi duvar,
Yoksa bu perişan dizmeler niçin?
Kimi şair kabul eder bu cihan.
Kimi şair diye anarsınız bu gün?

Kimdir ul cäfâkâr şu xilqât ärä
Hämnişin tutingân äddiy qälâmgä.
Kimdir ul, gämğüsâr vä mâtämsärä,
Fikr säçâyâtgân âlämgä.

Kimdir o cefâkâr şu hilkat-ara
Arkadaş olmuş basit bir kaleme.
Kimdir o dert ortağı ve matem-sara,
Fikir saçmakta olan bu âleme.

Kimdir ul, ermäk déb küylärmî nâhât, Kim o, meşgale diye şiir söyleyen,
Sâxtä ehtirâslâr çulğärmî uni?
Yoq!.. Yoq, yärälmädi u bilgân häyât,
Häli tuğılmädi şâirning küni.

Sahte ihtiraslar kuşatmış onu?
Yok! Yaratılmadı onun bildiği hayat,
Henüz doğmadı şairin günü.

Häli qäylärdädir cäng bärär yävuz,
Mä'sum gödäklärning şä'mi öçmäqdä.
Musiqâr emäs-kü témir yälmâğız
Müştäräk äsmändä uçmäqdä.

Hâlâ nerededir cenk eder çetin,
Masum yavruların ocağı sönmekte.
Musikâr değil, demirden büyücü
Müşterek gökyüzünde uçmakta.

Né ellär, vätänlär gülxändä yänib
Şâir köz öngidän ötädi bir-bir.

Ne iller, vatanlar ateşe yanıp
Şair gözü önünden geçer bir bir.

Bärçäning därdini özigä älib
Mäcnun bolib yürär şuning-çün şair.

Varlığın derdini omzuna alıp
Mecnun olup yürür bununçin şair.

Häli boğızlardä boğılär näfäs.
Eski yärälärdän çäk-çäk tāmār qān.
Şairni küylätgän täbiät emäs,
Şairni küylätgän häzräti insān.

Hâlâ boğazlarda boğulur nefes.
Eski yaralardan damlamakta kan.
Şairi yandıran tabiat olamaz,
Şairi yandıran hazreti insan.

Tikkändir cānini vātānigä u,
Bu söz qārşisidä titrämä, ey cān,
Yüzmä-yüz kelgändék göyā ot vā suv,
Yüzmä-yüz kelädir şair vā zāmān.

Adamış canını vatanına o,
Bu söz karşısında titreme, ey can,
Yüz yüze gelmiş gibi ateş ve su,
Yüz yüze geliyor şair ve zaman.

Büyük e'tiqāddir bu dāhr ärä yol.
Büyük e'tiqāddir mübārāk ilhām.
Şair yürägidä açılmāgän gül,
Şair yürägidä sâbit intiqām.

Büyük itikattır dünyada bu yol.
Büyük itikattır mübarek ilham.
Şair yüreğinde açılmayan gül,
Şair yüreğinde sönmez intikam.

Özellikle son dörtlükte şair ilhamın itikat, itikadın ise şairin gönlündeki açılmayan gül ve sönmez intikam olduğunu belirterek, kendisine hayat veren membaı da açıklar.

Şairin aslında gönlündeki her şeyi açıkça söyleyemediğini, söylenenlerin de çok sıkı bir sansürden geçerek yayımlandığını 1971 tarihli “Bir şe’rimning, qäräng, başı yoq,” mısraıyla başlayan şiirden anlıyoruz.

Bir şe’rimning, qäräng, başı yoq,
Késilgän-kü qäräng, äyāği,
Mühärrirgä bāqdim, közim loq,
Äxir qändäq bolur u yāği?!

Bir şiirimin, bakın, başı yok,
Kesilmiştir bakın, ayağı,
Muharrir baktım, gözümü dikip,
Ahir nasıl olur bu düşmanlık?!

Tilingni tiy, dédi muhərrir,
Yəxşilikni bilməgən həmək.
Kəçiringiz ləkin köp əgır
Yəlgız qārın bilən yəşəmək.

Dilini tut, dedi muharrir,
İyiliği bilmeyen ahmak.
Affediniz lakin çok ağır
Yalnız mide ile yaşamak.

mısraları bize insanların, onlara yol gösteren aydın ve sanatçıların nasıl susturulduğunu da ifade eder. Şairde oluşan intikam duygusunun bu bastırılmışlıktan kaynaklandığını bu mısralardan anlıyoruz.

1973 tarixli “Hicrâtdä Ânä Älläsi (1944)” başlıklı şiir Parfi’nin “Bâğçäsärây Fontäni” adlı şiirden sonra Kırım sürgünleri için yazdığı ikinci şiiridir. İlk şiir ve şairin Kırım sürgünleri ile yakından ilgilenmesi bir sürgünü konu edinen şiirin Kırım sürgünleri için yazıldığı intibainı uyandırmaktadır. Birinci şiir ne kadar sanatlı ve üstü kapalı ise bu şiir o kadar açık ve ifadeler keskindir.

Şäkär qozim, tüşläring bolsin şirin,
Sén méning cânımsän, sén méning tänim,
Ânängning köksidä qäsäs yaşirin,
Yürägidä oq pärçəsi, vätänim.
Nidâ qıldim, nidâlär qıldim, ällä,
Séni yoqdän binälär qıldim, ällä.

Şeker kuzum, düşlerin olsun şirin,
Sen benim canımsın, sen benim tenim,
Ana göğsünde gizlenmiş intikamsın,
Yüreğinde ok parçası, vatanım.
Diledim Allah’tan, yalvardım, ninni,
Seni ben yokluktan apardım, ninni

Ânä yurtni bâsdi yāvuz yildirim,
Mäskänätgä äyläntirmiş dârugir.
Gärçi qân içrädür bärgrézân yérım,
Äyri tüşmək, bäläm, müşkül bəri bir.
Nidâ qıldim, nidâlär qıldim, ällä,
Séni yoqdän binälär qıldim, ällä.

Anayurdu bastı yavuz yildirim,
Meskenete dönüştürmüş sehpalар.
Gerçi kan içindedir en sağlam yerim,
Ayrı düşmek, balam, müşküldür, zordur.
Diledim Allah’tan, yalvardım, ninni,
Seni ben yokluktan apardım, ninni

Qântäläşgän ufqlärdä näfärman
Bâtışını quyâş bilmäy türädür.
Âdäm ärtgän poezd bärär şärq tāmān,
Gıldırägi köksim üzrä yürädür.
Nidâ qıldim, nidâlär qıldim, ällä,
Séni yoqdän binälär qıldim, ällä.

Kızıllaşan ufuklarda neferim
Battığını güneş bilmeden durur.
İnsan biner tren gider şarka doğru,
Tekerleği göğsüm üstünde yürür.
Diledim Allah’tan, yalvardım, ninni,
Seni ben yokluktan apardım, ninni

Qırğâqlärgä çäpär, qäytär dälğälär,
Muztärib äsmän käbidür näläm.
Bâğlärä qäğillär qärä qärgälär,
Bâğlar bülbüldän ayrıldı, bäläm.
Nidâ qıldim, nidâlär qıldim, ällä,
Séni yoqdän binälär qıldim, ällä.

Kıyılara çarpar, döner dalgalar,
Hüzünlü gökyüzü gibidir nalem.
Bağlarda ötüyor kara kargalar,
Bağlar bülbülünden ayrıldı, balam.
Diledim Allah’tan, yalvardım, ninni,
Seni ben yokluktan apardım, ninni.

U yérdä vizilläb oqlär uçadır,

Orada vızlayıp oklar uçuyor,

Oqlär uçib yürməş békârdän békâr,
Tirik cänning, bäläm, şämi öçädür,
Yäv üçün quyaşning öçmäği dârkâr.
Nidâ qıldım, nidâlär qıldım, ällä,
Séni yoqdän binälär qıldım, ällä.

Bäkim äfsänälär äytär bulutlär,
Türkülär äytädür musäffä, tuyğun,
Yırâq-yırâqlârdän türnälär ötär,
Hicrân qoşığını äytärlär bugün.
Nidâ qıldım, nidâlär qıldım, ällä,
Séni yoqdän binälär qıldım, ällä.

Ätäng cängdä. ätäng séni körmäydi,
Ätäng cängdä, qârä xät älgän änäng.
Ätäng kélîb ähvâlingni sormäydi,
Bu älämdä bir özi qâlgän änäng.
Nidâ qıldım, nidâlär qıldım, ällä,
Séni yoqdän binälär qıldım, ällä.

Ärmân-lä yumgändür közlärini, bäs,
Cân bérîb düşmändän älgändür öçin.
Néçün qälqîb-qälqîb äläsän näfäs,
Néçün qorqîb kêtđing tolgânding néçün?
Nidâ qıldım, nidâlär qıldım, ällä,
Séni yoqdän binälär qıldım, ällä.

Şäkär qözim, tüşlärîng bolsın şîrin,
Sén méning cânımsän sén méning tänim.
Änängning köksidä qäsäs yaşîrin,
Yürägidä oq pârçäsi, vätänim.
Nidâ qıldım, nidâlär qıldım, ällä,
Séni yoqdän binälär qıldım? ällä.

Uçmuyor boşu boşuna hiçbir ok,
Bir canlının balam canı geçiyor,
Düşman için güneşin geçmesi gerek.
Diledim Allah'tan, yalvardım, ninni,
Seni ben yokluktan apardım, ninni.

Belki efsaneler söyler bulutlar
Türküler çağırır, tertemiz, üzgün
Uzak uzaklardan turnalar geçer
Ayrılık şarkısını söylerler bugün
Diledim Allah'tan, yalvardım, ninni
Seni ben yokluktan apardım, ninni

Baban cenkte, baban seni görmedi,
Baban cenkte, kara haber aldı anan.
Baban gelip ahvalini sormadı,
Bu dünyada tek başına kaldı anan.
Diledim Allah'tan, yalvardım, ninni,
Seni ben yokluktan apardım, ninni.

Özlemle yummuştur gözlerini, pes,
Can verip düşmandan almıştır öcün.
Niçin hızlı hızlı alırsın nefes,
Niçin korkup gittin, kıvrandın niçin?
Diledim Allah'tan, yalvardım, ninni,
Seni ben yokluktan apardım, ninni.

Şeker kuzum, düşlerin olsun şîrin,
Sen benim canımsın, sen benim tenim,
Ana göğsünde gizlenmiş intikamsın,
Yüreğinde ok parçası, vatanım..
Diledim Allah'tan, yalvardım, ninni,
Seni ben yokluktan apardım, ninni.

Bir ninni olarak yazılmış olmasına rağmen açık bir dille ve coşkun bir ifade ile yazılmıştır. Şair bu ninninin birinci dördlüğünde kendisine ninni söylediği bebekleri anne göğsündeki intikam olarak niteleyen şair, acı ve zulmü yaşayan annelerin emzirdikleri sütle yaşadıkları haksızlık ve zulmün intikamını çocuklarına tevarüs ettirdiklerini, çocukların bu duygu ile beslendiğini ifade eder.

Üçüncü dördlükteki “İnsan biner tren gider şarka doğru/Tekerleği göğsüm üstünde yürür” mısraları bu şiirin bir sürgün için yazıldığını ifade eder. Tekerleğin göğsünün üstünde yürümesi ise şairin bu acı karşısında hissettiklerini ifade eden en içli mısralardandır.

Yedi ve sekizinci bentler, yetim kalan çocukların babasının İkinci Dünya Savaşı’nda öldüğünü ve annelerinin bin bir zorlukla onları büyüttüğünü ifade eder.

Dokuz bentten oluşan şiirin her bendinde tekrar edilen son iki mısra duygu yoğunluğunu yükseltmenin yanında, yetim çocukların yokluk içinde nasıl yetiştiklerini ısrarla vurgular.

İlk bendin tekrarı olan son bentte de şair çocuklara güzel düşlerinin gerçekleşmesini temenni ederek, onları annelerinin göğsündeki intikam duygusu ve varlık sebebi olarak ifade eder.

Şairin diğer şiirlerinde de kısaca temas ettiği intikam duygusu bu şiirin ana teması olması bakımından önemlidir. Ancak diğer bütün şiirlerde olduğu gibi ortak husus, bu duygunun şahsi ve münferit değil genel ve milli olmasıdır. Üstelik şairin bahsettiği olay Kırım Tatarlarının yaşadığı bir olaydır ve özelde ne şair ne de mensubu bulunduğu Özbek halkı bu olayın birinci derecede mağduru değildir. Kendisini Türkistan’ın gerçek sahibi Türk milletinin bir ferdi olarak görece kadar şuurlu olan Parfi sanki olayı bizzat kendisi yaşamış gibi gerçekçi ve duygulu anlatır.

Benzer bir şiir de 1991 yılında Azerbaycan’da yaşanan katliamı konu edinen “Äzärbäycän 1991” başlıklı şiirdir. Azerbaycan’ın bağımsızlığının hemen arifesinde yaşanan kanlı olaylar Parfi’nin kaleminde âdeta bir çığlığa dönüşür. Aşağıda örnek olarak aldığımız ilk bentte şairin kullandığı “yeter” redifi bir isyan çığlığı gibi insanın zihnine çakılır. Devam eden bentteki “yalnızım” redifi de her şeye rağmen yalnızlığı ve çaresizliği ifade eden bir iç çekişi hatırlatır.

Mälâmätlär yuräkkä yetdi âxir,
Piçâqläri suyäkkä yetdi âxir,
Äyting, kimlär tiläkkä yetdi âxir,
Yälgiz âhim fäläkkä yetdi âxir,
Sen yälgiz emässän, äy Äzärbäycän.

Acı sözler yüreğe yetti yeter,
Bıçakları kemiğe yetti yeter,
Deyin, kimler emele yetti yeter,
Yalnız ahım semaya yetti yeter,
Sen yalnız değilsin, ey Azerbaycan.

doğumun müjdecisi olduğunu hisseder ve bu durumu 1976 tarihli “Äleksändr Ul’yänov” başlıklı şiirde

Kétmäkdämän endi. täng átär,	Gidiyorum şimdi tan atar,
Älvidä Rus’, änäm diyări.	Elveda Rus, anam diyarı.
Kétmäqdämän, äxir, birädär,	Gidiyorum artık birader,
Dünyä qälur, dünyä gubäri...	Dünyada kalır, dünya gubarı...

Äldindä körinür bähärlär...	Önümde görünür baharlar...
Umum bäsäriyät bähäri,	Bütün insanlığın baharı,
Piçaqlär boğzımgä yétgändä.	Bıçaklar boğazıma yetince.

Qältiräb tökmäsin yäşimni,	Titreyip dökmesin yaşımlı,
Héc närsä yoq méning yélkämdä.	Hiçbir şey yok omzumda.
Mén séngä bəşş etdim başımni!..	Ben sana ikram ettim başımı!..

mısralarıyla ifade eder.

1976 tarihli “Bäyronning Songgi Säfäri” başlıklı şiirde Parfi doğan güneşin kızılığını kalbinde büyüttüğü intikamın doğuşu olarak görür ve kendisini, horlanan kız kardeşinin namus bekçisi ve hürriyet çocuğu olarak ifade eder.

Qántäläş ufqdä intiqām pārlär,	Kıpkızıl ufukta intikam parlar,
Şair, erk oğlāni, nāmus sārväri.	Şair, hürriyet çocuğu, namus bekçisi.
Göyāki xorlängän hāmşiräng çārlär,	Sanki aşağılanan kardeşin ağlar,

1977 tarihli “Nikoläy Rubtsov Xâtiräsigä” başlıklı şiirin üçüncü bendinde şair, Sovyet idaresinin yarattığı korku ve zulmün kurbanı olacağını söyle ifade eder.

Héc bir kimsä äytä bilmäs sén äytmäy	Hiç kimse söyleyemez, senin söylemeden
kétgän qoşıqni	gittiğin şiiri
Tüşünsä-çi buni qatillär түşünsä-çi äxir	Düşünse ki, bunu katiller düşünse,
Pâyāni yoq uluğ Rus köksidä	Yeri yok ulu Rus göğsünde
bozlāb pārlär,	inleyip belirir,
Rusiyä özingni äsrä äsrägil,	Rusya, kendini koru, sakın,
Séning bir mısra šé’ring endi äbädiy.	Senin bir mısra şiirin şimdi ölümsüz.

Şairin katil olarak nitelediği idaredir. Parfi’nin, kendisi gibi idarenin kadrine uğramış Ruslarla hesabı yoktur. Sovyet idaresinin gerçek sahiplerinin Ruslar olduğunu bilmesine rağmen mazlum olan Ruslara da sahip çıkar.

Bu durumu 1981 tarihli “Äléksändr Blok” adlı şiirinde

Təşnəlik səsidir, bu, tüş, bu, ăləm,
Kimdir tişləb ălgän ălávni ündä.
Ă Rus sən-yărım sən-singlim sən ănəm
Qändäy ălib çikäy mən səni tündän?

Susuzluk sesidir, bu düş, bu alem,
Kimdir dişleyebilen alevi onda.
Ah Rus sen yarım, sen bacım, sen anam,
Nasıl kurtarayım seni karanlıktan?

mıbralarıyla dile getirerek, yaşanan zulmün mağduru mazlum Ruslar için de üzüntüsünü ifade eder.

1977 tarihli “Sâyä” başlıklı şiirde Parfi, kendisini gölge gibi takip eden ve hiçbir gücün ondan kurtulmak için yetmediği, uğraşmasına rağmen bir türlü kurtulamadığı duygunun intikam olduğunu belirtir.

Kâr qılmäs äfsuning, yétmägäy küçing,
Sädäqä çäkädék ätgäymän yolgä,
Äyt sâyä, izğırsän pâyimdä nəcün,
Sén kimsän nimäsän ey mävhüm kölkä?

Kâr etmez efsunun, yetmiyor gücün,
Dilenci çocuk gibi atılayım yola,
Söyle gölge, gezersin ardımda niçin,
Sen kimsin, necisin, ey mevhum gölge?

Ărtimdän ergäşär bilgisiz. sâyä,
Pincıgıdä bärdir ä'mälü äsäs.
Yoqdir, pänäh méngä, yoxdir himâyä,
Dostlär, u qäsäsdır, muqäddäs qäsäs.

Ardımda dolaşır bilgisiz saye,
Yakınında vardır a'mal ü esas.
Yoktur kurtuluş bana, yoktur himaye,
Dostlar, o intikamdır, kutsal intikam.

Ancak dikkate değer husus, şairin hep kurtulmak için çabaladığı ve bir türlü başaramadığı intikam duygusunu “kutsal” olarak nitelemesi dikkat çekicidir. İlkinden sonuncusuna kadar şiirlerinin konusu olan vatan, millet, hürriyet, adalet vb gibi değerleri yaratılışın bir gereği ve yaratıcının bir emri gibi görmüş ve onu kutsal olarak addetmiştir. Kurtulmak istemesinin sebebi ise çevresindekilerin onu anlamaması ve bu yüzden yalnız kalıp mutsuz olması ve yakın çevresindekileri de mutsuz etmesidir.

Japon minyatür şiirinin Özbek edebiyatındaki ilk örneklerini veren Parfi, bu tarzda yazdığı bir minyatür şiirde inandıklarından vaz geçemeyeceğini şöyle ifade eder.

Toxtä vicdän qäyâqqä kétyäpsän
Qäytä qäçyäpsän béväfä xätin kăbi
Häqqing yoq, bir ölim häq xiyänät üçün

Dur vicdan ne tarafa gidiyorsun
Nasıl kaçyorsun vefasız kadın gibi
Hakkın yok, tek ölüm haktır ihanet için

Şiir anlayışını da getirdiği ve onun uğrunda mücadele ettiği bütün değerleri ifade eden “Dilara” kelimesi ile “Dilaramdilaram” şeklinde bir akrostiş de yaptığı 1978 tarihli “Şé’riyät” başlıklı sonenin ilk bendinde gönlün huzur aradığını ancak vücuduna saplanan ilham bıçağının buna izin vermediğini belirtir. Daha önceki şiirlerinde de ilhamı kutsal intikam diye nitelemesi, şairin huzursuzluğunun sebebini açıklamaktadır.

Dilü cân örtänär, dilârâm izlär,
İlhâmning piçâğı sänçilär bütkül.
Lâvullâb yânmâqdâ âylär, yulduzlär,
Ârzumning quyâşi bolmâqdâdir kül.

Dil ve can yanar, gönül huzur arar,
İlhamın bıçağı saplanır bütün.
Alev alev yanar aylar, yıldızlar,
Arzumun güneşi olmaktadır kül.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla, 1957 yılında yazdığı ilk şiirden elimizdeki 2003 tarihli son şiire kadar Parfi'nin şiirlerindeki tema olarak değişmeyen çizgisi vatan, millet, hürriyet, adalet, zulme karşı çıkış, mazlumun yanında olmaktır.

Pek çok şiirinde içinde yaşadığı ülkedeki zulmü, haksızlığı, baskı ve şiddeti dile getiren Parfi'nin 1981 tarihli "Muktibodh" adlı şiiri bu durumu tespit açısından çok önemlidir. Sadece idarenin tavrı değil bu ülkede yaşayan diğer insanları, yozlaşmayı, kokuşmayı ifade etmesi açısından bu şiirin bazı kısımları aşağıya alınmıştır.

Â, Şivä! hălâskâr Şivä, mädäd bér,
Tâkây şundâq qâlür muqäddäs bu yér,
Kündüz tâlväsädä, kéçä cân üzgän,
Soqır vüçüdlärning şähpärläri yoq.
Ruh, tâşlâb kêtîlgän üy kâbi tözgän,
Köz, tumän pincidä sönâyâtgän çoğ.
Âyâqlär qälâşgän, otin tüsidä,
Çärçägän çâpâlmäs müyilişdä quv-quv.
Yüräkning eng çuqur qârângusidä
Ġâr içrâ bérkingän singäri qorquv,
Ul boşlıq, bémäntıq méhrâb imdâdi,
Undän ölim hidi güp etib urär.
Ümidning, ilhâmning, gülning cällâdi
Qânli qılıçini sérmâb yügürär.
Â, Şivä, hălâskâr Şivä, mädäd bér,
Tâkây şundâq qâlür muqäddäs bu yér.

Ey, Şive! kurtarıcı Şive, cevap ver,
Ne kadar böyle kalır bu mukaddes yer
Gündüz üzüntülü, gece can üzen,
Âmâ bedenlerin örtüleri yok.
Ruh, terkedilmiş ev gibi tozmuş,
Göz duman pençesinde sönmekte kor.
Ayaklar sıralanmış, odun renginde,
Yorulmuş, kesemez muyilişde quv-quv.
Yüreğin en derin karanlığında
Kar içine saklanmış gibi korku,
O boşluk, mantıksız mihrab imdadı,
Ondan ölüm kokusu güp diye çarpar.
Ümidin, ilhamın, gülün celladı
Kanlı kılıcını sallayıp vurur.
Ey, Şive! kurtarıcı Şive, cevap ver,
Ne kadar böyle kalır bu mukaddes yer.

Tâki pul, ämâldir, hükmi âm çindän,
Äxlâq yésirlikdä, imân qâlgây tül.
Näfâsât, bir lâttä etik içindä,
Körki, insânlikning qımmâti bir pul!

Para, emeldir, kamu hükmü gerçek,
Ahlak esarete, iman kalacak dul.
Güzellik, bir kumaş etek içinde,
Gör ki, insanlığın kıymeti bir pul!

Küy yoqdir, pul déyâ bâqırär dévâr,

Ahenk yoktur, pul diye bağırır duvar,

Pul déyâ yâqängdän âlär xâtining...
 Déhliidä kim bârdır?! U câyda kim bâr?!
 Âxiri bârmidir âxir, bu tünning.
 Tili késilgändék çüldirär biräv,
 Suvâb, çâlpib bârär bâsgân izini.
 Ungä âdâm zâtî kélâ bilmäs dâv,
 Gäyri tildä äytär vâtân sözini.
 Ul sâxtä bir şair, qärtâbân, lâqqi,
 Çötälgä ânâsin qoyär gârâvgä.
 Köksini çängälläb yältâq münâqqid
 Dähâ isté'dâd déb, kötärär gâvgä.
 Sädâqât minnätüni qılär bähâyâ.
 Köpdän qâlib kêtgân vâfâdâr.
 Näfrâtlärim ungä, ey, bulgânç häyât,
 Méndän né istäydir niştärin qädâb?!
 Â, Şivä, xälâskâr Şivä, mädäd bér,

Pul diye hatunun tutar yakandan...
 İçeride kim vardır? O yerde kim var?
 Sonu var mıdır, sonu bu gecenin.
 Dili kesilmiş gibi zırlar birisi,
 Yakışmaz ona, hak, insan sureti,
 Başka dilde söyler vatan sözünü.
 O sahte bir şair, kartaban, aptal,
 Anasın koyar karşılık mizana.
 Sıvar, düzler bıraktığı izini.
 Göğsünü paralar yalaka münekkidd
 Deha yetenek diye, çıkarır kavga.
 Sadakat borcunu öder bî-haya.
 Tamamen yok olup gitmiş vefadar.
 Nefretlerim ona, ey iğrenç hayat,
 Benden ne istiyor, neşterin sokup?
 Ey, Şive! Kurtarıcı Şive, cevap ver,

1980'li yıllar Sovyetler Birliğinde bütün mazlum insanlar ve milletler için bir kurtuluş ümidinin parladığı yıllardır. Harcamalarının çoğunu silahlanmaya ayıran idare ekonomik olarak tükenmiş, devlet işlemez hale gelmiştir. Bu durum mevcut ülkedeki kargaşayı bir kat daha artırmış, idare mevcut coğrafyada hakimiyetini kaybetmiştir. Bu durum Parfi'nin 1981 tarihli "Yângın (1812)" şiirine şöyle yansır:

Yüzmä-yüz, közmä-köz, izmä-iz izğir,
 Yâvuz yâv, qättâl yâv qângä qânmaqdä,
 Bu zulmät otläri, bu yângın nädır?
 Moskvä yânmaqdä, âxir, yânmaqdä.

Yüz yüze, göz göze, arka arkaya,
 Yavuz, katil düşman kana doymakta,
 Bu zulüm ateşi, bu yangın nedir?!
 Moskova yanmakta mutlak yanmakta.

Âxiri, bir küni intiqâm bârdır,
 Kimlär cân üzmâqdä, kimlär tânmaqdä.
 Häqiqât xâç üzrâ, qäydä u qädır,
 Moskvä yânmaqdä, âxir, yânmaqdä.

Sonuçda, bir günü intikam vardır,
 Kimi can yakmakta, inkar etmekte.
 Hakikat haç üzre, ne kadar o kadir,
 Moskova yanmakta mutlak yanmakta.

Parfi'nin tasvir ettiği bu kokuşmuş düzende yapabileceği tek şey mevcut duruma karşı tavır almaktır. Parfi'nin şiir yazmasının veya şair olmasının temel sebebi budur. Bunu daha önce örnek verdiğimiz şiirlerde de belirttik. Elbette mevcut şartlarda mücadele ettiği sistem veya idareden şiirlerinde bahsettiği intikamı alabilmek için şairin bir güç ve silaha ihtiyacı

vardır. Şair bu gücü veya silahı 1979 tarihli “Mikéláncélo Sévgisi” başlıklı şiirin iki dördlüğünde şöyle ifade eder:

Bilingiz, qurâlim sévgimdir fâqât,
Uning oqläridän boldim baxtiyâr.
Néki qähru gâzâb, mäkru qâbâhât,
Sévgimning pâyidä mäğlub, târ-mâr.

Biliniz, silahım sevgimdir yalnız,
Onun oklarıyla oldum bahtiyar.
Nedir kahr u gazap, hile, kabahat,
Sevgim sayesinde mağlup, tarumar.

Bârlıq yânsä, quyaş äylänsä külgä,
Yulduzlärni tügmä käbi yulsälär.
Méning büyük sévgim, bir bârä külgin,
Qähqähäng yoqlıknı dähşätgä sâlär.

Her şey yansa, güneş dönse de küle,
Yıldızları düğme gibi yolsalar.
Benim büyük sevgim, her varlığa gül,
Kahkahan yokluğu dehşete salar.

Tek silahı sevgi ve hoşgörü olan şairin yapmak istediği bir taraftan mazlumun yanında yer alarak zalime karşı koymak diğer taraftan da Türk topluluklarında milli şuuru uyandırmaktır. O, mevcut sistemin insanlar içindeki milli duyguları körelttiğini, onları tamamen sindirdiğini düşünmektedir. Bunu 1982 tarihli “Eduärd Véydénbäum (1892)” başlıklı şiirde

Häryân songgi xätidir, bəri songgä xät,
Köräydin bu déngiz bu yäprâq bu quş
İzgır özän, songgi sözlärin fâqât.

Her yan son çizgi, varlık bitişe sınır,
Bu deniz bu yaprak bu kuş
Arar akak, en son sözünü yalnız.

Sänçär çıvgın içindä quvgın tâvuş,
Uygân, yüräklärdä söngän muhâbbât,
Uygân, ey âzâd ruh, muzlâb qâlgän öç.

Batar çıvgın içinde sürgün ses,
Uyan yüreklerde sönen muhabbet,
Uyan ey azat ruh, donup kalan öç.

mısralarıyla ifade eder.

90’lı yılların başı şairin bir bayram coşkusu yaşadığı yıllardır. Çünkü Sovyetler içindeki bütün milletler açıkça bağımsızlıktan bahsedebilmektedir. Bu durum Parfi’nin 1990 tarihli “Sönmäs ruhimizdä mätânät äslâ” mısraıyla başlayan şiirde şöyle ifade edilir:

Sönmäs ruhimizdä mätânät äslâ,
Äcdädlär şärafı äbädiy yäşär.
Mukärräm ziyâmân, ey Turkiy Dunyâ,
Qollägil Ällâhim, qollägil başär.
Sönmäs ruhimizdä mätânät äslâ.

Sönmez ruhumuzda metanet asla,
Ecdadın şerefi ebedî yaşar.
Mükerrem ışığım, ey Türk Dünyası,
Sen koru Allahım, gözet sen beşer,
Sönmez ruhumuzda metanet asla.

Uygân Turk Dunyâsi, muqäddäs Turân,

Uyan Türk dünyası, mukaddes Turan,

Quyâş başımızdân sâçgil qutluğ nur.

Äsl Turk yurti bu, qâdim, nâvqirân,

Temur umidi bu, Turkistân mâğrur,

Uygân Turk Dunyâsi, muqâddäs Turân.

Güneş başımıza saç sen kutlu nur.

Gerçek Türk yurdudur bu, eski vatan.

Timur ümidi bu, Türkistan mağrur,

Uyan Türk dünyası, mukaddes Turan.

mısralarında şair sadece çevresindekilere değil bütün “Türk Dünyasına” seslenir. Bu mısralar şairin içinde beslediği emelin genişliğini de gösterir. O sadece Özbekistan veya Özbekler için değil bütün Türkleri kucaklayan, Türkistan kelimesiyle ifade ettiği Turan için mücadele etmektedir.

Sovyetler birliği’nin dağılması, vatandaşı olduğu Özbekistan’ın bağımsızlığını kazanması onun için ne kadar sevindirici olsa da gelişmeler onun beklediği şekilde olmaz. Bu şairde hayal kırıklığı yaratır. 1993 tarihli “Täkurgä İqtibâs” adlı şiirde Parfi bağımsızlık sonrası uğradığı hayal kırıklığını, aynı duyguları yaşayan insanları teselli ederken izhar eder. Çevresindeki bütün insanları aynı duyguları taşıyan kişiler olarak değerlendiren şair, durumun böyle olmadığını görünce bir yalnızlık duygusuna da kapılır.

Tâvuşingni tinglâb quşlâr hâmb,

Häyvânlâr hâmb kelsâlâr qâtâr.

Kelmäs bölsä Dosti birädâr,

Yäqinlâring kelmäsä bir bâr,

Heç gâp emäs, qäygurmä zinhâr.

Feryadını dinler kuşlar da,

Katar katar gelse hayvanlar.

Gelmemişse dost ve kardeşler,

Varsın gelmesin hiç yakınlar,

Mühim değil, üzülme zinhar..

Oqlâr uçâr, çinglâr şâmşirlâr,

Ätrâfingdä sâqâv bir devâr.

Bâglâb âlsä seni zâncirlâr.

Yoq bölsäng-dä yoqlikdä ägâr,

Bâr bol Dostim, qäygurmä zinhâr.

Oklar uçar, çınlar kılıçlar,

Etrafını kuşatsa duvar,

Sarsa seni çelik zincirler,

Yok olsan da yoklukta eğer,

Var ol dostum, üzülme zinhar.

Önceden de benzer şekilde yalnızlıktan sızlanma, anlaşılamama gibi duyguları şiirine yansıyan Parfi, öncekilerde bir baskı ve zorbalıktan dolayı bunları mazur görse de, bağımsızlıktan sonraki mevcut durumda bunu izah etmek de mümkün değildir. 1994 tarihli bir birkaç haikuya bu duygular şöyle yansır:

Äldädilâr meni beâmân,

Sevib äldädilâr sevgänlârim.

Öldirdilâr sevib-sevib.

Aldattılar beni çaresiz,

Sevip aldattılar sevdiklerim.

Öldürdüler seve seve.

Ötgä şerik böldim, yânmädim, Ateşle arkadaş oldum, yanmadım,

Mengä häyrän bāqdi ālāvlār,
Yānib bitdi gāzābi kelib.

Bana hayran oldu alevler,
Yandı kül oldu öfkesi gelip.

Men uzāq uxlādim.

Ben çok uyudum.

Bir āsr uxlādim, negā men

Bir asır uyudum, niçin ben

Negā meni-yāşinni uygātmādingiz?! Niçin beni gizlice uyatmadınız?

1994 tarihli altı haikudan oluşan “Çägälāy” başlıklı şiirdeki bazı bentlerde şairi sanki önceki mücadeleye yeniden başlamış gibi görürüz

Çägälāyim, mehmān çägälāy,

Yavrucuğum, sevgili yavrucuğum,

Bu yurtgā qāydān kelding,

Bu yurda nerden geldin,

Neçun kelding, qurbān çägälāy?

Niçin geldin, kurban yavrucak?

Unut bölgān Çägälāyim,

Unut olanı yavrucuğum,

Unutilgān qānli dunyā bu.

Unutulmuş kanlı dünya bu.

Sendān nācāt izlāydir.

Senden kurtuluş bekliyor.

2001 tarihli “U Dūnyāgā Ānāmğā Māktub” başlıklı şiirde Parfi, şimdiye kadar verdiği bütün mücadelenin, şair olarak yazdığı bütün şiirlerin tamamının mensubu bulunduğu millet adına olduğunu şu mısralarla ifade eder:

Dunyāviy ālāmni ilgādim birāq,

Dünyevî elemi terk ettim tamamen,

Özimning umrimni men āz yāşādim,

Kendi hayatımı ben az yaşadım,

Özgālār hāyātın yāşādim köprāq.

Başkasının hayatın yaşadım her an.

2000’li yıllarda, bağımsızlık sonrası yazdığı şiirlerin çoğunda şairdeki hayal kırıklığı yanında, daha önce şiirlerinde hiç görmediğimiz ferdi hicivlere rastlarız. Bu şiirlerde intikam gibi duygudan hiç bahsedilmese de hakaret ve aşağılama sezilir. Kime yazıldığı belki mevcut şartları bilenler tarafından anlaşılrsa da bizce meçhuldür.

Parfi’nin metnimize aldığımız örnek şiirlerinden hareketle şu tespiti yapabiliriz:

Şairdeki intikam duygusu bir kişi veya millete karşı değil, mevcut idareye, zalimlere, haksızlık yapanlara karşıdır. O, fert veya topluluk olsun, hep haklının, mazlumun yanında zalim ve haksızın karşısında olmuştur. İntikam olarak gerçekleştirmek istediği ise mensubu bulunduğu kendi milleti ve kendi milleti durumundaki bütün insanlar adına zulme, haksızlığa, adaletsizliğe, baskıya, zorbalığa son vermektir.

Parfi, bu anlayışını geniş kitlelere ulaştırabilmiştir. Özbekistan’daki bağımsızlık sonrası siyasi yapılanma ve mücadele de bunu göstermektedir. Bugün Özbekistan’da Sovyet Birliği

dönemini aratan bir baskı mevcuttur ve Özbekistan bu sebeple kendisini dış dünyadan tecrit etmektedir.

Kaynaklar

Açık, Fatma, *Özbek Edebiyatı*, Alp Yayınevi, Ankara 2007.

Akpınar, Yavuz, *Azeri Edebiyatı Araştırmaları*, Dergah Yayınları, İstanbul 1994.

Karakaş, Şuayip, “20. Yüzyıl Türk Dünyası Edebiyatı Üzerine Bir Deneme”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Türk Dil Kurumu, 1996, s. 279-317.

Kerimov, N., S. Mamacanov, B. Nazarov, U. Normatov, A.Şerafiddinov, *XX. Asr Özbek Edebiyatı Tarihi*, Okutuvçi Neşriyat, Taşkent 1999.

Koraş, Hikmet, *Özbek Şairi Rauf Parfi*, Kömen Yayınevi, Konya 2009.

Özbay, Hüseyin, “Men Alemden Ötdüm”, *Kardeş Kalemler*, 2007, S. 1, s. 34-42.

Salih, Muhammed, *Yolname Özgürlük Mücadelesi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2002.

Erzurum Hamamlarında İntikam

Revenge in Hammams in Erzurum

Sahure Çınar*

Özet:

Hamam, iletişimin güçlü olduğu bir kamusal alandır. Bu özelliği ile Anadolu'nun bütün yörelerinde olduğu gibi Erzurum'da da işlevini sürdürmektedir. Hamamda geçirilen saatler, günlük yaşamın doğal bir uzantısı gibidir. Haftada bir kadınların muhakkak uğradığı hamamlar ayrıca kavganın ve intikamın alındığı mekânlardır.

Anahtar Kelimeler: Hamam, İntikam, Erzurum.

Abstract:

Hammam is a public place where people interact and communicate. This feature of hammams is prevalent in Erzurum as in other parts of Anatolia. Time spent in hammam is like a natural part of daily life. Hammams which women visit periodically once a week are also the places where they take revenges and fight. This study gives an account of fights which have taken place in the hammams located in Erzurum. Revenge was taken as a result of these fights.

Keywords: Hammam, Revenge, Erzurum.

Anadolu'da hamam kültürü içerisinde öc alma anlamına gelen¹ intikam kavramı önemli bir yer tutmaktadır. Erzurum'da da bunun örnekleri bulunmaktadır. Erkek anneleri hamamda kız beğendikleri gibi yine hamamda gelinlerin canlarını çıkartırcasına öc alırlar. Erzurum'da evlenme adetlerinin zor olması erkek tarafını özellikle maddi olarak oldukça

* Sahure Çınar, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Araştırma Görevlisi, Erzurum.
sahurecinar@hotmail.com

¹ Kanar, Mehmet, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul 2003, s. 650.

sıkıntıya sokar. Sıkıntıyla alınan kıza, koca evine geldikten sonra büyük yük verilir. Özellikle kadın hamamlarının en büyük yükünü gelinler çekmektedir. Kayınvalideyi, büyük eltileri, bunların çocuklarını ve görümcelerini gelinler yıkamak zorundadır.² Zorlukla aldıkları kızı intikam alırcasına çalıştırır. Yusuf Mazhar 1340 (1924) yılında *Resimli Ay* mecmuasında yayınlanan “Sakın Aldanıp da Erzurum’a Gelin Gitmeyiniz” başlıklı, İstanbul kızlarına hitap eden yazısında şöyle diyor: “Zaten istemeseniz de hamama gitmeye mecbursunuz. Hamama gittiniz mi anakadınlık, natırlık, ustalık size aittir. Kaynananızın, görümcelerinizin, sizden eski eltilerinizin başlarını ova ova yıkayacak, çıkmalarını getirecek, kollarından tutup dışarı çıkararak vücutlarını kurulayacak ve hamamdan en son siz çıkacaksınız. Metanetsiz, dayanıksız iseniz siz hamamdan çıkmadan canınız tenden çıkacaktır.”³

Farklı yörelerde gelin-kaynana ilişkisine bağlı olarak anlatılan intikam çeşitleri vardır. Erzurum’da bir Kıbrıs masalında anlatılan olay yaşanmaktadır. Kıbrıs masalına göre; Kaynanalarından çok zahmet görmüş iki gelin hamama gider. Hamamda yıkanırken hamamın huzurunu bozan bir kız dikkatlerini çeker. Gelinler aralarında “Bu kız bekârsa eğer küçük kaynımıza⁴ alması için kaynanamıza övelim. Kız gelin geldikten sonra kaynanamızın bize yaptıklarının öcünü alır.” diye konuşurlar. Kızın yanına gelerek bekâr olup olmadığını sorarlar, kızın bekâr olduğunu öğrendikten sonra bekâr bir kayınlarının olduğunu, onu çok beğendikleri için münasip gördüklerini söylerler. Kız kendi huyunu bildiği için başka kimsenin beğenmeyeceğinin farkındadır, onun için bu teklifi kabul eder.⁵ İki gelin bu kızın kayınları ile evlenmesine vesile olarak kaynanadan intikam alırlar. Erzurum’da kayınvalidelerinden çok sıkıntı çeken gelinlerin öc alma yöntemlerinden en etkili olanlarından biridir. İstanbul hikâyelerinde de intikam konusu işlenmiştir. Hikâyeye göre; Şehzade eşinden intikam almak isteyen bir kadın onu kırık tarak ve yarım peştamal ile hamama götürür.⁶

Hamam, iletişimin güçlü olduğu bir kamusal alan olarak Erzurum’da da işlevini sürdürmektedir. Hamamda geçirilen saatler, günlük yaşamın doğal bir uzantısı gibidir.⁷ Erzurum’da doğan ve hala burada yaşayan Erzurum (Fuadiye) Hamamı’nı çalıştıran İhsan Amca, “Annemin canı sıkılınca, mahalleden dedikodu almak isteyince hamama giderdi.”⁸ der.

² Elti: Damadın erkek kardeşinin karısı. Görümce: Damadın kız kardeşi.

³ Lütfi Sezen, *Erzurum Folkloru*, Erzurum 2007, s. 186.

⁴ Kayın: Damadın erkek kardeşi.

⁵ Kadriye Türkan, “Türk Masallarında Mimari: Hamam ve İşlevi”, *Milli Folklor Dergisi*, S. 84, Ankara 2009, s. 171.

⁶ Pertev Naili Boratov, *Masallar-ı Uçar Leyli*, çev. Muhsine Helimoğlu Yavuz, İstanbul 2001, s. 125–127.

⁷ Hacer Sibel Ünalın, “Akhisar Hamamları”, *Sanat Tarihi Dergisi*, S. 11, İzmir 2001, s. 205.

⁸ Bu bilgi İhsan İncegil’den alınmıştır.

Dedikodu, hamamlarda yoğun olarak yapılır, kadınların kavga edip daha sonra tekrar hamamda karşılaştıklarında intikam alma duygusunu taşımalarının en büyük sebeplerinden biridir. Biri diğeri hakkında konuştuğunda sonraki hafta intikam almak için yüzleşmeler yapılır ardından tekrar kavgaya başlanır. Kadınlar hamamda ellerine geçen malzemeleri birbirlerine atarlar. Bu malzemeler içerisinde hamam tası en önemlileridir.⁹ Ayrıca toplum kurallarına uyulmaması da kavga ve ardı sıra gelen intikam duygusunu ortaya çıkarır. Bunun en yakın örneğini Hanım Hamamı'nda yaşanmıştır. Kadınların hamamda sigara içmesi ve orada yıkanan başka bir kadın tarafından uyarılması üzerine çıkan kavga karakolda son bulmuş gibi görünse de sonraki hafta hamamda intikam alınmış ve uyarıcı bayanın kıyafetlerini alarak bayanın çıplak bırakılması ile sonlanmıştır.¹⁰ Çok gürültülü olan mekânlar için “kadınlar hamamı” ifadesinin kullanılması kadınların hamamda çok kavga ettiklerinin işaretidir.

⁹ Bu bilgi Faika Kulebi, Eldegül Akyüz'den alınmıştır.

¹⁰ Bu bilgi Güler Karasu'ndan alınmıştır.

Kadınlar Hamamı¹¹

Hamam vasıtasıyla tuzağa düşürme,¹² intikam alma duygusunun geliştiğini halk hikâyelerinde de görebiliriz. Anadolu'nun birçok yöresinde farklı anlatımları olan bir hikâye Erzurum'da da anlatılmaktadır. Hikâyeye göre; “Uzak memlekete giden hoca üç kızını müezzine emanet eder. Müezzin küçük kızı çok sever ve ablalarına der ki; küçük kızı bana verin. Küçük kızı babalarından kıskanan ablalar müezzinin bu isteğini kabul ederler fakat küçük kızın kabul etmeyeceğini bildikleri için kıza oyun oynarlar. Kızla birlikte hamama giderler. Önce kızı hamama sokarlar. Üzerine kapıyı kilitleyip, müezzini çağırırlar. Müezzin kıza; “senin bana yaptıkların çok oldu, haydi gel” der. Kız; “peki yalnız gel seni önce bir güzel yıkayayım” der. Müezzinin başına bir güzel sabun sürüp, hamam taşıyla kafasına vurup kırıdıktan sonra hamamdan kaçır”.¹³ Müezzinin bu davranışının intikamını küçük kız kafasını kırarak alır. Halk hikâyesi olan bu olayda belki hamamda müezzin olmuyor ama kadınlar hamam taşı ile birbirlerinden öc almayı biliyorlar. Özellikle haftada bir defa da olsa karşılaştıkları diğer kadınlarla aralarındaki sıkıntı ve kavgaların öcünün alındığı mekân özelliğindedir. Hamamda çalışan bayan usta kadınların kavga ettikten sonra birbirlerinden öçlerini yine birbirlerine hamam tasını atarak aldıklarını anlatır. Ayrıca önceki hafta kavga ettikleri kadınların ayaklarının altına sabun koydukları da anlatılmaktadır. Hamamlarda özellikle kadınların temizlenmek için kullandıkları hamam otu hamam da pis bir kokuya sebep olur. Kadınlar birbirlerini rahatsız edip hamamdan çıkmalarını sağlamak için bu otu özellikle kullandıklarını, kavga ederken öc almak için birbirlerinin peştamallarını yırttıklarını hamamda çalışan ustalardan öğrenmekteyiz.¹⁴

Türk halk edebiyatı ve folklorunda da hamam çeşitli işlev, özellikleri ile efsanelere de konu olmuştur. Hamam efsanelerinde büyük önem taşıyan olağanüstü yaratıklardır. Bu yaratıklarda hamamda genellikle geceleri geç vakitlerde ortaya çıkarlar. Onlarda kendilerine göre hamamda intikam almayı bilirler. Erzurum'da anlatılan bir efsanede olağanüstü yaratıkların intikamını görebiliriz.

Efsaneye göre; adamın birisi geç vakitlere kadar hamamda kalır. Dışarıda kazanların kurulduğunu görür. Kazanlar kurulduktan sonra helvalar, pilavlar, baklavalara pişmeye başlar.

¹¹ Metin And, *Osmanlı Tasvir Sanatları:1 Minyatür*, İstanbul 2004, s. 461.

¹² Türkan, agm., s. 167.

¹³ Umay Günay, *Elazığ Masalları*, Erzurum 1975, s. 297.

¹⁴ Bu bilgi Güler Karasu, Fatma Atmaca'dan alınmıştır.

Bir yandan da algılar almaktadır. Derken hamamın içine birtakım insanlar girmeye başlar. alıp söyleyip oynarlar. arşambadır, arşamba diye bir trk söylemeye başlarlar. Nihayet kambur¹⁵ adam gözlerine ilişir. Bu adamın yanına gelir: “Guzzihli baba sen de oyna” diye kolundan tutup ekiştirirler. Adam da oyuna katılır, o da perşembedir perşembe diye oynamaya başlar. Bu şarkı adamların çok hoşuna gider, “Guzzihli babanın şarkısı şarkımıza uydu” diye sevinirler. Bir yandan da adamlar dışarıda kazanları kaynatmaya devam ederler. Kazanın kerameti kepeenin bereketi diye kazanın etrafında oynarlar. Gün doğuncaya kadar bu oyun böylece devam eder. Sabahleyin kambur adamı yolcu ederken ceplerine soğan, sarımsak kabukları doldurur sırtından da kamburunu alırlar. Adam kabukları onlar gittikten sonra cebinden çıkarıp atar. Evine gidince bir de bakar ki cebinde kalan bir soğan kabuğu parçası altına dönüşmüş.

Bu adamın kambur olan bir arkadaşı nasıl olup da kamburundan kurtulduğunu ona sorar. O da başından geçenleri anlatır. İkinci kamburda arkadaşı gibi hamama gider ve bekler. Yine iyi saatlerde olsunlar gelir ve arşambadır arşamba diye oynamaya başlarlar. Adam da kızar, “Bugün arşamba değil Perşembe” diye oyunlarına itiraz eder. Onlar arşambadır arşamba dedikçe bu adam da arşamba değil Perşembe diye itiraz eder. Nihayet iyi saatte olsunlar çok kızarlar. Bir gece önce aldıkları kamburu adamın kamburunun üstüne eklerler. Sabah olunca da hepsi yok olurlar. Kamburda sabahleyin uyanır bakar ki kamburunun üstünde bir kambur daha durmakta.¹⁶ Erzurum’da yaygın olan bu efsanenin yanı sıra beddualarda bulunmaktadır. Özellikle olağan üstü yaratıkların arpacağına inanıldığı bilinmektedir. Hamam bunun için en uygun mekn olduğuna inanılır ve kavgalarda intikam almak için hemen kabul olacağına inanan kadınlar kavganın ardından” alına ırpılasan” diye beddua ederler.¹⁷

Benzer bir c almayı dumanlı sauna kültürleri ile ne sahip olan Finlilerde de görmekteyiz. Fin kültüründe önemli yer tutan efsaneye göre, Sauna ruhsal bir boyutta önemli olan yerdir. Sauna içinde bir peri bulunur. Eğer orada iyi davranışlar sergilenirse saunaya bu peri iyi bakar, ama tersi bir durum yaşanırsa peri insanlardan intikam almak için saunayı yakıp yakar, insanların başına orada kötü olaylar getirir.¹⁸

¹⁵ Kambur: Guzzih.

¹⁶ Bilge Seyidoğlu, *Erzurum Efsaneleri*, İstanbul 1997, s. 171–172.

¹⁷ İhsan Coşkun Atılcan, *Erzurum Ağzı, Halk Deyimleri ve Folklor Sözlüğü*, İstanbul 1977, s. 155; Sezen, age., s. 420.

¹⁸ Wolle Apila Risto, *Smoke Saunas are part of the Finnish Culture*, Helsinki 1993, p. 5.

İletişimin güçlü olduğu hamamlar Anadolu'nun bütün yörelerinde olduğu gibi bir kamusal alan olarak Erzurum'da da işlevini sürdürmektedir. Hamamda geçirilen saatler, günlük yaşamın doğal bir uzantısı gibidir.¹⁹ Kadınların sosyalleşebildikleri yer olan hamamlarda yörenin örf ve adetlerinin sergilendiği mekânlar olması bakımından önem taşımaktadır.

Kaynaklar

- Coşkun Atılcan, İhsan, *Erzurum Ağzı, Halk Deyimleri ve Folklor Sözlüğü*, İstanbul 1977.
- Esemenli, Deniz, “Tarihte Yıkanma Kültürü ve Osmanlı Sarayında hamam”, *Hamam*, İstanbul 2006, s. 10–27.
- Günay, Umay, *Elazığ Masalları*, Erzurum 1975.
- Kanar, Mehmet, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul 2003.
- Naili Boratov, Pertev, *Masallar-ı Uçar Leyli*, çev. Muhsine Helimoğlu Yavuz, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakıf Yayınları, İstanbul 2001.
- Risto Apila, Wolle, *Smoke Saunas are part of the Finnish Culture*, Helsinki 1993.
- Seyidoğlu, Bilge, *Erzurum Efsaneleri*, İstanbul 1997.
- Sezen, Lütfi, *Erzurum Folkloru*, Erzurum 2007.
- Türkan, Kadriye, “Türk Masallarında Mimari: Hamam ve İşlevi”, *Milli Folklor Dergisi*, S. 84, Ankara 2009, s. 162–174.
- Ünal, Hacer Sibel, “Akhisar Hamamları”, *Sanat Tarihi Dergisi*, S. 11, İzmir 2001, s. 205-222.

¹⁹ Ünal, agm., s. 205.

Tasavvuf Kültüründe İntikam (Erzurumlu İbrahim Hakkı Örneği)

The Revenge in Islamic Mysticism (An Example from Erzurumlu İbrahim Hakkı)

Mustafa Güneş*

Özet:

Tasavvuf kültüründe, insanın en büyük düşmanı, kendi nefsi ve benliğidir. Bunun için başkalarıyla uğraşmak yerine, kendi nefsinin ıslah edip kötülüklerden uzaklaşarak ondan intikam almak yoluna gidilmiştir. Çünkü benlik ve nefis, eğitilmediği takdirde insanın ebedi hayatını tehlikeye sokabilecek bir özelliğe sahip olur. Nefis, eğitilerek yaratıcının razı olduğu bir dereceye yükselebilir. XVIII. yüzyıl mutasavvıf şairlerinden Erzurumlu İbrahim Hakkı Divanında, nefsin olumlu ve olumsuz (genellikle olumsuz) bazı özelliklerine vurgu yapılmıştır. Bu yazıda, ilgili eserden seçilen örneklerle nefsin bazı özellikleri üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Nefis, İntikam, Erzurumlu İbrahim Hakkı.**Abstract:**

In Sufism, the greatest enemy of a man is his self and his flesh. For this reason, Sufism taught one to keep away from evil and thereby take revenge from his flesh. Unless flesh and self is disciplined, they will pose a threat to man's eternal life. The flesh, by training, may rise to a degree which is acceptable to God. A 18th century sufi poet, Erzurumlu İbrahim Hakkı, wrote about the positive and negative (generally negative) aspects of the flesh in his book Hakkı Divanı. This article enumerates a selection of verses on some of the properties the flesh as expounded in this work.

Keywords: Islamic mysticism, flesh, revenge, Erzurumlu İbrahim Hakkı.

* Yrd. Doç. Dr. Mustafa Güneş, Dumlupınar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Kütahya.
mgunes188@hotmail.com

Tasavvuf kültüründe, affedici olmak önemli bir erdem olarak kabul edilir. Tasavvuf büyükleri, affeden kişinin, Allah tarafından affedileceğini ifade ederek insanları kin, nefret ve öç alma gibi kötü tutku, duygu ve davranışlardan uzaklaştırmak istemişlerdir. Kötülükleri emreden eğitilmemiş nefis-i emmâre, insanı kin, nefret ve intikam gibi zararlı davranış ve duygulara sürükler. Nefis eğitimi, insanın kötülüklerden uzaklaşıp erdem yolunda ilerleyebilmesi için mutlaka yaşanması ve mutlaka yerine getirilmesi gereken bir süreç olarak kabul edilir.

Tasavvuf kültüründe, insanın en büyük düşmanı, kendi nefsi ve benliğidir. Bunun için tasavvufî hayatta başkalarıyla uğraşmak yerine her insanın kendi benliğinde bulunan zararlı alışkanlıkları ıslah veya yok etmesi gerektiği inancı hâkimdir. Çünkü benlik ve nefis, eğitilmediği takdirde insanın ebedi hayatını tehlikeye sokabilecek bir özelliğe bürünür. Nefis (emmâre), eğitilerek ilk yaratılışında olduğu gibi insanı, yaratıcısının kendisinden razı olduğu bir dereceye (nefs-i kâmile) yükselebilir. Bu yükselişte takip edilen zorlu süreç tasavvuf literatüründe seyr ü sülûk adı verilir.

XVIII. yüzyıl mutasavvıf şairlerinden Erzurumlu İbrahim Hakkı Divanında, nefsin olumlu ve olumsuz (genellikle olumsuz) bazı özelliklerine vurgu yapılmıştır. Bu yazıda, Erzurumlu İbrahim Hakkı Dîvânından¹ seçilen bazı örneklerle, insanı intikama yönlendiren temel unsurlardan birisi olan nefsin bazı özellikleri üzerinde durulmuştur.

Tasavvuf kültüründe, gücü yeterken güçsüzleri affetmek önemli bir erdem olarak kabul edilir. Tasavvuf büyükleri, intikam almağa gücü yeterken affedici olan kişiyi, her şeye yeten gücü Allah'ın affedeceğini ifade ederek insanları, daima kin ve nefret kötü tutku duygularından uzaklaştırmak istemişlerdir.²

Tasavvuf kültüründen geniş ölçüde etkilenen fütüvvet geleneklerinden biri de insanın gazap, kin, nefret ve intikam ürünü olan duygu ve davranışlardan kaçınmasıdır. Bu konuda Muâviye ibn Ebu Süfyan'ın şöyle dediği rivayet edilir: “Gerek sahip olduğum ve gerekse sahip olmadığım şey için neden kızayım? Eğer malik isem intikam almağa muktedirim; artık nefsimi gazaba sokmam. Malik değil isem, benim ona kızmış olmam, karşımdaki kişiye bir zarar vermez. Onun için nefsimi yine gazaba sokmam.”³

¹ Mustafa Güneş, *Tıpkıbasım ve Yeni Harflerle Erzurumlu İbrahim Hakkı Dîvânı*, İstanbul 2008.

² Sülemî, çev. Süleyman Ateş, *Tasavvufta Fütüvvet*, Ankara 1977, s. 38.

³ age., s. 73.

Varlıklar içinde ahsen-i takvim⁴ suretinde yaratılan bir sultan olan insanoğlu, nefsinin olumsuz yöndeki isteklerine uyarsa yaratılışın en yüksek noktasından (Ahsen-i takvim), en aşağıda bulunan bir dereceye düşer. Tasavvufi anlayışa göre yaratılışında ilâhi cevher taşıyan tek varlık olan insan, sonsuz derecede iyilik ve kötülüğe müsait olan bir varlıktır.

Melekler, sadece iyilik yapabilecek, Şeytan da sadece kötülük yapabilecek bir yaratılışa sahiptir. İnsan, nefis yönüyle şeytanî, ruhsal bakımdan da melekî bir varlık olduğu için hem iyilik hem de kötülük yapmaya müsait bir varlıktır. Dolayısıyla insan benliği, çok yönlü bir özelliğe sahiptir. Kendini sadece nefisten ibaret olarak gören kişi, onun peşinden giderek hayat sermayesini kötüye kullanmış olur.

İnsanın şeytanî yönünü temsil eden nefsin çeşitli dereceleri vardır. Bu derecelerin ilk basamağı nefs-i emmâre olarak adlandırılır. Nefsi, tasavvufi terbiyeye tabi tutulmamış yani nefs-i emmare sahibi bir kişi, daima intikam almak ister. Tasavvuf, insanın hayvani yönünü temsil eden nefsi eğiterek melekî tarafını (ruh) güçlendirir. Böylece intikam ve nefret gibi nefsanî boyutlu duyguları yok etmeye çalışır. Bunun için riyazet, halvet ve oruç gibi ibadetlerle nefis terbiyesi yapılır. Nefis terbiyesinde başarıya ulaşmak için insan-ı kâmile (mürşit) ihtiyaç duyulur.

Sosyal hayatta, bir kimsenin kendisine yapılan haksızlık ve küçük yanlışların intikamı peşinde koşması, ilişkilerin daha da gerginleşmesine yol açar. Affedici olmak, insanlar arasındaki bağları güçlendirir ve toplumsal huzura zemin hazırlar. Tasavvuf, bir taraftan nefsi terbiye ederek onun kötü isteklerine mani olurken bir taraftan da toplumsal barışın temini noktasında da çok önemli bir kamusal hizmet görevini de üstlenmiş olmaktadır. Toplumsal huzura sahip olmayan toplumların üretip ilerleme imkânları da oldukça zayıflamış olur.

İntikam mefhumuna, Klasik Türk edebiyatının temel kaynaklarının başında gelen ve İslâm'ın kutsal kitabı Kur'an'da da yer verilmiştir. Allah'ın doksan dokuz isminden biri de Müntakimdir (İntikam alıcı). Kur'an'da, “Allah, intikam sahibidir, intikam aldık, alacağız, alırız.” (Ali İmran 4, Maide 95, İbrahim 47, Zümer 37, Secde 22, Zuhuruf 41, Duhan 16, Araf 136, Hicr 79, Zuhuruf 25) buyrulur. (bkz. *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı Meâl*, Haz. Hüseyin Atay, Yaşar Kutluay, Ankara 1985.)

Bu ayetlerde geçen, intikam ve intikam alma ifadesi, “büyük bir mahkemede yine büyük bir hâkim tarafından suçluların cezalandırılması ve zulme maruz kalan mazlum insanların hakkının zalimlerden alınması” şeklinde yorumlanabilir. Kutsal kitapta geçen bu

⁴ *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı (Meâl)*, hzl. Hüseyin Atay, Yaşar Kutluay, Ankara 1985, s. 593; “Biz, insanı en güzel şekilde yarattık.” Tin (95) suresi ayet nu. 4.

tür emirlerin, kötülükten uzaklaştırma anlamında toplumsal barışın teminine yardımcı olabileceği söylenebilir. Böyle bir intikam ve cezalandırma olgusu olmamış olsaydı dünya hayatında, kötülük yapan ve adaletsiz davranışlarda bulunan kimseleri engellemek oldukça zorlaşır belki de imkânsız hâle gelirdi.

Kültürümüzde kötülük yapan bir kısım insanların, yaptıklarının karşılığını dünya hayatında alacakları ve maruz kalınan bir haksızlık karşısında, kişinin kendi kendini sorguya çekip nefis muhasebesi yapması gerektiği düşünülür. Bunun için anonim hale gelen aşağıdaki mısralar daima hatırlanır: “*Cümle eşyâ Hâlık’ındır, kul eliyle işlenir. /Emr-i Bâri olmayınca, sanma bir çöp deprenir / Hak intikamını yine kul eli ile alır./Ledün ilmini (hikmet, mana ilmi) bilmeyen bunu kul yaptı sanır.*”

Tasavvufta, kötülüklerden arınmak ve intikamdan uzaklaşmak için insanın özü olarak kabul edilen kalbin, çeşitli hastalıklardan, kötü alışkanlıklardan kurtulması ve kişinin nefisini eğitmesi (tezkiye-i nefis) gerekir. Genellikle, nefsi ıslah süreci, aşağıdan yukarıya doğru şöyle sıralanır: nefs-i emmâre, nefs-i levvâme, nefs-i mülhime, nefs-i mutmainne, nefs-i râziyye, nefs-i marziyye ve nefs-i sâfiye (kâmile). Nefsin, bazı derece ve özellikleri şöyle sıralanabilir:

Emmâre: Kötülükleri emreden nefs-i emmâre, yerine getirilmesi gereken emir ve yasaklara uymaz. Nefs-i emmâre sahibi bir kişi, şehvet düşkünü olup hayvanî nefsin tahakkümü altındadır. *Levvâme*: İlahi emir ve yasaklara uymaz, günahlarından pişmanlık duyar ve günah işlemeye devam eder. *Mülhime*: Bu safhada, nefis belli bir ölçüde terbiye edildiği için kötü istekler, yerine getirilmese de onlara karşı gizli bir meyil ve istek söz konusudur. *Mutmainne*: Nefsin bu basamağında bulunan kimseler, ilim sahibi olmalarına rağmen amel bakımından zayıftır. *Râziyye*: Razı ve memnun olan nefis demektir. Bu makam, velîlerin mertebesi olarak bilinir. *Marziyye*: Razı olan (olunan) nefis anlamına gelir. Allah’ın kendisinden razı olduğu nefistir. Kurân’da, nefsin bu derecesi ile ilgili olarak şöyle buyrulmuştur: “Ey itminânına ermiş nefis! Sen Rabbinden, Rabbin de senden razı olarak Rabbine dön! Kullarımın arasına katıl ve cennetime gir!”⁵ *Sâfiye (Kâmile)*: Bütün kötülüklerden sıyrılıp manevi olgunluğa ermiş olan nefistir. Bu mertebeye ulaşan kişinin bütün sıfatları güzeldir ve yaptığı her davranış şekli ibadet sayılır.⁶

XVIII. yüzyıl mutasavvıf şairlerinden Erzurumlu İbrahim Hakkı, nefisle ilgili olarak en önemli eserlerinden biri olan Dîvânında şu görüşlere yer vermiştir:

⁵ age., s. 593; “O, senden, sen de O’ndan hoşnut olarak Rabbine dön!” Fecr (89) suresi ayet nu. 28.

⁶ Süleyman Uludağ, *Kuşeyri Risâlesi (Tasavvuf İlmine Dair)*, İstanbul 2003, s. 222-290; Mehmet Zahid Kotku, *Nefsin Terbiyesi*, İstanbul 1983, 209-256.

Aşkınla olan buldu ayân devlet ü ikbâl
Hem izzet ü iclâl
Benlikde kalan nefse uyan müdbir-i bîmâr
Çekmiş o ziyânı (müs.1/23)⁷

İlahi aşka sahip olan kimse, manevi bir güce sahip olur. Benliğine güvenen ve nefsin kötü isteklerine uyan bir hasta gibi zarar etti. Nefs-i emmare, insanı kötülöklere yönlendirerek tehlikeli yollara sürükler. İlahi aşka mazhar olan kişi, talihli ve en kuvvetli olan kişidir. Nefsini terbiye edemeyen kimse ise talihsiz bir hastaya benzer.

Fi‘lin bu cevher ü araz ü akl ü nefsdır
Kavlin gönölde vahy ile hikmetdir ey Hudâ (2/10)

İnsan, ilahi aşka ulaşmak için akıl ve nefsini ıslah etmeli ve duygularını istikamet yolunda kullanarak hâkim olmalıdır. Akıl ve nefis, daha çok insanın beşeri yönüyle ilgilidir. İnsanoğlu, bu özelliklerini iyi bir yolda kullanarak da gönöl dünyasını zenginleştirebilir. Allah, gönöllerin hâkimidir. İnsanın, fiil ve sözünün birbiriyle uyuşması gerekir. Güzellikleri söyleyip dile getirmek yetmez; onları kuvveden çıkarıp fiiliyata dökmek gerekir.

Bîgâne eyle rûhumu bu akl u nefsdan
İki cihânda kıl beni aşkınla âşinâ (2/14)

Ey Allahım! Ruhumu, akıl ve nefsin maddi bağlarından kurtar. Bana iki cihanda senin aşkının güzelliğini tattır.

Rûh-ı nefs-i nebâtı seyr it ezhâr ü fevâkihden
Cemâl-i nefs-i hayvânîyle her hayvân cihân olmuş (3/45)

“Ey insan! Bitkilerin çiçek ve meyvelerinde, ruhanî olan nefislerini seyret. Hayvanî nefsinin güzelliğiyle de başta insan olmak üzere her canlı, büyük bir cihan gibidir.” Bitkilerin, çiçek ve meyvelerinde bulunan tohumlar, onların ruhları olarak kabul edilebilir. Başta insan olmak üzere, yaratılan her canlı, hayatta olması yani kendi çapında bir can taşıması bakımından, küçük bir cihan kabul edilir.

Gören açlıkda görmüşdür eger aşkı eger rûhu
Alan açlıkda almışdır künûz-ı nefs-i insânî (5/21)

Aşk ve ruh yolu olan açlık, insan nefsinin terbiye eden bir hazinedir. Açlık, aşka ulaşma yolunda önemli bir vasıtaadır.

Eger cennet dilerse nefsdan geç gönlüne gel kim

⁷ Manzum metinlerden sonra verdiğimiz rakamlar, Erzurumlu İbrahim Hakkı Dîvânında bulunan şiirlere aittir. (Mustafa Güneş, *Tıpkıbasım ve Yeni Harflerle Erzurumlu İbrahim Hakkı Dîvânı*, İstanbul 2008)

Cehennem nefsdür bed-hûylarıdır nâr-ı sûzânı (5/51)

Eğer cennete girmek istersen, nefsinin isteklerinden vazgeçerek gönül dünyasına yönel. Cehennem, nefsin kötü huylarını yakan bir ateştir.

Ey gönül ahvâlimi bir kerre teşhîs eyle sen

Kim karîn-i aşk u cânsın yâ refik-ı nefis ü ten (7/2)

Tenden Hudâ'ya dilde seferdir cihâd-ı nefis

Kat'-ı tarîk-ı Ka'be-i cân u tayy-ı mâsivâ (8/21)

Nefisle mücadele, kesretten vahdete yolculuktur. Masiva, bu yolcuğa engel olur.

Hemân Allah için halkı severdi bugz ederdi hem

Ne döst olmuşdu nefsiçün ne düşmen ol kerem kânı (11/4)

Hep i'tibârı atmışam âşıklığa el katmışam

Ben nefsi dâsta satmışam bu düşmenânı neylerem (12/4)

Aşkın demi her bir nefes bu kalbe saykal vursa bes

Bil aşk u cândır hem-nefes nefis-i behîmîdir fenâ (24/8)

Bu tende Âdem ü Havvâ be-gâyet rûşen olmuştur

Velî ma'nâda akl u nefis-i külldür Âdem ü Havvâ (29/5)

Ehl-i nefis oldu aşkdan mahrûm

Ehl-i dil aşk ile mü'eyyed olur (80/8)

Nefs ü hevâya tâbî' olan ten esîridir

Sultân odur ki olmuş o mahkûm-ı rây-ı aşk (156/6)

Nefsânî olma âdem-i rûhânî ol eger

Dil hânesinde Hakkî dilersen likâ-yı aşk (156/7)

Hayât buldu o kim bildi nefsin ey Hakkî

Kim oldugun bilen aslâ ne gam görür ne helâk (169/7)

Ekl eger olsa kalil nefis ola hôr u zelîl

Kalb ola sâf u cemîl göstere dil-ber cemâl (183/5)

Kendi nefsin bilmeyen câhildir ol ârif degil

Her cevâbı kim o söyler mâ'nîde sâ'ildir ol (188/5)

Kim ki bilmiş nefsin olmuş mâsivâdan rûhı pâk

Nutk-ı pâkinden safâ bul kim dile vâsıldır ol (188/6)

Nefsi düşmen bilüp Allâhı sadîkım buldum

Fikr-i nefsi unutup zikr-i Hudâ'ya düşdüm (217/5)

Çün geçdi nefsîm ten sûzeninden
Gül-şen göründü dil revzeninden (261/1)
Çün uyudun nice bin gece nefs hazzı için
Bir iki şeb ne olur yâr-ı gâr için uyuma (270/2)
Bekâ istersen ol fânî bu nefsi eyle Râbbânî
Bekâ-ender-bekâ bul ol yem-i vahdetde dür-dâne (273/2)
Îlâhî Hakkî'yı aşkınla öyle kıl hayrân
Ki mest olup unuda hazz-ı nefis ü dünyâyı (282/7)
Ne olursa koy ki bu olsun hôş yerin bulsun
Her kazâ baş üzre gelsin koy bu nefis ölsün
Cân gülistânı açılsun ten bâğı solsun
Tek bu dil dildârı bulsun mutma'in olsun
Tek bu cân cânâna irsün aşk ile tolsun (muh.4/1)
Sen halk ile yorulma
Bu nefis ile hem kalma
Kalbinden ırag olma
Allâh görelim neyler
Neylerse güzel eyler (muh.7/10)
Hakkî Hakk için nehâr u leyl ol kâ'im
Ölmezden olup sen ol gamından hâ'im
Oldukça bu nefis hayy gönüldür nâ'im
Nefis ölse gönül bulur hayât-ı dâ'im (rubâ'î-50)
Nefsîm beni çok yemekle eyler pür-gam
Ağırlaşup olurum esamm ü ebkem
Az yiyüp az içsem ola gönlüm hurrem
Cismim hem olur hafîf ü cânım pür-dem (rubâ'î-53)
Nefsim beni aldamakla fırsat bekler
Çün sofrâ bulur o dem çekip emekler
Tergib eder ifrât yemek içmekler
Düşmen beni dostdan alıkor egler (rubâ'î-54)
Nefis, kişiyi aldatmak için daima fırsat bekler, bir sofrâ bulduğu zaman hemen ona
koşar, yeme içmede daha fazlasını ister ve dosta ulaşmağa engel olur.

Şairin de belirttiği gibi nefis, kişinin en büyük düşmanı olup fırsat bulduğu zaman şehvani arzularını gerçekleştirmeye çalışır. Nefis, kişinin dost (Allah) ulaşmasına engel olan büyük bir düşmandır.

Açlık ki tok eyler ol kamu a'zâyı
Açlıkla bu nefis terk eder dünyâyı
Hem açlık açar rumûz-ı her ma'nâyı
Açlıkda bulur bu cân ü dil Mevlâ'yı (rubâ'î-58)
Nefs ehline gerçi açlık olmuş zindân
Ammâ o gönül ehlinedir hôş meydân
Açlıkda gönül safâ bulur lezzet-i cân
Pes cûdur ehl-i Hakk'a Hakk'dır ihsân (rubâ'î-59)

Sonuç

XVIII. yüzyıl mutasavvıf şairi ve şiir sahasında Yunus Emre okulunun önemli bir takipçisi olan Erzurumlu İbrahim Hakkı, Divanında, nefisle ilgili daha pek çok mısra vardır. Bunların hepsinin zikri ve günümüz Türkiye Türkçesine çevirisi bir yazının sınırlarını aşacağı için biz bunlardan bir kısmını yazımıza dâhil etmiş olduk.

Tasavvuf kültüründe, nefse muhalefet ederek onun aksi yönde hareket etmek daima bir erdem olarak kabul edilmiştir. İslâm kültürünün bir ürünü olan İslâm tasavvufu, geniş ölçüde İslâmî kaynaklardan da etkilenmiştir. Kur'ân'da da daima nefsin kötülükleri emrettiği hatırlatılmıştır.⁸

Erzurumlu İbrahim Hakkı Divanında da daima nefsin insanı kötülöklere teşvik ettiği belirtilir. Şairin, bu tehlikeye karşı insanoğlunun aç kalarak (riyâzet) nefsin desiselerinden kurtulması gerektiğine işaret ettiği görülür. Erzurumlu İbrahim Hakkı, nefsin gösterdiği kin, öç alma ve intikam gibi süflî duygulardan uzaklaşmaları için insanlara aşk yolunu gösterir.

Kaynaklar

Atay, Hüseyin, Yaşar Kutluay, *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı (Meâl)*, Ankara 1985.

Güneş, Mustafa, *Tıpkıbasım ve Yeni Harflerle Erzurumlu İbrahim Hakkı Divanı*, İstanbul 2008.

⁸ *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı (Meâl)*, hzl. Hüseyin Atay, Yaşar Kutluay Ankara 1985, s. 241; "Ben nefsimi temize çıkarmam; çünkü nefis, Rabbinin merhameti olmadıkça, kötülüğü emreder. Doğrusu Rabbin bağışlayandır, merhamet edendir." Yusuf (12) suresi ayet nu. 53.

İz, Mahir, *Tasavvuf*, İstanbul 1997.

Kotku, Mehmet Zahid, *Nefsin Terbiyesi*, İstanbul 1983.

Ateş, Süleyman, (çev.) *Sülemî. Tasavvufta Fütüvvet*, Ankara 1977.

Uludağ, Süleyman, *Kuşeyri Risâlesi (Tasavvuf İlmine Dair)*, İstanbul 2003.

Kumuklarda Kan Davası Geleneği Blood Money Rituals among Qumuks

Elmira G. Cahiyeva *

Özet:

Bu yazıda Çarlık ve Sovyet dönemlerinde Kumuklarda kan davası ile ilgili gelenekler nakledilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Arıcılık, Bal arısı, Terminoloji, Türk dilleri.

Abstract:

This article describes the blood money rituals among Qumuk during Tzarist and Soviet eras.

Keywords: Blood money, Qumuks, Revenge.

Kumuklarda da diğer Kafkas halklarında olduğu gibi Sovyetler dönemine kadar kan davası geleneği devam etmiştir. Bunun bir göstergesi olarak *kanga kan* yani “kana kanla karşılık vermek” anlamına gelen tabirle karşılaşırız. Kan davası öncelikle katili (Kumukçada *baş kanlı* veya *kanlı*) sonra da, ona yakınlık derecesine göre akrabalarını (Kumukçada *kanlı düşmanı*) ilgilendirirdi. Bu yüzden biri öldüğü zaman kan davasını sürdürme görevini önce yakın akrabalar alır, onlar da ölürse uzak akrabalar üstlenirdi. Tabii söz konusu girişim yalnızca erkekleri ilgilendirirdi. Cinayet işlendikten sonra katil ve akrabaları hemen yaşadıkları yerden taşınırlardı. Bu yüzden Merkezi ve Kuzey Kumukistan’ın sakinleri Terek’in diğer taraflarına veya dağlara çekiliyordu. Bunu yapamayanlar yani sığınacakları bir yeri (Kumukça *kamav*) olmayanlar geçici olarak (yaklaşık 40 gün) prenslerin veya sözü geçen

* Dr. Elmira G. Cahiyeva, Dağıstan Devlet Üniversitesi, Mahaçkale, Rusya Federasyonu.
almira3dg@mail.ru

diğer şahısların evinde kalıyorlardı. Kadınlar, çocuklar ve yaşlılar kan davasının dışında tutulurdu ve onlardan kısas alınmazdı. Bu kişilerin öldürülmesi alçaklık olarak değerlendirildi.

Öldürülen kimsenin mensup olduğu cemaatin temsilcileri kırk gün içinde, katledilen kişinin yakınları ile konuşup cezanın hafifletilmesi için uğraşırdı. Toplumda söz sahibi kimselerden müteşekkil olan heyet öldürülen kimsenin evine defalarca ziyarete gider ve aileyle anlaşmaya çalışırlardı. Cenaze töreninde eğer öldürülen kişinin yakınları kısas alacaklarına dair yemin ederse bu onların hiç bir şekilde taviz vermeyecekleri anlamına gelirdi. Cenaze töreni bittikten sonra cenazenin çıktığı ev, kapsını kapatır ve taziye kabul etmezdi. Ancak katil cezalandırıldıktan sonra kapılar açılır ve taziyeler kabul edilirdi. Bu davranış, onların vicdanen aklanmış olarak ölen kişinin yasını tutabileceklerinin bir göstergesiydi. P. F. Svidedrski Güney Kumukların kan davaları hakkında şunları söyler: ‘Öldürülen kimsenin akrabaları alacakları cezadan çekinmezler ve kısas almayı kendilerine kutsi bir görev sayarlardı. Bu düşünce bir cinayetin daha işlenmesine, yeni yaraların açılmasına neden oluyordu. Böylece nesiller boyu bu kan davası sürüp gidiyordu.’¹

XIX. yüzyılda Rus çarı kan davalarıyla mücadele etmeye başladı ancak Kafkaslardaki bu dramatik durumu tamamen ortadan kaldıramadı.

Yine de zamanla kan davası güden akraba sayısı azaldı. Para cezası, katil ve akrabalarının affedilinceye kadar bulundukları yeri terk etmesi gibi çeşitli cezalar sayesinde ceza anlayışı kısmen değişti. İleri gelenler bu konuda bir yargıya varırken, cinayetin vuku bulunduğu koşulları ve öldürülen kişinin suçlu olup olmadığını, suçlu ise ne dereceye kadar suçlu olduğunu göz önünde bulundururlardı. Cinayet tesadüfen veya istenmeden hatta nefs-i müdafa sebebiyle gerçekleşse bile maktulün yakınlarının suçluyu ve akrabalarını aleni olarak affetmesi gerekiyordu. Bunun için, katilin akrabaları 40 gün içinde aracılar vasıtasıyla karşı tarafa tazminat (Kumukça bu tazminata *alım* denir) teklif ederdi. (Bu teklifi, başka bir yere gitmek zorunda oldukları ve toplum karşısına çıkamadıkları için kendileri yapamazdı.) Önerilen paranın miktarı ödeyenin sosyal konumu, olayın gerçekleştiği şartlar gibi durumlar dikkate alınarak belirleniyordu. Ancak hafifletici koşullara rağmen paranın miktarı genelde epeyce yüksekti.

¹ L. F. Sviderskiy, Materialı dlya antropologii Kavkaza, Kumuki, Spb 1898, s. 39.

N. Semenova'ya göre teklif edilen paranın alınıp alınmayacağı veya alınacaksa kimden ne kadar alınacağı Kuzey Kumuklarında (Zasulakskı Kumukları) önceden belirlenmişti. Örneğin, katilin annesinden kesilebilecek yaşta bir boynuzlu hayvan ya da 13 ruble ve iki arşın ipekli kumaş idi. Ayrı yaşayan kardeşlerinden beşer ruble, dayı, amca, teyze ve halalarından, yeğenlerinden ve torunlarından birer ruble, kalan akrabaların erkeklerinden ise 50 veya 25 kuruş toplanırdı.²

N. Petohova'nın verdiği bilgilere göre XIX. yüzyılın ortalarında Güney Kumuklarında ödenen para miktarı 40-60 ruble arasında değişiyordu. Paradan başka eyerlenmiş bir at, silah, fişek yatağı ve benzeri eşyalar verilirdi. Öldürülen kişinin yakınları da getirilenlerden fişek yatağı veya kılıç gibi eşyalardan alırlardı.³

Daha sonra birbirlerine kin besleyen taraflar köy meydanında toplanırdı. Buraya her iki taraftan etkili isimler, akrabalar ve olayın çözümüne yardım etmek isteyen eş dost da gelirdi. Yapılan toplantı sonucunda sadece akrabalar affedilebilirdi yoksa katilin affedilmesi için en az 10 yıl geçmesi gerekiyordu ve katil her an cezalandırılma korkusu yaşıyordu.

Bu zaman zarfında iki taraf birbirleriyle karşılaştıkları zaman suçlu olan taraf maktulün yakınlarına saygıda kusur etmezdi eğer bir saygısızlık söz konusu olursa bu durum nesiller boyu süren bir düşmanlığı tetikleyebilirdi. Katil affedilince, akrabalarıyla beraber öldürülen kişinin evini ziyarete giderdi ve pişmanlıklarını dile getirirdi. Bu davranış ilerki zamanlarda ilişkilerin normalleşmesi için hayati bir önem taşıyordu. Ziyarete katilin arkadaşları, anne tarafından akrabaları ve o topluluğun ileri gelenleri eşlik ederdi. Suçlu kimse ve akrabaları evin avlusuna yalın ayak, kolları ve bacakları sıvalı, dizlerinin üstünde veya emekleyerek girerdi. Katilin kendisi de perişan halde, kafasına çuval takarak içeri girerdi. Ayrıca katilin, öldürdüğü kimsenin annesinden, eşlerinden ve de o sülalenin önemli isimlerinden af dilemesi gerekiyordu. 'Affediyorum, Allah günahını affetsin' ifadeleri veya perçeminin makasla kesilmesi katilin affedilmesi anlamına geliyordu. Tüm bu merasim kadınların ölen kimse için ağıt yakmasıyla bitiyordu.

N. Semenov, Kuzey Kumuklarında (Yaksay tarafındaki Kumuklar) bu tür bir merasimin kendine has özellikler taşıdığını söyler. Törenin içeriğinde suçlu kimsenin gururunu zedeleyecek bazı hususiyetler bulunmaktadır. Suçlunun, öldürdüğü kimsenin evine kadar başı açık gitmesi, ev sahiplerinden kendisini affedip affetmediklerine dair bir işaret

² N. Semenov, Tuzemsı Severo-Vostočnogo Kavkaza, Kumiki, s. 286.

³ S. Ş. Gadjiyeva, Kumuki. İstoriceskoye prosloye, kultura, bit. Knig, 2, Mahaçkala 2005, s. 256.

gelinceye dek boynunu bükerek beklemesi gibi.⁴ Eğer katil affedilirse, akrabaları kızlarını karşı taraftan biriyle evlendiriyor veya onların kızını alıyorlardı.

Sovyetler döneminde bu tarz suçların cezası kanuni yollarla verilir oldu. Yine de son dönemlere kadar bazı eski geleneklerin uygulanmaya devam ettiği görülür. Katil, hapis vb. cezalar almasına rağmen yedi gün içerisinde öldürdüğü kimsenin ailesini ziyaret ederdi. Onlara bir veya iki hayvan, bir çuval un, şeker, pirinç getirirdi. Tüm bunlar, maktul kazara öldürülmüş olsa bile yapıldı. Bir anlamda ölen kişinin yakınlarına Kumukça ifadeyle *bet görsetmek* yani ‘görünmek’ gerekiyordu. Başka türlü bir davranış kınanıyordu.

Kaynaklar

Sviderskiy, L. F., *Materialı dlya antropologii Kavkaza, Kumuki*, Spb 1898.

Semenov, N., *Tuzemsı Severo-Vostochnogo Kavkaza, Kumiki*.

Gadjiyeva, S. Ş., *Kumuki. İstoriceskoye prosloye, kultura*, bit. Knig, 2, Mahaçkala 2005.

⁴ N. Semenov, *age.*, s. 274.